

Móricz Zsigmond

A fáklya

ELSŐ KÖNYV

1

Hatalmas meleg volt. A nap szinte szétszaggott, szikrázott és égetett s oly bőven ontotta az égi tüzet, hogy az emberek, de különösen a papok, majdnem szétolvadtak.

Dékány nagytiszteletű úr, a maga rusztikus magyaros kálvinista módján keményen oda is mondogatta:

- A 'stenit ennek a melegnek...

A felesége rápillantott, hogy törülgeti magáról vastag markába szorított kendővel a vizet. Valahányszor egy-egy ilyen nyers szót hallott tőle, mindig végigsajgott az egész lelke, szinte fizikai fájdalmat érzett. Pedig már megszokhatta volna huszonnyolc év óta.

- Csak má jönnének, üssön beléjük a szöszménkö - tréfált kissé szelídebben a pap -, hogy má mehetnék dógomra. Minden perc elveszett, míg ott nem vagyok a bitangok mellett, a zsebemből lopják a pénzt.

- Hová siet apuka? - libbent ki friss, szélesre nyíló szájjal, kicsattanó piros arccal a lánya.

- Ki ebből a melegebb a mezőre.

- Ott még melegebb van, apuka!

- Dehogyan van. Ott mindig ájeres a levegő luftja! - ahogy az a marha Jaksa mondja - kiáltott kacagósan a pap rekedtes erős hangján; forró munka lázában, amely minden földművesnél így aratáskor a pénz rettenetes mohó kívánságában áll, csupán a lányával bírt tréfálni. Aztán ingerülten állott neki, hogy szakadatlanul gyöngyöző homlokáról ledörzsölje a lucskot.

A lánya hangosan kacagott s csipkés fehér kötényével legyezte magát.

A papné fád csöndességgel nézte őket. Olyan méltóságos, olyan hűvös volt köztük, ő igazán nem érezte a hőséget sem.

A mai nap sok emléket ébresztett benne. A szomszéd Fábianfalva új papot választott, csak ez bírta rá az urát, hogy itthon maradjon a mezőről, ahová már hajnali három órakor valami vak szenvedély űzte ki, hogy személyesen nézzen utána minden fillér értékű munkának s holminak, de felügyelő lelkésze lévén a szomszéd falunak, különben is asszesszor, kötelessége volt fogadni az új kollégát, akit most hoznak az állomásról szekerekkel, keresztül az ő falujokon.

Eszébe jutott a múlt, az ő bevonulása e parókiára, a megfélemlítő lármás multság, az idegen fajta emberek... a sok kielégítetlen idő, napok s esztendő, míg mindig várt, várt valamit, valami sorsfordulatot...

Ez az új ember, aki jött látatlanul, ismeretlenül, felizgatta... Úri pap - mondta róla a kurátora, aki a választásról referált, finom pap, asszonyoknak való pap... Jóisten: magát képzelte férfinak s papnak, és elgondolta, még mennyivel lesújtóbb lett volna neki állania e helyen húsz éven át a szemek előtt... pap lenni a falu fölött... Harcolni a parasztokkal és állatokkal és a földdel: az étellel s a hivatással... Pap lenni s érzékeny szívvel fogadni mind azt a támadást, ami a papot naponta éri... Pap lenni, kiszolgáltatva kicsiny, markoló, könyörtelen népek szenvedélyének... Megborzongott... Már akkor inkább asszony, papné... aki el van zárva a maga kis világába s

gondolatai titkos cellájában apáca lehet, s élete zárt köréből is úgy ahogy kizárhatja a kegyetlen idegeneket...

- Aggy egy pohár vizet, Márta - szólalt meg az ura, egy kicsiny jóleső csönd után -, még most is a számba van az ebéd jó íze.

S felnevetett, erősen, göcögve. Csak úgy gőzölgött ebből az emberből az élet. Alacsony, kopasz feje izzott, a nagy testes ember fűjt és lihegett. Messzire látszott rajta, hogy ő az a boldog ember, akinek az ingére oly sok királynak és költőnek szüksége volna. Az az igazi falusi ember, aki nem kíméli magától az ételt, italt, de meg is látszik rajta. S az is meglátszik, hogy nem fájt a feje, mióta pirosra hízott kurta nyakán viseli. Mitől fájt volna, mikor soha se volt beteg, soha se volt baja s mindig mindent megcsinált, amit akart. Már alig gyerekfővel kikápláncolta magának a musai papságot s ez külön hely, mint akármelyik a traktusban s azóta gazdálkodik, egész csordára való tehene van, olyan asztagokat rak a paptagban, hogy beillene uradalminak s könyörtelenül végre tud hajtani mindent, amit akar. A falujában, az egyházmegyéjében, a képviselőválasztásnál, mindenütt. Csak az a szerencse, hogy messzebb menő ambíciók nem izgatják: egy szekér szénáért hamarabb körülgyalogolná a falu határát, minthogy a városba bekocsikázzon a főispáni ebédre.

Számtalanszor végigment a szűk, deszkázott tornácon s végignézett a falun. De mindig új dűhre lobbant, hogy nem látja, akiket várt. Az utolsó szekeret is kiküldte már az udvarból, ki vannak az emberei eresztve a mezőre, szétszórva a tágas határban, s láthatatlan gyeplőjüket itt tartja a markában, s szilaj hajcsárlelke folyton látja, hogy odakint párok megállanak; dalolni kezdenek; fiatalok egymást üzik a sárga búza közt, szóval és vérük friss zúgásával, s egyre számítja, hogy nem lesz meg ma a harmincadik kereszt, amit mára nekik számított, nem lesz meg a huszonötödik sem, ha ezek a bitangok soká isznak valamelyik útszéli kocsmában... s a guta majd megüti mohóságában: a szekerek is hol cammognak, Péter az ökrökkel még azóta sem ért ki a Veres-tóhoz: ha az embernek ezer szeme volna, mint ki az ördögnek is, a mitológiában, no... De hol a mennydörgős mennykőbe késnek ezek a fábjánfalviak?...

- A vasútról már háromszor is bejöhettek volna! - zúgott egyre.

- A maga hívei - szólt a felesége finoman, éllel.

- Isznak valamék kocsmába, no, mondja csak ki kedves - szólt a pap. - A bélük istenit... - morogta hozzá, s ez az egy tetszett neki, ez kicsit megenyhítette, hogy a felesége kénytelen elismerni az ő türelmetlenségének a jogosságát, s eltűrni, hogy káromkodjon a szeme előtt.

Márta a veranda sarkából kukucskált ki a vadszőlő közül a falu utcáján végig, s majd elnyelte szemével az utat, amelyet messze, a füzesekig el lehetett látni.

- Márta - szólt rá erőlyesen az anyja.

Az apja végig kimondta a gondolatot:

- Gyer onnan te mókus, mer ha meglát valaki, mingyán az lesz a pletyka, hogy te várod legjobban!

Márta pironkodó kacagással fordult vissza. A nevetése egészen furcsa volt. Csak igen kis gyerekek tudnak ennyire nyíltan és fehér fogsorral nevetni. Az embernek, ha látja, kedve van harapni. Szégyenlősen nevetett az anyja előtt, mintha rajtakapták volna.

- Hát iszen nem is volna rossz - mondta az apa kurtán a feleségének, hogy a lánya hátat fordított nekik -, ha ezek a bitang fábjániak neki hoznának papot...

Nevetett, már egy új üzlet tűnt fel előtte, s már el is szánta magát, hogyha arra való lesz az új ember, ezt megcsinálja. Jaj lesz annak, aki keresztültesz csak szalmaszálat is ezen a tervén... Az özvegy papnékra s azoknak a leányaira gondolt s a hatalmas és sok ökrű ember erőszakos önérzetével máris megfenyegette őket... Ránézett a lányára, aki egészen az ő faja volt, friss, piros arcú, vízkék szemű s olyan szeleverdi, hogy no.

- Csak maga ilyeneket szalasszon ki a száján - szólt megsértve a papné.

- No, tán nem érdemelném meg - lármázta el a pap -, amennyit mérgeződtem velük tél óta.

A felesége ránézett. Méreg, az sok volt. Volt mit hallgatni.

- Minduntalan átszekerezni... Még egy kerekem is beszakadt a füzes hídon... Azt a kereket nem adtam vón a falujokért.

- Olyan jó kerék volt, apuka?

- Te macska! Jobb is, mint a kislányok esze kereke...

A lányka nevetett s elszaladt; biztos, hogy egy perc múlva az utcai ablakon leskelődött.

A pap újra a felségére nézett.

- Meg ez a fene sok számadás... Az isten áldja meg azt a szerencsétlen flótás Makk Ferit...

Egy percig elhallgattak, eszükbe suhant a szegény flótás Makk Feri, az örökös félszivarjával, amit hol a jobb, hol a bal szájasarkában rágott, messziről lesírt róla a balkezesek sutasága, mindig a búbját vakargatta, mint a kárvallott fazekas tót, mikor a feldőlt szekerét nézi... Az szomorú szenzáció volt a télen. Makk Ferinek a püspök előtt le kellett mondania a papságról, így valahogy kihúzták, de most adóhivatalnál díjnok valahol Fejér megyében, s a szegény felesége! az öt gyerekével!... Nemhiába szegény asszony, minden gyerek előtt, mikor már érezte, hogy következik, az egész világnak elsírta, jajgatta, hogy megöli magát... de már ezt nem bírja ki.

Nem szóltak róla egy szót sem, de mind a ketten lehangeltek.

- Jönnek már, jönnek már! - kiabált hirtelen Márta a szobából.

Bizonyára az utcai ablakban leskelődött.

- No, hátistennek - szólt a pap.

Az anyja rászólt a lányára.

- No csak ne szeleskedj!...

- Ugyan lelkem, sose bánja - legyintett a pap. - Úgy szép a lány, ahogy van.

Márta nem bírta ki az izgalmat, hogy itt nem volt szabad nézni a menetet, visszarohant az első szoba ablakához.

- Vagy beleszeret első látásra - mondta az apa a lánya után nézve gyönyörködve -, vagy csak lassacskán - tette hozzá, egész más végét vetve a szavának, ahogy eredetben akarta... - Punktum... Különben e mán csak a ti dógotok... Csináljátok, ahogy akarjátok.

Az asszony röstellte, s szigorú arccal ment be az ura előtt a házba a tornácról.

Az utcán már ekkor nagy riadalom volt, mintha tűz ütött volna ki, vagy legalább is huszárok jönnének. Aki épkezláb ember csak volt, mind kiszaladt az utcára s bár mindenki egyformán tudta, mégis torkuk szakadtából kiabálták egymásnak, hogy hozzák a fábjániak az új papot.

A nagytiszteletű úr odabenn megtette az előkészületeket, vagyis még több pálinkás poharat rakott ki az asztalra elkészítettekhez s a boros üvegekhez még kettőt hozott be a konyha melletti kis kamrából s kinyitotta ezeket is. Úgy látta, keveset készített ki. Mint a számító emberek, fokankint emelte az adagot, amit rászánnak a vendéglátásra. A beszéd is eszébe jutott s egyet-kettőt lépve, előkészítette magát rá, ami nem annyira a gondolatok rendezéséből, hanem egészséges torokköszörülésből állott. Ez az egy mindig izgatta egy kicsit: ha szólania kellett. Úgy volt, mint az iskolás gyerek, akárhogy tudja is a leckét, mégis beszakad a gatyamadzag, ahogy az apja szokta volt mondani, aki becsületes csizmadiamester volt, nagy szakállat viselt s Deák Ferencet szidta: ő bezzeg mindig mameluk, mióta kinyílt az esze.

- Kutya legyenek! - kiáltott fel hirtelen azon a hangon, ahogy a prédikációját szokta kezdeni, s csattanósan homlokon csapta magát.

- Ne szidd magad, apuka! - kacagott rá a lánya, aki sohasem engedte el ezt a szójátékot, s mindig egyformán jóízűen mulatott rajta.

Már ekkor az ablak elé ért a nagy z sivaj.

Márta kileskelt a fehér csipkefüggönyök közt s elragadtatva látta, hogy lengetik a parasztleányok a követválasztásról maradt zászlókat. Gyönyörűszépnek találta a három színt, ahogy a levegőben úsztak a gyolcsok, s ujjongó hangot adott.

S akkor véletlen meglátta a papot.

Szép, fiatal, magos ember volt, barna bajusza volt, magyaros formájú papi ruhában, szép barna szemű, piros arcú ember volt. Por lepte a fekete ruháját, kivált a két széles vállát. Márta abban a percben beleszeretett.

- Milyen szép - mondta -, milyen szép, istenem milyen remek ember... apuka, én bizony isten kútba ugrok érte...

Ahogy szeleverdi módon kibökte ezt a szót, a szeme kacagósan az anyjába ütődött. Az anyja ott állott e percben már mellette, s ugyanakkor látta meg a fiatalembert, mikor ő. Ahogy a lánya nedvessé lett tüzes kis szemébe nézett, csaknem kimondta, amit érzett: ez? neked? ez nem neked való, kis számár... De aztán mindjárt elhallgatta a ki sem gondolt gondolatot s azt mondta:

- Elment az eszed!

Az apa a lánya szavára letette a poharat, mert egy félpohár borral emelte a szónoki készségét s az ablakhoz sietett.

Már akkor nem lehetett látni a fiatal kollégát, belépett a kiskapun. Csak az udvari ablakon át villant el a magas fekete alakja. Nemsokára nyílt az ajtó, s kopogtatás után belépett.

- Szabad.

Mögötte egy csomó vasárnapiasan kiöltözött parasztot lehetett látni, s őt csak akkor, ahogy közelebb előbbre lépett a falusi módon állandóan felsötétben tartott szobában. - Szép fiú az ebadta - mondta magában... aztán elébe lépett s kezet nyújtott neki.

- Itt a mi papunk, nagytiszteletes úr - harsogta a kurátor, mielőtt valamelyik a két pap közül megszólalhatott volna.

- Matolcsy Miklós vagyok - szólott a vendég szerényen és gyöngéd s valahogy mélyről zengő szóval.

Márta elbújt a függönybe, az arca égett, s szégyellte magát, úgy lesett a fiatalemberre, mintha az menten hozzálépne s megcsókolná. Az anya, az megbűvölve nézett rá, s fél könyökét a virágállványra tette. Tudta, hogy ez igen jól áll neki, ez a melankolikus mozdulat, úgy nézte a fiatal idegent, mintha az öccse, vagy a múltja, az álmainak valami hajdani emléke jött volna el...

- Isten hozta kolléga úr - mondta a házigazda, megrázva magyarosan a fiatalember kezét, hirtelen el is feledte a hivatalos hangot, a lánya szemével nézte meg a vendéget, de aztán eszébe zökkent s azt mondta:

- Hopp! - az ujját is felemelte hozzá, Stellungba vágta magát, s a parasztok, akiknek már gyakorlatuk van a papi dolgokban, rögtön látták, hogy itt prédikáció készül. Levette hát a kalapját az is, aki eddig nem tette volt, a nyitott ajtón kiszorulva az előszobába. Aztán elrendezkedtek, helyre taszigálván egymást, hogy mindenki lássa, mi történik odabenn.

- Tisztelt fiatal barátom, kedves kollégám, édes társam az Úr juhainak őrzésében - kezdte a házigazda, s azonnal megérzett rajta a talpraesett ember, a kész szónok, a magyar pap, aki mindenkor tud szólni, kellő ünnepélyességgel az ünnepélyes alkalomban s kellő profánsággal a profán helyzetekben. - Imé, megérkeztél... Megérkeztél a tudományok szentelt csarnokából ide, ki a szabad életre, a viharos tengerre, a nagy és veszélyes szirtekkel borított hullámzó tengerre... S jöttél, hogy világítótorony légy a tengeren bujdosók előtt: fáklya az élet éjszakájában! Fáklya a vigasztalanok lelke előtt, fáklya az árvák és ügyefogyottak számára, fáklya ebben a siralomvölgyben, ahol nyomor és szenvedés és kibeszélhetetlen sok szomorúság vár az igazakra és kegyesekre... Légy hát az, amire az Úr elválasztott! légy az, aminek küldött Izráelnek ura, Istene, légy az: aminek a beléd oltott isteni szikra, a beléd helyezett isteni Ige, a neked adatott isteni táltumok lenni rendeltetnek: fáklyája az Úr félelmének, lobogó fáklyája az isteni Igének... Úgy legyen, ámen.

A parasztok, akik sokkal hosszabb prédikációra is el voltak készülve, nagy örömmel léleg-zettek fel, s az új papra néztek, várták, hogy no most aztán rajta: kend is vágja ki a rezet!

A fiatalember még nem volt kész frázisgyakorlatra úton-útfélen, magánháznál s boros poharak közt, eleinte kissé kényelmetlenül is érezte magát, de azért nem habozott:

- Mélyen tisztelt kedves Bátyám, nagytiszteletű Tanácsbíró Úr!... Megvallom, lelkem leg-mélyéig meg vagyok rendítve mély s lélekbe markoló szavaitól... s érzem a nagy felelősséget, mely e mai napon vállaimra nehezedik... S íme most Nagytiszteletű uram, mikor éppen vergődő önbizalommal eredek ki az Élet Tengerén... mint isteni segélyágot nyújtja át nekem az első szóban a szót, a fogalmat, a célkitűzést, amelynek csupán lényegével voltam mind ez idáig eltöltve, s amelyet egy szóban jelölni minden kaotikus lobogásomban sem tudtam volna... Fáklya... Fáklya lenni, mondtad nagytiszteletű uram!... Igen: ez az, amire vágyom, amire készültem, amit akarok, amire Istentől erőt s tehetséget kérek; fáklya lenni elhivatottságomban...

Fölemelte a fejét, jaj de szép most, mondta Márta, s úgy nézett rá, ahogy csak a prédikáló papra szabad nézni, áhítatos szerelemmel.

- Bizonynal fáklyája akarok lenni az én nyájamnak. Tudom, nem rózsaszirmokon való heverés, hanem tüskebozótban való lobogás lesz a sorsom, tudom, nem szende örömkben való éldelgés, nem a gyönyörökben való buborékolás, hanem küzdelem a kultúráért, az igazságért, az emberiségért, lesz a rendeltetésem... Fáklyája legyek hát ama nagy és szent igazságoknak, amelyek lelkemet betöltik, s inkább gályára vitessem, mint a mi eleink, mintsem valaha eltántorodjak azoktól...

A parasztok csodálkozva emelték rá a szemüket. Soha nem szoktak ők értelmére figyelni annak, amit a pap beszél. Burkolt általánosságok mennydörgő hangjai, mint valami csodálatos muzsika hatnak a lelkükre, s megerősítik őket e szent ígék, mint valamely lelki fürdő; a gépies ténnyel, a prédikáció türelmes elhallgatásával jogot nyernek a hétköznapi dolgaik nyugodt és rendes továbbfolytatására... Most hirtelen valami zavaró s aggasztó gondolat ébredt föl bennük, nem fogtak-e vajon csizmadiát az új pappal. Hű, még az kellene, hogy cucilista papjuk legyen, vagy veszekedő, vagy minden kákán csomót kereső... No, jól jártunk akkor vele... az úri pappal, gondolta magában a kurátor, s már mentségen törte a fejét, hogy ő a másikat akarta, az akaszakai papot, de a többinek nem kellett, mert kopasz. De a házigazda pap olyan nyugodt és rendes arccal hallgatta az új embert, hogy ő is csak megnyugodott: ez csak olyan papi szó.

Az ifjú ember egyre hevesebben beszélt.

- Ebben a munkában, amely a bűnök, a vallástalanság, a műveletlenség ellen irányul: kinek a segítségét kérhetném előbb, mint a Tiedet, Nagytiszteletű Uram, ki felügyelő lelkésze voltál az én előre is hőn szeretett, hiszen atyai szeretetemre bízott egyházamnak, s aki első belépésemkor egy gazdag, nagyszerű emberi élet minden tapasztalatainak kincstárából, mint kész lobogót nyújtottad ki nekem, jövőm pályám jelszavát: *fáklya*! Fáklya leszek tehát, amely nem hagyja abban az isteni világosságot, míglen maga el nem ég, avagy erőszak el nem oltja...

Hirtelen vége lett a beszédnek. Mintha még valamit akart volna mondani, de vagy nem találta meg, vagy várni akart vele, szóval ez elég volt, a nép rákiáltott egy rettenetes éljent. Nem lehetett tovább beszélni.

Egy rekedt hang hátrább borízűen kiáltotta:

- Igen jaó hangja van a tiszteletes úrnak, akárcsak a pacsirtamadárnak.

Ezen nevetés lett.

- No, isten hozott kedves öcsém - kiáltott fátyolos erős hangján a házigazda -, nagyon örvendek! Ilyen emberek kellenek a hazának!... Gyere csak jányom... Márta jányom... Matolcsy úr!...

A fiatal pap, aki még minden szónak külön hatása alatt állt, beszéd közben erősen meg volt kavarodva ettől a neki váratlan, de különben egészen rendes fordulattól. Míg szólott, hirtelen úgy érezte, hogy most hitvallást tesz, mint Luther s most egyszerre megint a rendes természetes élet színén lebeg...

A parasztok összekacsintottak, s azt mondták szemmel egymásnak:

- Érti az öreg a csíziót! Má megfogta a legényt a jányának!...

A fiatalember kezet fogott a kisasszonnyal s rögtön utána a mamájával.

- Maga éppen most jött? - kérdezte Mártácska hirtelen, s fülig vörösödött, hogy ilyen csacsiságot kérdez.

- Még csak most megy - mondta enyhe, tiszta szívhangon az anyja, az Életbe való beérkezésre gondolva.

A fiatalember meglepetve nézett az asszonyra, aki állandóan háttal állott a világos ablaknak s így nem lehetett tisztán látni az arcát. Valami édes hervadtság áradt az asszonyról, valami illatos fölényesség, mennyire nem hasonlít hozzá a lánya, mondta magában.

- Melyik vonattal indult Debrecenből?

A fiatalember a Márta csillogó fogaira nézett, ahonnan ez a kérdés mint valami rakéta kiröppent s szórakozottan, kissé fáradt fejjel mondta:

- A... reggelivel, kisasszony.

A kurátor kellemeskedve mondta ott hátul az öreg papnak, aki kopasz fejjel csak úgy világított a bundásfejű parasztok közt:

- No, mit teccik szólni a papunkhoz!

- Phő, derék ember ez, kurátor uram! Jeles fiatalember!

- Hásze, csak ide kell bízni a választást - ütött a mellére a kurátor, aki egy kicsit be volt szeszelve -, nincs az a csikós, amék úgy értsen a lúhó...

- Mint kend a papokhoz, vagy mi a tatár! - mondta szemöldökét magasra rántva az öreg pap.

- Hát nem jaót választottam? - mondta kicsit elrestellve magát a kurátor, aki most nagyon büszke volt az elébbi kis ijedtsége után, mert ő volt az, akinek nem kellett az akaszcai kopasz pap! Nem jó a kopasz! jó ember megöszül, a huncut megkopaszodik, mint ez is e!... Aztán boros bátorsággal mégis hozzátette: - Hát én olyat akartam, amékkal mindenki meg lehessék elégedve. Finom pap, úri pap, nagyon tisztességes egy papi ember. Mer instállom, nagytiszteletű uram - s felemelte poharát -, én úgy gondoltam, hogy parasztoknak mink is jaók vagyunk, de legyen nekünk egy ojan tiszteletesünk, aki úriember... El tudjuk mink tartani... ugye sógor?... s a másik fekete parasztra nézett, akinek már szinte laposan lógott a szemhéja az italtól.

- No, igyanak egy pohár bort az új papjuk egészségére - mondta a házigazda s a fiatal kollégához fordult - bort, vagy inkább egy pohár snapszot?

- Én nem szoktam egyiket sem - szólt a fiatalember kénytelenül -, de ha muszáj, inkább bort, a másik nagyon erős lesz...

Ittak, koccintottak, s újra ittak a pohárból.

- Hát most itt maradnak egy kis uzsonnára - mondta a kurátornak a házigazda.

- Dehogy maradunk, nagytiszteletes uram, várnak az asszonyok.

- No de a tiszteletes úr itt marad - mondta szokásos tartóztatással a háziasszony, aki igazán sajnálta a fiatalembert ezeknek a markába adni.

- Hű, dehogy hagyjuk a papunkat - kurjantott fel hirtelen a kurátor, úgyhogy mindenki nevetve fakadt az ijedtségen -, hásze az asszonyok még a falu határából is kiseprűznének, ha annélkül mennénk haza! mán pég az asszonyokkal jóba kell ám lenni, mer asszongya a biblia, hogy nem jó az embernek magába aludni...

A parasztok röhögtek. Egy esküdt oldalba bökte a bírót:

- Ezt a kurátort! milyeneket tud... Téged teszünk pappá...

- A nem lesz jó, mert akkor nem alusztok a templomba! - fenyegette meg őket a kurátor, aki rettentően talpraesett ember volt, s ezen újra nevettek.

- No, majd nem alusznak - mondta a házigazda rendreutasító hangon -, ha a tiszteletes úr beszél!

- Puff! akkor el se visszük - szólt sunyin a kurátor, akinek ma minden szabad -, mer nekünk olyan pap kell, akinek olyatén hangja van, mint a madárszó, mer amellet lehet legédesdebben aludni. Mán én legalább sehol másutt olyan jó nem tudok szunnyadozni, mint az ég

alatt, a kazal tövén, mikor a madarak ficsegni a filemben, meg a templomba, mikor a pap olyan jól odamondogat az emberi nemzetnek.

Mindenki nevetett, csak Matolcsy nem tudta, mi van ezen nevetni való. Nagyon sértette őt a profán hang. Rajtakapta magát, hogy papi méltóságában van megsértve; hogy így nevelték a papok a népet!

- No, gyerünk hát - fogta a kurátor a papját. A kemény parasztmarok belevágott a fiatalember szép formájú, de puha karjába.

Ez a testi sértés igen kínosan érintette a fiatal papot, hirtelen úgy érezte, mintha a ménesről hazahajtott csikó volna, aki többet egy tapodtat se mehetne a maga esze után, csak amerre a vaskezü kocsis tereli.

S ebben a pillanatban valami homályos sejtelem támadt a lelkében, hogy az élet nem olyan sima és egyszerű, amilyennek ő a kollégiumban elképzelte. Ránézett a paplányra, s ottmaradt még egyszer a szeme, a lányka magafeledetten függesztette rá a tekintetét, s most, hogy a tekintetük találkozott, pipacsvörös lett.

- No, gyerünk, gyerünk - mondta a kurátor s nem eresztette el a karját -, majd visszajövünk még.

- Mikor? - mondta a fiatalember ártatlanul.

- Jánkérőbe - szólt a kurátor; a szemébe kacsintott, s kilódította az ajtón.

A fiatalember fel volt háborodva.

Amint kilépett az ajtón, a hűvös, sötét szobából a nagy hőségbe s kápráztató világosságba, úgy érezte, mintha valami emberfeletti hatalom dobta volna bele egy félelmetes, ismeretlen s csodálatos világba, ahol minden tiszta, átlátszó és világos és mégis minden érthetetlen, megfoghatatlan, zűrzavarosan egymásra tolult. Jaj de jó volna visszabújni, mint egy kis csigának a kollégium sötét, csöndes, füledt nyugalmaiba, ahol minden misztikus, félszeg és füledt, de olyan megnyugtató, eseménytelen, mit sem követelő...

Fölemelt fővel, nyugodt lépésekkel haladt előre s későn jutott eszébe, hogy búcsúzása a papéktól milyen kényszeredett volt.

Csak annyi volt most benne a régi egyéniségéből, hogy meg tudta figyelni a világot, amely körülötte tombolt, amelynek ő csak egy ártalmatlan labdája volt... Úgy csodálták szemtől szembe, mintha majmot mutogatnak a falu utcáin... a sok felnőtt gyerek...

És amint a szekerek megindultak, a lobogós és kendővel, pántlikákkal cifrára fűzött lovak; nem volt más érzése, csak az, hogy viszik; zúgó fejjel, s káprázó szemmel, mint valami lázálomban úsztak el előtte a kis falu apró házai, az egyenes utca, a kerítésekre kapaszkodó gyerekek, a vihogó asszonyok, s a borotvátlan, morózus képű férfiak... már nem volt tisztában semmivel: a gyötrelmes és lázas éjszakák eredményei, a szép és nagy lelkesedések mind zátonyra jutottak.

2

A kis Fábiánfalván sajátságos mámor vett erőt.

A gyerekek az utcán torkuk szakadtából sivítoztak, hogy éljen Matolcsy tiszteletes úr! Az asszonyok olyan boldogan kacagtak, mintha mindnyájukat valami nagy és meleg szerencse érte volna. A legények karban mentek végig a falun, és katonanótákat fűjtak, s a férfiak ittak és ittak, s egyre csak azt mondogatták:

- Ilyen ember kell nekünk papnak, sógor.

Pedig még mit sem láttak belőle, csak azt, hogy jóformájú legény, szép csengő hangja van, s az messze hallatszik. Mi kell egyéb egy paptól?... Inni nem tud, de jobb is, úgys majd beletanul... Kicsit nagyon is jámborocska, no, annál könnyebb szántani a hátán.

Sátor volt a kurátor udvarán, szekér-oldalrudakból összeállítva, zöld ágakkal díszítve, ott tálták fel a végtelen hosszú ebédet, amely késő délután kezdődött, vacsorává nyúlt, s csak éjfélkor lett vége. A gazdák annyit ettek, mintha most egyszerre akarnának jóllakni a jövő papválasztásig.

- De hát kinek a költségén megy mindez? - kérdezte naivul a fiatal pap a kurátort.

- Sose kell avval törődni mámma, tiszteletes uram - mondta ravaszul a paraszt. - A fő az, hogy semmi se maradjon a tálban.

A fiatalember nagyon félt, hogy nem fogja megállani a helyét a parasztlakomán, ahol, jól tudta, minden szem őt fogja nézni, s minden mozdulatát megbírálják. De kiderült, hogy a dolog sokkal egyszerűbb, mint előre hitte volna, a nép nem őt szerepeltette, hanem maga szerepelt. Minden ember folyton beszélt, tett-vett, ivott, kiabált, kurjongatott, tréfált, s veszekedett.

Matolcsy Miklós úgy volt ennek a nyüzsgő, zsibongó tömegnek a közepén, mintha egy láthatatlan idegen lenne, akinek nem kell egyebet tennie, csak mosolyogni, egyre mosolyogni és vastag, repedezett bőrű tenyereket szorongatni. A hangjára nem volt szükség, mert mindenki úgy kiabált, ahogy a torkán kifért, s az ő szava elveszett, mintha a tenger zúgásába halna bele.

A délután gyorsan estébe, az est éjszakába hajlott. A csillagok fényén, az egyre későbbi éjben hirtelen mint valami bacchanália, tűnt fel a fiatal pap előtt az alvó falu. Valami szorongás, gyötrődés támadt a lelkében. Nem tudta, más hogy tenné, de úgy érezte Isten előtt, nem illik az, ami itt történik. Valahogy végét akarta vetni. Fel akart állni. Korbácsra gondolt, és szeretett volna félelmetes lángoszloppá válni, hogy egyszerre megfélemlítse ezeket az embereket. Úgy érezte, hogy itt a pillanat, amelyen eldől a jövő tekintélye. Mint Keresztelő János szeretett volna fellépni s mennydörgő hangon kiáltani el: Nektek nem szabad így élni! Elkezdett lihegni, s a szeme komor lett, és szeretett volna üszkös, csóvás szavakkal a szívek fölött mennydörögni. A száját már nem egyszer ki is nyitotta, s érezte a torkában a hangok feszülését... aztán megint visszaült.

Hátha mégsem bűn ez.

Ő még olyan kevésbé ismeri az életet. Ha ez így szokás... Ártatlan és idilli örömeiktől fossza-e meg a szegény jó népet, amely a nehéz testi munka évszakában egy vidám emlékű éjjelt fog köszönni a papjának. És volna-e hatása? És okos volna-e, hogy fővel rohanjon a falnak? Sohasem érezte úgy át azt az igazságot, hogy prédikátornak igen jól kell ismernie a gyülekezetét... Ártatlan est, vagy bűnös tobzódás: ki tudhatja azt, míg oka nincs tudnia.

S a nép egyre bódultabb lett a vígságában, míg egyszerre csak valami dévaj nóta támadt valahol.

Erre világosan látta, hogy beteljesedés történt.

Álmélkodó szemeit végigjáratta a népen, s valami ellenállhatatlan erő arra kényszerítette, hogy felálljon, karját felemelje s prófétáljon.

- Szeretett felebarátaim! - kiáltott fel a sötétes éjszakában, amelyet alig világítottak meg a csillagok s alig a néhány kis petróleumlámpa. A szava mint egy sikoltás hallatszott. Nem úgy, mint egy lesújtó villámcsapás viharban, de mint egy ijedt gyermek segélykiáltása. Egyszerre elvesztette a lába alól a talajt, megszédült és elfúlt a hangja: nem tudta most mit fog mondani.

- Énekeljünk! - hangzott fel valahonnan.

A fiatal pap ijedt izgalmban, fellélegezve kapott a kiáltáson:

- Igen, énekeljünk az Isten dicsőségére!

Egy más hang mindjárt el is kezdett egy éneket.

*A Sionnak hegyén Uristen,
Tiéd a dicséret...*

Az ének nagyon soká tart, nagyon erős, teljes szívből éneklik, tele torokkal fújják, ő maga is velük énekel s közben ott áll mindannyiuknak a vállán. A feje zúg, a homloka izzik. A szeme könnyes, fátyolosan le-lecsukódik, s körülötte zengő ének kanyargó hullámain úgy ringatózik már, mint csónakban a Tiszán. S lassan visszafolyik ereibe a felzúgó vér, alább száll a prófétáló vágy, imás érzéssé szelődül a mennydörgő akarat. S mikor az emberek száján sokára eláll az ének, lehunyja a szemét, csaknem sír a meghatottságtól a nagy éjszakában a kisded falu közepén, az emberek éjjeli gyülekezetében s valami szépet, áhítatosat és meleget érez a szíve körül. A sok nyersség és vadság, az önzés, falánkság, a testi tisztatlanság mind felfoszlik az áhítatos éneken. Valami természeti szép jelenséggé válik az imént még izgatón visszataszító gyülekezet. Minden éles és bántó érzés leszerezve, s a szíveket könnyes jóság árasztja el.

Akkor csönd lesz, az emberek száján elhal az ének, s ő lehunyja a szemét. Mintha most állana a beteljesedés pillanata előtt, mosolyog, bágyadt szelíd mosollyal, nagy érzés dagasztja: most, most kell szólni, most kell megjelenni a kettős tüzes nyelveknek, most meg lehet fogni a szíveket, s mint bárányokat terelni a jóság aklába... S nem is az lelkesíti, hogy beteljesedett az ígéret, hogy eljött a pillanat, amely minden nagynak szülője lehet, hanem az, hogy íme, az Istennel jutott közvetlen viszonyba, a zöld lombok sötét foltjain felemeli tekintetét a csillagokig, s várja, hogy most csodálatos lehetőségek és lelkeket megindító meglepetések következzenek el...

- Óh reménységünknek Istene!... ki egyedül vagy erőtlenségünkben bizalmunk és reményünk: vedd igyekezetünket s ne fordítsd el tőlünk kegyelmes arcodat, midőn előtted könyörgünk a Jézus nevében, Ámen... Imádandó Isten! hálaival térünk meg hozzád s dicsőítünk téged mind-ama jókért, amelyekkel e mai csodálatos napon atyai jóvoltodból megáldottál minket...

Mi történt!... Egyszerre csak kettőssé válik a lelke s az egyik figyelni kezdi a mást, hallja a szókat, amelyeket mond, amelyek bonganak és zengenek, és mit se mondanak s nem jelen-tenek.

A szavak áradva ömlenek az ajkáról, de óh, félelmes csoda: nem tudja mit beszél, ez a beszéd nem az ihlettek őrző, szikraontó szavai, amelyek ahol lehullanak, égetnek és gyútnak: ez a beszéd a szertartás megmerevedett homokágya, amelyben lassan és zajtalanul hömpölyög az igazságoknak gátak között lebocsátott hullámárja.

S mily ellenállhatatlan ez a tudás, a beidegzett szavak egymásból patakzó folyamata, ezek a kialakult s mindennapiságukban első üde értékelésüket veszített nagyszerűségeknek zsongító vibrálása... „te vagy a mindenható, ki mindent megtehetsz; te vagy a véghetetlen bölcsesség, aki mindent a legjobban értesz; te vagy a kimeríthetetlen jóság, aki magunknál is jobban akarod

s munkálad boldogságunkat...” Oh, ez a szertartás, hogy mennyire elvégzi ez magamagától az üdvösséget! Mindegy hát, hogy ki mondja s milyen érzésekkel mondja, csaknem úgy ki van kövülve minden szó, minden frázis, mint a katolicizmusban.

Mikor vége volt az imádságnak, mély lehangoltság vett rajta erőt; hát nem merte egyéniségének zászlaját kibontani... Hát íme, első percben már megalkudott... egyetlen szót sem mert kijelenteni, amely újat, erőset és prófétait jelentene... Meghátrált, lemondott, letört... Vagy még azt sem, csak nem talált hangra?... Nincsen hát egyéni hangja... Tömeghit szavait zengette a tömeghit fülébe... A torkát szárította a keserűség, a szégyen s a harag önmaga ellen: hogy nem történt meg, amire várt, aminek az eljöveteletét biztosan látta...

Hogy elhallgatott; egy öblös hang halkan, monotonul s komoran kezdett imádkozni: Miatyánk, ki vagy a mennyekben...

Az erőteljes férfihang a komor éjszakai hangulatban kopogva verte a szíveket: volt valami misztikus, valami földfeletti ebben az emberi gyülekezésben, amely az ének, az ima áldásával töltözött s szárnyakra kelt egy közös megadásban az Isten előtt.

Csak a pap omlott össze, fejét lehajtotta és sírt.

Újra énekbe csaptak fel a hangok. A gyülekezet egy közös, tömegszerű lelki tisztálkodásban egyesült.

3

Harmadnap hajnalban felébredt a csordás trombitájára; a nap pirosan sütött be az ablakon, sietett lehunyni a szemét, hogy tovább aludjon. Rendkívül fáradt volt.

Mosolygott egyet, mint a gyermek az anyja kebelén, és édesen aludt el az önálló férfiélet boldogja: a tegnapi beiktatás lázálma futott át emléken s mindjárt utána álmokképek következtek.

- Jó reggelt, tiszteletes uram!

Fényes déli napsütésben riadt fel.

Előbb a mély álmok kábultságából alig tudott tájékozódni, csak lassan jött rá, s már ismét mosolyogva, hogy maga gazdája, a maga házában, maga fészkében: ember.

Kiugrott, úgy meztláb, fehérben, sietett ajtót nyitni. Mint egy gyerek, nem merte volna várakoztatni a kurátort odakint.

Azt már nem szerette, hogy a két gazda, akik az ajtó előtt állottak a tornácon, minden teketória nélkül utánamentek a hálósobájába.

- Legyenek szívesek várni, míg felöltözöm - mondta előzékenyen, de olyan tétován, hogy nem imponált vele.

- Á, mindegy az tiszteletes úr - szólt a kurátor, s bejött és leült az ágygal szemben egy székre.

A másik állva maradt, az egy nagy orrú ember volt, igen apró szemei voltak s mosolygósan hunyorgatott velük.

A fiatal ember röstellte, hogy előttük kell öltöznie, de hát most már nem küldhette ki őket, ha egyszer bejöttek.

- Szép reggel van - mondta, s a harisnyáját kezdte kisimítani.

- A van - szólt a kurátor.
 - Csakhogy már dél van.
 - Dél?
 - Olyanformán, tiszteletes úr.
 - Jól aludtam.
 - A nagyon jó, aki teheti. Én is aludnék, ha lehetne, de már én három órakor fenn vótam.
- A fiatalember tűnődő meglepetéssel nézett rá.
- Háromkor?
 - Igen.
 - Hát mért kel olyan jókor?
 - Muszáj, a gazdaembernek, a jószág megkívánja. Három órakor már etetni kell... Azután megdologidő van.
 - Bizony, most jön az aratás - mondta a fiatalember kissé mesterkélve, hogy ért ehhez az élethez.
 - Kedden állunk búzába.
- Erre egy kis csönd lett. A papnak az jutott eszébe, hogy neki harminc hold földje van a határban, a fizetés szerint; vajon most mi van azokon a földeken, ki műveli, ki arat rajta, mi terem rajta. De nem szólott, röstellte mindjárt pénzről, fizetésről beszélni.
- Gyorsan felállott a felhúzott cipőkben s gombolkozott.
- Hát osztán, mit álmódott a tiszteletes úr - kérdezte a kurátor lassan egymás után rakosgatott szavaival.
- A pap megállt egy pillanatra s visszagondolt az alvásra.
- Mer amit az új házba álmodik az ember, a beteljesedik.
 - A be - mondta a másik ember somolyogva s bólogatott, ez is leült odébb egy székre.
 - Nem álmodtam semmit - mondta a pap csendesen s mosolygott.
 - A még jobb, jó egészség - mondta a kurátor.
- A pap halkán nevetett.
- Bizonyosan azt jelenti, hogy olyanok fognak történni velem, amit álmodni se lehet előre.
- A két gazda rápillantott, s megint elfordították a szemüket.
- Megkínálnám valamivel, de még semmim sincs - mondta a pap.
 - Úgy van a' fiatal házba.
- A pap arra gondolt, hogy pénze sincs már. Talán egy forintja még van. Hopp, ezek a jó emberek tán a fizetést akarják kiadni.
- Mit beszélnek a faluban - kérdezte - meg vannak-e elégedve. A beiktatással.
 - Hogyne vónának. Itt mindig meg vannak elégedve, tiszteletes uram.

- Szépen folyt le.
- Egen. Takarosan.
- Sokan voltak.
- Hát egen úgy szoktak.

Ha ezek olyan kis dolognak tekintik az egészséget, ő is röstellt több szót vesztegetni rá, pedig féljével nem tudott aludni a büszke boldogságtól.

- De nagyon is kitett a falu magáért - mondta s úgy hálóingre vette fel a kiskabátját. Nem akart mosdani az emberek előtt. - A tegnapelőtti vacsora, meg a tegnapi ebéd...

Itt egyszerre zavarba jött, maga sem tudta mért, a tükör elé állott s alvás közben szétdúlt haját kezdte fésülni.

- Hát, nem vót olyan nagy valami, csak hogy mégis rendesen legyen. Mikor ilyen fiatal a pap, nemigen lehet semmit se kívánni... - bökögette a szót a kurátor. - Se asszony, se semmi; mégis, nem akartuk, hogy hát szégyenbe maradjon...

A pap hallgatott, valami kellemetlen érzés kezdett rajta uralkodni. Nem tudta, nem mulasztott-e valami kötelességet.

- Nagyon köszönöm maguknak, kurátor uram... Az egész falunak, hogy ilyen jók voltak hozzám, és nem is tudom... még eddig nem mutathattam meg... De majd, ígérem, olyan papjuk leszek... Ha maguk tudnák, milyen tervekkel jöttem el... Ennek a falunak elsőnek kell lenni; mintaközségnek... Ha valakinek valami baja van, csak jöjjön hozzám. Se időt, se fáradságot, semmit sem sajnálok, hogy mindenkinek minden bajában hűséges orvosa, tanácsadója, bírója, mindene legyek...

Úgy kiömlött a szívéből a jóság, a szeretet: s nem tudta elmondani. Hirtelen láng öntötte el az arcát, eszébe jutott, hogy tegnapelőtt éjjel mint próféta akart fellépni, hogy szavakkal a lelkét korbácsolja ezeknek az embereknek, akik oly jók, hűségesek és olyan derék jó gyermekek... Most a szemével simogatta őket, a kurátort, aki komolyan, minden érzés mutatása nélkül függesztette rá a szemét, meg a másik embert, aki szaporán pislogott a nagy orra mögött apró kék szemeivel.

- És remélem, nem is kerül el senki, hanem el fognak hozzám jönni mindenféle dolgukban.
- Igenis; csak hát több érkezése volna az embernek.

- Nem akarom, hogy itt civódások legyenek, veszekedések, gyűlölködések. Tudom, mindenféle szokott lenni testvérharag, osztálykodás, anyagi okok miatt való véres torzalkodások. Bosszúállás, üldöztetések. Én a lelkemet kiterítem, és mindenkinek mindent meg akarok tenni, hogy csak béke és szeretet lakozzék ebben a kedves kis községben... Mert lássák, mit ér az egész élet, ha nem szeretjük egymást?... Ez az egész társadalom arra van építve, hogy egymást segítik az emberek. Közös nagy halomba gyűjtjük mindannyiunk munkáját, hogy az aztán megint szétoztódjék mindannyiunk számára. Én is adok, te is adsz, ő is ad, mindannyian adunk valamit az egésznek, az emberiségnek s az emberiség, a nagy egész aztán minket, az egyeseket eltart, mint gyermekeit... Ugye, maguk földművesek: azt hiszik, azért termelik a búzát, mert pénzt akarnak érte kapni. Azt hiszik, hogy a saját önző anyagi céljaik parancsolják azt, hogy búzát termeljenek... Lám, nem azért termelik a búzát, hanem azért, hogy az emberek nagy tömegeinek legyen mivel táplálkozniuk. Maguk az egyének változtathatják a foglalkozásukat: de ugyanannyian fognak mindenkori búzát termelni, amennyi búzára szükség van, hogy az egész emberiség el legyen látva kenyérrel. Így tevődik össze az emberek osztályainak

munkájából mindaz az érték, amire csak szüksége van az egész emberiségnek... És én igenis el vagyok határozva, hogy én ebben a faluban; az egyetlen ember, akinek megvan hozzá a tanultsága, a lehetősége, az akarata: én gondoskodni akarok az én kisdéd nyájamnak minden lelki és benső szükségletéről... Így képzelem én, hogy el fogjuk érni azt az ideális állapotot, amit az elébb említettem, hogy egy boldog és szép életű emberi gyülekezet legyen a mi kis egyházközösségünknek az élete.

Megállt s várt valami feleletet. Most úgy tetszett neki, hogy elég egyszerűen s elég népszerűen fejezte ki magát. Az arca kipirult, a szeme csillogott s annyi szeretettel nézte a két gazdaember arcát. Láttá azokon az erős barázdákat, látta a szél kifűtött, nap égette, durva szövetű bőrt, a fekete öklöket s a rendkívül durva, elformátlanodott bütykös ujjakat, amelyekről a fekete szennyet talán semmiféle vegyi szerrel sem lehetne lemosni, s amelyeknek a nehéz munka miatt való elalaktalanodását már semmiféle úri kényelem sem szüntetné meg. Szánalommal nézte őket, s lelkében a gyöngé iránt érzett testvéri szeretettel.

- Én lélekben mindig a híveim közt leszek - mondta szónokiasan, egyre szónokiasabban -, lelkemben mindig veletek társalkodom. S még ha visszataszítanak is, mint a hazájából száműzött zsidó, bármely szegletében lakik is a földnek, mikor imádkozik, mindig Jeruzsálem felé fordul arccal: így én is már, midőn távol töletek a debreceni Nagyerdő kies lombjai alatt andalogva életemet fontolgattam s a legszentebbekről elmélkedtem, gondolataim és érzéseim már akkor felétek voltak fordulva. A mágnest az északi sarok titkos ereje nem vonja jobban, mint engem e hely, mely Isten által jelöltetett ki az Isten nagy földjén az én számomra, hogy e helyen teljen be sorsom rendeltetése: Hass, alkoss, gyarapíts.

Mindezt most nem a két embernek mondta, hanem az ablakon át a község felé irányította érzéseit, mintha valóban a templomban, a szószéken volna.

Most úgy vette észre, hogy a nagy orrú intett a kurátornak, s arról az jutott eszébe, hogy ezeknek sok dolguk van, s ő feltartóztatja.

- Mi járatban is vannak kurátor uram? - szólott mindjárt természetesen - tudom sok a dolguk, bajuk. Nem tartom fel, ha sietnek, bárha nekem a legnagyobb öröm, hogy beszélgetünk... Ismergessük egymást... Kurátor Uram!...

- Hát bion, tiszteletes uram, a széna a renden, a répa kapálatlan, mán is sokat kell hallgatnom, hogy nagy időt elbitangoltam evvel a papválasztással. Vagyis, hogy kiszedi az asszony a szemem, ha még tovább is lopom a napot. Hát mondok, eegyüttünk a pénztáros úrral számozkodni.

- Pénzt hozott kurátor úr? - örült meg s kiáltott fel naivul a pap. Már megint egész gyerek volt, aki mindjárt szégyellte is ezt a hirtelenséget. - Ej, de derék ember - tette hozzá -, éppen jókor, mert már egy fillérem sincs.

- Hát igen, pízrül vóna a beszéd... - óvakodott a kurátor.

- Látja, kérem - mondta a fiatalember -, hát hogyne volna a papnak kötelessége mindent elvégezni a falujáért. A nép maga összerakott filléreivel biztosítja a papjának az életét: a pap... hogy az, biztosítsa az ő számukra a minden pillanatban segítségre kész lelkiatyát... No, hát ki avval a pízzel - tette hozzá, s azt hitte, igen tréfás és igen közvetlen e pillanatban.

- Ej a macska vigye el - szólott a kurátor. - Píz! Minek a píz falun. Hásze itt még ha akarna se tudna köteni, tiszteletes úr.

- Nono, azon nem búsulok - szólt sóhajtván a pap. - Lásd, ez mind hitelbe van, ez a bútor. Én még idáig diák voltam, de hát ide nem jöhettem ügybizony, a nép közé üresen, semmi nélkül... No, nem baj, majd kifizetjük. Nekem igényeim nincsenek, se bor, se kártya, se szórakozás: csak egy: a munka... Ezt a kis befektetést meg kellett csinálnom, s első kötelességem lesz letörleszteni.

- Egen, hát úgyis kell azt. Az a rendes.

Itt egy kis szünet lett.

- Hát pénztáros úr, nyuccsa be a nyugtákat.

- Igen - mondta a nagy orrú.

Avval elővett két árkus papírt.

A pap átvette s elolvasta:

- Mit? - szólott - ez nagyon jól van. Amint ebből látom, most egyszerre kiegyenlítik az egész összeget újesztendeig. Úgyhogy a község nem fog tartozni sem a földárendával, sem a banki tőke kamataival.

- Igen.

- Hát ezt most egyszerre mind megfizetik.

- Igen. Vagyis hogy *megfizettük*.

- No igen, majd ha átveszem: megfizették.

- Hát má át tetszett venni.

- Én?

- Egen.

- Én?!...

- Hát a választás! tiszteletes úr... Krisztus koporsóját se őrizték ingyen.

A pap meghökkent.

- Választás?

- Nem olyan sok az a pénz, tiszteletes úr. Emeget a hamar. Mer az úgy szokás. Hát nem memondtam én Debrecenybe tiszteletes úrnak tulajdon szeméibe, hogy *nagy az ellenpárt*.

A pap elborult. Az ablak felé fordult, s kinézett.

A kurátor lassan húzta a szókat, de megérzett rajta, hogy biztosabb lett a pap zavarától.

- Hogy *puhítani kell őket*.

A pap lelke mélyéig elpirult. Valóban, mikor arról beszélt a kurátor, ő a bűnrészes hallgatásával fogadta. Nem mondott rá sem jót, sem rosszat. Olyan mohó volt benne a vágy, hogy ezt a községet megkapja, hogy megválasszák, hogy elsőnek kerüljön ki a volt társai közül önálló papnak, a többi még mindig káplánkodik ebben az évben, hogy nem bánta volna, ha az érdekében bizonyos szabálytalanságok történtek volna is, csak győztes legyen... Annyira meg volt győződve a saját akaratának helyessége, nemessége és szükségessége felől, hogy minden áron meg kellett kapnia ezt a pozíciót... Most, mintha a saját vétke zuhant volna le rá... Meg kellett fogóznia az ablakdeszkában.

- A mindig úgy vót szokásba, hogy a beiktatás az új pap költségire megy. Hát a meg úgy van, hogy ki micsodás ember, olyan a beiktatása... Az igaz, hogy tiszteletes úrról mindenfelé igen jó nézettye van a népeknek... Hasze azért is hoztuk magunknak a méltóságos püspök úr mellől. Szép fiatal ember, úriember! aki nem néz a krajcárra, nem sajnáli a szegény emberektől azt az egy-két falatot, meg azt a pohár bort, akit az egissigire felhajtottunk.

- De hát én miből élek meg, jó ember? - kérdezte siralmasan a fiatalember, akivel forogni kezdett a világ.

- Hát a kongrua, tiszteletes úr! - kiáltott a kurátor fellélegezve - meg az a sok stóla, amit temetésér, esketésér fizetnek! Sok pénz az uram! Szegény parasztember esztendőn át nem lát annyit, mint a pap egy-két hónap alatt. Hiszen a papnak minden lépésér fizetés dukál, nem megy az ingyen.

Kis csönd lett.

- És mit szólnak ehhez az egyházi törvények? - kérdezte keményen a pap, s a szemöldöke összeszaladt.

A kurátor arcáról egyszerre elmúlt minden kellemeteskedő vidámság, egyszerre kemény lett, mint a kő, vad és nyers:

- Hát: tiszteletes úr tudja... Azt tudom, hogy: azt: tudja... Vót má nekünk papunk, aki nem tutta, eement mekkérdezni a vaskalaposokat, még a püspököt is. Oszt a szegény eklézsiát meg is nyomorították vele, hogy ű fizesse meg. A papnak a választását!... Az egisz píz... Meg is fizettük. Egy krajcárig, szó nélkül! De a pap esztendő se várt, úgy kirezkedett innen elfele, mint a kisgyerek az árokból, aki csonárral van tele... Nem termett annak uram; még a trágyadombon se nőtt meg neki, a tök se. Nem nőtt meg annak a fű a mezején. Tudja a jó ég, hogy vót, de minden marha odabítangolt, mire valaki észrevette, a pap földjére, tyúk, csirke, mind ott nőtt fel, neki meg tyúkja, disznaja mind elhullott, annyija alig vót, hogy ehen ne hajjon, mer pízír nem kapott a faluba, nem az, uram, semmi eleséget. Hogyisne, mikor senki se szerette! Mer a szeretet az első, tiszteletes uram! Akit megszeretnek, annak minden van ebbe a faluba, akit nem szeretnek, annak még a nevéből is kihull még a bőtü is!...

A kurátor vette észre, hogy a papja igen mélyen elhallgatott, s ettől újra kezdett megvidámodni. Bólogatva, sajnálkozva mondta:

- Szeginy... má a nevit se tudom... mék is vót az a pap... Úgy elment innen a sok pujájával, pedig egy olyatén, rongyos kis faluba, hogy annak még a nevitől is hascsikarást kap az egissiges ember.

A pap végigment a szobán, hálóingben, amelynek gyári hímzéses gallérja kihajlott a kabátjára, ez is hitel, s komolyan, fanyarul állott meg a kurátor előtt.

- Nézze, barátom, képzelje csak magát az én helyembe: maga most mit tenne?

A kurátor mozdult, a fejét elbillentette jobbra... Vontatva mekegte:

- Én... nem mernék... kikötni ezekkel a népekkel. Isten az atyám... nem én... Nagyon kutya-fülűek ezek, ha valakire kiteszik a vizes lepedőt. Kutya zsván népek laknak itt, nem parancsol ezeknek az előljárárság, beszélhet itt a bíró meg a kurátor. Siketek ezek a jóra, tiszteletes uram. Pedig annak a másiknak csak kicsiség volt, amit ezek elfáltak a fizetéséből, mégis hogy megharaguttak, mikor vissza kellett adni... Hát még most... Nekem ugyan nagyon mindegy, akar így, akar úgy, de mondok, én mégis csak azt az egy tanácsot tudom tiszteletes úrnak, hogy ikább, ha valakivel beszél a nagyfejűek közül, ikább tagaggyon le mindent, minthogy még hozzátegyen, ha magának jót akar. Tudják ezek, hogyha most per lesz ebből, még jobban meg

fogják őket strófolni, mint abba az üdőbe: hát ők is fenik a fogokat, hogy most még jobban ellátják a pap baját, mint akkor... Hát itt van a tiszteletes úr, ugyi. Nincsen felesége, nincsenek gyerekei: e jó, de enni csak kell azér... Nohát, uram, ahogy én esmerem ezeket a népeket, itten imádkozhat: itten nem kap enni semmi pénzért senkitől. Mert ezek azt fogják mondani, hogy ha pap: imádkozzon az istenének, lakassa jól, ha annak a szolgája. Mert ezek olyan zsványok, hogy azt akarják, hogy a pap az ő szolgájuk legyen...

A pap komoran nézett rá.

- Maga se adna?

- Mit?

- Ennem... Pénzért... Ingyen... Jóságból...

- Én?... Én uram, nagyon szívesen, a feleségem meg még szívesebben, de hát ki meri magára venni a népek haragját?... Tudom, maga tiszteletes uram, maga mondaná, ha látná, mit csinálnak énvelem, hogy ides barátom, távozz el én tüllem, mert én bélpoklos vagyok.

A pap leült, az arcát a tenyerébe hajtotta, fázott, didergett.

Hosszú ideig csendesen ültek. A falak hűvösek voltak, mint a szellőzetlen vályogházakban szokott, kint azonban izzóan süttött a nap.

Végre a fiatal pap újra a kezébe vette az íveket.

A kurátor megmozdult.

- Tessék csak aláírni... olyan simán fog a menni, az egész dolog, meg olyan szépen, hogy mikor jönnek a papi vizsgálók: egy se fog itt még csak arra gondolni se, ami nem szabados dolog.

A pap letette a papírt, félredobta, s újra csönd lett. Féltényerre támasztotta az arcát, s lehunyta a szemét.

Hosszú ideig csöndben voltak, akkor a kurátor epésen megszólalt:

- Hát, jó bion ilyenkor szundítani egyet... Tiszteletes uramnak úgy sincs egyéb dóga jövő vasárnapig. Edde jó is vóna papnak lenni. Hanem mink, ugye komám, parasztok.

Felállott.

- No, firkantsa oda a nevit, oszt megvan. A csak egy kis moccanás. De ha a villa nyelét kellenék megfogni, osztán egész nap hányni le a kévét meg fel a kévét a szekérre meg a dobra! Akkor tudná meg, mi a drága idő...

A pap ránézett. A szeme vörös volt, vérekes. Könnyes.

- Megesküdnének rá - gondolta magában -, hogy a kezükből felvettem a pénzt...

Fogta a tollat, belemártotta a tintába, még most is dugó nélkül volt a tintásüveg, mióta az este bibliai emléksorokat írt a vendégeinek.

Aztán aláírta a nevét.

- Rablók - mondta magában, és a szeme tele lett könnyel. - Rablógyilkosok. Talán meg is tudnának ölni itt...

A kurátor fogta a papírt, igen lassan s kényelmesen teregette, szárítgatta. Lehajlott, a deszkapadló hézagaiból egy kis port kapart össze s a betűkre szórta.

- Mondja kurátor úr - s a pap hangja remegett. - Hány órákor fogott maga íráshoz, hogy már készen volt a számadással! Csak megegette a marhát? vagy még előbb kihányta a trágyát is az ólból?

A kurátor kicsit mosolygott. Nem is érdekesítette válasza a gúnyt. Mikor megszáradt az írás, összehajtotta a levelet s a zsebébe tette. Most ő tette el, nem az, aki előbb elővette, a pénztáros.

- Nem most csináltam én ezt az írást, tiszteletes úr.

- Hát?

- Hát mikor hazagyöttem *Debrece*n

A pap beharapta a száját. Megérezte, hogy megint a *puhítás*ra céloz.

- Úgy - mondta elfordulva, élesen. - Hát azért volt olyan nagy az egyetértés a nép közt!

- *Erre* választották meg magát! - szólt nyers egyszerűen a kurátor.

- *Erre*... Mikor látták, hogy ez egy jó pipa, ezt meg lehet zsarolni?

- Zsarolni! - mordult fel a kurátor, s a szeme megvillámlott. - Zsarolni!... Hát ez a mi nevünk? maga előtt? tiszteletes úr?... Ezt prédikálta maga nekünk? csak egy fertályórája is?... Má letagadja?... Hát rablók vagyunk mink?... Hát ez a hála?... ez a köszönet?... hogy pappá tettünk valakit!

A pap összeszorította a fogait, a szemöldöke alatt villogott a szeme. Puskája nincs. Ezzel mindjárt verekedni kell.

Nagy elkeseredés vett rajta erőt. Elfordult, mert nem tudott beszélni. Sírás fojtogatta a torkát. Gyűlölte ezeket, de a markukban érezte magát. A püspökhöz menjen vissza, elpanaszolni?... Nem tudná letagadni azt a szót: a *puhítást*...

- Ah... - szólott - mit érzékenykedik... kurátor úr... Nekem csak az fáj, hogy ilyen módon adják ezt tudtomra... Igen, ha előre megmondja... akkor talán... én magam ajánlottam volna fel... a vendégséget... Ha nem az egész félévi fizetést is... mert most nem tudom... De hiszen majd megtanulom, mi hogy... hogy mi az élet... Majd... elmegyek a többi... kollégákhoz... s megfigyelem... az ő tapasztalataikkal...

Már egészen szaggatottan jöttek ki a szavak a torkán... Félt, hogy rögtön sírva fakad...

A kurátor zörgő egyenességgel mondta:

- Vizitálni? A jó lesz. Jó egy kicsit vizitálni. Hanem azér jobb lesz, ha elébb a faluba jár körül vizitálni. Ráér a papokkal diskurálni azután is, elsőb bek a hívek. Mer bion, ha nem az én feleségemhez megy először a tiszteletes úr, a nagyon meg tanál neheztelni, mer az annak a szívre megy... az asszonnak...

Evvel kezét nyújtott.

- Isten megáldja, tiszteletes uram. Csak nem kell elereszteni a természetit. Ej de fog örülni a feleségem, ha megmondom, hogy még ma délután lesz szerencséje a tiszteletes úrnak hozzá.

- Isten áldja - mondta a pap s igyekezett visszavenni a kezét a parasztnarok vaspereceiből.

- Istennek ajálom, tiszteletes uram - mondta a nagy orrú pénztáros, és apró szemei mosolyosan rebbentek rá a papra, mint egy ártatlan tinóé.

- Miért írtam alá! - rémült el, mikor a két ember elment.

Szeretett volna utánuk rohanni, de csak hörgött; a nyugta, az már ott volt a zsebükben.

Valami hideglelés rázta, s percekig nem tudott magáról. Csak marta a haját, és járkált s megállott s nem vette észre, mennyi ideig állott mereven.

- Mit tudtak volna vele csinálni?... Mit bizonyíthat valaki abból, ami a lélekben történik... Hisz ő soha egy szóval nem biztatott fel senkit... Hát azért a bűnért is meg lehet bűnhődni, aminek csupán annyiban részese az ember, hogy nem akadályozta meg az elkövetését... Pirulva vallotta be: annyiban, hogy óhajtotta a megtörténését...

Ez borzasztó, ez borzasztó: *erre választották meg...*

- Mit! - riadozott egyre! - pénzért?... Hát nem azért, mert tanult, mert jó diák volt, mert a zsidó nyelvben első volt a teológián, mert neki diktálta a jegyzeteit a professzor, mert mindig példás erkölcsű fiú volt, minden iskolai munkát elvégzett, senkit soha meg nem botránkoztatott, mert nem labdázott az udvaron, mint a többiek, nem ivott és nem korhelykedett, mint a kollégái, a diákcétusokban nem tivornyázott, hanem a könyvtár legszorgalmasabb olvasója volt, és a Nagyerdőn csinálta a beszédeit... Régi könyveket, régi papokat tanulmányozott, mikor mások a Juhásznéhoz meg a Kispipába szökdöstek nagy ivásokra, az Ige megértésén gyötörte magát, mikor társai udvarolni jártak... Pénzért választották meg, s az egész diplomája csak éppen ürügy volt arra, hogy megválaszthassák... Pénzért lett pap: egy bizonyos pénzösszegért?...

Lelkében összekuporodott s rettegett és szégyellte magát, s valami rettenetes nagy fájdalmat és ürességet érzett, valami nagy veszteséget szenvedett, s nem tudta mit, csak mint egy erős kint állotta ki a fájdalmat.

Teljes zűrzavarban száguldozott a szoba falai közt, aztán megint leroskadott egy székre s némán meredt maga elé s visszaidézte a kurátornak minden szavát és gondolkozott, hogy is történt, hogy így engedte magát becsapni.

Egy fél esztendei fizetés... Mikor egy fillérje sincs... Adóssága van... Már holnap fizetni akart... A szabónak is... A palástja is hitelben van, és ezek a bitang gazemberek egy fél esztendei fizetését elisszák... De mi az ördögnek írta alá azt a nyugtát...

Most már késő... Most már mit tegyen.

A gazemberek! a disznó gazemberek!... A fene egye meg a gaz disznóit. Bitang parasztok, átkozott bitangok... egy félévi fizetést kiloptak a zsebéből. A papjuk zsebéből. Minek is ment erre a pályára. Miért nem ment fel az egyetemre. Most segédtanár volna valahol. Pozsonyban vagy Temesváron vagy akárhol, csak parasztot és vallásbelit ne kellene látnia. Ezek... a gazok... a nyomorultak... Most már érti az anyját, aki egész életén keresztül tele volt szemrehányással... Ő persze sose értette s lenézte a lelke mélyén, hogy az édesanyja anyagi szempontokból az egész népet megvetette... Hitvány pénz és apró károk miatt, amit a parasztoktól kellett szenvednie... De hisz ezek nem emberek, ezek disznó kuttyák, tolvajok: még fenyegetni mer a gazember! hogy a fű se nő meg az ő földjén! Hogy csirkéje, marhája mind megdöglik... Minek írta, minek írta alá azt az írást...

Most már vége... Most ő maga szentesítette az egészet. Most már igazán bűntárs... Nem kellett volna aláírni. Törvényre vinni... Hát vádolják meg: hát mit csinálhatnak? Mutassanak tanút, aki előtt ő biztatást adott, hogy... Mutassanak írást, az ő kezeírását: hogy... Átkozott rablócsorda... Fölfalták az ő fél évi fizetését, és ide mernek jönni olyan arccal, mintha a legártatlanabbak

volnának... Tudták ezek, tudták ezek a gazemberek, hogy ő egy pipogya fráter, ővele akármit lehet csinálni...

Nem, nem, nem, ez nem lehet. Ez nem marad annyiba... Megy a püspökhöz. Azonnal pakolni s visszautazni... Az állás elveszett, de ezeket a gazembereket megtáncoltatja! Nyomorult kutya... Mind be kell csukadni sorra... Ez egy országos botrányper. Inkább itthagya az egész papságot, de ezt nem lehet csak úgy túlélni... Miért pap ő tulajdonképpen? azért, mert valami ostoba idealizmus idesodorta. A kollégái mind a legtehetségtelenebb fráterek. Valamirevaló diák nem megy erre az ostoba pályára: Örök szegénység, és amellet ilyen népekkel együtt lenni. Együtt élni. Egy egész életen át...

Ez nem mehet így. Fűtyül az egész papságra. Ez az első nap?... Mi jöhet még?...

Ha most láthatatlanná tudna válni, hogy utánuk menjen... Á, hogy vágná, hogy ütné őket kupán...

Összezsapta a kezét: most értette meg, milyen okos ember volt az esküdtfelügyelő, aki hatvan kilós súlyzókkal tornázott mindennap... Azzal nem mertek volna kikezdeni... Ekkora karjai voltak... Csak azzal próbáltak volna... S megint érezte a karjában a kurátor goromba markának szorításait. Olyanokat lódított rajta, disznó komisz gazember; fűjt és lihegett, s a szeme folyton könnyesebb dühben égett.

Az asztalt csapkodta öklével, míg annyira meg nem fájdult a keze, hogy abba nem kellett hagynia. Fogott egy levélnehezéket, amely egy kinyújtott női kezét ábrázolt s benne egy darab kábel, csillogó rézkarikákkal. Pár pillanatig szórakozottan meredt rá erre a súlyra, akkor belevágta az ajtóba, ahogy csak bírta, olyan erővel. A bronzdarab nagyot durrant az ajtón s ő ködös szemmel, lihegve látta, hogy a barna ajtón fehér folt marad, szilánkok merednek ki; lehorzolt egy darabot a deszkából.

- Azt a kutya istenit - morogta.

Még sohasem káromkodott életében, s most valami testi kielégülést érzett.

- Keserves lesz még nektek ez az én fél esztendei fizetésem!

Levágta magát a díványra. Undok ragadós viaszosvásznon dívány volt az, olyan bőrimitáció, ha az ember ráült, odaragadt. Néhány percig mozdulatlanul, mereven feküdt, csak az erei lüktettek, s kimeredt, mint egy halott.

Nem bírt lecsillapodni. Ahogy mozdult, a ruhája hersegett, ahogy eltépte a ragadós díványtól.

- Mind disznó gazember - mormogta. - Az iparos is, a kereskedő is. Mindenki. Ez dívány?... Ilyen piszkot díványnak adnak el. Drága pénzen... Meglopni, megzsarolni a gyanútlan, ártatlan fiatalembert? Rásózni. A fene egye meg a zsidáját... Hanem most majd várhat a pénzére.

Hirtelen elmosolyodott. Káröröm villant fel benne. A debreceni kereskedő milyen simán és ravaszul sózta a nyakába a bűdös portékáját. Az is annak nézte, ártatlannak, akinek mindent a nyakába lehet nyomni. Hát most legalább meg fogja tanulni, hogy nem megy olyan simán: a kis tiszteletesecskék nem olyan jó fejős juhok... ha megtanítja őket az élet...

Várjon, ha én várok!... zsidók... krisztusfeszítők... kellene szalonna?... - s kínjában röhögni kezdett. A kezébe hajtotta a fejét, úgy röhögött... Hallatlan... az ember igazán emberi érzéssel indul el az élet útjára s hát nem lehet. Nem lehet!... Muszáj ordító farkasnak lenni a farkasok közt...

- Csak tudnám, hogy bánjak el velük... Hogy nekem ne legyen bajom... Hogy megtromfoljam őket... Mít tehetnek velem ezek a gazemberek? Nekem nincsen se tyúkom, se tehenem, se szamaram... - s újra röhögni kezdett magában, kuncogva, a saját lehetetlen állapotán mulatva; hát mit tudnak ezek nekem ártani... A fene egye meg a bitang parasztjait, most pórul fognak járni!... Hát ne teremjen az a föld semmit!... Fene egye meg a földet, meg azt is, ami rajta terem: fizessenek ki! Akkor majd én tudok mit enni... Nem fogok éhen halni... Eszem kenyeret, szalonnát s megvan. És úr vagyok. Dögöljenek meg odakinn. Dolgozzanak. Mégis én vagyok az úr. Lenyomom azt a vasárnapi prédikációt s megvan. Egy porszem se száll a ruhámra... Legalább lesz mit prédikálni!... Nahát majd fogok én nektek minden vasárnap leckét adni az önzetlenségről, a jóságról, az emberi szeretetről...

Véres szemeit rámeresztette a falra, s már lassabban lihegett. Aztán észrevette, hogy már jó délután lehet, s még ma egy falatot sem evett.

5

Nem tudott elindulni. Nem tudott kimenni hazulról. Fáradtság, bágyadtság vett erőt rajta. Újra csak leheveredett a ragadós díványra, amely égette a testét, annyira undorodott tőle, de mégiscsak kényelmesebb volt, mint állni, járni, széken ülni, s úribb, mint az ágyra heveredni diákszokás szerint.

Nagy, nagy csalódás tette fanyarrá a szájaízét. Valami brutális, hihetetlen, képtelen dolog volt az, ami vele történt.

Mi, mi is. Hát ő már nem az, aki eddig volt?... Diák? esküdtfelügyelő, püspöki segédlelkész... hivatalnok... temetőgép... Mennyire unta, hogy napról napra folyton temetésre kell járnia, Debrecen széles és unalmas utcáin, s napról napra halottakat kísérni fásult kedvvel, zokogó asszonyokat és éneklő, vájákoló gyerekkórust hallgatni... S már az is valami kellemetlen új élet volt, a kollégium egyszerű, szabott boldog napjai után. Csak az volt az igazi, az volt a jó... Hisz ez a papság, az neki valami olyan, „tandíjmentesség volt az egész életre”. Konviktus és stipendium... Amelyért még vizsgázni, leckézni sem kell többet... Csak be kell iratkozni s azontúl minden megy magától... Csupán eggyel nem volt tisztában, mi lesz a „tanrend?”... de hát az adódik magától. Mint egy örök vakáció, úgy tűnt fel neki az egész papi jövője. Úgy is látta a saját apjánál is hajdan s minden régi emléke így mutatta neki a papok életét. Beülnek a bibliotékába s olvasnak, újságot, könyvet, pipáznak, ha kijönnek, a gyerekekkel szórakozottan tréfálnak, kísétálnak a mezőre, nézni, hogy nő a búza; a faluban megsüvegelik; köszönnek jobbra, balra, kegyesen, barackot nyomnak egy jóképű gyerek fejére, s füstöt fújnak a virágzó almafa lombjai közé.

Csak a szíve ne szorulna annyira. Nem bír semmire gondolni, semmit se tenni. Nem bír fölkelni, megmosdani, felöltözni. Pedig valamit kellene kitalálni. Éhes és nincs mit enni. Most nem nyit rá senki ajtót ezek közül a gazemberek közül. El van intézve, most már megdögölhet itt a szobájában. Kifosztották, egyet röhögtek rajta, s mennek a dolgukra. Mulattak egyet a bolond új pap rovására, leitták magukat. A, milyen jól érezte ő tegnapelőtt éjjel, hogy itt fel kellene állni, s prófétálni és szöges ostonnal verni ezeket a kutyákat!... Egész ámulattal gondolt vissza erre a csodálatos gondolatra. Neki már akkor búzlott valami... „Kinek a költségére megy ez a nagy lakoma!” jutott eszébe, meg is kérdezte. Jól emlékszik, hogy kérdezte s a kurátor, a tolvaj, milyen sunyin mondta rá: „Nem kell avval törődni tiszteletes uram!?”... Ezt is be fogja szüntetni, ezt a fesztelen tiszteletes uramozást! Hátra a paraszttal! Hét lépést a kutyákkal!... Bitangok, hogy tolták be ide a pofájukat ma is. Ez volt az utolsó. Ott az előszoba nekik. Azt a kutya mindenit ennek a bűdös fajzatnak.

Újra felállott és egyet-kettőt lépett. Veszekedett éhség volt a beleiben, ahogy felállott.

- Hát ez mégiscsak hallatlan! Egy fél évi fizetésemet felzabáltátok, és nekem ma nincsen már egy falatom, amit megegyek?

Dühösen dobta le magáról a kabátot, s kicibálta az inget a nadrág övéből. Mosdani készült.

Jó negyedóraig mosta, súrolta kábult, gőzölgő fejét, oly dühösen, mintha ellenségén állana bosszút, s telefröcskölte vízzel az egész falat s az egész padlót. Közben vizet fűjt ki, meg-megállott, míg egy káromkodó szót kifűjt magából. „Gazemberek!” „Kutyák!” „Kutya disznó gazok!”

A fésűvel csaknem kicibálta a haját, s nem bírt kitalálni semmit. Gondolta, elmegy a kurátorékhoz. Nem vizitbe, hanem azt mondja nekik: „Hallják! Maguk engem megraboltak, kifosztottak, most megkövetelem, hogy újesztendeig énnekem kosztot adjanak!” Nem fogok itt megdöglenni - tette, fűzte tovább; mikor a mellényét felvette, egy ezüst hatos esett ki belőle. Elgurult, utána akart nyúlni, akkor meggondolta: Nem! hadd guruljon, mire itt nekem a pénz. „Itt nem lehet pénzt költeni”... Nem is kell; egy krajcár se. Semmi. Tartsanak el. Ha ők felfalták az én fél évi fizetésemet, most tartsanak el. Sorkoszt. Mindennap vasárnapi ebédet fognak ide küldeni, vagy megeszi őket a fene.

Már nem ismert magára, már olyan könnyen és természetesen, sőt olyan kéjjel mondta ki magában, gondolatban folyton a legdurvább szókat, mintha ez az erejének volna a próbája, mintha ebből önbizalmat akarna s kellene merítenie. Soha ő, soha, egész diákpályája alatt nem mondta ki a szót, hogy *fene*... S most, az első nap...

De hisz ez borzasztó!... Borzasztó!... Hogy ő!... aki soha, soha nem akart „anyagias” lenni... ő, éppen ő, a szelíd, jó fiú, aki olyan gyöngéd volt, annyira figyelmes, jó és figyelmes és tisztességtudó és alázatos, és úgy megbecsült mindenkit, aki valami tiszteletet érdemelt, az öreg papokat, a tanárait, a jó tanulótársait, a jó fiúkat, aki úgy elhúzódott mindig mindenkitől, aki goromba és rossz és komisz és pimasz, és a fene egye meg: öneki kell így járni az étellel, a fene egye meg, a fekete fene egye meg.

Nohát ez nagyon kegyetlen lecke a sorstól. Az egész olyan, ahogy az újszülött érezhetné magát, ha tisztán tudna érezni és gondolkozni: ahogy ő most egész váratlanul kibújt erre a komisz, erre a kínos és kegyetlen életre az Alma Mater meleg és kövér és hizlaló öléből. Ahol semmire se volt gondja, ahol a szájába csurgott; szája sem volt, az összes ereit és az egész szervezetét egyszerűen eltöltötte a tápláló nedvek bősége, hogy nem kellett gondolni soha a reggelre és az estére és a zabálásra: csengettek délben és este a konviktusban, amikor menni kellett enni... Hát itt, mikor csengetnek már, ma még nem evett, és nem is fog többet? vagy mi? Hacsak maga nem kotyvaszt magának, vagy mi a csoda? Uff, de jó volna most rákezdeni a süvöltést, mint az újszülött csecsemő, a rideg és komisz világban, amelynek szúr a levegője, és vakít a világossága, és ahol nincsen semmi, ami volt, csak fájdalom, és kín és ismeretlen kínok, amire eddig nem is gondolt és... uhhh, de utálatos ez az élet...

Átment a másik szobába. Maga sem tudta miért. Négy szoba. Mi az istennyilának, mikor egyikbe sincs ennivaló. Egész megrémült: háló, ebédlő, dolgozó és gyermekszoba... Mi az isten... neki gyerekei...

Láng öntötte el az arcát: ez valami hallatlan és borzasztó és felháborító és rémület, és a fene egye meg az egészséget; hát visszabújni a kollégiumba! Hát kellett az neki, nem tudott ott maradni segédtanárnak, és most ott ülhetne a konviktusban az asztalfőn s imádkozna: Uram, áldd meg a mi ételünket...

Jól van; az emberiség közjava: ezért nem maradt ott; mert ő meg akarta mutatni, milyennek kell lenni a papnak! Most aztán mit fog mutatni! Azt, hogy hogy kell művészettel koplalni fél esztendeig! Evvel imponáljon a parasztnak.

A homloka verejtékes lett újra.

Senkit nem ismer itten. Farkasok közé bezárva és senkit nem ismer. No, a magyar paraszt, az ugyan szépen be van állítva most már néki. A nemes, önzetlen, becsületes paraszt, a magyar faj. Az emberiség legfinomabb parasztja. Hát okosok: az igen. Azt kinézték, ki lesz az, akinek a bőrére ihatnak, ehetnek, aki nem csinál nekik bajt... A kapuja mindig nyitva van, a magyar embernek: a vendég étlen-szomjan nem megy el a falun, s hogy az ingét is odaadja a magyar annak, aki szépen beszél neki... Igen, lehúzza az ingét is annak, aki szépen beszél.

És hogy élnek ezek! Hogy élnek tovább! A kis házak, a csendes kis falu. A boldogság kis oázisa, fehér falak, piros muskátlik, az utcán keringenek a fehér kuvaszok, megkergetik a barna ludakat meg a sárga tyúkokat. Hejje, micsoda más így közelről ez az élet, mint mikor kijön a diák legátusnak pünkösdre.

De hát ha ez igaz és nem egy elszigetelt eset: hát akkor micsoda dudva verte fel ennek a népnek a lelkét, hát akkor mi van avval a jó maggal, mit az Isten elültetett minden ember lelkében!

Fogta a kalapját s az új fekete sétapálcáját, s elindult, hogy megy a tanítóékhöz vacsorázni. Az ebédre már elkésett, de a vacsorát, azt meg fogja kapni, biztos, hogy megkínálják... Talán el is mond mindent... De jó volna még csak egy csupor aludttej is, lágy kenyérrel... Különben is az intelligenseknek össze kell tartani a parasztnak szemben. A népnevelés munkájába a papnak s a tanítónak különösen... Hát persze, ezek majd adnak kosztot, újesztendeig, persze egyelőre hitelbe: már amíg pénzre nem tesz szert.

Kissé megkönnyebbülten ment ki az utcára: majd csak elrendeződik.

A templom előtt egy fiú állott. Rábámult, nem köszönt.

- Jó napot! - pirított rá.

Az mogorván nézett vissza. Már mikor ilyen kicsi, kis komisz állat.

- Hogy híjnak?

- Kis András.

Bólintott s továbbment. Ahogy egyet lépett, nagy kutyasivításra ijedt fel. A kis fehér kölyök-kutyát, amelyik az imént tűnt a szemébe, látta, hogy sántítva három lábon iszkolt, úgy vonított, mint egy gyerek. Visszanéz, a fiú röhögve nézi a kutyát, amelynek letörte az egyik hátulsó lábát a doronggal, ami a kezébe volt.

- Minek bántod azt a kutyát?

A fiú ellenségesen húzódott visszább.

A pap visszalépett hozzá:

- Szabad az állatot kínozni? Nem tudod, hogy az éppen úgy az Isten teremtménye, mint te vagy? - avval megfogta a gyerek fülét.

Nem szorította meg, nem cibálta meg, csak megérintette. Igaz, az volt az érzése, hogy meg kellene tépni, de csak úgy fogta meg, mint a gombot annak a kabátján, akivel az utcán beszélget a tekintélyes és öregebb úriember, de a kölyök abban a pillanatban valami éktelen és rémületes módon elvisította magát. A túlsó faluvégig elhallatszott a bőgése.

A pap felrántotta a szemöldökét magasra s eleresztette a gyereket, mintha békát fogott volna meg. Egy pillanatig az a kedve volt, hogy megfogja, megrúgja, hogy oka legyen ordítani, de csak tanácstalan állott. Gondolta, talán fájós a füle és...

- Ki ez a Kis András nevű fiú? - kérdezte a tanítót, ahogy sietve belépett az udvarába.

- Az? aki ott bög?... Az a Kis Péter fia! Nagyon hamis ember! - mondta a tanító pusmogva a nagy fekete bajuszába, amely mint egy eresz takarta az egész állát. Apró, szapora, árulkodó szóval folytatta: - Az volt a legnagyobb ellensége a tiszteletes úr megválasztásának. Ni, hogy bömből az utcán, mindjárt jön ennek az anyja, hogy ki bántotta az ő magzatját.

No, ezt jól eltaláltam - gondolta kedvetlenül a pap.

- Haszontalan kölyke. Én cibáltam meg a fülét, azért bög.

- Csak tán nem.

- Megbosszantott, hogy egy kiskutyát leütött, s mikor rászóltam, ügyet se vetett rám. Nem is felelt.

A tanító szíveskedve bocsátotta előre a papot.

- Nem tesz semmit, nem tesz semmit - mondta szapora száraz szavaival -, sok baj van ezekkel a parasztokkal.

- Azt hiszik ugye, félig agyonvertem - mondta a fiatalember, s csakugyan valami szorongást érzett.

- Dehogy hiszik, dehogy hiszik: de azt fogják hirdetni. Kis Péter nem fogja soha elfelejteni, hogy az ő fia volt a legelső, akit a pap a faluban meglazsnakolt.

A pap szűrös szemmel nézett a tanítóra, s valahogy nagyon elkedvetlenedett tőle azonnal: mintha a tanító szavaiban máris benne érezné ennek a meggyanúsításnak a szelét. Ezt nagyon hebehurgyán csinálta megint, mi az ördögnek is jött ő ide. Hisz ez az ember még egyszer sem volt nála. Nem tartotta kötelességének, hogy udvaroljon neki...

- Tessék, tessék beszélni, tiszteletes úr - sürgette a tanító, aki úgy tett, vagy legalábbis ő úgy érezte, mintha úgy fogná fel a látogatást, mintha csak a botrány elől menekült volna ide.

Tétovázva lépett be s nem tudta, mit tegyen, ne forduljon-e vissza. Egészen meg volt zavarodva: ilyen kellemetlenség az első percben, amint a lábát kiteszi az udvarból. A tanítóné, kövér, széles képű, szeplős, bibircsókás asszony állott előtte, s a fiatal pap a legnagyobb zavarában kezet csókolt neki, de abban a pillanatban már megutálta, amit tett, s úgy csinálta mintha mindjárt vissza is akarná szívni; szóval adott is, nem is. De mi az ördögnek jut neki eszébe megcsókolni egy ilyen céklavörös kimosott kezet, a rektorné kezét, fuj.

Elpirult bele, a musai papnénak nem csókolt kezet tegnapelőtt... A tanítóné láthatta, hogy szégyelli, hogy megtette s hogy csak a parasztok miatt fenyegető botránytól való zavarában tette... szóval ez is a lehető legrosszabbul sikerült. Már azt se tudta, mit tegyen, mi lesz vele. És olyan éhes volt, majd elszédült.

- Nagyon örvendünk a szerencsének - zsiszerélt a tanítóné, s rémítően szíveskedett, de piszkosan közönséges volt, a pap csak később tudta meg, hogy parasztlány volt, s úgy lett tanítóné, hogy el *kell*ett vennie a tanítónak.

Leült az első szobában a kanapéra, s a kalapját csak a tükör előtt vette le, s maga mellé tette, hogy oda ne ülhessen mellé a rektorné esetleg. A botját is a kezében tartotta, s olyan merev lett

és tartózkodó, mint egy gőgös úr, aki szolgálai hódolatot vár. A levegő azonban dohos volt, s minden rugó kiállott a rongyos kanapéból, amely ócska nagykendővel volt letakarva.

A tanító is leült, görbe vállú, öreges ember volt, aki sohasem nézett fel, mindig lesütve tartotta a hosszúpillás szemeit. Egész szőrmacska volt, a hosszú bajuszszála az állát is fedték s nagyon borotvátlan volt. A szemöldökei egész papmacskák voltak, nagy bozontok a homloka tövén, s a feje kopaszra volt nyírva. Konok, mogorva, mindenkitől elkeseredett embernek látszott, aki azért nem néz senkire, hogy egészen magába fojtja az érzéseit. A felesége annál lehelkedőbb volt, a szeme mindenüvé befúrta magát, s kövér arcán állandóan valami sértődöttség és figyelő várakozás volt, folyton fenyegető pofonok előtt.

Ahogy a mozgásuk elcsendesedett, s várták, hogy a pap megszólaljon, kint hirtelen a csöndessé vált utcán éktelen asszonyüvöltés csattant fel:

- Jézus Máriám, agyonverték a fiamat! Ki bántotta az én szerelmes gyermekemet! No csak jöjjön haza az apád, csak jöjjön haza a mezőről, vasvillával szúrja keresztül, aki rátette a kezét, kiontja a belit, aki hozzád nyúlt, csak jöjjön haza.

A papban meghűlt a vér. Ez már felülhaladta minden fogalmát a durvaságról, tiszteletlenségről és emberi komizságról.

- Hisz ez bolond - mondta nagy szemet meresztve.

- Gonosz a - kapott a szaván a tanítóné, s leplezett gyűlölettel nézett arrafelé az ablakon át. Fel is emelkedett kissé ültében, hogy jobban kilásson az ablakon. - Akkor esztendő, mikor idejöttünk, jön fel egyszer ez az ember, ez a Kis Péter: hogy „az én gyermekemet, hogy merte megütni a tanító úr!... Tuggyajé? hogy Illaván is ültem én már! emberölésért! de fogok mégeccer!”... Káromkodott! benn az iskolában, de borzasztó csúnyán. Én idebe hallom a lármát, teremő isten, mi a mán, kimegyek: hát nyílik az iskola ajtaja, az uram intett egy gyereknek, hogy nyissa ki, ő maga meg fogja az embert és zsupsz: ki a hóba! Ott szedte össze magát, ott hemperedett fel a lábam előtt az udvaron. Azóta osztán nem gyűtt többet az iskolába... Muszáj itt ököllel mutatni meg minden új embernek, mit tud.

A pap szinte reszketett, de csak a komorság látszott rajta, már ő is úgy lesütötte a szemét, mint a tanító.

Odakinn az asszony, úgy látszik, ezalatt kivallatta a fiát, s álnok ordításba kezdett faluhosszat:

- Micsoda! Még be se tette a lábát a faluba, má gyilkolja a gyermekemet. Az én gyermekemet!... Azér, mer az én uram nem akarta idehozni!... Megkérdi a nevét, osztán se szó, se beszéd fülire a gyereknek! Kitépi az én gyermekem fülét, megvérezi az én gyermekemet!... No megállj, pap!... Megitattad a falut, de az én uram nem ivott a pájinkádbul. Elígérted esztendei fizetésedet, de jól van: lesz még a kutyára dér!

A pap sápadt volt, mint a fal. Az asszony hangját nem lehetett tovább érteni, csak hallani a rettenetes rikoltozását, amint az utcán végig üvöltött.

- Mit tegyek én ezzel? Kimenjek? Megmagyarázzam?

- Isten ments - sápitott a tanítóné -, csak olajat öntene a tűzre. Csak hozzájuk ne aggya magát tiszteletes uram, mer akkor sose fog tekintélyre szert tenni. Jaj, ezek a szegényebbek még utálatosabbak, mint a nagygazdák, nem híjába mongyák, hogy mentül koszmósabb, antul vakarósabb.

- De hát ez borzasztó... hozzá se értem tulajdonképpen: csak azért érintettem meg, hogy a lelkére hassak, hogy közelebb hozzam magamhoz, hogy a szemébe nézhessek, mert elfordította a... pofáját... a bitang kis kutya...

A torka berekedt a hirtelen komisz szavakban való kitöréstől.

- Aaa, tiszteletes uram - mondta a tanítóné s a karjára tette a kezét -, ravasz a paraszt! Mikor annyi, mint egy csü tengeri, má akkor huncutabb, mint ahogy úriféle fel bírja érni ököllel.

A pap erőt vett magán s komoran, erőszakosan lesütötte a szemét.

A tanító viszont felemelte a pillantását.

- Különösen ez a magyar paraszt, kérem. Ennél erőszakosabbat én nem ismerek - mondta száraz, szapora, tárgyilagos beszédmodorán, amelyen sohasem érzett az indulat vagy fellelkesedés - voltam én a tótságon is, az még jó nép. Ott megtisztelik a nadrágos embert. Az kérem olyan, mint az állat. Abba még benne van, amit beléjük vertek az urak meg a szógabírók, azt akár ostorral lehet hajtani. De ez?... Ez mind azt hiszi, hogy ő az Isten!... Ez elvárja, hogy neki süvegeljenek. Az urak előre köszönjenek neki!... Amellett olyan becsstelen kutya, lövöldözni kellene őket...

A pap összevonta szemöldökét. Minden botrány és minden sérelme mellett is, felzúdult benne a régi énje. Mintha ezekkel a szavakkal, mint szöges ostorral verték volna végig. Erre fölháborodott. Erre a gyűlöletre. Ezt nem tűrte el, ezt nem engedte meg a tanítónak és senkinek, hogy a magyar parasztról, mint magyarságról beszéljen így, a magyar fajt szidják, a magyar komizságát.

- Megvannak az okai ennek is - mondta indulatosan és kitörve. - Ezt a nevelést kapták századokon keresztül. Korbáccsal állottak felettük, s a nép megtanulta, hogy harapni kell ott, ahol lehet. Kizsárolták, most ő adja vissza úgy és ott és azzal szemben, akivel szemben tudja... Felvilágosodottabb, kultúrásabb, mint más parasztság, s az urainknak ősi bűne, hogy ahelyett, hogy segítőnek vették volna maguk mellé ezt a népet, amely az ő ellenükre is fölvilágosodott és kiemelkedett a szennyből, vissza akarták süllyeszteni arra az állati színvonalra, amelyen a többi népség még volt. A főuraink bűne. Mert a magyar jobbágy sohasem volt, századok óta nem volt már igavonó barmuk, azért mindent elkövettek, hogy rontsák és üldözzék őket. Tótokat, oláhokat, svábokat és mindenféle rácot, akármit telepítettek a birtokukra: most az egész ország magyar nép lehetne: de ők nem akarták. Csak hadd maradjon meg az mind a maga barbár állapotában, jaj csak meg ne tanuljon magyarul, mert akkor megtanulja a magyar komizságot, pláne kálvinista ne legyen, mert akkor autonómiája van, akkor maga intézi az egyháza dolgát, s belelát az életbe, választójoga van, hát olyan emberrel már nem lehet úgy packázni, avval már diplomáciával kell elbánni s ez kényelmetlen; mert túlságosan sok volt a földjük, a nagyuraknak, nekik nem kellett a legjobb megművelés, mert az drága, nekik csak olcsó munkaerő kellett, hogy bebizonyítsák, hogy csak éppen annyit tudnak termelni és produkálni, amennyit ők maguk el tudnak költeni... Hát aztán csodálkozzunk, hogy így elvadultak az emberek, a parasztok az uraktól...

Felállott, és egészen úgy volt, amint kirobbant belőle ez a támadás, mintha személy szerint a tanítóékat tette volna felelőssé azért, ami itt övele történt. Hirtelen oly távolság termett közöttük, s ő annyira el volt csigázva, hogy szédült és ingerült volt és nem bírta már a kis intelligenciának ezt a dohos és poshadt és nyomorult szegény levegőjét, ami itt fuldokoltatta ebben a lakásban, már ki kellett mennie a szabad levegőre és az ég alá.

A tanítóék nem szólottak, nem akartak szembeszállani, hagyták. Felállottak ők is, s utánamentek a papnak.

Ez az udvaron valami mentséget akart mondani:

- Sajnálom kérem, tanító úr, hogy ilyen félszegen sikerült az első együttlétünk... kérem... Hát persze, a dudva megnő az úton-útfélen, de a jó magvakat keservesen kell ápolgatni, gyomlálni, nevelni, locsolni s még akkor sem biztos, hogy meghozza a jó termést... Lesz-e rá jó idő... De azért a gazda nem kedvetlenedik el, s ha a jég elveri a termését, új erővel fog neki a dolognak... Hát mi, a lelkész, a tanító, a népnevelő, mi kérem? Hát mi kétségbeessünk?... Nem kérem! Nem, sőt minden lelkierőmet összeszedtem.

- Alázatos szolgálja, tiszteletes úr - mondta a tanítóné -, igazán nagyon köszönjük, hogy így kitüntetett, s volt szerencsénk, alázatos szolgálja.

- Alázatos szolgálja - nyújtotta kezét a tanító is.

A pap kissé kezét fogott mindkettőjükkel s most már annyira messze volt tőlük, úgy menekült. Az udvar hátulján gyermekek bámészkodtak utána.

Amint a kis elnyűtt kapun kilépett, a feje fájt s görcsöket érzett az éhségtől.

6

A foga már elvászott, s lassan majszolta még mindig a poros sóskát. Állati konoksággal a savanyú fűvet, s örült, hogy a pusztában mannára talált.

Aztán ottfedelte a szemét az égen, amely kéken, szilárdan borult fölötte, mintha örök időkre megépített boltozat volna az Isten palotájában. S hirtelen eszébe jutott, hogy ez a bolt pusztá levegő s azontúl ritka éter... S nincs sehol helye benne a szép, szakállas jóisten trónusának...

A térdére könyökölt, s újabb lelki zavarnak engedte át magát.

Pap volt, fiatal pap, akinek a feje tömve volt a friss vizsgák után holmi teológiai tudással, de nem volt lelki élménye. S most egyszerre félelmetesen dermedt meg fölötte a kék ég, amely szilárd boltozatnak rémlik, holott csak levegő, s azon túl éter...

Nagyot lélegzett, s hirtelen, minden átmenet nélkül, szinte hangosan mondta:

- Meg fogom mutatni nektek, hogy ember vagyok!

Visszanézett a falu felé. A kis falu lombokba volt borítva, s a torony hegye vékonyan és szúrósan állott ki a gyümölcsfaerdőből.

Már belefáradt, már kiégte a düh nagy tüzét s mióta a tanítóékkal is össze kellett tűznie, előbb úgy érezte, sajnálnia kell megrablóit a lelki sötétségért, aztán őszintén és egyszerűen rábukkant az egész dolog igazi okára: a paraszt a papot herének nézi.

Miért? Jóisten, a legmagasztosabb hivatal, amit az emberiség kigondolhatott és fölláthatott. Mennyi kifejezetlen boldogság és büszkeség fakadt ebből a forrásból: egész ifjúkorát meggazdagította, megszínésítette a vágy, hogy pappá legyen. Voltaképp predesztinálva volt erre a hivatásra; minden előde pap, minden őse, akiről csak tud a családi emlékezet, s az anyja gyakran emlékezik arra a hajdani prédikátor Matólchyra, akinek tizenegy gyermeke volt, köztük kilenc fiú, s a szorgalmas atya valamennyit tudós pályára nevelte. Mózes nagyenyedi, Áron vásárhelyi pap lőn, Pál tanár Sárospatakon, Bertalan Pápán és József pap Ungvajdán, ez az ő nagyatyja... Ma hirtelen hevülésében azt fogadta, miért is lett pap!... Mért nem tanár, valahol idegenben... Nem, ő csak pap, s nem tudna más lenni, ha itt örök koldusul is kell tengődnie. A szegény ösatya, megható volt, mondják, miként kísérte fiait gyalog az iskolaév kezdetén a szomszéd határig, még az úton is magyarázván nekik egyet-mást s ellátván atyai

tanácsokkal, hogy az Istent féljék, az embereket szeressék, előjáróiknak, tanítóiknak engedelmeskedjenek, mindeneket megbecsüljenek, senkit meg ne bántsanak, a rossz társaságot kerüljék és így tovább és így tovább, s otthon a tanulás melletti szünórákban mindennemű kézimunkára alkalmazta a kis sereget. Egy ilyen puritán, nemes és fennkölt tradíciókkal telített család végső sarjadéka menne hitvány anyagi érdekek miatt idegen pályára? Mióta mesterség a papság, s mióta a világi gazdaság buja forrása a kálvinista pap kommenció-levele?

Valami gazdag és emelkedett érzésár töltötte be szívét, de fiatal gyomra untalan figyelmeztette, hogy valami azért még nincs rendben a kréta körül.

És amint szemeit újonnan a mennybolt dicsőséges kárpitjára függeszté, lankadtan újrázta magában, hogy levegő mind és azon túl éter...

- És az Isten nem tehet csodát.

Már szégyellte is magát, hogy az Istentől valamely kurta, nyers csodát akar... Az Isten, most látta hirtelen, nem is objektív valóság öneki, hanem valami érzelmi java... Életének érzelmi értéke, amely mint a tenger a gályát, fenntartja a színen...

Alkonyodott, a mezők felett pára vagy porréteg lebegett, a búzatáblák sárgák voltak, és keskeny csíkok itt a falu körül, s erős zöld szalagok kavartak bele. Gazdag és szép vidék, áldott és terméssel rakott, hullámos és kedves, és ő azt mondta harag és indulat nélkül:

- Megálljatok, meg fogjátok látni, hogy igaz ember vagyok.

Térdére könyökölt s maga elé nézett. Mindig ilyen volt a világ. Gazdag termés, művelt földek és olajfák, szőlő és fügeligetek, és a Jézus gyalog ment keresztül a mezőkön, virágokban járt a lába, s az ösvényeken saruban sétált... Lehajtott fővel és gondolkozva, és amerre ment, kivirultak a virágok és illatosak lettek a ligetek, és a szellők halkán dudorásztak... Áldott lett a fűgefá, amelyről a Jézus szakított, s a halak feléje úsztak, mikor a parton megállt.

S most ismét szépséget és gazdagságot és meleg jóérzést lelt a világban, fájdalommal volt tele a szíve, valami mély keserűséggel az emberek kicsinyes és ragadozó gazsága miatt, a szépség, amely ellenállhatatlanul hatolt be lelke sok szirmú bensejébe, megmozgatta s mégiscsak az élet boldogságára irányította valóságát. Baj, baj, kár, rontás árad előtte, de fiatal lelke átszökik felettük, mint az árkon a versenyparipa, már a levegőben érzi magát, úgy megy előre, lerázza a keserű bántások ostorcsapásait... Ostorcsapások, gondolja, vajon nem arra rendeltetvék, hogy ezek sarkallják előre-át, árkon-bokron az élet boldog végcélja felé...

Éhes volt, és szomjas volt, s a mezei gaz savanyú ízétől elvászott a foga, s a Krisztust látta, ahogy jön előre a búzában, barna haja hosszú, és az esti nap színesen csillog rajta és szelíd arcán, kettéválasztott szakállán ragyog az esti fény.

Tágabbra nyitotta a szemét, s felébredt csaknem önkívületi lázából, a közeledő alak nem a Krisztus volt, magas termetű úriember, aki porosan, csöndesen közeledett.

Röstellt az árokparton ülni, felállott s leverte magáról a port. Fekete ruhájának ártott a földön való heverés, de annyira kimerült volt, hogy rágondolni sem akart. Megint ebben a világban érezte magát, ahol ma még mit sem evett, csak mezei sósát, s nincs is kilátása vacsorára.

Feltette kemény fekete kalapját s megindult vissza a falu felé.

Az idegen nemsokára utolérte s amint elment mellette megszólította.

- Jó napot tisztelendő úr.

- Alásszolgája - mondta hidegen, mert nem várta az idegen ismerős-köszöntését.

- Szép este van.

- Igen.

Sokáig hallgattak, mentek egymás mellett. Az idegen erősen feszélyezte a fiatal papot. Nem tudta, ki lehet, talán tegnap jelen volt a beiktatáson s nem emlékszik rá.

- Aztán van-e jó puskája, tisztelendő úr?

A hangban volt egy kicsi gúny, felülről jött érzés, a pap ellenségesen pillantott oda rá: papi állására való rálegyintést érzett.

Most új meglepetéssel vette észre, mintha kicserélték volna az embert. Alacsony zömökfejű, nála kisebb s elhanyagolt külsejű úr volt, malícia volt a szemében. A fiatal pap egészen megzavarodott, ridegen mondta:

- Nem, vadászni nem akarok.

- Sajnálja az állatokat - konstataulta az idegen, olyan hangon, amely bántó volt. Kicsinylést, gúnyt és semmibevevést érzett benne a fiatal ember, mint a gyerekek a felnőttek beszédében.

Nem felelt rá. Nem tudott mit felelni. Soká forgatta magában a szót, de annyira ki volt merülve, hogy nem bírt replikázni. Csak sokára mondta rá.

- Igen.

Az idegen szótlan ment mellette. A por fölszállott szemük elé, forró nyáresti csönd volt. Úgy mentek egymás mellett, mint két ökör egy járómban.

- Igaza van. Az állatok több kíméletet érdemelnek, mint az emberek.

Ez az ember annyira ellenszenves volt a fiatal papnak, hogy újra ránézett. Őszes volt kurtára nyírt bajusza, s szapora és egyszerű szóval beszélt:

- Az állatok az Istennek kedvesebb teremtményei, mint az emberek - az ember az egy nem eléggé sikerült kreáció, néhány millió év alatt vagy egészen eltűnik a föld színéről, vagy egészen újjá kell fejlődnie... Kérem most álljon meg, tessék visszafordulni, innen a legszebb a kilátásunk.

A pap szótalan megfordult és visszanézett.

A kilátás csakugyan elragadó volt. A nap balkézre szállott le a föld színéig, s a távolban látszott a Tisza kanyarodása. Egy helyen megcsillogott egy ezüst sarló belőle, különben dús füzesek jelezték az irányát.

Távolabb az úton porfelleg szállott fel, a csorda jött. Az egész képben valami természeti kivirágzás volt, állati és emberélet-alatti boldogság virágzása. A kövér föld termőerejének dús pompája. Meg kellett érezni, hogy itt nem az emberi szellem, nem az emberi élet uralkodik, hanem egy sokkal mélyebb, sokkal titokzatosabb és elementárisabb erő: a Természet ősi kibomlása.

- Nagy művész - mondta az idegen. - Szó sincs róla, a legnagyobb erő és művészet.

A pap újra megzavarodott, ennek az embernek minden szava megtámadta, még mielőtt átértette volna, mit akar, már sértően hatott rá a gondolatának kisugárzása.

- Ő is nagyon szeretett a mezőn sétálni - mondta az idegen. - Ez az egy teszi kedvessé az istenség-emberesítését, de mennyivel magasabb az ősi magyar hitvallás, hogy mindnyájan testvérek vagyunk: a bárányok, a kakukkfűvek, a szitakötők meg az emberek... A Krisztus tanárkodásának az az egy hibája megvan, hogy ki lehetett csavarni az értelmét. Én nem

vádolom meg vele, ő bizonyíthatóan az egész Természet istenítője volt, de az ember lefoglalta, lefoglalhatta magának: a Krisztus nevével ölték meg a nagy természetet, hogy az embert tegyék a teremtés koronájává. Pedig az istenség lényege az, hogy az atomoktól a csillagképletekig az egész egy szerves egység.

A pap összehúzta a szemöldökét, s ellenségesen nézett maga elé. Úgy érezte, nem volna szabad szóba állani az idegennel.

- Uraságod az istenség lényegét elemzi... - mondta s elhallgatott. Eh, fáj a feje, talán az is elég, hogy elfordítja az arcát és nem felel.

Az idegen mintha mohón várta volna ezt az ellenmondást, rácsapott:

- Igaza van tisztelendő úr: az istenség lényegének a feszegetése minden baj forrása. Ha rajtam állana, az egész világon megtiltanám ennek a kérdésnek a feszegetését, mert ebből származik minden baj. E tekintetben csak egyetlen tételt fogadhatunk el: azt, hogy az istenség felfoghatatlan, ergo nem szabad analizálni, nem szabad firtatni, mert felfoghatatlan lévén, úgysem magyarázhatjuk meg sohasem.

- Akkor miért tetszik vele foglalkozni?

- Rákényszerítik az embert, mert sokan foglalkoznak vele, ezek a sokak összeállanak egyházzakká s átokkal sújtanak mindenkit, aki az ő magyarázatukat nem fogadja el. Sok arcátlanság történik a világon, de nem annyira az Isten lényegének kutatása az arcátlanság, hanem az a megállapítás, bizonyos embereknek az az apodiktikus kijelentése, hogy az Isten ilyen, vagy olyan; s ez ellen nincsen apelláta!

A pap bámulva s rémülten nézett rá.

- Nem hiszi? - mosolygott az idegen, s egy szempillantásig a szemébe nézett, akkor újra lekapta a pillantását s kicsit heccelődve szólt:

- Próbálja csak meg valamelyik teológusnak ezt a kérdést felvetni: Ha az Isten mindenható, megsemmisítheti-e önmagát?

Nem várt választ, mind a két kezével az arca előtt dolgozott, s okoskodva mondta:

- Kérem, ha az ember megunja az életét, öngyilkos lehet, ha akar: vagyis megszűnhetik mint ember létezni. Tehet-e hasonlót magával az Isten?... Nem arról van szó, hogy végtelen tökéletességében ez nem is jut eszébe, hanem arról, hogy lenne-e hozzá képessége, ha eszébe jutna, például, a legújabb pápai enciklika miatt való elkeseredésében? S ha nem képes önmagát megsemmisíteni, mi következik ebből? Az, hogy rabja önmagának?...

Most megint rápillantott a papra. Nem nevetett, csak a szeme sarkában volt valami gúnyos mosoly.

- Lássá kérem, mily abszurdumokra vezetheti az embert az, ha az istenség felfoghatatlan lényegét feszegeti!?

Megemelte a kalapját s a vadkörtefa alatt elfordult a gyalogösvényen jobbra s továbbment. Nem be a faluba, hanem el a Tisza felé.

Ostobaság - morogta a pap, s haragosan nézett utána az idegennek. Szeretett volna utána kiáltani, hogy ostoba! Csukassa be magát a bolondokházába.

Aztán elkedvetlenedett, s mikor az idegen a bokrok közt eltűnt a falu alatt, már nem volt olyan bizonyos abban, hogy ostobaság.

Az útról félreállott, a csorda jött.

A görbe vadkörtefához támaszkodott, s tétova, káprázó, könnyes szemmel nézte a teheneket, ahogy minden lépésre rábólintó fejfel, nyálasan, csorgó tőggel baktattak be a falu felé.

Tehén... Mi az, hogy tehén?... Az ember, az egy nagyszerű isten, mindent fölismer, ami neki kell: egy tehén sem él szabadon a szabad mezőkön... mind hazajön este, s az ólba megy éjszakára... s mindtől elszedik az utolsó cseppig a tejét... A hű gazda gondot visel az ő tehenére, s minden lépését vigyázza, s ne búsuljatok a téli takarmányon, a kétlábú isten, aki gondot fordít a malacokra és tyúkokra, a tehenekről sem feledkezik meg a legcsikorgóbb hidegben sem...

Egyszerre összerántotta szemöldökét, megrázta a fejét, fájni kezdett a szíve a ragadós travesztálás keserősége miatt: hát egy nap már ennyire ki tudja forgatni az embert hűséges lelki életéből: csak egynapi étlenség: volt tegnap elég enni-inni való... Fél esztendőre elég... A csordás köszönt... felemelte a kezét, s a kalapját megérintette. A keze olyan nehéz volt, mint az ólom.

A hű pásztor gondot visel az ő barmaira, mondta, s a derék pásztort megbecsüli az ő gazdája.

Nézte a csordást, aki toprongyos volt, zsíros fekete inge szabadon lógott, s nagy bocskor a lábán. Csámpásan, fáradtan baktatott együtt a tehenekkel, s lehajtott fején mintha mély filozófiai gondot cipelne. Az élet terhe, mi lehet más e gond. Az élet terhe egyformán kijár minden pásztornak. Üres tarisznyáját cipeli bizonynal, s készül az evésre, mert neki ez egy rendes étkezése van naponta: este, munka után... S azzal kész a nap, a munka, az élet...

- Jó'stét kvánk - dűnnyögött a csordás.

Érezte, hogy meg kell szólítania.

- No, öreg, mi lesz a vacsora?

A csordás még kettőt lépett, akkor jutott tudatáig, hogy neki szólnak, megállott, halszemeit rámeresztette a papra, aztán savanyúan szólt:

- Nem trom micsnált a vénasszon... Nincsen má neki se lisztye, se krompéja... Ne, Szőke, neee - s utanaszaladt a tehennek, amelyik az út menti vetésbe szeleskedett bele.

A pap ijedten nézett utána. Se lisztje, se zsírja, se krumpli, semmi, s elnyűtt testében mennyi kötelességtudás van. Szalad, hogy a tehén bele ne faljon a zabba az útfélen. Mi baja neki abból, hogy a tehén egy fillér kárt tesz egy gazdának, akinek sok mázsa terem...

S akaratlan felnézett az egyre keményebbre kékült boltozatra, ott van az ő gazdájának háza?

Aztán az iménti töredékképbe vakult: a pásztor a barmokat őrzi, s a fizetést a barmok gazdájától kapja. Hát a lelkek pásztora? Az maguktól a barmoktól várja a fizetését? De hiszen akkor ő barmainak alkalmazottja... Akkor ő mit őriz?... A mai lecke után nincs kétség benne... ugyanazok a parasztok, akik csordást tartanak teheneik és disznaik gondozására, őt nem a saját számukra, hanem valamely hasonló javuk rendben tartására választották... Mit tart ő, a falu számára:... kerekre táglult szemmel nézett föl az égre: „én őrizek nekik az Istenben való hitnek

gondolatait, én pásztorolom nekik az Istent, s beterelem nekik minden vasárnapra teljes díszben a szemük elé...” S ezt úgy mondta, mintha valami cinikus idegennek, az előbbinek fantáziájával állapítaná meg.

És milyen buzgó, lám hogy félti, hogy kárba ne menjen az Istennek csak egy gondolat-értéke is: az imént hogy fel volt zúdulva az idegennek szavaira, ki cinikusan vont le a képtelen konklúziót: az Isten a maga rabja...

Tűnődve nézett maga elé, hirtelen fölillant előtte az ismert papi törvény!

„Aki az ígét akarja hirdetni: annak meg kell térnie!”

Eddig ez a megtérés valami egészen üres szó volt neki. Hogy lehet megtérnie egy keresztyén embernek... Megtérni lehet egy hitehagyottnak, egy pogánynak: de hogyan lehet megtérni egy papnak! Egy fölszenteltnek... S most valahogyan pogánynak és fölszenteletlennek és támadó idegennek érzi magát... Úgy kívül áll e pillanatban az egyházon, az egész régi kereten, az összes tanulás és tudás minden biztosságán... Már azelőtt is ott volt valahogy a lelke mélyén valami lappangó pogányság. Hiába volt a kollégiumi elzárkózottság, hiába olyan szilárdra építve a bárka, a fenekén rések támadoztak, s víz szivárgott alulról, csak még nem annyi, hogy süllyesszen, csak még annyi nem, hogy félelmes legyen: de ma bezúdult a mély szennyes ár... Hogy ragaszkodott a tudomány igazságaihoz, hogy védekezett a külső segítségekkel, s hogy igyekezett lelkének puha lomhaságába temetkezni, amely annyira rettegett a nyers, a szabad élettől: annál rosszabb, teljesen előkészületlenül akadt belé a nagy viharzó életbe.

Hát mit, mit, mért nevelik az embert hamis ideálok hitében: ha annyira világos és kivétel nélkül minden pap számára rendes a megtérés kötelessége: hiszen itt valami gonosz eltitkolás folyik a gyermeki lélek előtt. Nem azért oly biztosak-e a papi megtérés lehetőségében, mert kivétel nélkül minden papnak, akinek lelke van, át kell mennie ezeken a megdöbbentő fölfedezéseken: mindnek magának kell megtalálnia az Istent?... S erre fölkiáltott:

- Mi hát az Isten?

S most hirtelen brutálisan zakatolt benne a gondolat, mely annyiszor kerülgette már, s amelyet oly óvatosan takargatott, mint az önáltatással a még ki nem fakadt sebet: talán elmúlik.

- Ismerem a személyes Istent - morogta, hogy szavakban erősítse támadását, s a földre lemeredt keresve a jóságos Istent, aki mindenütt jelen van... hogyan?... Gyermeknépek által kifundált Jóisten, gyermeklelkek javára?... Legyintett: ez nincs.

És mégis, valahol a lelke legmélyén valami sóvárgó, valami áhító érzés lüktet: az élet és halál, a fejlődés bizalma...

Amaz csupa parancs, biztosság és megérthetőség: s mit sem ad. És ez amennyi félelem, annyi sóvárgás és annyi csalódás?

Nem tud ő - állapította meg magában - a középkori pap lenni már, aki vakon és együgyűn állott annak az istennek lába előtt, akit a frázisok kikövülten merevítének, akinek létezését a Voltaire-ek észokokkal magyarázzák abszurdummá... Erről az istenről már a tanárai sem beszéltek, vagy ha beszéltek, valami tolvajnyelv volt az: a kész kifejezés nem azt az egyszerű értelmét takarta, amelyet látszólag kellett avatatlanok előtt jelentenie: a pap nem tudhat kevesebbet az istenéről, mint a laikus és ma minden intelligens ember túl van azon, hogy... Bizonyára még a parasztok is...

De hát akkor ki ő? Mi ő? Mire van akkor építve az ő élete, pályája, jövője, egzisztenciája... Egy régi ötletre, amit máig akceptál az emberiség? Az ősöknek valami tévedésére, amit az ember gondolkodási lomhaságból nem revidált máig sem? vagy talán csak a rendváltozástól

való félelmében ragaszkodik hozzá... Vagy már el is van söpörve, csak látszat, hogy még mindig áll a rendszer: hogyan merne egy község egy szolgabíróét így kijátszani, mint őt ezek ma? vagy csak egy jegyzőt? vagy csak egy tanítót?... De a pap!... Lehetetlen nem éreznie, hogy a parasztok lelkéből az az érzés sugárzik, hogy a pap köszönje meg, legyen hálás azért, ha minden cél és szükség nélkül eltartják egy életen át... Fél évi fizetés; hát ennyit csak odaadhat azért, mert míg él, el fogják tartani ingyen és munka nélkül...

Egészen bealkonyodott, s a feje zúgott. Könnyes elbágyadással támaszkodott a görbe fának, a mezőről munkások jöttek el az úton, szóval köszöntek, szóval fogadta. Kimerülten hevert teste a fa görcsös oldalán, s zokogás kísértett a lelkében.

- Mi a község hite? s mi az ő hite?... Minderről, ami az ő lelkében folyik s végbe megy, hogy fog valaha szót szólni az emberi fülek előtt?... „Hiszek egy istenben, mindenható atyában...” „és a Jézus Krisztusban, ő egyszülött fiában”... „ki fogantaték Szentlélektől... születék Szűz Máriától... megfeszítették és meghala... fölméne mennyekbe... onnan leszen eljövendő ítélni elevenek és holtak fölött...”

Minden szó, minden kép egy évezredes, kikövült történelmi tétel... Minden szó, minden kép neki már valami egészen szimbolikus forma, a régi kisművészek alkotó kezéből kikerült finom, finom edény, amelyet valami egészen új tartalommal, a hitnek egészen új olajával kell megtöltenie... Ha meg akarja tartani a régiséget... S mért ne akarná... Mért vegyen új hitéhez új vásári porcelánt... Hiszek egy istenben, mindenható atyában... A bibliai Isten-eszme alkalmas arra, hogy minden tartalmat felöleljen... A bibliai Isteneszmé már korszakokon ment át...

S hirtelen mint nagyszerű megvilágításban, feltűnt előtte a bibliai Isten-fogalom három nagy korszaka... Már régen járt efféle az eszébe, de most minden tisztán tűnt föl előtte: Az ótestamentum Istene: Ábrahám Istene! A tiszta fetisizmus Istene: akit az ember varázslással fog a pusztában, s kényszeríti, hogy neki engedelmeskedjék. S ha nem teljesíti kötelességét, megfenyegeti és megbünteti... S hogy nőtt fel ez az isten a Próféták Isténévé. Régi nyers egyszerűségét elvesztve, a próféták egeken trónoló, szárnyas angyalokkal körülvett, félelmes mindentehetőségévé, s végre a Jézus egészen elvont és egészen személytelen atyai hatalmává...

Most jön az új isten, amint az emberiség újabb életkorszakot ért, most bontogatja már lehetőségét lelkünkben az új isten-fogalom, amely még tovább kell hogy menjen, s levesse a fetis utolsó ismervét is, a próféták naiv és félelmes egész személyesített kosztümkíséretét, s túlnőjön a jézusi... nem: hogy megkapja a jézusi távlat igazi értékelését.

Rögtön felgyúlt, s elhatározta, hogy azonnal megkezdje ennek a témának feldolgozását.

S amint így szilárd célt érzett maga előtt, egyszerre enyhült éhsége és keserősége: mindjárt otthonabb érezte magát a Boáz mezőin, ahol a Ruthok kalászcsomóikkal jönnek hazafelé a sötétben a mezőről... S ő maga is kedvet érzett végre, hogy megtérjen a csillagvirágos ég alól a maga rideg és rossz emléklátú barlangjába, hol sem kenyér, se só nem várja: de bárcsak életének savát meg tudná találni.

MÁSODIK KÖNYV

1

Még nem vagyok ötvenéves - mondta magában a papné, s az arca tűzelt. - Még nem vagyok ötvenéves, és még nem késő...

A fiatalember halkán beszélt, s egy-egy őszi levél szállott le közöttük a lugas asztalára. A fiatalember vékony volt, s szinte megszűrt és megszitált, mint a holdsugár, a lába mellett egy fehér kuvasz feküdt, aki az utóbbi hetekben a nyomáshoz kötötte az életét, s most nyugodtan hevert a gazdája mellett, aki csak azért tűrte itt, mert az asszony udvariasságból nem engedte kikergetni a lugasból. A fiatalember beszélt, beszélt, a hangja is bágyadt volt, ércetlen és kimondhatatlanul kedves. Kedves és közeli, s az asszony sötét szemeit ráfüggesztve, némán szemlélte és magában monotonul mondogatta: még nem késő, még nem, még nem késő.

- Az atyám engem mindig kisembernek hívott - mondta a fiatal pap, mosolygott -, és én még csakugyan egészen kis ember voltam, mikor ő meghalt.

Az asszony édesdeden elmosolyodott, a vékony szája úgy nyílt el, mint egy édes illatú hervadt virág, amely mindjárt lehull s utánamondta:

- Kisember... kis... ember...

A fiatal férfi lesütötte a szemét, szemérmesen és rátapintottan, aztán tovább beszélt.

- Dadogó ember volt... az atyám... néha én magam is érzem, mintha a fejem fölött sziklák lógnának, most mindjárt rám zuhan... s nem bírom kimondani a szót... da... da... dadogok - s a homlokát egészen lehajtotta a kerti asztal széléig, s a fejével megérintette a deszkát, mosolygott, s kisfiú volt, fáradt és éhes... mindig éhes... persze...

- Az én atyám nagyon régi ember volt - folytatta enyhén -, a forradalomkor már katona: Görgei ott felejtette a Tisza hídjánál, őrszem volt, s mikor Paskievics utánanyomult, hajnalban továbbszökött, az őrszemet nem is értesítették, csak nem váltották fel... Az atyám tizenhat óráig állott egy helyben, akkor jöttek a muszkák, elvették tőle a hosszú puskát s bevitték a kórházba, mert dadogott... Ott volt két napig, akkor egy orvos, jólelkű német ember, azt mondta neki, itt van egy rubel, eredj a patikába, hozz kámfort... S a szemével magyarázta neki, hogy ez azt jelenti, hogy illanjon el... Az atyám azonban elment a patikába s hozott egy rubelért kámfort.

Ismét lehajtotta a fejét, nevetett, a tenyerébe támasztotta az arcát, oly kedves volt, és olyan naiv... A papné szeme ködfátyolt kapott, ahogy nézte, nézte...

- Akkor az orvos bizonyítványt állított ki, hogy ez az ember beteg: beszámíthatatlan, el kell bocsátani... Ezt az írást lebélyegezte orosz pecsétekkel, s az atyám nem tudván oroszul, mindenkinek megmutogatta, s így orosz segítséggel jutott haza Ungba.

- S az édesanyja? - mondta a papné, oly gyengéden és kedvesen, mindent tudni akart, mindent tudni kellett a fiúról, erről a jó, édes kisemberről...

- Az édesanyám - mondta kissé elszomorodva a fiatalember, mert mint minden fiú, megérezte, hogy ebben a percben, mint minden pillanatban, mikor idegen asszonyhoz bizalmas és jó és hű: hűtelen és távoli az anyjához... - az édesanyám nagyon fiatal volt az atyámhoz. Ő még ma sem

igen idős, negyvenhat éves... Szegény paplány volt, özvegy paplány, úgy... gyámleánya az atyámnak... Azt hiszem, jó embernek tartotta, hát hozzáment az ungvajdai emberkerülő öreg paphoz... aki akkor valami hatvanéves, vagy kevesebb? agglegény volt, s maga főzte magának az ételt. Az atyám, igen furcsa lélek volt - már megint az atyai emlékeket mondta -, külsejére nagyon goromba, nem adott magára semmit, s mindenkinek megmondta az igazat, egész nap a könyvtárban ült: úgy féltünk attól, hogy kijöjjön, mindig suttogtunk az anyámmal, hogy az atyám meg ne hallja... Nem féltünk tőle: csak féltünk attól, hogy közénk lép...

Magába merülten nevetgélt, szemérmesen és hangtalanul, s most is egy olyan halk és suttogó kisember volt, mint akkor lehetett, a papné meg volt illetődve: szívébe nyilallt az anya fiatal-sága: fiatalabb nála?... Annál dacosabban, annál mohóbban kívánta a halk és suttogó fiút, ezt a jó és finom kisembert a maga büvkörében... A fiatalember ráemelte szemét s fojtott édes mosollyal, őszintén szólt:

- És csak most tudtam meg, teológus koromban, az atyám halála után sok idővel, hogy szegény, kis öreg, kis komor öregember, aki sohasem szólt senkihez, aggul, mint egy magányos mackó dörögött, s jobbra-balra brummogott: szegény atyám, egy nagy egyéniségnek, a saját atyjának a kis famulusa volt egy egész életen át... A nagyapám szintén ungvajdai pap volt: ugyanott. Nagy pap, odaszorult. A testvérei kolozsvári, pataki, pápai tanárok, ügyvédek, Nagyenyeden is volt egy, az pap és tanár volt, híres szónok mind, s a nagyatyám volt a legkülönb köztük, csak ő leszorult Ungvajdára. Egy egész láda írás maradt, csupa remekbe metszett betűk, egyenletes szép kalligráfikus írás, prédikációk, homiliák, Kossuth Lajos pozsonyi lapjának másolatai, meg Csokonai versei, effélék, minden. És az apám egész életében csak azon dolgozott, hogy az apját rehabilitálja. Kiadta, nyomtatásban, micsoda áldozattal! az apja homiliáit: Jézus példázatai homiliákban... Be is rántotta alaposan: senki se vette, de csak azért is ki akarta adni a többi is, minden írását az apjának: nem vette senki... Nem értem: az atyám hetvenkét évet élt Ungvajdán, a nagyatyám hatvanat: százharminckét esztendeig ott fenn a magyarság északi határán: hogy is volt az, hogy egy napra sem vesztették el kedvüket, hogy prédikációt írnak prédikációra...

Az asszony halkán nevetett, mintha valami bűvös álomban volna: most már egészen az övé ennek a kisembernek a szíve, hogy előtte ily kedves őszintén fakadozik ki belőle az ősei kritikája, s minden... A fiatalember, akin valami mély bánat, fásultság, ittasság érződött, lassan oldódni kezdett: s ezt a saját érzéseinek tulajdonította, mert egyre forróbban sugározta feléje magát.

- Én nem éreznék erőt magamban erre - mondta a fiatal pap, s közben már arra gondolt, hogy hisz ugyanazt teszi: most is azért oly fáradt s kimerült, mert befejezte tanulmányait.

- Az atyám nem tűrte, hogy valaki észrevegye a dadogását - mondta a fiatalember, s szüntelen és szakadatlan csak az atyjáról beszélt, mintha fel akart volna szabadulni, ki akarta volna magából beszélni, mintha önmagát akarta volna azzal kicsinyíteni, bántani, gúnyolni - egyszer az iskolában el kellett szavalnia a „Hazádnak rendületlenül”-t... Az persze még a forradalom előtt kellett legyen, az atyám született 1827-ben, tehát ez legkésőbb úgy 40-ben történt Sárospatakon... (ez egy diáknyúzó kollégium volt még az én időmben is, ott nem értették meg a gyereket, csak a magoló sablonokat) szóval szegény azt mondja: Hazádnak rendületlenül, irttta tata tatta... (elfelejtette ki írta, valami szín, valami szín, gondolta s kibökte) Piros... Mmmaris... Még mikor én ismertem, még akkor is mindenki tudta, hogy Pirosmarist mondott Vörösmarty helyett.

Matolcsy megtörölte a szemét, mert a nevetéstől könnyes lett, s hogy szépítse az apját, magát: az öregapjáról kezdett maróan szólni.

- A nagyapám, az igen, az nem tett ilyet. Az is alacsony ember volt, de legalább nagy szakállú, képzelem - s befelé nevetett -, mekkora komoly pap lehetett. Kis ember volt, hát nagy szakállt viselt, s hozzá magas sarkot meg kürtőkalapot, mert a tekintélyt meg kell csinálni... Én az anyám fajából való vagyok - mondta, s hirtelen elpirult, magyarázva tette még hozzá: - azok ilyen hosszú létrák... - Nahát a nagyapám, az igazán sohasem bújt ki bibliotékájából... (Nekem úgy tetszik, hogy a kettő közül az atyám volt az eredeti, kedves, közvetlen lélek, szegényke erővel utánozni akarta a nagyképű apját, bocsánat, a kis dadri, bocsánat, ő csak azért ült mindig a szobájában, mert félt kijönni, hogy valami megbántást kap, s apja írásait őrizte... mert ő nem írt: két-három cikket életében: de az aztán olyan volt! az mind visszhangot keltett. Az egyiknek az volt a címe: „Az összes superintendensek figyelmébe!” A másiknak meg ez: „Hát én mi vagyok!” Én nem tudom mi volt bennük, sose láttam a cikkeket, de már a címük olyan... Igazán, nagytiszteletű asszony, nem tudom mit gondol rólam, az, hogy atyámról... Szegényke... Már az is olyan eredeti, hogy sose volt szabad apámnak mondani, hanem: atyám!...) Ja igaz, a nagyapámról jut eszembe, hogy az milyen ember volt: ha a községben pártoskodás volt, a legközelebbi választásnál azokat a kolomposokat tétette előljáróvá, akik az ő törekvéseit legjobban igyekeztek megfiúsítani, s a hír szerint a rend helyreállt...

Elhallgatott.

- Jó politikának látszik - mondta az asszony.

A fiatalember csendesen szólott.

- Már én is gondoltam, hogy...

Az asszony várakozóan, sürgetően nézett rá, mert régen sejtette, hogy valami baj van a fiatalember dolgai körül, bár sohasem szólott róla.

Ez hirtelen elszánta magát s kimondta:

- Hogy Kis Pétert kellene megválasztani kurátornak.

Az asszony hátrább ült, gondolkodott, maga elé idézte a fábiánfalvi arcokat, s nem bírta megtalálni, melyik lehet az a Kis Péter. Ellenben asszonyi ösztönnel azonnal felfogta, hogy a kurátorral kell bajnak lenni...

- Egyik kutya, másik eb - mondta csöndesen, halkan, nála szokatlan nyersen, mert egyként megvetette a parasztokat, s félt tőlük.

- Mennyire igaz - mondta a fiatal pap, és sóhajtott.

Úgy megérezte most, hogy belőle is egy olyan tudóska pap lesz idővel, aki csak a szobájában él, s kijönni nem is mer... A nagyapa, az mindent a feleségére hagyott, ő csak fordította Tied, Reinbeck, Lange, Stopfer egyházi beszédeit... az apja meg pipált... ő pedig ki nem adható munkákat fog írni?... s ő már végképp asszony nélkül élve?... Fanyarul vont a száját.

Az asszony, aki egész odaadással figyelte minden arcmozdulatát, suttogva mondta:

- Maga nem őszinte, Matolcsy... - s összetette a kezét, szinte könyörögve.

- De igen - szólt a fiatalember megzavarodva -, nagytiszteletű asszony... hogyan...

- Most mire gondolt?

- Az atyám... - s már nevetett, kicsit nevetgélt a fiatal pap - már a nagyatyám olyan ember volt, hogy anyagi és házi ügyeit teljesen a nejeire hagyta; az atyám... ez már az atyámnál odáig fejlődött, hogy egyszer bent ült a bibliotékájában (mint mindig), bemegy hozzá az anyám: „Szólj már annak a kocsisnak, a lovak térdig járnak a szénába! Ez mégis hallatlan szörnyűség,

én nem bírok vele, hát csak szólj már neki!” Kijön az atyám az ambitusra, s elkiáltja magát: „András!”... A kocsis előáll... „Mi dolog az: most mondja a nagytiszteletű asszony, hogy a lovak mind térdig járnak a szénába! Ez mégis hallatlan szörnyűség!... Mmmmeg ne halljam mmégeccer!”... Evvel bemegy, s szegény anyám ottmarad, majd elsüllyed a szégyentől...

Az asszony várakozó, komoly pillantással nézte az arcát. A fiatal férfi hirtelen, halkán, egész váratlanul kitört:

- Amennyit én szenvedtem három hónap óta, mióta itt vagyok... Azt csak az anyám... annyit csak az anyám szenvedett, azt csak ő bírná megérteni.

Csüggedten, összeesve ült egy pillanatig. Az asszony dermedten figyelt rá. Várt, mint a madárfogó gyermek, aki nem mer mozdulni, fél, hogy mire odaér, felrebbenti...

- De legalább elkészültem a tanulmányommal - szólt aztán felsóhajtva...

- Igazán!! - kiáltott fel az asszony boldogan, sokkal boldogabb hangon, mint várni lehetett volna... Tudott a nagy tanulmányról, s annak tulajdonította, hogy a fiatalember minduntalan zárkózott lett, és idegen és megközelíthetetlen... Hetek teltek, hogy nem jött át s ha egyszer eljött, mindjárt el is futott, s sohasem lehetett tudni, melyik szóval, egészen ártatlan kérdéssel hozzák zavarba, mire konok lett, lerázott magáról mindenkit, s egyszerre eltűnt. Mintha nagy titok, nagy bűn nyomta volna a lelkét, sértődő és ijedt volt örökké, s mind jobban kimaradt. Kimondhatatlan kínokat szenvedett emiatt az asszony, aki mióta megismerte, egy pillanatra sem feledte az arcát, a hangját, a szavait, s már nem tudott aludni s nem bírt másra gondolni, a hosszú napokat kínos várakozásban töltötte, szent és odaadó mártírkodásban, s egyre őt várta. Az imént mind e szavak, amiket mondott, valami feloldódásra mutattak, mintha valami készen volna, valami befejezve, s úgy reszketett már a hosszú és rettenetes időktől, ha valamivel ismét beletaposna a buján nyiladozó bizalom hirtelen virágágyába... Óh, mennyit kellene most már szenvedni, még jobban a mai nap után: ennyi szavát, magáról, szüleiről, még nem bírta venni. Igaz, most is minduntalan visszazárkózott, a legkényesebb pontoknál lecsukódott, az anyjáról nem szól... Micsoda titkok lehetnek ott: s ő nem bír tapintattal, diplomata ügyeskedéssel semmit kitudni, kiszedni belőle s másból... ő csak egy szegény asszony, egy szegény ártatlan váró nő, aki vár és kér rendíthetetlen kínok közt kézhez várja a maga pillanatát:

- Óh, bár hetvenéves volnék - mondta magában, hogy a fiatalember még erre a fölkiáltásra, erre a harsány és boldog vallomásos hangjára is néma maradt, és maga elé csüggedt: - ó bár százéves volnék... mennyit kell még szenvednem odáig...

De a fiatal férfi, aki mintha minderről mit sem sejtene, aki mintha a legtávolabbi érzéseiben sem tudná, mi az, ami itt nő és bogozódik és virul körülötte, hirtelen elszánta magát s kissé fátyolos pillantással mondta:

- Ma reggel befejeztem a bibliáról való tanulmányomat. Ma reggel tettem le a pontot.

- Istenem.

Matolcsy a zsebébe nyúlt, s megfogott ott valami elég jelentékeny papírcsomót, de habozott, nem vette ki, csak ijedten:

- Elhoztam... ha...

- Igazán?... elhozta... kérem...

- Ha nem tetszik érte... haragudni...

- Mutassa... Matolcsy...

A fiatalember kihúzta a vastag papírcsomagot, ívpapírok tömege, úgy hármassal összecsúsztatva.

- Itthagylja? elolvasni?

De abban a pillanatban felöltött a kezdő író előtt értekezésének egy egész csomó hibája, még reggel olyan boldog és kielégült volt, oly büszke, oly nagy dolognak, kész, érett, hatalmas alkotásnak tűnt fel előtte az értekezése, hogy nem bírt otthon maradni, el kellett hoznia, dicsekedni vele, most megrémült érte: nem laikusnak való, nagyon is elvont, csak szakembereknek van írva, nincs is eléggé kifejtve az egész, kivált a legfontosabb részek... lesütötte a szemét, s habozás volt az arcán.

Az asszony félreértette s fájdalom szorította a szívét: úgy fogta fel az egész dolgot, mint lelki közösséget: nincs bizalma bennem, nem ismer, nem osztozik még velem, de mért is, még én mit sem vallottam neki: ő már beszél, beszélget magáról, övéiről, lelki titkairól, írásairól s én még mit sem vallottam neki...

Hátrább dőlt a kerti padon, s egy önkínzó mártír fájdalmas arcával szólott:

- Én Pesten jártam intézetbe, Veres Pálnénak voltam a tanítványa...

Ezt mondta, hogy méltónak mutassa magát, s rábízhatja a kéziratot, de azonnal felébredt benne a hiúság, a múlt úgy fellobbant, mint a rét, az avar, ha a gyermek véletlenül felgyújtja.

- Az szép idő volt - szólt fojtott mosollyal -, minden reggel kocsin mentem iskolába francia nevelőnőmmel, s délben értem jött a hintó.

Matolcsy valóban elálmélkodva nézett a papnóra, szeme, szája elállott a csodálkozástól, oly őszinte volt az arca kifejezése, hogy az asszony hangosan felkacagott. Kacagása édes volt és finom, mint az ezüstcsengő, amelyet csak ritkán ráznak meg, s annál finomabb a csilingelése.

- Az szép korszak volt - mondta az asszony -, a Bethlen lányokkal, Podmaniczky Masával voltam együtt mindennap. Be sokat voltam a Károlyi-házban, ott az Egyetem utcában, nagy kert, mi öten úgy felvertük... falusi vidámság volt az...

A fiatalember úgy nézett rá, mintha egyszerre nagyon messze, elérhetetlen távolba szökött volna előtte: egészen kicsire és gyávára húzódott a maga rusztikus falusi diákkorával, a pataki iskolakert plebejus süldő diákjaira gondolt s a debreceni kollégium nagyképu teológusaira... Érezte is ő: mindig érezte valahogy ebben a nőben a nemes, a finom valamit...

- Apa nem sajnált tőlünk semmit, igazi nagyúri nevelést adott minden gyermekének, a bátyám a Theresiánumban végzett, a másik bátyám konzuli akadémiát... ő most kereskedelmi ügyvivő Bombayban... múltkor küldött, pár éve, fényképet; egész egzotikus fejedelmi udvara van. Egy hatalmas elefánt hátán ül, bíbor toronyban, s rabszolgáinak serege veszi körül...

Úgy megszínesedett az arca, úgy megfiatalodott s mégis, nem áradt belőle a beszéd, mint aki fél mindent elmondani... mint akinek nem lehet csak dicsekednie... mint aki nagy fájdalmakra hivatkozik minden szóval, mely a hajdani nagy örömökre vonatkozik... S a szeme azonnal könnyes is lett...

Matolcsy kifejezhetetlen részvétellel nézett rá, szeretett volna eléje borulni, lelkét szőnyegül teríteni, egész lényét fátyolul borítani mindarra, ami fájdalmat tud kelteni a nőben, akiről most már tisztán tudatára jött, soha szebb, finomabb, nemesebb lényt képzelni sem tudott...

Sokára, sóhajtván szólt az asszony:

- Apának sok ellensége volt... ő volt az egyetlen az egyházkerületben, aki méltó volt a püspöki székre s... Szilágyi Dezső legjobb barátja... A legfontosabb országos ügyekben minduntalan vele tanácskozott. Hányszor kellett Pestre utaznia... A miniszter is többször volt nálunk: engem igen szeretett, a térdére vett s egész tárgyalás alatt, míg ők komoly ügyekről beszéltek, el nem eresztett magától, ott tartott az ölében, és én galambot csináltam az országos aktából...

Hosszú, mély csönd lett, az asszony sírt, az asztalra könyökölt és hosszan sírt. Matolcsy lélegzetviasszafojtva ült előtte, s egyre nézte az arcát: finom kis homlokát, kis boltozatos nemes, alacsony eszes homlokát, nemes szája ívét, vékony arcát: feltűnt neki, hogy mindenkor márványhideg s merev volt ez az arc, most mintha újjá vált volna, egy síró kislány ideges, gyöngéd arca lett... És még hübbnek, még bizalmasabbnak, még alacsonyabb s minden kötelességre köteles szolgájának érezte most magát; vigasztalónak a vigasztalhatatlan számára, kis kendőnek szerette volna magát, letörölni az asszony könnyeit...

- Sztánay... - mondta a papné halkán, ránézett a fiatalemberre, akinek ettől a váratlan pillanástól megremegett a szíve - apa Sztánay volt...

Matolcsy nem emlékezett a névre... nem ismert rá, hogy valaha hallotta volna.

Ezen az asszony megütődött... de aztán meg is nyugodott...

- Egyházkerületi főember volt apa - mondta halkán - két püspökválasztáson volt jelölve... Tisza Kálmán kívánságára visszalépett, mert fiatal volt még: bár biztos volt megválasztása... akkor még harmincöt éves volt... A másik püspökválasztás... huszonkét évvel később... akkorára igen felgyűltek ellenségei... támadták... megrágalmazták... irigyelték az előkelősége, a nemes lelke miatt: mert nem volt olyan durva paraszt, mint a többi kálvinista pap... hogy úr volt...

Tenyerébe hajtotta a fejét, s hevesen sírni kezdett. S Matolcsynak eszébe villant valami ellenőrizhetetlen pletyka egy sokat emlegetett papról, aki nagy flanccal élt s öngyilkos lett... Mikor ő Debrecenbe jött, még mindig beszéltek róla... De a név... Sztánay... Nem emlékezett rá... Őt nem is érdekelte soha az emberek dolga, ő senkiről semmi pletykát nem tudott soha; őt a tanulás s nem az élet kötötte le... Sztánay. Sztánay...

A papné megkönnyebbült a sírás után.

- Tizenkét éves voltam... - mondta - mikor haza kellett jönni apa temetésére... Arcát nem is láttam... mondják teljesen szétzúzta... a golyó...

A fiatalember kísértetlátóan meredt rá, ahogy egyszerűen kiejteni hallotta ezt a szót.

- Senki sem volt a temetésén... a jó barátok közül... Ha lakoma lett volna s nem temetés: akkor mind ott lett volna... Ha apa megvárja a választás végét, az eredményt: mondták, aztán semmi se lett volna... Így is... Mikor meghalt: siettek elhallgatni... a csahosok...

Könnyben úszó szemeit ráfüggesztette a fiatalemberre, akinek szintén könnypárás volt a tekintete. Hosszan, melegen, odaadóan, remegő ajakkal nézett rá: ez egy olyan pillanat, amelyben életek nőnek össze...

- Ilyen élet... mint az enyém... - s újonnan elbiggyedt az ajka, hervadt kis sebajkak - nem tudom, melyik volt nagyobb csapás: ez-e vagy a másik... A férfi, akit szerettem, a férfiúm... az igazim... férjem... aki megszöktetett, fiatalkát, tapasztalatlant... s hazavitt a kastélyába... kölcsönként négylóval... másnap hazaküldte a lovakat... de a szöktetéshez négy ló kellett neki... Dorbézolás és esküdözés... Reggel térden csúszott előttem, s homlokával verte a padlót, este a szobalányomat ültette mellém az asztalhoz, s rákényszerített, hogy nézzem, hogy becézi, öleli, hogy kínozzon... engem... és magát is.

Hátraejtette a fejét: valami síri csönd volt, a kriptá csöndje, amit nem zavart meg kinn az őszi napsugár, a hulló falevelek pergése, a szél zaja, az élet kint fel-felzajgó lármája: kriptai csönd, amelyben csak befelé történő nézésre vannak érzékek.

- Még egy ilyen krízist: még egy harmadikat megérni... - kiáltott fel az asszony, mintha a tengeren hallatna vészkiáltást... és a Matolcsy szemébe nézett, mintha horgonyt akarna vetni ott...

A fiatalember öntudatlan készséggel, megdöbben odaadással kínálta fel magát.

Az asszony fájdalmas Mária-mosolya elszelídült, hálásan, melegen, kicsire gubózva nézett rá, s kinyújtotta a kezét.

- Most már rám bízza az írását?

A fiatal papnak a szíve csaknem kipattant a melléből: hát ezért volt az egész... vallomás... Oly büszke s boldog volt e pillanatban... Túl akarta licitálni nagylelkűségében s nem lelte a szót, mit mondjon:

- Felolvasom... ha meg... tetszik... engedni... - suttogta, s a sziklát érezte, ott a feje fölött.

Az asszony finom keskeny kezét átnyújtotta, s megfogta, megérintette a fiatalember kezét, amelyet ez az asztalon nyugtatott.

2

„Az emberiség történetében nem volt több olyan korszak, melyben minden egy év oly óriási tömegeknek pusztította volna el vallásos hitét, mint a mi életünk esztendeiben történik” - kezdte felolvasását Matolcsy, de itt megállott.

Tűnődve nézett az asszonyra, érdeklődik-e? Mégis szeretne volna abbahagyni. Már ő annyira kiélte magában az egész írást, hogy neki egészen üres kagylóhéjak voltak ezek a mondatok, s valami újat, másat szeretett volna mondani.

- Igazán olvassam?

- Hogyne!

- Érdekli nagytiszteletű asszonyt?

- Hát hisz ez egy rettenetes kijelentés - mondta az asszony szinte megdöbbenve, egész arcán valami felindulás volt.

Matolcsy előbb megzavarodott, aztán hirtelen észrevette, hogy csakugyan, amit mond: egy pap szájából, pláne egy pap tollából! Most hirtelen megijedt: eddig úgy gondolta, azért nem kiadható a cikke, mert nem elég tudományos, nem elég teljes, nem elég kész: most úgy látta, hogy ebből fegyelmi lesz, püspök elé idézés, hivatalvesztés...

- Olvassa csak tovább, kérem... - sürgette a papné.

Hízelt neki, s mosolyt fojtott el:

- „A kezdetleges embernek a világról minden ismeretet vallása nyújt, s minden tettét a vallás parancsa irányítja. A legmagasabb műveltségűnek azonban már csak azokról a dolgokról szól, melyekre a tudomány semmit sem mondhat, s csupán legbelsőbb magánéletének alakulására van vagy lehet hatással... De mindvégig ugyanaz a szerepe marad az ember életében: az élet harmóniáját akarja megteremteni, s a földi küzdelem ezerfajta benyomását egységes hullámmozgásba hozni az ember életérzésében: az embernek a nagy Mindenséggel való viszonyában. S

valamennyi vallásnak közös célja, hogy az ember életkedvét, ha egyébbel nem: sugalmazással erősítse s minél magasabbra feszítse.

Éppen ezért nehéz eldönteni, mennyi haszna s mennyi kára van annak az evolúciónak, mely a tudományok népszerűsítésével egyenes arányban fogyasztja a vallásos hitet s naiv bizodalmat. Sok tekintetben fejlődés, mert a szellemnek békából való felszabadulása, de más szempontból süllyedés, mivel a felszabadult lelket magára hagyja olyan helyzetekben, amelyeket nem ő teremtett magának, s mikor a szerinte hamis támaszt kiveszi a rokkant lélek hóna alól, valósággal elgyöngíti azt.

A vallás nem tölt ki abszolút űrt az ember és a lét között, nem ad abszolút ismeretet a megérthetetlenről, de a lélekre való hatása az, mintha abszolút igazságokat mondana, mert abszolút nyugalmat teremt.”

- Tessék? - állott meg olvasás közben, mert úgy rémlett, az asszony szólott.

- Semmi... - s látva, hogy szót vár, hozzátette. - Nagyon félelmes: eszerint a vallás olyan, mint az ópium?... az is boldognak érzi magát, aki ópiumot szív.

A fiatal pap összehúzta a szemöldökét:

- Igen... - mondta ridegen. - Én már sokszor irigyeltem az ópiumszívót, a részeget, azt, aki valami szenvedélyében elvakulva, boldognak érzi magát.

A papné csöndesen nevetett:

- Szép pap maga akkor...

A fiatalember elhallgatott:

- Én nem vagyok pap: ahogy előírták milyen legyen a pap. Én ember vagyok: ahogy jön...

Kéziratát nézte s átugrott egy fél oldalt... Félt, hogy az asszonynak mégis elvont s unalmas lesz... Olvasott:

- „A vallás szerepét össze szokták tévesztetni a tudományéval. Mindkettő erőforrás az ember számára. A tudomány... a valóságos világról való igazságokat azért gyűjti s dolgozza ki, hogy az ember minél biztosabban és jobban felhasználhassa az egész természetet, az egész valóságot: ellenben a vallás... tulajdonképpen csak elvonás, csak hipotézisek gyűjteménye azokról a természetfölötti kérdésekről, melyek naponként felmerülnek s melyekre az ember másként választ adni nem tud: s arra a célra szolgál, hogy az ember lelkét tegye alkalmassá az életre, s a világ minél jobb felhasználására.”

- De hiszen ez nagyszerű - mondta az asszony: - akkor mindenkit vallásossá kell tenni, hogy tudós lehessen.

A fiatal pap nevetett:

- Igen - s tovább olvasta:

- „Amaz az objektumokat tárja fel: ez a szubjektumot erősíti.

Vagyis a vallás: életbölcselet. Felfogás az életről, amely voltaképpen nem is hiányozhatik senkiből. Ha nem csatlakozik valaki valamely ilyen közös élet és világnézethez: magamagának kell azt teremtenie, ha még oly gyarlón sikerül is neki. Vagy pedig folyton kínos és csüggesztő kétségek közt hanyódik.

Nyilvánvaló, hogy a legnagyobb haszon az emberiségre, ha van olyan vallás, amely millió és millió embert tud kielégíteni, vagyis millió és millió ember lelkierejét szabadítja fel a Lét problémáin való töprengéstől s teszi egyszerűen alkalmassá az Élet harcában való munkára. Ilyenformán az is bizonyos, hogy rettenetes kár az emberiségre, ha valami sajátságos szellemi pestis egyszerre kiirtja ezt az általános közös és megnyugtató életbölcseletet, éspedig úgy, hogy semmit sem ad helyette.

Mert az egyes ember magától képtelen alkotni egy ilyen világnézetet. Soha nem is volt arra képes egyetlen ember, a legnagyobb vallásalapítók sem. Minden vallás olyan eszméknek gyűjteménye, amelyek az emberiség lelkének ébredésétől kezdődő világbölcselet tulajdona. A nagy alapítók nem is új eszméket hoztak: csak új központi gondolatot: új rendszernek a fókuszát.”

- Jézus is? - kérdezte a papné.

- Igen - mondta Matolcsy, s újra mosolygott. Tetszett neki, hogy a Jézust már az asszony is, mint vallásalapítót, embert, fajtánk tagját érti. - Csak tessék türelemmel várni: majd elmondom, mi az, amit Jézus adott, s hol vette, amit hozott.

- Nézze Matolcsy, hogy van az: én soha nem foglalkoztam ezekkel a dolgokkal, s örülök neki, hogy ilyen tisztán megértem...

- Én is örülök neki - mondta a fiatalember, de szerfölött csodálkozott magán, hogy most nem érzi olyan ihletett nagy dolognak ezt az egész írást, mint amikor leírta. - Mindjárt készen vagyok a bevezetéssel - tette hozzá:

„Három kérdés az egész, amire a vallásnak felelnie kell: mert más nem felelhet rá... s éppen azért a szó a fogalmat hüen is fejezi ki: ezekről a kérdésekről mit sem tudunk, csupán vallást tehetünk róla:

1. Ki teremtette a világot s az embert?

2. Mi lesz az ember s a mindenség halála után?

3. Mi a mi létünk a mindenség létében?

Ezeket a pontokat a végtelenségig lehet osztani, részletezni. A vallásalapítók rendesen csak általánosságban felelnek rájuk, s az utódok, a papok: egyéb dolguk nem lévén és egyebet hozzáadni képtelenek lévén, végzik a rendszerezés munkáját a végtelenig. Mikor ez a részletezés már annyira felgyűlt, hogy a lelkekben egészen elnyomták az alapkinyilatkoztatás hatását, az emberiség erőszakosan szabadul meg a tehertől, s visszatér az eredeti alaphoz, az ősforráshoz, hogy egy új részletező folyamatot indíthassanak meg az újabb papi generációk...”

A papné olyan friss volt, tiszta ésszel figyelt. Ahogy Matolcsy a felolvasásban megállt, összenéztek s összenevettek.

- Igaz?

- Azt hiszem.

- Min gondolkozik?

- Hát, hogy mit szólnak ehhez az öreg papok?...

Matolcsy egy árnyalatnyira kedvetlen lett.

- Én nem azoknak írtam: magamnak írtam. Én magam akartam tisztába jönni valamivel... Most a következőkben még azt magyarázza a cikk - folytatta szórakozottan - hogy a vallás valódi célja az, hogy az egyes ember belső lelki harmóniáját építse föl, de a külső hatása egyúttal nagyon furcsa:

- „külső hatása, hogy valóságos szövetkezeteket alakít, amelyek anyagi és erkölcsi egységekké válnak s tagjaikra hasznos, idegenekre káros működést igyekeznek kifejteni. (Ecclesia militans.) Ez az egyházi élet, melynek a valódi vallásossághoz semmi köze sincs, sőt minél erősebben fejlődik ki, annál károsabb arra, mert a szövetkezet önálló intézménnyé lesz, s vele szemben alárendelt s elnyomott helyzetbe kerül az egyén, amelynek megszűnik a szabad akarata, sőt a gondolkozási szabadság is, mint bármely hatalmi tényezővel szemben, amelynek módjában áll, hogy megfojtsa azokat a gondolatokat, amelyek az ő hatalmát esetleg veszélyeztethetik.”

- Igaz - szólt az asszony, s az apja esetére gondolt.

- Például, ha én most ezt a cikket kiadom - mondta Matolcsy -, egész bizonyos, hogy rögtön ellenségnek tekintenek a debreceniek... Pedig én ebben a pillanatban igazán nem vagyok forradalmár, én egy szegény, elkoplalt, éhes papocska vagyok...

- Istenem - lesett rá a papné.

- És eszem ágában sincs, hogy felfordítsam a világot és szétszaggassam az egyházat.

- Mindjárt, csak egy pillanatra - szólt az asszony, s gyorsan kiment a lugasból.

Matolcsy hátradült a székében. Zsibongott az egész teste. Valóban szegény, tehetetlen kis senkinek érezte magát. Ásított és nyújtózott. Négy hónap óta kenyéren és szalonnán élni... Ez igazán leveszi az embert a lábáról. Legalább tizenöt kilót fogyott, mióta önálló pap. Hogy meddig bírja... Fanyar, éhes mosollyal meredt maga elé.

Felrezzent, ahogy a háziasszony visszasuhant.

- Olyan figyelmetlen vagyok, rögtön hozzák az uzsonnát mondta.

Matolcsy lángvörös lett.

- Én nem úgy értettem - hebegte, mert most eszébe jutott, hogy az előbb éhesnek mondta magát.

- De én úgy értettem - mondta az asszony finom mosollyal, s egyáltalán nem sejtette, hogy milyen jól értette.

- Folytassam?

- Előbb várjuk meg az uzsonnát.

- Hol van Márta kisasszony?

- Nincs itthon.

- Nincs?

- Vagyis a reformáció is a papi uralom ellen volt?

- Persze. Mindenféle hitújítás - mondta cinikusan Matolcsy, s feltűnt neki, hogy az asszony nem akar Mártáról beszélni. - A Jézusé is. Mind. Hát hogyne: az emberek még ma is azt hiszik, hogy a pap valahol az emberiség és az Isten között áll. A pap nem olyan halandó, mint más, hanem valami közléplény, közvetítő az ember és az ég között. Ez annak, akinek van hozzá lelke, megadja azt a lehetőséget, hogy alaposan felszedje a közvetítési díjat... s az egyház mint

szervezet ezt lehetőleg meg is tette, kivált azelőtt, mikor még könnyebben ment... Már a reformáció óta, sajnos, gyengécske a papi tized - s mosolygott fanyarul -, pedig ha már csökken a hit, volna legalább kövér falat... Nem is tudom, miért nem gondoskodnak jobban: az mindegy, hogy a pap hogy gondolja a dolgot, a hívő ma is olyan, mint a régi zsidóknál vagy a középkorban. A hívő? a hívő azt akarja, hogy neki ne kelljen gondolkodni azon, hogy ki teremtette a világot, s mi lesz a halála után, és hogy mászik ki a bajból... A hívő hinni akarja, hogy el lehet nála nélkül is intézni a nagy bajokat... Az a magas világnézet: hogy nekem a vallás valami lelki harmóniát ad, eszmék, gondolatok, érzések sugalmazásával: csak a legnagyobb emberi lelkeknek való. A hívő: az hinni akar. A hívő azt akarja, hogy az ő szemét kössék be, hogy őneki ne kelljen gondolnia tovább semmire... Neki dolga van, neki adóssága van, kapálni kell, vagy megcsinálni reggelre a csizmát: közben meghal a gyereke... nem jön az eső... A hívő azt akarja: hogy legyen valaki, aki érte imádkozik... Ott a pap... Mert a hívőnek van annyi esze, hogy nem bízik a saját imádságában: ott a pap. Az ott van valahol az Isten székénél... Isten hozzájárulhatatlan a közönséges halandónak: hát kell egy pap... mert az ember nem tudhatja... És nem is tudhatja. Mit tudjon ezekről a dolgokról szegény Tarkó Están, ő az istennel közvetlen összeköttetésben sose érezte magát: a papjára hárítja a felelősséget... Mire való, ha még azt sem teszi meg... Inkább vigyél neki annyuk egy pár csirkét... mer mégis, az is ember, szereti, ha... a kerék is akkor forog, ha kenik...

A papné nevetgélt, éppen olyan halkán és bentről jött cinizmussal, mint a fiatalember, aki enyhe malíciával tréfálgatott...

- Ezzel aztán meg is van szabva a pap munkaköre - szólt ez kissé ünnepélyesebben. - Szívesen veszik, sőt elvárják tőle, hogy a szószékben hallassa a hangját: hiszen ez a dolga. De óvakodjék leszállani a közélet zajába. Ez már a szemökben a papi méltóság lealacsonyítása. És ezt a méltóságot ők még féltékenyebb gonddal őrzik, mint maga a pap, pedig nem lehet mondani, hogy a papok minden pillanatban nem védenék a tekintélyt a papi gesztussal!... De ők a papot szentként akarják tisztelni és azonnal készek rádobni a kárhóztatás követ, ha leszáll arról a magaslatról, ahova önzésük helyezte.

- És ahova ők önzésből állottak.

- Igen... de akkor is, ha önzetlenségből állottak oda... Akkor is ki vannak téve a kritikának: kivált a mai kor fiainak, akik viszont nem látnak a lekipásztorban semmi mást, csak hivatalnokot, mint az adóhivatalnál... Pláne egy könnyen nélkülözhető hivatal: de hát megszoktuk, s a népre való tekintettel szükséges is: mert a népnek hiába, vallás kell. Az azt nem engedi el, ő az ő vasárnapi templomjára nagyon rászokott, s jó is az a templom, mert ott csak olyan dologra tanítják, ami a fennlevő osztályoknak hasznos: türelemre, megnyugvásra, békére, bizodalomra, minden forradalomtól való rettegésre... Ezeknek az uraknak a pap a saját szükségükre nem kell, de nagyon kell, mint egy ideális szervezet, amely állandóan lecsapolja a túlságosan felgyült feszültséget... Ők maguk lelki harmóniát találnak abban, ha nincsen anyagi gondjuk, ha társadalmilag jól vannak, ha jó munkakört találnak, amelyben teljesen ki tudják élni energiájukat. Ezeknek a vallás... nem tartozik rájuk, nem veszik nagyon komolyan. Idejük sincsen rá, hogy behatóan foglalkozzanak effélével. A paptól elvárják, hogy jó ember legyen. Felőlük nyugodtan élhet, lelki ügyeikkel nem zavarják, ha ugyan van nekik ilyen. Ha a pap kedvük szerint való ember, szívesen tüntetnek vele, s alkalomadtán készek lándzsát törni mellette... Néha elmennek a templomba is, udvariasságból vagy felújul itt-ott a gyermekkori emlékükről, s úgy ráehülnek, hogy el kéne már templomba is menni. De ott nem szeretik, ha a pap velük foglalkozik. Profánálja őket, ha ráismernek titkos dolgaikra a pap általános szavaiban. Meghallgatják, ha ínyök szerint beszél, ha nem emleget minduntalan olyan régi, kopott dolgokat, mint biblia, Isten törvénye, lelkiismeret, bűnbánat és a többi. A nők meg éppen hálásan fogadják, ha a mindennapi

élet unalma közt egy kis szórakoztató előadást hallanak tőle, a feddést, dorgálást elengedik, de ha egy-egy hiúságukat legyezgető mondat megüti a fülüket: akkor fölöttébb meg vannak elégedve a pappal.

- Maga sokkal rosszabb nyelvű, mint gondolná az ember - mondta az asszony, s úgy itta, olyan édesen szívtá a szavait, valósággal felüdülés volt ez a tiszta, emberi beszéd, egészen az ő szájaíze szerint, hogy ő ilyen társaságban még nem volt annyi esztendő óta.

- És kinn az életben? Ezek az urak? Számot tartanak a papjukra, csak ez aztán őrizkedjék velük ott is éreztetni papi mivoltát. Szívesen látják maguk közt, de nem mint papot, hanem mint jópajtást. S baráti szívüknek egyetlen szomorúsága, ha mégsem tud egészen olyan lenni, mint ők. Derék ember, mongyák rá, milyen kár érte, hogy pap.

Csinos, húsos cselédlány hozta be nagy tálcán az uzsonnát. Finom tejszínes kávé, ujjnyi vastag zsíros föle rajta s olyan kalács, mint a hab. Matolcsy Miklós sóvár szemmel nézte a lányt, aztán az ételt, éhnyál gyűlt fel a szájában, majd kiszakadt a gyomra, úgy kívánta, alig bírt magán uralkodni, hogy rá ne vesse magát, mint a disznó, aki kiveri a dézsát a szolgáló kezéből, s nem várja míg kiöntik a válujába a kövér moslékot.

Az asszony meglepetve figyelte, hogy elhallgatott, attól kezdve, hogy megjelent az étel, s milyen türelmetlen, remegő falánsággal evett. Hirtelen megértette, hogy ez az ember rettenetes rossz kosztón élhet... Szegény, hogy megnyílt most, még soha így ki nem adta magát, úgy szeretne volna tömni, táplálni, s kitalált mindenféle ürügyet, hogy egyéb ételt hordhasson fel. Déli rántott csirkét ugorkasalátával hozatott ki s gyümölcsöt, sajtot.

Miklós szabadkozott, s egyszer csak keservesen nevetni kezdett: úgy falt, mint a farkas.

- Nagytiszteletű asszony: én még mióta önálló pap vagyok - s letette a boros poharat, amelyet mohón fenéig ürített -, még én nem laktam jól.

- Hát hogy étkezik? mondja, ki főz magának? és mit?...

- Nekem?... - s lesütötte a fejét, nevetett - kenyér, szalonna... slusz... Négy hónap óta egyebet nem eszem, csak kenyeret szalonnával.

- Az istenért... hisz ez borzasztó...

- Az istenért?... - mondta Miklós - nem olvasom tovább az értekezésemet: nagyon naiv dolog az úgy, ahogy meg van írva... De kérem szépen, hadd mondjam el ennek a négy hónapi koplalásnak a pusztában... amelyet mint Keresztelő János töltöttem el, szalonnán és kenyéren (ő még sokkal rosszabb kosztón volt, sáskát evett nyersen, kenyér nélkül), szóval ennek az okait...

Az asszony komolyan nézte, mintha elmezavar tört volna ki a fiatalemberen s ez maga is úgy hallgatta a saját szavát, mintha távolról valami idegen szózatot hallana, álomban.

- Nagytiszteletű asszony - s szó nélkül újra megivott egy pohár bort -, maga ma délután engem új emberré tett... Nem tudom, mi van velem: belefáradtam már a remeteségbe, én társaslény vagyok alapjában véve, s négy hónapon keresztül aszkéta és fakír életet kellett élnem... egy ostobaság miatt...

Az asszony görcsösen előrehajolt, s belefüggesztette a szemét a fiatalember kalandozó s tétova tekintetébe s rettegve várta, mi lesz:

- Ne mondja el senkinek, amit most mondani fogok: de már nem bírom, nem bírom tovább: ki kell valakinek mondani... és csak magának... a kerek világon senki másnak nem tudtam volna kimondani... én egy rút gázságnak az áldozata vagyok!

Az asszony szeme szikrázni kezdett, vékony száját összeszorította, s máris bosszún vonaglott a lelke, még nem is tudva, kiről van szó. De rágondolt... arra az egyre, aki... aki az ő életét tönkretette... nem tudta elképzelni, hogy más valaki árthatott volna *ennek*... akit az élete boldog kisimítására küldött az ég... s görcsös dühvel, tehetetlen kétségbeeséssel várta a szavakat...

- A kurátorom első nap, hogy önálló pap lettem... aláíratott velem egy nyugtát, sőt kettőt... ma sem tudom, mi volt bennük... hogy én az egész fizetésemet fölvettem január egyig...

- Lehetetlen... - suttogta az asszony.

Miklós kimerülten nevetett:

- Kipréselte belőlem... nagy diplomata... aláírtam...

- Borzasztó...

- Nem volt csak egy forint a zsebemben... Azon a napon nem ettem egyebet csak sóska az út mellett... Lefeküdtem... Éjjel... Igaz, másnap reggel a kurátorné odahozott egy köcsög tejet, reggel... A kurátorné az egy kedves, szép asszony...

Az asszony szeme egyszerre lapos lett és lehúzódott.

- De a tejet kiöntöttem a szeme láttára egy kiéhezett kóbor kutyának, amelyik ott ténfergett az udvaromon... Szegény kutya, az velem koplal négy hónapja...

- Ez? - szólt a papné s kissé félve, sőt féltékenyen nézett a fehér kuvaszra.

- A kurátorné meg volt sértve és elment... hátat fordított.

Elhallgatott, maga elé meredt.

- S maga?

- Én?... elhívtam a zsidó kocsmárost. És azt mondtam neki: „Kérem... én magának semmit sem magyarázok... és nem ígérek... Nézzen rám: kinézi-e belőlem, hogy ha kölcsön kérek, azonnal megadom, mihelyt tehetem”... Az pedig azt mondta rá: „Tessék tisztelendő úr”... „Adjon nekem tíz forintot”...

- Rettenetes - mondta az asszony megborzadva.

- Azt mondta rá: „Többet is, csak tessék tisztelendő úr.”

A papnak a szájaszéle remegett az izgatottságtól, s egy percenet híja volt, hogy nem sírt... Hosszú szüneteket tartott a beszédben, hogy a hangja el ne árulja...

- „Elég”... - azt mondtam. - ...Még aznap küldött tíz forintot... Azon a napon egy konzervet ettem, ami a könyvem közt volt, kenyér nélkül... Most már volt tíz forintom: de most mit csináljak... A faluban, nem akartam, hogy híre menjen... Megszólítottam egy fiút, hogy keresen egy szekeret a vasúthoz. Avval jött vissza, hogy nem jön senki... Menetrendem sem volt, azt sem tudtam, mikor indul vonat... Jó... elindultam gyalog... Csak szombaton jöttem!... harminc szekérrel... részeg volt az egész falu... az én pénzemből... mert az én kontómra ittak... arra fogták le a fizetésem: itatási költségre... s vasárnap volt a beiktatás... és kedden éjjel már gyalog, szédelegve az éhségtől elindultam, hogy ugyanazon az úton visszamenjek az állomásra... Hát az az éccaka... az rettenetes volt...

- Rettenetes... - suttogta rémülten az asszony.

- Itt mentem el az ablak alatt... - suttogta Miklós... - maga aludt, nagytiszteletű asszony... maguk... aludtak... jóllakva...

S elmosolyodott, az asszony szeméből két könnycsepp csordult ki. Még közelebb hajolt hozzá. Már egész úgy beszélt hozzá, mint az édesanyjához... Még az imént, míg a tanulmányát olvasta, úgy imponált neki az asszony az értelmességével, hogy jólesett neki, hogy egyszer már talál egy nőt, aki egészen megérti a gondolatait, aztán a síró asszony jutott eszébe, a szerencsétlen síró nő, akit fölemelni vágyott... most ő volt egy panaszkodó, pityergő kisfiú, aki az anyja... kötényénél kisírja magát... Lassan beszélte tovább.

- Borzalmas fáradt voltam... Megvirradt, mire odaértem, a vonat elment, elment három kilométerre az orrom előtt... Hányszor leültem, leszédültem... hogy tusakodtam a Jákób lajtorjáján... És... ez tartott fenn... - kiáltotta el magát váratlanul s a papirosra tette a kezét: - az az elhatározás, hogy végire járok ezeknek a dolgoknak... S meg tudtam tenni!... leültem a bakter szobájában... nem akartam paraszttal találkozni... akkor... nagyon gyűlöltem a parasztot... Ott vártam hajnaltól délután négyig, mikor bement a vonat újra a budapest-szigetihez; a csatlakozás miatt... Ott ettem, az őréknél... Tejet és kenyeret... Aránylag keveset... Szegények... Elibem tettek egy nagy csupor aludttejet, meg egy kenyeret, amennyit akarok, egyek... Mit fizetek? Semmit, tiszteletes úr. Nem barátom, nem fogadom el... én megfizetem magának becsületesen... mondja csak meg... Hát nem lesz tán sok négy krajcár... Ezen ne tessék sírni, ez nagyon vidám dolog... Jegyet váltottam Debrecenig... Vissza... Nyíregyházán este úgy nyolckor kellett átszállani... Ott járkálok a pályaudvaron: egyszer csak fogtam a jegyet, kettészakítottam! eldobtam... Nem megyek vissza Debrecenbe: nem!... Amit rám rőtt az isten: elviselem... El! - s szitok dagadt ki a foga közt: - El azt a keserű... pardon...

Újra letette a homlokát az asztal szélére, olyan fáradt volt, mint akkor lehetett... s éhes... éhségmámoros...

Az asszony folyton a szemét törülgette kis himzett kendőjével, Miklós megérezte, hogy puha ujjak, igen gyöngéden, megérintik a haját... Ettől elmúlt a kis cinikus nevetése, s hirtelen görcsös zokogásban tört ki.

Az asszony felállott, közelebb ment hozzá, s egy hirtelen mozdulattal két tenyerébe vette a fejét, s gyorsan megcsókolta.

A fiatalember zokogása egyszerre megállott.

Valami borzadás futott végig rajta: megrémült... Vénasszony csókja... Megdermedt... Csók!... Az borzasztó... És az egész testét új s idegen rettegés öntötte el...

De abban a pillanatban már uralkodott magán, s okos volt: nem árulta el az érzését.

3

Mikor az asszony visszaült a helyére, a fiatalember még jó ideig úgy maradt, lehajtott fejjel, az asztalra hajolva. Amint fölemelkedett, egy kis zavar volt a lelkében, nem tudta, mit kell most tennie. Legszívesebben felállott volna, s elfutott volna innen. De már annyi kellemetlen leckén ment keresztül, hogy nem tette. Érezte, hogy ez az asszony segítségére fog lenni: s megalkudott.

- Nos, mi volt tulajdonképpen a tanulmányának az eredménye? - mondta az asszony.

Matolcsy megkönnyebbült. Ez nagyon tapintatos...

Fölvette az írását s belenézett. Úgy megörült neki, mintha vértet vett volna magára. Elmúlt az érzelmi áradás a lelkéből, mintha a szél elveri a ködöt: olyan rideg és tárgyilagos lett, alig bírta takarni a nyers durvaságát. Most már az írásban is átugrotta azokat a mondatokat, szakaszo-

kat, amelyek az ő lírai kiömlései voltak s csak a szigorúan tárgyilagos fejtegetések szellemét kereste: a kívülálló dolgokról adva számot, egészen az áldott közömbösség szabad levegőjében volt.

- „Arról a fejlődésről akarok számot adni - olvasta monoton hangon -, hogy ment át az egyistenimádat három nagy korszakon: hogy született háromszor újjá, s nyert mind tökéletesebb s nagyszerűbb alakot.

Kezdetben a *család* vallása volt. Ábrahám és Jákób istenének csupán egy családra volt gondjuk és törvényük. Majd a *nemzet* vallásává lett Mózes hatalmas lelke által, s a nemzeti vallások legtökéletesebb ősfarmája alakult ki benne. Végre az *emberiség* vallását teremtette meg ebből Jézus s örök időkre megadta a földön születetteknek a legjobb életfölfogást.”

Fölpillantott, s meglátta az asszony szemében azt a vak áhítatot, amely már nem uralkodik magán, s most már egészen tisztában volt vele, hogy többé nincs kivel beszélnie... Undort és dühöt érzett. Abban a pillanatban, amint fölvillant előtte, hogy szerelemből van hozzá oly közel, annyira rátapadva, gondolata szálába belesodródva, belefőnódva ez a vén nő, rögtön undort s megvetést érzett iránta. Könyörtelen ridegséggel taszította ki magából, s olyan távol és idegenné lett, hogy a kurátora, a férfi közelebb volt a lelkéhez: mert férfi és okos és erős és férfi... Nem mert a kipirult arcára nézni, mert látta a ráncokat...

- „E csodálatos fejlődésről beszél a biblia - mormogta. - Benne van az emberiség szellemi fejlődésének mintegy az allegóriája... s veszítse bár hitelét az emberek előtt minden felekezet, összes tanával és ígéretével együtt, a biblia nem veszíti el belső varázsát soha, mert ebben nem dogmák vannak, nem követelő, merev teológia, melyben lehet hinni és nem hinni, mely előtt meg lehet alázkodni, vagy melyet föl lehet borítani: ebben emberi történelem van, a legsajátosabb szempontból tekintett történelme az emberiségnek: a *könyv* íróit minden érdekli, ami emberi, de különös varázst ad itt minden sornak, hogy évezredek át, annyi különféle értékű, anyagú, poézisú, ihlettségű író elsősorban egyetlen vonatkozás: az isteni reláció foglalkoztatja...”

Vontatva megállott az olvasásban, s hirtelen merészen és kegyetlenül azt kérdezte:

- Mikor olvasott a bibliából?

Az asszony mintha megérezte volna a támadást, visszavonult szempillái mögé, s körülnézett védelem után.

- A biblia - mondta - ahhoz fűződik életem minden nagy eseménye... De soha nem volt, aki vezessen... Aki megnyissa...

Matolcsy ellenségesen lebiggyesztett sarkú szájjal nézett rá egy rövid pillanatig, aztán újra az írás betűi közé fúrta tekintetét, s rejtőzött, mint a róka a bozótba.

Asszonynak biblia! - mondta magában. - Soha nem volt nő, aki a bibliát olvasni tudta volna, s erre még kedvesebb lett neki a szentkönyv: megérezte, hogy ez a könyv a férfiúi nemnek ősi vára az asszonyállat leszívó, magához ragasztó hatalmával szemben... Biblia az asszonynak!... Soha még ilyen szabadon és hatalmasan nem volt megrögzítve az asszonyi genus kicsisége és hitványsága, mint a Könyvnek minden oldalán... Egy ige nincsen ebben a könyvben, mely az asszonynak szólana, amely zsáfolyt nyújtana az asszonyi nemnek fölfelé, az Isten felé, a szabadság felé... Hogy! Hát kell akkor, kell valami nagyszerű isteni igazságnak lenni abban, hogy a férfiú, aki az Igazság útjára akar indulni, hagyja el az ő anyját és az ő testvéreit és minden nőt...

S most aztán valami új, még kegyetlenebb öröme telt benne, hogy a tanulmányát végigforgassa, s kiszedje belőle mindazt a rideg megállapítást, amit az asszony lelkében netalán élő áhitat lerombolására alkalmasnak talált:

- Hosszadalmas fejtegetések vannak itt... ki is fogom hagyni - mondta s lapokat forgatott el -, legérdekesebb annak a ténynek a bemutatása, hogyan lett hát, hogyan jött létre a vallás:

- „A biblia legrégibb könyveit a királyság korában írták össze, a Sámuel próféta által alakított prófétai iskolában...”

- Kérem - szólalt meg a papné megütődve. - ...Mit jelent az, hogy a biblia legrégibb könyveit?

Matolcsy leplezett gúnnyal mosolygott.

- Persze, a nagytiszteletű asszony azt hitte, hogy a biblia isteni kijelentés, s abban a sorrendben jött létre, amint be van kötve...

- „A Sámuel által alapított prófétai iskolában írták össze a biblia legrégibb könyveit, abból a célból, hogy a papoknak kezükben legyen a nép őstörténete, s a Jehovának a zsidóság iránt tanúsított valamennyi történelmileg híres esete, amelyekre hivatkozhassanak a bálványimádás felé tévelygők (idegen papok javára! - tette hozzá gúnyosan - mert az idegen istenek imádatától mindig ezért óvjuk a népet: elvesz a régi jóvedelem...) szóval, a nép előtt. De régibb följegyzéseket is használhattak, vagy a hagyományt nem alakították át teljesen a maguk céljára, mert igen sok adat maradt a régibb könyvekben, mely őszintén elárulja annak a kornak fölfogását, melyben még csak csírájában volt a Jehova-kultusz, és ez maga is annyira hasonlít a bálványimádáshoz, hogy akár annak is vehetjük.”

Nem volt meglegedve a szöveggel, még mindig nem volt eléggé brutális, és félt, hogy ha a maga szavaival mondja el, az asszony még észreveszi, hogy irgalmatlan akar lenni hozzá... Továbbforgatott a papírai közt s olvasta:

- „Ha az egyes korszakokban vizsgáljuk a vallás lényegét és felfogását, annak a kis mustárnak növekedését látjuk, melyről Jézus szólt: a legkisebb minden magvak közt, de ha megnövekedik, nagyobb lesz a füveknél, végtére hatalmas fává fejlődik, hogy az ég minden madarai reászállnak, és fészket raknak az ágain...”

Ábrahám, az ősatya volt az a jó föld, kibe az Isten elvetette a magot, Mózes lelkében lett az nagyobb a füveknél, s Jézuséban a világ minden madarait ágaira gyűjtő terebély fa.”

Most mohón s hevesen kezdte olvasni, mintha megtalálta volna azt a helyet, amit keres, ami mindent megmagyaráz:

- „Hogy Ábrahám történeti személy volt-e, eldönthetetlen. Bibliai szempontból annak kell tekinteni, ő az ősatya, kitől ered a faj és a vallás, a nép nemzeti érzelme s az istenismeret. Az a sok szabatos jóslat, amit Ábrahámmal mondatnak, mind későbbi eredetű, valószínűleg Mózes állította ennyire előtérbe, politikai okokból az ábrahámi teóriát... Mózesnek Ábrahám az a bizonyos, erőszakkal csinált klasszikus forrás volt, amelyből merészen merített mindenkor, ha deus ex machinára volt szükség. (Ezt a mondatot magától mondta bele, s úgy tett, mintha olvasna a papírról.)

Ábrahámnak, ennek a jelképes ősnak a valóságban bizonyos, hogy házi istene, fétise volt az az isten, kinek csak Mózes adta a Jehova nevet, mert odáig semmi néven nem neveztetett: »Mózes II. könyve 13-15. vers: Ábrahámnak, Izsáknak, Jákobnak úgy jelentem meg, mint mindenható isten: de az én Jehova nevemen nem voltam előttük ismeretes...« Az Ábrahám istene a többi bálványtól csak egyetlenegy lényeges vonásban különbözik: abban, hogy *láthatatlan*... Szellemi volt, s ami különösen fontos: *egyszellem* volt. Bármikor és bárhogya történt is,

hogy valaha, valaki az istent nem látható tárgyban s ahhoz fűzve kereste, hanem láthatatlan szellemben, amely a magasban, nem tudni, hol lakozik: ezzel megadta a vallásfejlődés határtalan lehetőségét... Mert egy láthatatlan szellem kimondhatatlanul jobban izgatja a fantáziát, mint bármi hatalom... A második az volt, hogy ezt a láthatatlan egyistent felruházta mindazzal a hatalommal, amivel az összes istent szokta felruházni az őseimber.”

Újra ugrott egy hosszú bekezdést; csak éppen beleszúrta:

- A görögök és a természetimádásból kiinduló népek, például minden erőnek és isteni tulajdonságnak külön istenfogalmat állítottak.

Aztán hevesen tovább olvasta, szinte bunkócsapásokkal támadva meg az asszony vélt naiv hitét:

- „Lehet, hogy Ábrahám az eszme kifejlődéséhez mit sem adott, lehet, hogy már készen örökölte vagy vette át ezt a családi fétist: de ő, az ókorban rendkívül gazdaggá és hatalmassá lett családfő, tekintélyt adott a maga istenének... Mert Ábrahám csak a saját tulajdonának ismerte ezt az istent. Ennek csak öiránta s általa családja iránt van jóakarata s mindenkinek ellensége, aki öneki ellensége, vagy akinek a dolga az ő érdekeibe ütközik... A bálványimádás egyik alapvonása az, hogy a bálvány lehet egyetlen ember személyes istene, lehet egy családé, egy népé vagy egy nemzeté - viszont ezek a bálványok egymás mellett állhatnak anélkül, hogy a hívő lelkében kétség támadna, vajon nem történik-e hatalmi összeütközés közöttük. Azonfelül Ábrahám még nem teremtette ki az istent folyvást dolgozó, működő, a szív redőit spontán elhatározásból vizsgáló hatalommá: öneki az isten még csak egy minden pillanatban készenlétben levő segítség, szellemi buzogány volt, amelyet mindenkor megforgathatott, s amellyel akkor csaphatott le az ellenségre, mikor akart.”

Felnézett az asszonyra, s bizonyos meglepéssel olvasta le annak a tekintetéből, hogy mégis sikerült újat és meglepőt és irgalmatlant mondania.

- „Az Isten Ábrahám életében kétféle szerepet visz: 1. Nagy jövőt ígér ivadékainak s ezért kultuszt kíván tőlük. 2. Néhány alkalommal pozitív esetben segítségére van.

Az első dolog anakronizmus, melyet utólag tulajdonítottak Ábrahámnak, hogy aztán hivatkozhassanak rá.

A második azonban csak valóságos hagyomány lehet, s teljesen meg is felel az Ábrahám-kori istenfölfogásnak.

Éppen ez mutatja, hogy az Ábrahám istene még egészen fétisjellegű volt... Történt, hogy Ábrahám nagy éhség idején Egyiptomba megy, s ott feleségét húgának adja ki, mert fél, hogy megölik a szép asszonyért. A faraó csakugyan beleszeret Sárába, elveszi feleségül, s Ábrahámnak nagy jutalmat ad érte. De Ábrahám istene mégis nagy csapásokat bocsát Egyiptomra. A faraó megtudja, hogy ez idegen nő felesége volt Ábrahámnak, s ezt magához hívatván, így szól hozzá: »Miért tetted ezt velem, mért nem mondtad meg nékem, hogy ez néked feleséged. Miért mondtad: Húgom ez; azért vevém feleségül. Most már ímhol a te feleséged, vedd magadhoz és menj el.« S nagy kísérlettel bocsátotta el mindenével együtt. Ugyanez a történet még egyszer megismétlődik, mikor Sárát Abimélek, Gérár királya veszi el, de már itt az isten olyan elővigyázatos, hogy megtörténni sem engedi a bűnt, megjelenik álmában Abiméleknek s figyelmezteti, hogy ne érintse az asszonyt, mert meghal. Abimélek ijedten védekezik: »Uram, az ártatlan népet is megölné-e? Avagy nem ő mondtotta-e nékem: húgom ő, s ez is azt mondtotta: bátyám ő. Szívem ártatlanságában s kezeim tisztaságában tettem ezt« ...Abimélek okulván az Ábrahám istenének nagy hatalmán, Ábrahámmal erős szerződést köt... »Esküdj meg énnékem az Istenedre - mondá -, hogy sem énellemem, sem fiam, sem unokám

ellen álnokságot nem cselekszel, hanem a kegyesség szerint, amellyel én irántad viseltetem, viseltetel te is énirántam és az ország iránt, amelyben jövevény voltál.« Ez alatt pedig azt érti, hogy nem zúdíttja rá istenének hatalmát többet, valami olyan álnoksággal, mint a Sára átadása volt.

Az Isten akaratának imilyen nyilvánulása, hogy ti. ellenségeit még azért is megbünteti, amit ártatlanul vétenek a tulajdonos ellen, abból a primitív őseMBERI felfogásból ered, hogy »az én tulajdonom váljék hasznomra, de ha valaki elveszi tőlem, neki kárára legyen«. Az őseMBER az Istent a saját maga s minden tulajdona hű pásztorának tekintvén, tőle várja e kívánságának betöltését: »az én istenem legyen nekem hasznomra, s annak, aki engem megkárosít, kárára«. A zsidók istene mindvégig megőrzi ezt a szabályt: már nemzeti isten volt. Történt Sámuel idejében, hogy a filiszteusok csatában elveszik a frigyládát a zsidóktól, s Asdód városukba vivén, Dágon templomába teszik mint győzelmi jelt. De a Jehova összetöri a Dágot, a bálványt s csapásokkal, fekélyekkel, dögvésszel veri meg a filiszteusok városait, valamennyit, ahol őrizni akarják a ládát, míg végre is visszaküldik Izraelbe (I. Sámuel, V., VI.).

A vallás későbbi prófétái egybeállítván a világ történetét az első naptól kezdve: egyenes láncolatot kovácsoltak Ádám-tól Ábrahámig, ettől Dávidig, kitől viszont Jézusig. Eszerint Ábrahám Istent Jákób örökölte Izsáktól, Ábrahám egyetlen fiától s örökösétől. Mégpedig álnoksággal szerzett joggal. Nagyon nevezetes vallomás ez az első korszak istenfogalmáról. Ez az öröklés teljesen úgy történt, ahogy például egy amulettet vagy fétist vagy bálványt lehet örökölni: Míg az apa tulajdonában van, addig gondot visel őreá s családjára, de ha megfelelő formásokkal a tulajdonjogot átadja valamelyik fiának, akkor annak éppolyan tulajdon istenévé lesz azontúl, mint tulajdon istene volt addig öneki. Még a testvére is idegen őreá, azzal szemben is megoltalmazza új bírlalójának érdekeit, bár eddig az apa jogán mindketten egyformán állottak isteni oltalma alatt. Jákób megcsalja atyját és bátyját, s megkapja az istent annak minden hatalmával együtt, kizárólag a maga számára. Mivel a bűvös erejű átadás formailag teljesen szabályszerűen történt, többet nincs mód, hogy tőle visszavegyék a családi istent az igazi örökös számára. Jákóbot elűzik ugyan, s ő menekül, de magával viszi Ábrahám istenét, ki az idegenben megáldja munkáját úgy, hogy ő, a magányos bujdosó, évek múlva gazdagodva, hatalmasan térhet vissza atyjához és bátyjához, kik nemes lemondással fogadják. Izsák koldusul hal el, Ézsau idegenbe züllik Kánaán földjéről, melyet Ábrahám ivadékaiknak ígért az Úr. Jákób lesz itt örökös, Ézsau pedig az edomiták atyjává leszen, idegen és ellenség az Ábrahám istene előtt, ki új gazdát talált Jákóbban: a biblia szava szerint új szövetséget kötött Jákóbbal, az Izráellel.

A következő nemzedéknél már tágult az Isten fogalma és szerepe. Jákóbnak tizenkét felnőtt fia volt, s ő megéri, hogy mindnyájan családapákká legyenek s Kánaán földjében egész kis nemzetséget alapítsanak. Mivel az Isten Jákób feje fölött áll: minden övét szárnya alatt tartja, míg Jákób él, szolgálkival, barmaikkal. A családnak még azt a tagját is védi s áldja, aki idegenbe vész saját testvérei gazsága miatt: Józsefet, akit ezek eladnak rabszolgának, magas polcra emeli, Egyiptom kormányzójává teszi, úgy, hogy mikor Jákób és családja egyszer csak éhínséget szenvednek, nomád népeknél gyakori csapás, ő segítheti ki családját, sőt ideiglenes hazát ad nekik az idegen országban.

Itt éri utol Jákóbot a halál, s ő nagy bölcsességgel végrendelkezvén, mind a tizenkét fiára hagyja az Istent; mint örökséget, még részletekben is oly határozott megszabással, hogy József helyett két fia álljon be az ő gyermekei közé, mindenik egy-egy egész jogot nyervén, de Józsefnek még esetleg születendő fiai már csupán a kettővel osztozkodjanak...”

Megállott. Eddig az olvasást szemmel láthatóan saját magának hadarta, élvezte, valósággal gyönyörködött a biztos és precíz megállapításaiban, s most nagy világossággal nézett fel:

- Megvan... Megvan az istenség láthatatlanságának, szellemiségének az eredete... Heuréka - kiáltotta, s mint egy gyerek, boldogan kacagott. - Világos: Még Jákób föltétlenül egy pozitív fétist vett át. Valami pozitívumot... Ez az egész precíz jogi tisztaság, ez mind elevenen bizonyítja, hogy megvolt az a valóságos bálvány... De ez a nagy csavargó, ez a zseniális fickó, ez a kalandor... Jákób, *elvesztette valahol*... Azért hagyta most valamennyi fiára... Mert egyiknek sem adhatja át valósággal... így születik a láthatatlan és mindenütt jelenvaló és mindenható *lélekisten*...

Oly vidámsággal és olyan boldogsággal nézett az asszonyra, hogy ennek mély szomorúság szállott ettől a szívébe... Az asszony megdöbbenése és féltékenysége támadt fel az ismeretlen érzéssel szemben, amely varázslóbb a férfit minden asszonyi mosolynál és ígéretnél s búbájnál... a saját lelki produkciójában való tökéletes kielégülés...

- Hát nem világos? Nincs igazam? - kiáltott Matolcsy.

Az asszony soká nézte, majd elfordult, s halkán és bánatosan mondta:

- Kedves Matolcsy... én nem tudom... én nem értek ehhez... De hát nézze csak: az Isten... mégis... a Jóisten... Mért bántja maga a Jóistent?... Maga *nem hisz*... kedves Matolcsy?...

A fiatal pap magasra felvonta a szemöldökét, lassan vont fel a homlokára, csillogó barna szemei tétovázva meredtek el az asszony gyengéd és meghatott vonásain... ez a megjegyzés oly lehetetlennek, annyira képtelennek tűnt fel előtte, annyira váratlanul zuhant rá, mintha vízsugárral fröccsentették volna szembe...

- Ne gondolkozzon maga ilyen fájdalmas dolgokon - mondta az asszony -, kedves barátom... kimondhatatlanul sajnálom magát ezért a rettenetes önkínzásért...

Matolcsy megnémulva nézett rá.

Önkínzás?... Mintha az asszony egy egészen más világból, egészen idegen nyelven szólott volna hozzá... Önkínzás?... Mikor egy nagyszerű fölfedezés öröme lobog fel benne... Azt hitte, nevetni fog, nevetnie kell az asszonyon... Ilyet mondani: már nagyon rosszul volt beállítva előtte ez a nő: összehúzott szemmel, csaknem nyílt gúnnyal s leplezetlen megvetéssel nézte, csak mert nem érti, nem értheti a dolgot, csak mert nő.

Akkor hirtelen elpirult.

Az író, a tudós, a gondolkodó örök gyávasága lepte meg: hátha nem ér semmit, amit csinál... Végigvillant előtte az egész: gyors hipotézis, amelyet pillanatonként lehet teremteni: a következő, az egészen ellenkező lesz... Egy tézis, amit feldobott, amit megépíteni nem tud: hisz ez az egész csak olyan homília: hasból, mint a nagyapja homiliái, a nagyapját megrázta Mitrovics, hogy példázatnak vette a parilotákat is... Így fut ő át tudományos eredmények segítségével korszakokon, amelyekről mit sem tud, csak mint a távoli harangszó hallatszott el hozzá bizonyos kutatások eredménye: tudós lenni Fábianfalván... könyvtár, asszirológia, egyiptológia, a keleti nyelvek nélkül, a keleti vallások összehasonlító tudománya... az ő etnográfia... Szédült bele, mi mindent kellene tudnia, hogy meg tudja e hirtelen ötletét állítani... Pénz és utazás, és pénz és tanulás, és külföldi akadémiák és pénz, és van kétszázhetvenöt forint készpénz adóssága, a falusi zsidónak és a városi zsidóknak és mindenkinek és a debrecenieknek, a szabók, a suszter, a bútor és még két és fél hónap január 1-éig, és akkor be kell fizetni az egész évi fizetését a lelkészi nyugdíjra... Meg kell örülni... s ő bizonyítsa be, hogy Jákób veszítette el az ősi fétist, s hogy Mózes tüntette el a nyomokat, amelyek igazolták volna, hogy az Isten nem „lélek és igazság”, hanem egy valóságos, komoly bálvány... és egy krajcárja nincs holnapra, s legjobb volna megdöglenni...

Rettenetesen hosszan és rémülten nézett az asszonyra, aki kimondhatatlan szelíden s fájdalommal függesztette rá a pillantását.

- Igen Matolcsy - rebegte -, a hit... a valóságos hit... a Jóisten hite, a vallás... ezt adja nekem, kedves Matolcsy, s ne tudományos kritikát, jaj, ne a kegyetlen... igazságot...

Matolcsy reménytelenül nézett a földre: a kutyája szemébe pillantott. Okos, csillogó barna szemek... Ettől is elfordult: intelligencia volt ez is, és feleletet várt.

Kinn a Márta hangja csendült fel. Kedves fiatal hang, erre föllélegzett.

4

Mielőtt belépett volna Márta, a papné gyorsan odahajlott az asztalon át Matolcsyhoz, mintha sietve meg kellene mondania még valamit.

- Különbén még azt akarom mondani, Matolcsy, hogy már én rájöttem, én barátom, már tudom... tudom az okot...

Csodálkozva nézett rá, s nem szólt.

- Mindennek az okát!...

S az ajka remegett, mintha akarná is, nem is kimondani.

- Mindennek az *okozóját*...

Matolcsy zavartan nézett a papírjaira, nem értette az összefüggést a tanulmányával, s szeretne volna elrendezni s eltenni az írást, mielőtt Márta bejön, a papné fölényesen, fájón elmosolyodott.

- Nem a Mindenség okát - szólt -, hanem a maga szerencsétlenségét...

Lehajtotta a fejét.

- Ugyanaz az ok tett tönkre engem is...

Matolcsy nem titkolhatta álmélkodását.

Kis szünet után, kissé fanyarul, kissé könnyesen:

- Ugyanaz az *ember*...

- A kurátor?... - mondta tétován.

- A kurátor... az csak eszköz... Az csak az ő eszköze... A nyomorult... a gaz...

S a szeme egészen lehunyódott, s az arca fakó lett, csak az arcélen jelent meg egy kis vörösség. Torz és medúza vonás jött ki az arcán, s gyűlölettel, megvetéssel fordult ki valami félelmes érzés a mélyből.

- Megrontotta az életemet... megölte... megfertőztette... a nyomorult... a nyomorult... hogy neki kellett jönni erre is... hogy magát... kedves...

A szavak töredezetten jöttek ki, rekedten és alig érthetően.

Matolcsy nem mert ránézni, s mégis rajta függött a szeme, s a testén hideg borzongás futkosott... Nem tudta mért, Ardayra gondolt, a falujabeli földesúrra: s valami iszonyatot érzett... ha ennek az asszonynak köze volt vele.

- Akinek megvan mindene... pénze, hatalma, ereje... csak ronda buja állat... az megérzi messziről a tiszta lelket... hogy...

Matolcsy egyre jobban megdermedve meredt az asszonyra, aki most megrázkódott, aztán villogó szemmel nézett a fiatal férfira, és suttogva, forrón:

- Magának gazdagnak kell lenni... előkelőnek... nagy tudósnak... sikerének kell lenni az életben... irigyelt embernek... egy nagyszerű férfinak... s... az is lesz!... Maga nem tudja, hogy milyen törpék, milyen törpék az emberek... hogy mi ez az egész undok élet, hogy itt csak a pénz számít, a flanc, az, hogy ki hol született, minek született: mindenkinek ki van jelölve egy sín pár, már a születésekor, s azon kell haladnia, és azon mehet, amerre visz... De vannak lelkek, akik át tudnak ugrani egyik sínról a másikra, s akkor a más élete elől veszik el az érvényesülés útját... és az a másik leszorul, kiesik... az nem baj: fő, hogy jó sínre kerüljön valaki... és hagyja ott a maga régi nehéz útját... Én nem tudom, hogy maga mi lesz: de én érzem: maga egy nagy ember!... maga egy nagy lélek, aki az Istennel is el tud bántani, hogyne tudna az emberekkel... talán költő, talán tudós... talán... tudomiséni... talán pap... egy nagy pap... amilyen még nem volt... Ma még a pusztában, mint Keresztelő Szent János... Krisztus... mindenkinek kellett a pusztában szenvedni... Mózesnek is... de maga különb náluk: azok szenvedni tudtak másokért, de maga tudni fog kegyetlen lenni... tud dühödt lenni... én megérezem, hogy maga irtóztatóan kegyetlen ember... de nagy ember... A nagy lelkeknek szabad hóhérrak lenni... csak azok a kis dőzsölők, csak azoknak nem szabad, akik arra születtek, hogy hóhérok legyenek, már a lélegzetükkel másoknak a levegőjét szíjják el, és minden falat, amit megesznek, a más falatja, de a nagy ember: nem a más levegőjét fogyasztja el, hanem elfogyasztja a Levegőt, hogy nem marad semmi... nem a más falatját nyeli le, hanem lenyeli az Embert... fölcsí és lenyel és megemészti mindent: tudomiséni, másnak a gondolatát, mint a veréb a kalászból: kiszedi másokból a magot, és csak ő van... én látom, hogy maga egy ilyen nagy ember... és én leszek az a váltó sín, nem tudom, hogy híjják a pályaudvarokon, amivel a vonatot áttolják idegen pályára...

Ezt mind oly halkan, gyorsan és szájának oly merev vonaglásával mondta el. Matolcsy teljesen kiegyenesedve és mereven ült a helyén, és csak nézte.

- Majd egyszer elmondom... - szólt az asszony és két kézzel kétfelé simította az arcát, s úgy hagyta azt a tenyerében, mint egy beteg csibét... Sápadt volt, s fakó... s Matolcsy most megint szerelmes volt bele... már ismét gyöngéden és meghatottan nézte, s úgy szerette, hogy ennyire öreg és fáradt és ráncos a szeme... úgy szerette, hogy túl van a szerelem lehetőségén, s most már kételkedett benne, hogy az asszony megcsókolta őt...

Kis falu papnéja... - mondta magában - mennyit szenvedhetett, mit élt... egy kis papné... és mi lakik benne...

- Márta, Márta! - kiáltott aztán, kis szünet után az asszony. Mintha kész volna, megkönnyebült volna.

- Anyuskám, anyucikám - kiáltott vissza a tornácról a kislány, aki nem találta őt.

A papné a kézimunkáját ölbe vette, kiterítette. Mosolygott, befelé mosolygott, egyszer sem nézett a fiatalemberre. Valami állandó mosoly volt az ajka szélén, amely emlékeztetett most a keleti szobrok érzékfeletti mosolyára.

- Jé, maga itt? - sikoltott fel Márta.

Matolcsy félszegen állott fel.

- És hogy kuttognak itt!... no de milyen csendben lappangtok, anyuci!

- Kezét csókolom - mondta Matolcsy, a hangja idegesen rekedt volt.

A papné fel sem nézett, az arcán még erősebb volt a dermedt mosoly.

- S milyen csönd! A tiszteletes úr talán prédikál? - szólt a kislány, aki csak úgy összevissza beszélt, s profán volt, mint egy kismadár.

- Mit csinál Margit? - szólt az anya, aki gyorsan felpillantott, s a fiatalember arcán megnézte, mennyire üdült fel a lány csapongó napsugaras hangjára.

- Jaj, az egy drága teremtés - szólott Márta. - Úgy híjtam, hogy jöjjön... - s kicsapta az asztalfiókból a saját kézimunkáját az asztalra, és telecsapta vele, lányillattal, lányfényességgel a fiatalember szemét.

- Szeles vagyok anyuci?... Bocsánat: szokásom...

Érezni lehetett rajta, hogy erővel csacsogni akar.

- Miljő kérem, húsvétkor kezdtem; húsvétra már készen is lesz...

A fiatalember enyhén mosolygott, mint bácsi a gyereken.

- Egészen az apja - szólt a papné kissé feloldódó könnyebb mosollyal.

- És ez egészen a mama - felelt a lány a kézimunkáját mutatva -, minden öltés anyai felügyelet alatt készült, kérem.

Szélesen és vidáman nevetett, apró fehér foga a piros ínyekkel virított.

A fiatalember úgy tűrt a furcsa szokat, mintha rozmaringszállal csapkodták volna, minden ütésnél illatot érzett.

- Jaj, istenem, csak még egyszer olyan hibát tudnék csinálni, hogy a mama megvonná tőlem az örömet, hogy kézimunkázzam.

Matolcsy kissé fölnevetett:

- Nálunk volt a püspöki hivatalban egy... kollégám... - mondta halkan, simán -, aki nagyon nem szeretett irodában dolgozni, s ahányszor berendelték, mindig csinált valami baklövést, csak hogy kitiltsák... Nem szeretett az illető úr az íróasztal mellett ülni, számokat összeadni, azt különösen nem...

- Hát annál jobb is kurizálni - szólt Márta.

Matolcsy odalesett a papnéra.

- Nem is volt rossz gusztusa - folytatta pityegve Márta -, gratulálok annak az úrnak. Küldje ide.

Úgy tett s úgy kacintott, hogy egész biztos benne, hogy az „illető úr” itt ül. Miklós most először életében, magára vállalta egy idegen ember léhaságát.

A papné föl is nézett. Csak egy igen kis pillanatra vetette föl a szemét, de Miklós rákvörös volt.

- Ha találkozik vele, adja át neki szíves üdvözetem - mondta Márta.

- Jó - bökkentette Miklós csak azért is.

- Kezet rá.

S odanyújtotta kezét. Miklós mit tehetett, nevetősen odanyújtotta a kezét. Abban a pillanatban, mikor a lány kemény kis barna kezét megfogta, a papné újra fölnézett, s ő újra még egy fokkal vörösebbre gyúlt ki.

A kislány elkapta a kezét, s úgy tett, mintha a selymek közt kutatna.

- ...Pardon a lábára léptem? - mondta pár pillanat múlva, s a szemébe kacsintott.

- Kérem...

- ...s egyszer s mindenkorra elengedem - kacagott fel a kislány végre kibuffanó nevetéssel, s a válla közé húzta a fejét. - Mint a múltkor Görömbey bácsi... - s elkezdett hahotázni. Annyira furcsa s feszült volt a hangulat, mint az iskolában délutáni vallásórán. - Itt volt a múltkor, és így véletlenül rátanáltam toppantani a lábára. Pardon! mondom, azt mondja, csak tessék!... Nahát abban a pillanatban csak az isten őrzött meg, hogy szót nem fogadtam, s jól rá nem ugrottam szelességemben a lábára, de jól: a tyúkszemére, sarokkal! aj de finom lett volna...

S elkezdett menthetetlen vígsággal hahotázni.

Miklós nevetgélt, halkán, fojtva a kacagást, s hirtelen eszébe villant, hogy ugyanilyen anyásan nevetgélt az előbb az ő csacsogásán a papné, mikor a nagyapjáról diskurált.

A papné megreszketett valami hirtelen rémülettől s a lányára nézett, oldalról, lefelé fordult szemmel s várakozó ellenségességgel, a lányára, aki virult, mint virág a napon.

Egy kis csönd volt.

- Ismeri Pap Jancsit? - kérdezte egyszerre Márta.

- Azt a hosszút? - mondta gyanakodva Miklós.

Márta hangosan felkacagott.

- Éppen azt: gólya fészkel a tetejébe... Most tette le a káplánit.

- El is bukott.

- No nézze, az nem is lehet.

- Miért?

- Nem is mert nekimenni.

- De jól ismeri.

- Ja, már kétszer volt itt legátus.

Márta kissé felhúzta a szemöldökét, elgondolkozott, felpittyesztette az ajkát.

- Hát az olyan gyáva? - mondta magát megcáfolva s némi érdeklődését elárulva. Aztán hirtelen szokott váratlan nevetésével mondta: - De csak a professzoroktól fél...

- A lányoktól nem? - mondta Matolcsy, s érezte, hogy ennyire közvetlen s egy színvonalon még sose volt lányhoz.

- Na! - kiáltott fel Márta, s vég nélkül kezdett vihogni, mintha a nevetése emlékekbe fúlna.

Matolcsy ellenségesen emlékezett vissza Pap Jancsira, aki két évvel volt nála lejjebb, s hirtelen éles szemmel kereste a Mártácska arcán valami sebtiben, sötétben odalopott csóknak a helyét.

A papné szigorú szemmel nézte most a fiatalember arcát, s látta, hogy most nem veszi észre, hogy ránéz. Vér szökött fel az agyába, s egy pillanatig összeszorította fogait, akkor a lányra nézett:

- Margit semmit sem üzent?

- Mit?

Kis csönd lett.

- Ki az a Margit? - kérdezte Miklós, mert érezte, hogy el kell háritania valamit magáról.

- Az új tanítónőnk! - szólt gyorsan Márta - nagyszerű lány.

Az asszony ránézett:

- Az nem „nagyszerű lány”, az egy tökéletes kis teremtés - mondta. - Most végezte a tanító-nőit, olyan fiatal, hogy a diplomáját még nem is kapta meg, de olyan önálló, hogy eljött hozzánk... és kifogástalanul megállja a helyét... Karakter... Finom, eszes és amellet naiv, bájos, komoly lény, úgy tud gondoskodni magáról!... Mondhatom, nem ismerek hozzá hasonló nőt: ideálja annak, milyennek kell lenni egy nőnek... sőt egy igazi embernek...

Mikor azt mondta, hogy milyen jól tud gondoskodni magáról, Miklós újra elpirult, és felvillant benne, hogy ez a tanítónő... ez az a titok, amit az öreg papné neki akar ajándékozni, amivel meg akarja menteni, új sínre vinni... valahogy az első pillanatban kellemetlen volt, de már a másodikban mind az az érzés, amit fel tudott benne kelteni a papné, reményt a jövőben, hitet az okosságában, az mind áthárult az ismeretlen fiatal lány felé s már akarta látni, már húzódott feléje... s félt tőle, már röstellte magát előtte.

5

A vacsorának vége volt, kissé lustán és elbágyadva nézte a morzsákkal teleszórt asztalt, a fehér abroszon néhány fehér tányér csillogott, s poharakban a sárga bor.

Már ködös volt kissé a feje az aránylag bőven bevett alkoholtól. Délután is ivott, most este is. Mélyen le volt hangolva, de igyekezett békésen mosolyogni.

Az öreg pap beszélt, pohara fölött az asztalra könyökölt, s öblösen mondta:

- Én politikával nem foglalkozok. Mit nekem a politika. Az is számár, aki beleüti az orrát. A politika, barátom, az szép is volna, jó is volna, csak hogy nem lehet ott semmit se csinálni... A nagybirtokosok... Voltam én már választási elnök is, voltam kortes, voltam minden: bár ki tudnám magam húzni belőle... Vót egy nyári választás: mikor az embereknek legtöbb dolga van, akkor neki kell állni, hogy a grófot megválassza a nép... vagy Tuhutum Zsigát, vagy... Ardayt... szóval valamelyik nagybirtokost, akinek még ez is kell... vagy ha nem kell nekik, hát azt, akit ők maguk helyett be akarnak küldeni...

- Hja, a dzsentruralom - mondta Miklós, aki gyakorlatból még semmit sem tudott erről a kérdésről, ellenben, mint minden debreceni diáknak, ki volt alakulva valamelyes, történelmi tanításokon alapuló, kissé konzervatív felfogása, amelyet egy kevés új és szociális idea tarkított. Amolyan „negyvennyolcas” ideológiába oltott modern szociálista szavaló volt, mint a többiek: aki még azonban nem vont le konzekvenciákat. Azt hitte, a fején találja a szöveget.

Az öreg pap kicsit, kicsinylően elmosolyodott:

- Dzsentr!... kedves öcsém... a dzsentruralom: az csak olyan pictus masculus: a dzsentruralom csak arra való, hogy végrehajtsa a nagybirtokos uralom akaratát, az csak egy olyan adminisztratív gépezet. Hát persze így együvé vannak forrva, mert egymást támogatják: a nagyurak fenntartják ezeket, ezek meg szolgálják azokat... De istenigazába úgy van az valahogy, hogy a grófok nagyon tartózkodnak a dzsentrítől, sőt mondhatnám sokszor nem is

palástolják, hogy mennyire megvetik őket... Azt hiszed, hogy csak egy Arday is egyenrangúnak nézi magát a vármegyeiekkel, a szűkzsebű köznemesekkel? pláne, aki hivatalból él? pláne, amék rusztikál százötven holdon? s maga hányja a trágyát a szekérre?... A dzsentrit, azt, barátom, a polgárság tartja fenn: mert az nem tudja, hogy hogy áll a bál... a polgárságnak a közvetlen elnyomója még mindig a dzsentri, hát ő annak jár a kedvébe... Ő csak azt tudja, hogy minden megyei hivatalnok dzsentri... szolgabíró, vicispán, árvaszék, mind... mert a vármegye még ma is olyan, mint egy középkori lovagvár, olyan mint egy külön falu... a falu közepén... és aki ennek tagja, az itthon van... annak privilégiuma van... annak lehet munka nélküli hivatalba jutni, s az benne van abban a maffiában, amelyik a politikai hatalmat a markában tartja, monopolizálja... így az egész államot... Éppen ezért ezek még most is az urat játsszák, s egyszerűen megvetik a termelő munkát... ezek csak úszni akarnak a meleg napos vízben... s ha valaki megpróbál velük konkurrálni a mandátumoknál vagy az úri szinekúráknál, hát az arrogáns betolakodó... azt ki kell dobni: mert Árpád apánk azért foglalta el ezt az országot, hogy Kecskeméthy Jóskának kárbecslő hivatala legyen, mikor elment a föld, és hogy Ardaynak kitartó lelkes választója legyen az a hatszázötvenöt nagygazda, aki itt választani szokott.

Éles volt és epés, de éppen ez úgy tűnt föl a beszédében, mintha személyes harag volna benne.

Matolcsy nem tudta, mért, de ahányszor az Arday nevét kimondták, mindig megjijedt: mintha nem illenék ezt a nevet ebben a házban kiejteni...

- Én még nem ismerem ezeket a dolgokat - mondta, s kissé borzadva gondolt rá, hogyha meg kellene ismernie.

- No, én meg már meguntam: torkig vagyok vele, hogy úgy rendelkeznek az emberrel, mintha kocsisa volnék, bérese vagy gazdatisztje... Kiadja a parancsot... nem is lehet arra gondolni, hogy az ember ellenszegüljön... Itt a pap az uraság cselédje, az orvos az uraság cselédje... az orvos a grófnak a tanyáira jár, körorvos, és ő látja el az összes betegeket a gróf minden tanyáján: kap érte fizetésül százötven forintot egy esztendőre!... Ezért meg kell neki tenni legalább száz utat, kocsin, télen, nyáron, esőbe, hóba... Hát kérek, ez az orvos nem szólt semmit, végezte a dolgát, de elkezdett olyanokat mondani, hogy a cselédlakásokat fedni kell, mert behull az eső, dohos a fal, penészes, virágzik a tüdővész, hogy építeni kellene új házakat, patikát kellene felállítani, járványkórházat követelt... Micsoda! kikiáltották cucilistának, a grófkisasszony nem engedte, hogy megfogja pulzusát... szóval el kellett mennie: pedig körorvos, semmi köze a grófékhoz, csak épp az volt az úzus, hogy a körorvos százötven forintért levette azelőtt a grófék fejéről azt a gondot, hogy még a cselédségre is kell gondolni... Itt a csendőr is az ő szolgájuk, kommenciót kapnak az uradalomtól, tűzifát, bort, szántót, kaszálót, káposztást... tessék akkor feljelenteni az uradalmat, hogy tűzveszélyes... Az én parasztomat megölik a bűdösök, hogyha kifolyik egy dézsa víz az utcára, vagy ha nincs tele hordóvíz az udvaron: menjen be a grófékhoz, és nézze meg, mi van ott... A csendőrnek nem szabad belépni a grófi területre: ez így van hallgatólagosan elintézve...

- És ezen nem is lehet változtatni? - kérdezte Matolcsy, kibén kezdett felgyűlni az indulat.

- Á, fenét lehet. Ki változtat rajta, én változtassak?... Én, a pap, én tegyem ki magam valaminek?... Édes fiam: a vármegyével szemben mindenki gyáva, és mindenki alázatos... Itt vannak ezek az urak, a bérlők, a kereskedők, a gyárosok: ezekbe még annyi önállóság sincsen, mint egy parasztba, mert a magyar paraszt bizony a szemébe néz az úrnak... no, nem is szeretik... Bent a városban is: az ujjadon megszámlálhatod a nagy családokat, és úgy uralkodnak az egész polgárságon, mint a koronázatlan királyok... Az ő kaszinójuk az úri kaszinó, az ő társaságuk az egyedül elegáns társaság, ami az ő kobakjukba bekerült: az az úriemberekre egyedül irányadó gondolat, az ő politikájuk az egyetlen hazafias és nemzeti

politika, az ő klikk-érdekük után igazodik a falusi, a városi, a megyei vagy a vidéknek s az egész országnak a politikája... Hű, az a kereskedő vagy iparos, akivel kezet szorít egy úr: arról azt nem lehet lemosni, azt a boldogságot, a zsidó ügyvéd, aki tarokkozhat az asztaluknál, a fiatal lateiner orvos, aki ingyen gyógyíthatja őket, a lapszerkesztő, aki az ő dolgaikról dicsőhimnuszokat írhat: az mind meg van dicsőítve, hogy ő abban a boldogságban részesülhet, hogy... A bankigazgató, akit választás előtt ebédre híjnak meg, és az asszonyok, ennek mindnek az asszonya, akikkel a dzsentri hölgyek néha, közös jótékonytárgyat csinálnak, persze a letegeződés és a vizit-visszaadás kellemetlen formáságainak mellőzésével... Van itt, fiam, valami nagyszerű dolog, ami tulajdonképpen imponáló... ezek az urak: ezek tudnak urak lenni. Ha nem tudnak gazdálkodni, ha nem tudnak okszerűen földet művelni (ezer esztendő óta egyébből nem élnek, s még ezt az egy mesterséget se tudják. Akárki, aki elfogulatlan fejvel nekimegy a gazdálkodásnak, három esztendő alatt szebb eredményt produkál, mint ezek az évezredek gazdák...) Hanem ahhoz az egyhez értenek, hogy kell úrnak lenni... Maguk közt fesztelenek és kedvesek és vidámak és aranyos népek: de ahogy a katona megismeri száz lépésről a katonagallért, hát ezek megérik száz lépésről, hogy hány őse van valakinek, és milyen elbánást érdemel... ha közülük való, az első percben freret koson, ha nem közülük való, akkor lehet szép, lehet művelt, lehet gazdag (no, ezt az egyet még megbocsátják úgy-ahogy), de olyanok hozzá, mint a jégcsap... Nem árulják el a kasztot... Azokat a nagy kegyeket is: hogy néha szóba ereszkedjenek egy-egy közönséges, maga erejéből lett polgárfélel, csak a polgárság legbefolyásosabb rétegeiből valók kapják meg, de a kisebb polgárságról nem is vesznek tudomást... elég a kolompásokat magukhoz édesgetni... A többinek csak ki kell adni a jelszót, hogy „veszélyben a haza!”... és ha ez mind nem használ: akkor jön a „társadalmi bojkott”... lovagiasság... Mert ha a főbíró valakinek nem köszön: akkor az löje főbe magát... Az öcsémnek öt nevetlen gyereke volt, és nem akart párbajozni Tőhötöm Bandival, aki a kaszinóban mindig arról adomázott, milyen nagyszerű vadász... Azt mondta az öcsém: ha én meghalok, az én gyermekeimre még egy rongyos nyomorult vármegyei jegyzőség sem marad... legfeljebb díjnok lehet az adóhivatalnál: nekem élni kell... megjegyzem, bevallom, hogy az én apám iparos volt, olyan mint a többi mesterember, vasárnap ivott, hétköznap dolgozott, mint egy állat, egész életében nem volt semmije, élt egyik napról a másikra: de minket kitanított... én pap lettem, aztán én segítettem az öcsémet: ő ügyvéd lett... De én meg is mondtam az öcsémnek, az istenért, meg ne tedd, hogy ne párbajozz: vagy meg vagyunk halva, mind a ketten...

Valami nyugodt derűvel nézett maga elé, aztán teletöltötte a poharakat, s felhajtotta a magáét. Miklós alig ízlelte meg a borát.

- Hát bizony kedves öcsém - törülte meg nagy kopasz fejét ez a robusztus nagy ember, akiben csupa realitás volt minden érzés és gondolat, s hiányzott a humor, a játékos kedv, a könnyű szórakozás, és mégsem volt komor és nehéz: egy darab hatalmas magyar élet volt, rendíthetetlenül erős és termékeny, napsütéses, és így súlyos kötött talajával is derűs - itt nem lesz jó okoskodni. Szemet kell hunyni az úri panamáknak, és ne tessék kokettírozni a hazafiatlan elemekkel... Utóvégre olyan keveset kívánnak tőlünk, annyit csak meg lehet tenni, hogy szótlanul engedjük, hogy elegáns, úri brúderek elfoglalhassák az ő szolgabíróságaikat és képviselőségeiket, s hogy a közügyeket meg a vadászataikat elintézzék... Ne demagógoskodjál, ha úgy látod, hogy ezt elsősorban a paraszt sínyli meg; mi közöd van neked a „buta és sunyi” paraszthoz? illő szerénységgel lelkesedjél azért a politikáért, amit ők esetről esetre kijelölnek a számodra, és siess bizalmat szavazni, ha valami Catilina-féle egzisztencia meg akarná zavarni a vármegye hagyományos egyetértését és bizodalmit a főispán providenciális bölcsességében. Ezt a kis szolgálatot csak megteheted azoknak, akiknek ősei oly szívesek voltak, hogy Árpád apánkkal elfoglalták neked ezt a tejjel-mézzel folyó szép országot... pszt...

arról pedig egy szót se, hogy az Arday nagyapja Bach-huszar volt, és hogy az egyik főbíró úr nagyapja a velünk különben is rokon kazár nemzetséghez tartozott... Fő az, hogy most is éjjel-nappal öröködnék a hon épségén... Ilyenformán édes fiam, ha megteszed eme hazafias kötelességeidet: ne félj, nem lesz semmi baj az adókvetésnél, elveheted a tanítónőt, s gyermekeid lehetnek kvantum satis, csak bírd faluról neveltetni őket: a kislányod felléphet az intézetben az alispán kisasszonnyal élőképben, a sógorodat behozhatod körorvosnak, ha nincs éppen nagyobb protekciójú jelölt, de ha már sikerült megmutatni, hogy mégis valaki vagy, majd a nemzeti ellenállásnál, vagy az árvízkárosultak segélyezésénél bizottsági tag lehetsz, és ha bajba kerülsz... elvégre gyarló állat az ember, számíthatsz a feljebbvalók jóakarató elnézésére...

Az öregúr megtörülte a homlokát, nagyon melege volt, s ejtőzve ült nagy karszékében, amely gyékényfonású volt, s a széles támlája gömbölyűre kopott, mert folyton markolászta beszéd közben.

Miklós szerette volna megkérdezni, hogy vajon ő mennyit vont le saját magára nézve ezekből az elvekből, de nem akarta megbántani.

Csak valami mély lehangoltság maradt rajta az egész beszélgetés után. A papné szórakozottan nézett maga elé, s egész este nem mozdult, mintha elvesztette volna magát, mit sem hallott az ura beszédéből, nyilván számtalanszor hallotta már, s egészen ismerte, s még jobban ezeket a dolgokat s nyilván régen levonta magának a konzekvenciákat, nemcsak az elmondott igazságokra nézve, de az urára vonatkozólag is, aki megbékélten tudott élni ez elvek mellett. Márta egy ideig hallgatta a beszédet, anélkül, hogy a legcsekélyebb érdeklődést keltette volna az benne, aztán a képeslapot forgatta s nézegette, ami most jött a délutáni postával.

Az a közönyös, unalmas elteltség fogta el, mint mindig az embert, ha olyanok ontják magukból a fáradhatatlan életbölcsséget, akiket valamely benső figyelmeztetésre nem fogad el az ember sem bölcsnek, sem méltónak ilyen igazságok hirdetésére. Úgy hat tehát a beszédjük, mint a verkliszó vasárnapi forró délutánokon.

Mért élnek egyáltalán az emberek, vagy ha élnek, miért nem élnek emberileg: miért él mindenki nyomorúságok, bajok s lelki kétségek között, amit ma a papné feltárt lelkéből? Elég lett volna egy életre tűnődésre és meghatottságra, s mégsem fakadt szeretet belőle, talán csak szánalom, vagy az sem, inkább valami kis tisztelet és respektus e nő belső értékeivel szemben. Amit a pap beszélt, az elég lehetett volna arra, hogy rábírjon egy fiatalembert, hogy kivándoroljon ebből az országból és embergyűlölővé tegyen s mind az egész elvesztette előtte, benne a hatását, mert egy pillanatra sem érezte meg a férfiúnak lelkét, aki vállalja a gondolat felelősségét; talán kissé mégis örült az értelmességének, amely ezt a mezei gazdát valamivel magasabbra emelte előtte, mint amennyire eddig taksálta. S a kislányra, ki most hangtalanul s nyomtalanul volt jelen ebben a családi társaságban, ezen a furcsa falusi éjszakán, ahol mindenki távol és külön volt egymástól, gondolataiba, vagy belső életébe rejtőzve, s az unalom sivatagjai választották el őket egymástól... Ez a kislány is idegen és senki volt az ő számára. Kacagó kis arca, mint a szomszéd kertjének értéktelen kis virágja, kis lelkének illata, mintha egy pillanatra messziről idecsapja a szél: kellemes egy íz, aztán elfeledi az ember, s nem gondol utána, honnan jött, mi az...

Hogy élnek, s hogy élnek ezek az emberek... Mért, mire? hogyan?... Semmi közük egymáshoz: így élni valaha!... idegen nővel az oldalán... idegen gyermekekkel körülvéve... a nyugalomban maradhatás boldogságát edzett közöny köpenyében védve... elszigetelt érzésekkel, hogy soha ki ne süljön, ki ne robbanjon semmi, hogy csak a levegőbe tűnjenek el, áramvesztésbe csapódjanak le a felgyült feszültségek... Mért beszélne másért a pap, miért öntene ki magából ily keserű és súlyos gyűlölettől áradó dolgokat, amelyeknek egyetlen mondataért sem állana

helyt szükség esetén... egyetlen szavát nem fedezné vérével és életével: de meg kell könnyebbülnie; kell, hogy legalább felelősség nélkül kiadja magából az érzéseket, amelyek a hallgató és gondolkodó embert szét tudnák vetni...

- És ezen változtatni nem lehet s nem fognak soha, míg csak a mai világ fennáll. Ha államosítják is a megyét, akkor is csak azt fogják folytatni: ki hozza a voksokat, ha nem lesz meg az edzett kortes faj? Azt nem lehet rábízni másra, csak a dzsentrire, mert ez tudja... Ez, barátom, ez egy elsőrangú mandátumgyár: megérdemlik a megyétől, hogy az meg stipendiumos tápintézetük legyen.

Matolcsy idegesen helyeselt s bólogatott s közben arra gondolt, hogy a papné mentő angyalnak adja magát: s nem hívta meg vacsorára a kis tanítónőt... Pedig annak a kedvéért maradt, azt hitte, ez lesz az ajándék, amellyel meg akarja őt lepni...

Ah, ez az egész nap: elveszett az illúziója saját magában, kiábrándult az értekezése nagyszerűségéből, s mint bűzhödött holt tömeget őrzi már csak a sok papírt a zsebében, fél, hogy napfényre ne jöjjön csak a nyoma sem... Kiábrándult az emberi jóságból, a női szív angyali valóságából: a papné, a vén asszony, személyi vonzalomból játszotta a fennkölt lelket... Kiábrándult a jövője minden lelkesítő szépségéből: unalmas, tespedő élet, fásult és elgyötört szív kilátástalan tengődése...

Szótlán, mosolyt erőltetve koccintott a házigazdával s elfordította a szemét, hogy megelőzze a papné meleg pillantásait, amelyeket olykor kénytelen volt elfogni és valami hazug színleléssel viszonzni...

Csüggedten nézett maga elé, mit vár ezektől: mindenki csak kapni akar s adni soha, ezt már tudja jól... Mit adhat egy fiatalember, akitől elrabolták már mindenét: az életét, az illúzióit, a jövő álmait...

6

Amint reggel fölébredt, már szomorú volt.

Idegen helyen ébredni mindig kellemetlen; sajnálta, hogy tegnap délután ittmaradt: haza kellett volna mennie. Most napfényben, melegben, emberek szeme láttára visszagyalogolni a falujába... Jobb volna misszionáriusnak menni a vadak közé... Legyintett: az sem volna jó...

Kinn marhák bögték az udvaron, s amint ingben az ablakot kinyitotta, a tegnapi cselédlány ott állott s rávigyorgott.

Egy ideig szórakozottan nézett a lányra, akkor észrevette, hogy jólesik neki. Friss volt, ruganyos, olyan ártatlan és reggeli vidámságú, mikor már régen továbbment a tehenekkel, még mindig érezte a piros arcát, a vizesen fésült, hosszú fonatban vállán lógó barna haját, s arra gondolt, mikor kap már egyet ezek közül a nők közül, akik oly csodálatosan hemzsegek, nyüzsögnek az életben s az ember nem tudja, voltaképpen mik is, mire valók, mért vannak egyáltalán...

Leült az ágy szélére. A kollégiumban lustán szokott öltözni, ha vakációja volt, egész nap ellógott mosdatlanul, fésületlenül... Most csak a friss víz ébresztette fel... Amint belenyúlt, előbb összeborzadt, aztán szerette a hideg vizet, ahogy a testét végigizgatta... Soká mosdott, mosakodott, öblögette magát, kezét, karját, nyakát, fejét, mint a kacsa, s egészen felfrissült... Mikor már meg is törülközött a vastag, puha, bolyhos szövésű kendőben, egész más ember volt. A törülköző végére az volt kivarrva: „Jó reggelt!” Bizonynal Mártácska: látta, hogy

feküdt a puha nagy kendő a lányka puha ölében... A cseléd szokta erős markában mosni: látta, hogy mozog a lány teste a mosóteknő fölött...

Már fel volt terítve az asztal a tágas előszobában, mikor kijött. Aranyszegélyű kávéscsészék voltak felrakva, sárga abrosz, sárga szervéták, egészen könnyű és finom szín... Milyen vidám s üdítő; mindig gyűlölte a sárga színt, félt tőle, a nagymama valaha, kisgyerekkori emlék, zsidóságnak mondta: azóta valami megvetés volt benne a sárgára, s most egész el volt tőle bájoltva, úri és finom, és jóleső volt neki.

A kutyája állott a küszöbön, s boldogan ugrott a térdére... Kicsit undorodott a kutyától, félt is tőle, nem szerette: úgy tartotta maga mellett, mint egy ellenséget, állatot, vadat, félelmes emlékét állatiaságunknak, nem tudta emberszámba venni, pedig emberi érzéssel, mint életnyomorultat tartotta el. S nem tudta állatnak, rögnek, fadarabnak tekinteni: gondot okozott neki, ennie kellett adnia... S a kutya félt tőle, sohasem bizalmaskodott, nem értette, most mi ütött hozzá: aztán meghatotta a dolog... Szegény kutya, ez is idegenben érzi magát?... s így megörült, hogy meglátta a maga ismerősét?...

- Szervusz - mondta neki elmosolyodva, s elhárította magáról.

A kutya azonnal, a legkisebb ellenállás nélkül félrekotródott, s ez megint meghatotta. Hogy nem nevetlenkedik, nem erőlteti a szeretetet, a testi érintkezést, ami pedig, úgy látszik, annyira jólesik neki.

- Szervusz - mondta újra s olyan gyöngéden, amilyen hangot még sohasem adott -, te bolond, te... - s megsimogatta a kutya kerek fejbűbját...

A kutya csaholt, és őneki könny szökött a szemébe.

Aztán megszagolta a kezét, büdös volt a kutya szőritől, fanyalodva mosolygott:

- A jószív nem veszi el a büzt... - mondta aforizmán.

De egész megenyhülten ment ki a tornácra.

Milyen nagy gazda ez a pap! Szép nagy ház, oszlopos tornác, derék tágas udvar, s bent finom úri bútorok... Az ő nagymamájánál, azazhogy az apjánál (mert hisz ez szegény úgy élt, ahogy a nagymamájától örökölte az életet) híre sem volt efféle uras módnak, csupa ócska holmi, sötét, közönséges, megunt politúros bútorok... Ha ő megházasodik, modern bútort vesz... Még ennél is modernebbet, amilyen itt van... Ah, meg tudná ő mutatni, hogy kell élni...

- Jó reggelt!

Persze hogy Mártácska volt.

- Kisztihand, ilyen jókor fenn van?

Márta csengően, édesen felkacagott.

- Mikor volt az!... Maga valami álomszuszekéknak tart engem?

- S maga rossz embernek tart engem?

Mártácska elgömbölyöztette a száját, s huncutosan szólt:

- Nahát nem éppen a legjobbnak - nevetett -, de én olyan jószívű vagyok, hogy még magáról sem tudok rosszat feltenni.

- Püff - mondta Miklós önkéntelen, s ezen mindketten soká nevettek.

- Márta! - szólt bentről a papné.

- Tessék?

Márta beszaladt, s Miklós illőnek találta, hogy körülnézzen egy kicsit az udvaron, kissé pedig menekült a papné reggeli mosolya elől.

A tehénistálló előtt egy öreg magyart látott, szemébe húzott széles kalapban állt, a kalapja százesztendős lehetett, nem volt se zsinórja, se formája, vastag s fényes volt, mint a bőr, feltűnt neki értelmes arca, nagy horgas orra.

- Jó reggelt.

- Agyonisten - mondta az ember, s az ujját a kalap széle felé billentette.

- Hány darab marha van?

- Tizennyolc.

Benézett az ól ajtaján s a trágya éles és nem kellemetlen szaga melegen csapta meg. Kint párás volt s kissé éles a levegő, vízcseppek özöne volt lecsapódva a pókhálókra s a fűszálakra.

- Most nincs itthon csak három darab - mondta az ember.

Miklós nem értett hozzá, nem bánta. Neki az is mindegy lett volna, ha az egész istálló tele van.

- Maga idevaló? - szólt inkább az emberhez, aki kicsit idegen volt neki, formára, jó pásztor-alak.

- Nem én, uram. Szikszóra, ha tudja, hol van.

- Kassa mellett.

- Arra, a.

- Hogy került ide?

Az ember kissé megmozdult. Olyan nyugodtan állott, mint egy nomád törzsfőnök.

- Elhozott a balsors... Mer hogy nálunk a napszám kicsi volt, huszonöt, harminc krajcár, egynehányan felszedelőzködtek, hogy gyárba mennek Miskócra... Nekem is mondták: gyűjjön Gábor bátyám, forint húszat keresünk... Így elgyüttünk. Gen de szappangyár vót, osztán mán másnap négyen elszöktek a szagtól, csak magam marattam e, egy valamékkal... De nekem is elég vót három hónap, akkor úgy került, hogy ehhez az Ardayhoz kerestek aratókat azon a tájon. Azokkal elgyüttem. Ott vótam őszig, beálltam. Gen de nagyon keveset fizetett, csak hat forintot egy hónapra, abbul nem lehetett megélni. Oszt ez a tiszteletes úr meg megszólított, hogy gyöjjelek hozzá, kapok bennkosztot, meg öt pengőt. Hát ez mégis jobb.

Miklós csodálkozva nézte az embert. Az arca piros volt, tele volt, nyugodt volt: de minek él ez az ember? Öt pengő meg bennkoszt...

- Kommenció van? - mondta - fejelés, csizma...

Úgy mondta ezeket a szavakat, ahogy visszaemlékezett gyerekkorából a cselédfizetésekre. Ezeket a szokat szokták emlegetni.

- Nincsen semmi - szólt az ember -, csak öt pengő meg bennkoszt. Ezért a fejelésért hat pengőt fizettem - s a nagy csizmáját kicsit előre mozdította, csúnya nagy bőrdarab volt rávarrva fejnek.

Miklós csak most értette meg, hogy bizonyára bent a konyhában eszik. Hallgatva nézte az öreget.

- Nincs magának senkije?
- Nincsen bizony uram.
- Felesége? nem is volt?
- Dehogynem volt, kettő is vót nekem. De kicsinájjak, ha elhaltak. Mán került vóna, hogy megházasoggyak, de hát minek az, hogy az embert egy szüette sátorkaró várja otthon...
- Hány esztendő - kérdezte tünődve Miklós.

Az öreg megemelte kalapját:

- Istennek hálá, hetvennégy.
- Hetvennégy! - kiáltott fel Miklós, és szinte ijedten nézte az öreget, akit ötvennek se gondolt.
- Isten éltesse - tette hozzá.
- Köszönöm - mondta az öreg, s újra megemelte kalapját, a feje egészen kopasz volt, fehér a kalap alatt, s ősz hajszála libbentek meg tar szélén körül.

Miklós tünődve, kutatva, szomorúan nézte:

- Gyereke nincs, nem is volt?
- Dehogynem vót, kedves uram, vót nekem kettő. A nagyobbik fiamra rászakadt a bánya, ottveszett, s kisebbik fiamat agyonlőtték a csendőrök.
- A csendőrök... Miért?!
- Hát, vadra járt... vadászott... nagyon ügyes gyerek vót... Nem vón nekem semmi bajom, nem kellett vón nekem vén fejjel a szülőföldemről elbujdosni, ha csak ez megvóna, már éppen házasodott... De így aztán nem lett nekem menyem, nem vót aki mosson rám.

Miklós dermedten, komolyan, megdöbbenően nézett az öregre. Nem, annak a szavában semmi panasz, semmi keserűség, semmi indulat, semmi érzés: nyugalom volt benne és tény.

Megdöbbentő volt.

Miklós úgy állott szemben vele, mint a természet előtt: ahogy nem bírja megérteni az emberi ész, hogyan, mért s mire nő a fa a földön, s a felhő az égen s a könnyű szél, ami az arcunkba csap: úgy nem értette meg az öreg magyar vastermészetét, elpusztíthatatlan fizikumát s bánattalan és nyugalmas lelki alkatát.

- Tiszteletes úr, tessék jönni fröstökölni - mondta mellette csendesen és tisztelettel ugyanaz a cselédlány, aki már kétszer feltűnt neki.

Ránézett. Ugyanabban a félig piszkos ingben volt, amiben tegnap, ugyanabban a piros szoknyában, s az arca szemérmesen és idegenül s mégis valami csodálatos közvetlenséggel bandzslított rá.

Miklós szórakozottan megfordult, otthagyt a öreg magyart, aki rendíthetetlen nyugalomával állott tovább az istálló ajtajában... Mire vár?... Itatni akar... vagy egyidős a Természettel?...

- Igazán menjek? - mondta váratlanul Miklós a kis cselédlánynak, aki előreeresztette őt.

A lány fölpillantott rá, s elvihogodott.

- Hát - mondta, s lesütötte a fejét.
- Hogy híjják? - mondta aztán Miklós, s a vére pezsgett.

A lány újra felnézett, s ő elpirult.

A lány pedig furcsán lesett fel, s már volt a hangjában valami, ami több, mint a természetes bizalom s kevesebb, mint a tisztelet.

- Erzsus. Nimet Erzsus.

- Oszt van szeretőd?

Maga sem vette észre, hogy is pattant ki a száján a szó, de ő maga lázba jött tőle. A lány lekapta a nyakát a válla közé, s hirtelen elkezdett kacagni, de csak úgy befelé a keblébe. Ahogy fordult, megrendült a melle a kemény ingben. Pici kis mozdulattal a kemény mellecske, csak a fiatalember szeme látta, s a vére fogta el az izgalmat, lángba borultan.

Aztán futva előreszaladt a lány, meghajolva, bújva, nevetéstől csiklandósan, s csak mikor már szinte a lépcsőnél volt, akkor mondta vissza egyszerűen s boldog vihogással:

- Nincsen nékem.

S belibbent a konyhába.

Miklós bánta, amit tett. Ha valaki észrevette volna.

- Pfuj - mondta magában s igen jól érezte magát.

Juj, a papné már megint olyan fennkölt és melankolikus.

- Jó reggelt kedves barátom - mondta felderülve, s a szeme kutatóan csillog.

- Kezét csókolom, jó reggelt kívánok.

- Apa már kint van a szőlőben - szólt Márta elevenen - a jövő héten szüret, most kénezik a hordókat.

Teát kapott, aranyszínű teát. De jó volna istenem, igen gazdag lenni, kényelemben élni, úr lenni... Hideg sütek voltak felrakva, remek szalonna, méz...

Mártácska semmiségeket beszélt, ő folyton s jóízűen mosolygott, de egyre szórakozottabb lett s nem értette, nem hallotta, mi van körülte.

Valamit nem értett. Ez az asszony tegnap azt mondta, segíteni fog rajta... átviszi egy sínről a másikra, vagy mit... Egyszerre megrémült: ez a *jóakarataival* akar segíteni?... ez csak *részvétellel* van ő iránta?... ez csak *erkölcsi javakat* akar neki nyújtani?...

El is vörösödött erre a gondolatra: arra, hogy ő *egyebet* is várt? vagy gondolt?... Hisz ez rettenetes volna az a süllyedés, ha...

Lesütötte az arcát, s erősen meredt a csészéjébe s nem látta, hogy az asszony milyen kimondhatatlan gyöngédséggel nézi az arcát, szakadatlan és kitartóan...

Márta hirtelen felugrott, kinn kocsizörgés volt az utcán, s szokott kíváncsiságával a tornácra szökött, mint mindig, ha szekér ment el előttük, azt mind látnia kellett.

- Bódi bácsi, Bódi bácsi - kiabált hirtelen.

Az anyja ijedten figyelt fel, meg akarta állítani, s kiáltott is neki:

- Márta!

A kislány nem hallotta, s nemsokára ragyogó arccal jött vissza:

- Azért se fog gyalogolni! - mondta.

Miklós figyelte az asszonyt, de az most magába volt zárkózva, s valami titokzatos mosollyal hallgatott.

- Az Arday kocsija - futott vissza lélekszakadva -, kiáltottam neki, hogy álljon meg, vigye haza a tiszteletes urat.

Matolcsynak fonák volt a dolog, s kissé kellemetlen. Már megállapította magában, hogy nyilván Arday volt az az ember, akiről a papné tegnap beszélt... Folyton ellene beszéltek, ő is, meg a pap is... Nagyon szeretne volna megtudni, nem ő volt-e az asszony első férje... Most leste az arcát, de az nem tiltakozott ellene, hogy ennek a kocsiján menjen haza, egészen magába volt zárkózva.

- Melyikből vigyek neki? - lelkendezett Márta.

Az anyja vállat vont.

- Szilvóriumot.

Márta beszaladt a szobába.

A papné egy kis tekercset tolt oda Miklós elé.

- Legyen szíves majd otthon írja össze, hány darab...

Miklós nem szólt, megdermedt.

- Tegye el.

Erre habozva vette a kezébe a pici csomagot. Oly súlyos volt, hogy megijedt, pénz volt benne, bizonyos, hogy arany.

Habozva, hogy miképpen dobja vissza, hirtelen a markába szorította, mert Márta megjelent az ajtóban, egy hosszú pohárral, amelyet a falusi korcsmárosok szoktak tartani pálinkának. A pohár színig volt fehér pálinkával s ő nevetve mondta:

- Örülni fog az öreg.

Mikor kiment, a papné így szólt:

- Majd február 18-ra ugyanennyi darabot ad nekem vissza... Ne felejtse el: február 18.

Miklós meg volt sértve, aranyak! szeretne volna visszadobni... Égette az ujját. Szégyellte visszaadni. Szégyellte megköszönni, szégyellte magát.

- No, kedves barátom... - mondta sokára az asszony, s szelíden és könnyesen mosolygott - meg akar bántani?...

Halálos sápadt lett, a fiatalember arcán végre meglátott valamit, amitől kivilágosodott előtte minden: undort látott és rettegést és kapzsiságot... Láttá, hogy ez a fiú nem szereti őt, fél tőle, s elfogadja... És erre összeomlott, össze mint a múmia, ha a friss szél éri... Egy pillanat alatt vége: s megjelent a szemében az öregasszony könnye. Oh mért tette, mért adta, az Arday pénzét adta, egyáltalán hogy feledkezett el az idő szaváról...

Meghalni, meghalni: bú és bánat fog eredni e pillanatból... s nem mert többé fölnézni a fiatalemberre.

Ezt meghatotta az öregasszony hirtelen megvénülése, a szeme láttára omlott össze... Nem érzett jogot magában, hogy végképp megsemmisítse, hogy visszadobja neki a pénzt...

Márta szokott vidámságával, zajongva kísérte a kapuig, ellenben a papné megtörve és szomorúan nézett utána.

A bakon egy öreg kocsis ül, szíjas képű vén csont, volt a szemében valami gonoszság, szürke és éles szeme volt, s a bajusza kacskaringósra pederve. A fején fekete pörge kalap, darutollal, a hátán fel volt dobva a mente zsinórja a gombbal, a lovakat kényesen és kackiásan tartotta, s a lovak fiatalok voltak, izegtek, mozogtak, nyugtalanul.

Nem volt kedve belépni, beülni ebbe a hintóba, visszariadt még egyszer, mintha a börtönbe indulna rajta, aztán megállott meglepetve.

Fiatal lány jött, elegáns és egészen fiatal komoly lány feléjük, azonnal kitalálta, hogy ez az a tanítónő, akit az este dicsőítettek.

Habozva várt, míg ideér, mert meg kellett vele ismerkednie.

Márta kissé később vette észre, de abban a pillanatban elsikította magát:

- Margit, Margit! - s aztán futott eléje.

A lánynak vékony metszésű szája volt, szinte feltűnően vékony, s finoman rajzolt, de kicsit éles száj, a szemei finom szemöldök alatt kissé bent ültek, kreol arcán piros volt az egészség színe, de az egész lány valahogy nagyon is higgadt volt s okos, a szemei úgy csillogtak, mint egy okos kis iskoláslányé, aki mindent tud, s éppen jelentkezni akar felelni... Miklós egész szívvel nézte ezt a kicsit torz arcot, a nagyocska orrot, finom kis állat, copfos, felfésült haját, ahogy jött feléje minden dísz s cicoma nélkül, s még a lépésében is volt valamelyest szokatlan, olyan hosszúkat lépett a harang alakú szoknyájában, ahogy a kisebb lányok tanulják meg tornaórán az egyenletes katonalépést...

De a mosolyában volt valami rendkívül szívhez szóló, valami példátlan kedvesség, ártatlanság és jószívűség s ő azonnal megszerette, teljesen és feleségnek szóló szerelemmel, és már mikor a hangját hallotta, nagyon boldog volt, hogy ilyen kis édes, gyöngéd hangja volt, mert semmitől sem rettegett jobban, mint azoktól az éles és üres női lármáktól.

- Matolcsy, Matolcsy! - kiabált Márta, s a tanítónő a szemébe mosolygott, nem látszott a szemén, hogy meglepte volna, hogy örülne az ismeretségnek, hogy valami különösebb érzéseket okozott volna benne, inkább úgy lehetett érezni, hogy ismeri őt, és minden rendben van, nincs semmi kifogása ellene, tudja kicsoda, s mit kell róla gondolni.

- Nézze, ne menjen el - mondta szelesen Márta.

Miklósnak is ez volt a gondolata, de a kocsisra nézett, aki fölényesen ült a bakon, s megérezte a papnét a tornácon... s mindenekefelett azt érezte, hogy maradnia kellene, de a tanítónővel kettesben kellene maradnia: az volna az egyetlen lehetőség...

- Nagyon sok dolgom van - mondta s mindjárt rá röstellte, hogy ezt mondta, mert a tanítónő olyan figyelmesen nézett rá, hogy tudta, hogy a füllentése nem múlt el nyom nélkül... röstellte, hogy ezt az ártatlan szemet félrevezette, mert ez tréfát nem ért s nem ismer: ez komolyan veszi, amit neki mondanak...

Félszegen hát mindjárt kezét fogtak, s ő beült a kocsiba. A jobbfelőli ülésre ült, mintha valaki balról ülne mellette, nagyon uras volt, a két lány egybekarolva nézett utána a kiskapuból, Márta hangosan kacagott valamit, ő pedig furcsa értelmes mosolyával egyszerűen felfogta a fiatal pap egész lényét...

Már nagyon messze jártak. Miklós még mindig lágoló arccal szégyellte, hogy *előtte* idegen színben tüntette fel magát: a kocsi, az előkelő beülés, hogy a falujabeli földesúr hintója várakozott rá, ez mind föltétlenül valami hamis beállítás, ez mind nemtelen hengegés az idegen lány előtt, aki semmiről sem tudhat semmit... Nem, ezzel a lánnyal többet nem szabad... találkoznia... s égett az arca: a testét sütötte a papné tekercs aranya...

Erre végleg elcsüggedt, nem bírta tovább energiával, összeroskadt, s úgy elterült a kocsi puha ülésében, mint egy beteg... Magában maradt, árvábban és szegényebben, mint valaha, mert most már nem volt semmije... Még tegnap, amikor gyalog jött ezen az úton a kutyájával, bátor volt és komor s kemény... Ma nyomorult volt, reménytelen és bánatos...

Egy kis híd jött s a lovak megcsöndesedtek, észrevette a kutyát, ahogy loholt a hintó után. Olyan gyöngéden nézett rá, még mindig a szívében volt, hogy hogy megörült neki reggel szegény kutya, az idegenben... Kis meghatott mosollyal nézett rá, sóhajtott: nekem is ott volna a helyem kedves barátom: kilógó nyelvvel futni az ilyen kocsi után... de én olyan poltron vagyok, hogy én bent ülök, s téged, aki jobb vagy nálam, hagylak ott a porban loholni...

Pattintott neki az ujjával, hogy vigasztalja. A kutya félreértette s egy merész vakkantással, felugrott mellé az ülésbe.

Elmosolyodott s a kocsisra lesett. Persze, szegény kutya... Megveregette a fejét, s azért letessékelte az ülésből, csak úgy a lába mellé engedte ülni, a kutya kivetette a nyelvét, hevesen lihegett s folyton ránézett komoly barna szemével. Matolcsy hirtelen elkapta a szemét róla: ez a szem ugyanúgy néz, okosan, komolyan, figyelmes gyöngédséggel s valamire várva, mint a tanítónő...

A kocsis visszanézett a kutyára, de nem szólt.

- Maga hol volt? Az állomáson? - kérdezte tőle.

- Igen.

- Kit vitt be?

- A kisasszonyt.

A pap szeme összerándult. Egy s más pletykát hallott már Ardayról, hogy minden héten új kisasszonya van. Valami ijesztő érzéskapcsolódás fogta el, a papné, Arday, a pap, a buja férj, aki a felesége szeme láttára öleli a szobalányt...

Égett és tűzelt a homloka. A zsebe égett, a papné pénze, szerette volna kidobni... Nem visszaküldeni: eldobni, mint a mérges kígyót... mielőtt ártana...

A kocsis bizalmaskodva visszaszólt s a lovaira intett:

- Pedig ma mégeccer mekkő nekik járni...

- Mit?

- Az állomást... Megy az úr... A városba... Gyűlésre... Főkurátor, hát kell neki menni...

Miklós tűnődve nézett maga elé s hirtelen eszébe jutott, hogy egyházmegyei gyűlés lesz holnap... a városban. És hogy oda még ma be kell menni neki is. Egész elfeledkezett volna róla... De hogy Musán egy szó sem volt erről...

Hm. Ha ügyes ember volna, most a főgondnok úrral menne be... ingyen... Így pedig szekeret kell fogadnia...

Elmosolyodott: pénz van... De az bosszantotta, hogy még nem is találkozott Ardayval. Persze, mindent elhanyagolt... Mikor először tett látogatást a földesúrnál, az nem volt itthon, s most tudta ugyan, hogy itthon van, de abban a lelkiállapotban, amiben ő volt az utóbbi időben...

Mikor a faluba beértek, a kutya magától kiugrott a kocsiból.

Miklós felrántotta a szemöldökét magasra... Ő maga is úgy érezte, hogy nem illik neki, hogy ebben a kocsiban megy végig a faluján... Lám a kutya! Ember ez! Finom emberi lélek. Már olyan közel volt hozzá, egészen felebarátok voltak: együtt érező társak.

A kocsi az utcanépe nagy bámészkodása közt hajtatott fel a parókiára. Mikor megállott a kapu előtt, Miklós lázas ijedtséggel kezdett pénz után kaparászni: semmi pénze sem volt, nem adhat egypár rézkrajcárt ennek az embernek, aki olyan volt a bakon, mint egy hidalgó.

Hirtelen kivette, kibontotta dühödten és vak vadsággal a tekercset: csakugyan aranyak voltak benne, kétségbeesett ujjakkal kutatott köztük, kivette a legkisebbet s odanyomta a kocsis markába.

Ez megint felköszönt a kalapja széléig egy ujjal, valamit dünnyögött s a hintó továbbrobogott.

Ő pedig látta, hogy a tanítóné kint áll, az iskola kerítésénél, nem nézett oda, hogy ne kelljen köszönni neki. Utálta ezt az asszonyt... Már mindenkit utált s mindenkitől félt.

Az udvara tele volt papsajttal és útilapuval. Tisztítatlan, gazos, elhagyott udvar volt, s ez is belefájult...

- Áll a kislak pusztán, ridegen - dünnyögte, amint belépett. - Gyom veri fel nyájas udvarát... Kapujába jó-megy idegen. S ki van itthon, hej nó, bekiált... Ki van itthon kérdi kétszer is... De szavára senki sem figyel... Üresen áll még a fészker is... Hogy lakosa volna, semmi jel... Nyöszörög a kútgém betegen... harangoz a szélben a vödör...

Nem jutott eszébe tovább, „mért adtam ki azt az aranyat!” - sikoltott fel benne valami kétségbeesés... Aztán s egész nap, ezt a verset mondogatta, míg rendet próbált csinálni a házban, maga sem tudta, mért...

A kutya most először jöhetett be a küszöbre s nézhette kitartóan a gazdája vagy szomorú testvére vergődését az üres kalickában...

HARMADIK KÖNYV

1

A hosszú rázástól elgémberedetten ment fel a néhány lépcsőn, s benyitott a vendéglőbe.

Nem nézett vissza a kurátornéra, izgatott volt s ideges, örült, hogy a szekérről leszállhatott, örült, hogy a parasztszagtól végre megszabadult.

Egészen más embernek érezte magát bent a kocsmában, idegen levegőjében. Dohányfüst, fűledt meleg s borgőz volt itt, néhány iparosforma ember ült a veres abroszokkal leterített asztalok körül, s átbeszélgettek egymáshoz, ordítós és túl élénk hangon.

Gyorsan keresztülment köztük, s jól érezte magát ebben a más világban, úrnak érezte magát, bátran haladt keresztül ezen a szobán, a barna függönyökkel kárpitozott másik ajtóig, a szomszéd teremben fehér volt az abrosz, és világosabb volt a levegő.

Kabátját, kalapját felakasztotta a fogasra, amely rendkívül magasra volt fölszegezve, aztán leült egy asztal mellé. A szék volt-e szokatlanul alacsony vagy az asztal a szokottnál magasabb, de mosolyogva vette észre, hogy lesüppedt. A kurátor utánahozta a kicsi fekete börtáskáját.

- Köszönöm kurátor úr, csak tegye le... Megiszik egy pohár sört?

- Alássan köszönöm tiszteletes uram, nem lehet... - kifelé intett szemmel, hogy kint az asszony, aki ráparancsolt a Miklós füle hallatára, hogy egy kortyot se igyék. - Majd iszok én az állásba. Jóccakát.

- Jó éccakát - kezét nyújtott neki.

Mikor a paraszt végre eltűnt, föllélegzett; holnap délutánig szabad. Holnap délutánig nem tapadnak rá ezek a csirizes parasztszók, holnap délutánig úr és független, és jaj de jó már egyszer civilizált helyen.

A másik sarokban három urasabb ember ült, ittak, s az arcuk vörös volt, már éjféli mámor volt bennük, s halkán üldögéltek.

Valahol felállott egy fiatal lány, s közelebb jött, eléje állott, kicsi fehér kezét az asztalra támasztotta, s kissé álmosan, kissé lustán, kissé kedveskedve mondta:

- Mit tetszik parancsolni?

Miklós uralkodott magán, mert érezte, hogy mindenki ránéz, de egyszerre, gyorsan, súgva, külsőleg hideg arccal azt mondta:

- Magát.

Ez a szó olyan váratlanul jött, mintha a sötétben gyufát gyújtanak: egyszerre idegen világ tárgyai, idegen állapotok hangulatai, idegen szívek érzései tűntek elő.

A lány megmutatta vékony sűrű fogú, tömött, fehér fogsorát.

Miklós lehunyta a szemét, a hőség elfutotta.

Mióta bejött a szekér vele a városba, a parasztasszonnyal szemben ülve, térdeik összeértek, buja gerjedelem hatotta át meg át.

Már régen kísért benne az érzékisége. Mikor dolgozatának befejezéséhez közeledett: akkori nagy és erős láza valósággal szexuális izgalom volt benne, amely azonban mint felhalmozódott energia maradt ereiben kielégítetlenül. Az öreg papnét tegnap ezzel a belőle önkéntelenül áradó hőséggel bűvölte meg, Mártácskát is, és a cselédet, a tanítónőt, a kurátornét, minden nőt, akivel dolga volt tegnap óta, úgy megszedítette a belőle kiáradó s fojtva, így annál varázslatosabban ható buja hőség, ahogy a falu bikája méltóságos és komor baktatásával a falu utcáján, minden teheneket önkívületbe hoz, pusztán mélykarikás fekete szemeinek s fityegő szügyének, lebernyeges nyakának izgatásával. Már ő maga is gondolt az este némi hasonlatosságra, amint a csordával hazatérő bikát látta: ő maga szinte megdöbbenve meredt rá s gyermekkorának „jön a bika”! rikoltásai újultak meg benne... Hogyne forgatná fel szegény szőke tehenek véré a magános him...

Valamit sejtett, így néznek őutána már régen a nők a falujában: a magános és rideg legény után, aki komoran s vadul elzárkózva mindenkitől, annál izgatóbban hat talán a fantáziákra.

Az éjszaka a kurátorné valósággal megdöbbenette: annyira alázatos, halk és néző volt, úgy összegubbaszkodott a szekérben, ott az első ülésen a lovakat hajtó ura mögött, ahogy a térdük összeért, s ha szólott oly melegen sült belőle a perzselő vágy: hogy szinte félelmes volt...

Csudálatosképpen a falu élete s a falu nemisége nem hatott rá. A falujában félt, a falusi nőktől rettegett: botrányt érzett minden elszalasztott szó mögött, s nem merte a száját kinyitni, már a következményeket számította. A falu a maga parányi méreteivel, a maga teljes tisztaságával és egyszerűségével brutálisan hatott rá. S azokat a sok szoknyájú, kevés ingű nőszemélyeket idegenül és egészen más érzéssel nézte, mint itt a kisváros nőit... Amint beért a városba azonnal, mint valami rontás által, fölszabadult a vére, a fantáziája, s szinte kirobbant a torkán a bűn vágya. Visszaemlékezett kisfiú korára, egy ilyen kisvárosban, hogy élte át a fantázia első csapkodásait s ma is a kisváros volt neki az emberélet csudálatos nagy bűnpalástja, amelynek ráncai között el lehet tekeregni, bujkálni, ki lehet végre tobzódni magát s telefalni éhes szívét olcsó, de kapható gyönyörrel. Mindenkor jéggé dermedt érzéssel gondolt vissza rá, hogy egyszer a parókiájára belopódzott egy fiatal parasztlány. Éjjel. Sötétben. Meztláb. Fölkínálta magát, szótalannul és szemérmetlen. S benne megfagyott a vér a rémülettől: ha valaki rajtakapná, mekkora veszedelem... Az egész jövője, állása, emberi tisztessége, a közbecsülés, a papi hivatás, az Isten szeme... Most, hogy a városban érezte magát, egyszerre elfeledte, hogy pap, hogy állása méltóságát hordja vállain: egyszerre az a kisdíák lett, akinek még alig fordult meg elméjében, hogy pappá lesz a jövőben, s arra kell készítenie magát. Most csak mohó férfivágynak reszkettek ki belőle, s most egy pillanat alatt levetette magáról mindazt a kínos terhet, amit az egész élete okoz neki... Csak nézett a lány szemébe, könnyes és fátyolos szemmel, s érezte, hogy a gyakorlott s az ilyen nézéssel szemben közönyös lány szeme meghomályosodik, s elfordult felőle, s ezzel mintegy kiszolgáltatja magát annál szívóbb, vonzóbb s tapadóbb kutatásának...

Még élt, úgy-ahogy, benne a közélet emberének némi kötelességérzése, s mereven ült s merev arcot vágott, pedig már alig bírta ezt a külszínt megtartani... Szeretett volna, ha őszinte mer lenni, felugrani, kiáltani, ordítani valami artikulátlan és szép hangot, s derékon kapni ezt a lányt, és elvinni, elvonszolni magával félre a legelső zugba, ahol szem nem látja...

- Lehet? - nyögte, halkán, torkából kívánszorgó hanggal neki.

Ez kinyitotta szürke szemeit, tágra és nagyra, nagy, vizes, hirtelen nőtt szemeit, s felcsorított ajakkal, szórakozottan igent villantott.

A fiatal pap feje megszedült a boldog örömtől, s a szája kinyílt, nem bírt elég lélegzetet venni.

- Parancsol?... valamit?... - kérdezte a lány, hihetetlenül izgató, forraló, maceráló hangon. - Vacsorát?...

- Igen - nyögte neki.

- Majd megkérdem van-e még?

Elfordult s a terem sarkában, a falba vágott kis ablakhoz ment, a konyhához.

Miklós uralkodni akart magán, rettegett, hogy hátha mégis ráismer valaki, meglesi valaki, megtud valaki róla valamit, s nem bírta egy fél pillanatig levenni a szemét a lányról. Falta annak az alakját, a mozdulatait, a ringását, számítás nélkül és gondolkodás nélkül, de oly elementáris mohósággal...

- Szakácsné kérem... Mit ad vacsorára?... - s visszafordult: - Jó lesz sertéskaraj?...

Miklós nem értette a szót, de a szíve görcsösen összehúzódott, mikor a lány nagy szürke szemeit magán érezte.

- Jó - intett aztán, kurtán, gyorsan: hagyd már, hagyd már! siessünk! - mondta az ideges mozdulata.

- Káposztával?

- Igen.

A lány sajátságos ballagó lépéseivel, hogy emlékeztetett a tegnapi tehenekre, a meztelen lábú nagy tehenek fehér combjai ugyanígy vetéltek; a lány közelebb jött s félkönyökkel picit oda-támaszkodott hozzá. Miklósnak még sűrűbb lett a vér gőze az agyán, a lány mellét érezte, hihetetlenül vékony volt a lány blúzának anyaga, s meglátta, hogy az ing hogy feszül keresztül alatta...

- Bort?... Sört?...

- Sört.

- Barnát?...

- Barnát.

- A barnát szereti?

- Én magát szeretem...

A lány mosolygott, a mosolyában volt valami idegenes, nem volt olyan egyszerűen bizalmas, mint a fiú hozzá, hogy ez vágyta, idegen volt, szinte félt a rettenetes mohóságtól, adta magát, hagyta magát, szinte hivatásszerűen, de visszariadt a lénye a falánk akarással szemben, s ezt Miklós nyersen kiérezte. Maga elé nézett komoran s utána is szólott a lánynak:

- Adjon mégis bort. Egy fél liter fehéret.

A lány újra elmosolyodott. Az ajka olyan finom és vékony volt, középen kibuggyant, mintha a vér pöttye lenne, csók. Oly fiatal volt, s annyira üde és természetes, az arcán semmi festék, se púder, a haja kettéválasztva középen s rendkívül dús nagy haja, nagy hullámban fellobban a fejtetőig, a kontyba. A drága, a drága, mint egy kisvárosi szép papkisasszony, egy szúzi szép angyali papkisasszony.

Egészen könnyben úszott a fiatalember két szeme, s már alig bánta, már nem bánta, ha észreveszik rajta, már nem bírt uralkodni magán... A lány odahozta a bort, különös ódivatú zöld parasztüvegben. Gyerekkorában látott ilyen üveget, a parádi vizet szokták ilyenféleképpen adni. Úgy megérezte ezt az üveget, s olyan fájdalmak szaggatták a mellét.

- Szobát is drágám - mondta egészen halkán -, szobát is kérek - mintha a szívéből szent szavak sisteregének, a szerelem és epedés fülemiledala.

- Igen, szobát - mondta a lány -, szoba is fog kelleni - s visszaballagott a kis ablakig.

Kicsi hangja érdekesebb volt, s már amolyan kikezdett, s ezt ő meghallotta, és előző gondolatát folytatta magában:

- Így kellesz te nekem, így kellesz, így kellesz. Mert istenem, mi volna, kár volna, ha nem volnál ilyen fiatal és szép... és angyali... bűdös...

Egészen mámoros volt, s nem tudta, mit beszél, nem tudta, megijedt, hogy nem hangosan beszél-e.

- Lehet a szobában megenni? A vacsorát.

- A vacsorát?

- Igen.

- Minek a...

- Gyere be velem...

A lány arca hidegebb lett.

- Nem lehet. Majd zárás után.

- Mikor zártok?

- Ma későn, a szeparéban vendégek vannak...

- Gyere idebb.

A lány odahajtott aranyosbarna fejét, a hajából szappanszag tódult, de a világ minden illatánál édesebb a fiatalembernek, aki dagadt cimpákkal szagolta s valamit súgott.

A lány elhúzta finom, vékony felszáját, s mosolygott, s kéjesen meglibbenő pillákkal intett igent.

Miklós a zsebébe markolt, s kikotorta a legnagyobb darabot az aranyak közül s odanyomta a lány markába. Megfogta egy pillanatra a lány puha kis kövér kezét, s a testében villámáramok úsztak.

2

Az idő lassan, unottan állott. A másik sarokban három úr halkán, unatkozva beszélt. Kisvárosi ivók voltak, akik egy fél liter bor mellett el tudnak ülni hihetetlen időig. Az ember alig érti. Haza mehetnének és lefekhetnének a kényelmes jó ágyukba, a feleségüket a hideg leli, hogy az ember költ, a gyerekeik alusznak, s a papa itt ül két másik papával, s ül, csak ül, s beszél és hallgat. S nem bír hazamenni egyik sem. Ha otthon volnának, aludnának, itt ülnek, ébren, de az ébrenlét az álom testvére. Folyton ugyanazokat a dolgokat forgatják, kevés szóbőséggel, kevés energiával. Szürke és monoton emberek, s szürke s halk életüknek ezek a csöndes kiugrások a szenzációi: oly megpihentető érezni azt, hogy a férfiak, akik a család rabigáját vonják egy

életen át, de férfiak: s ha akarják, íme itt ülnek éjfélig, éjfélén túl, míg csak haza nem küldik őket innen: maga az, hogy fenn vannak, hogy a fehér gázláng mellett virrasztanak, fehér abrosz mellett, szürke szivarfüstöt kennek a fehér porcelánba, az hogy legalább szagolják az élet sötétebb oldalát, savanyú erjedését, az hogy nézhetik azt a visszáját a tükörnek, amelyben a bűnök és sötét dolgok tenyésznek: ez mind azt az érzést kelti bennük, hogy teljesebb az életük.

S a korcsmáros jelent meg néha, ez a különös ember, különös mesterség sajátos művelője. Vastag és puffadt zsidó volt, apró s szúrós szemű. Az örökös éjjelezéstől egészen fakó, s a húsa lágy, szinte olvad. De szívós azért, mint a szpongya: az emberi lélek titokzatos belső felének, a bűnértés ágyásának csaposa. Ez az ember szinte sohasem látja másképp az embereket, csak mikor ki vannak mozdítva nappali nyugalomukból, mikor labilisabbá lett a lélek, s szenvedéllyel keresi azt, amit rendesen ép és egyensúlyos lelki erői miatt, vagy morális kényszerből kerül. Ez az ember felgyúló arccal köszönti a vendégét: a sátán bakterje idelelni. Mikor az új házaspár először lép be hozzá, megveregeti a nyakát, mint a mészáros a keze alá kerülő bikának. S a vén korhelyt már oly cinikusan kezeli, oldalba döfi egy rúddal, tudja, hogy az az övé, sokkal biztosabban, mint ahogy tisztességes családanya valaha magáénak mondhat egy férjet.

Mit szeretnek oly szenvedéllyel emberek ezen a helyen, amely annyira undorító és szennyes, ha csak pár percig bepillant az ember a sarkokba. Takarítatlan, felgyúlt piszokból, svábbogarakból s poloskáktól nyüzsgő telep minden zug, ahová a paraszt cseléd vastag, gyors seprűje el nem ér, s ez a szenny felgyúlt a lelkekbe is: csalás, fosztogatási vágy, aljas üzletek, özvegy-asszonyok elleni intrikák, ügyvédi furfangok, váltóalírást és az árvák kenyere van itt szétdobálva asztalon és padlón, a városi fuvarozások, állások és pénzkeresetek rothadt héja hever, mint a dinnye héja, mikor már romlik, bűzös, és nincs ki kiséperje. Ezek nem kívánják a tisztaságot, ezek falánkul és éhesen ülnek a szemétdomb tetejére, hogy tovább rágcsáljanak egymás becsületén, s kapzsi és alacsony mozdulatokkal kirágják egymás alól s mások alól az egzisztenciát. Ezeket a kisvárosi nyomorult harcokat nem lehet tiszta helyen végezni, ennek alapfeltétele, hogy az elszánt embereket ne fessélyezze semmi, s az eszes és zavarosban halászó korcsmáros, ha képes volna maga is hideg és nappali nyugalommal élni felettük, mindannyiukat pucérra foszthatná: de órá magára még szinte hatványozottabban hat a szenny bora, amit árul, s ugyanolyan szerencsétlen vergődője ennek a zsidóvásárnak, mint vendégei. Példátlan az az erőfeszítés, amit a tudás híján fejt ki az ember, pusztán vágyaitól űzve, hogy távoli célokat elérjen s ezek az emberek csak az élet iskoláját járják: a leggonoszabb mester, aki a hegyet ezerszer körüljárja, visszafordít, eltérít, megállít, leszakít, mélységbe dob, s nem sajnál újra meg újra erővesztő kapaszkodásnak uszítani, s végül egyáltalán nem ereszt a célhoz. Míg a kis zugkorcsmárosból nagyvendéglős lett, s felépítette ezt a gipszes, reneszánsz törmelékekkel ékesített földszintes épületet, amelynek a homlokzatán három szobányi emelete is van, sután és félszegen, befejezetlenül, rá kellett addig fizetni a fiatalságát, az erejét, minden napját, minden erkölcsi morzsáját, pofon kellett veretnie magát parasztoktól, leköpetni uraktól, hallgatnia kellett özvegyek átkait és mindenkinek piszkát, akivel a legcsekélyebb üzlete volt. Hát miért?... Hát más út nem vezet a piaci házhoz?... A fiát kitaníttatta: ma ügyvéd, s Budapesten él és finoman él, és még nincs negyvenéves és simán és előkelően, és meg nem sértve s tisztességben éri el a célt, hogy második generáción már beküzdje magát egy család a legfelső társadalmi rendbe. Meg lehet azt csinálni, csak az ember meg tudja szerezni az emberiség egymás fölötti kasztjaiba való bejutást. S milyen olcsón megy ez: az iskola...

Miklós már volt néhányszor itt, s már egyet-mást ismert a város és a vendéglő karakteréből. Most kedvetlenül éledt fel kusza töprengéséből: hirtelen rájött, hogy most ugyanúgy kombinál adat és biztos anyag nélkül, mint ahogy az értekezését írta.

Egyszerre tele volt megint saját magával: unta ezt a gyors elmejátékot, amely oly könnyen viszi tévútra az embert, s magára eszmélt: megjózanodva, félve nézett körül a lány után, akit már hosszabb idő óta nem látott. Föl akart állni és menni aludni. Szomorú volt és bánatos. Bántotta az előbbi rettenetes gerjedelem, amelyről érezte, hogy oly erős, képes volna kivetni rendes medréből az életét... Mért nem tud lenni szenvtelen és nyugodt, mért nem tudja elvégezni az élet dolgait úgy, amint azok látszólag elő vannak írva, hogy elvégezhetők. Miért kell minduntalan kivetődnie, minden irányból amerre valami erő indította volt.

Hogy végiggondolt néhány hónapos papságán, az önállóságnak néhány hónapján, ijedten látta, hogy ez teljesen értéktelen és nyomorult életszakasz volt. Rémes koplalások s még rémesebb elégedetlenségek emiatt. Erőt megfeszítő agytörések s kétségbeejtő kijózanodás utána... Mire mindez. Hát ő pap?... Mit csinált június óta?... Nem ismeri a faluját, nem ismeri az embereket: nem tudja, kinek mi fáj és hol?... Nem tudja, hogyan kell rajta segíteni s nem tud szólni a bajokhoz és a szenvedőhöz... Nem: az ő természete, az nem papnak való természet...

Hát kinek a természete való egy papnak?... Az apjáié?... Az is pap volt: s egész életét ugyanígy töltötte el, félszegen és szerencsétlenül, beiktatva egy falu közepébe, ahol senki, de egyáltalán senki sem értette meg őt: talán most későn, halála után, fiában találta meg életének első megsejtőjét s szánóját... Vagy a nagyapja, aki nyilvánvalóan ugyanilyen boldogtalan teremtés volt: nagyobb hiúsággal s még nagyobb álmokkal bevetve egy kis faluba s félszázadon át ugyanazokat a gondolatköröket taposva, elégedetlenül, jobb fizetést, jobb társaságot, több és szebb életet kívánva, szegény papok, szegény taposó malomba befogott igavonók... S annak az apja: a szent ember, aki sok gyermekét szárnyára bocsátotta, mint a golya s tanította őket, hogy legyenek jók, becsületesek, szófogadók, a felsőség iránt engedelmesek és hű papok... A szegény ő... Még talán ennek az életében van valamely sugár a távol messzeségben: akiből ennyire árad a családi gyertya fénye, az ha nem mással, példájával, mint mintaszerű apa, talán összeköttetésben volt a falujával is... Mint egy mindenre kiáradó szeretet... S hirtelen eszébe villant valami távoli régi emlék, hogy az öreg atyusnak mindig kimaradt a kepéje: nem fizették, őt sem fizették a hívek: hogy lehet akkor velük jóban lenni?... Bizony a öreg azért menekült családi életének kis várába, gyermekei nagy gondjához, hogy kárpótolja magát az élet nyomorúsága s rideg támadásai ellen...

Hát ki legyen akkor pap? Dékány Sámuel, a Dékány Sámuelek?... A kemény s rideg üzlet-emberek, akiknek a papság pozíció, az az archimedesi pont, amelyből ki lehet forgatni a községet s a világot. Fábjánfalva külön hely, mint Musa: akkor ő éppen olyan gazda lehet, mint Dékány. Dékány uram az ő helyében sokkal külön gazdálkodásba tudna fogni, mint a saját falujában... Ha most tizenhét marhája van, itt legalább huszonöt lenne... De mi van a hívekkel? Mi van a papsággal?... Mi van a lelki dolgokkal?...

És hogy is van ez: egyik ember, a papi generációk gyermeke áldozata valamely öröklött tehetetlenségnek, s így a falujának, anélkül, hogy hasznára tudna lenni akár magának, akár másnak. A másik, a kemény öklű iparosfiú, prokonzula a falunak s vasmarokkal szed össze magának, amit csak lehet... de hát ez pap-é?...

Ah, nincs már kedve játszani sem, örülni sem: legjobban volna meghalni... Eltűnni, elmúlni, megszűnni.

Ha most elmúlik: mi marad utána.

Némi adósság: be nem váltott ígéretetek.

A lány bejött, különös himbáló lusta járásával keresztülment a szobán az ablakig, aztán az ajtóig ment, hogy kimegy, előtte elhaladva, egészen iparszerű szerelmesítő pillantást vetett oda,

s ő hirtelen újra föllobbant: még ezt a kéjt... aztán meghalni... A lány kinyitotta az ajtót, kint sötét volt s erős szél csapott be az udvari ajtón át...

- Kérem! - kiáltott rá Miklós.

Ez visszanézett.

Intett neki: jöjjön közelebb. A lány betette az ajtót s visszalépett.

- Hova megy - mondta Miklós rekedten.

- Megnézni a csillagokat - mondta a lány aljas mosollyal.

- Megyek aludni... Mutassa meg a szobámat... - s parancsolóan nézett rá.

Amint felállott, a vendéglős a sarokban, mint egy nagy nehéz pók, megmozdult.

- Maga hová megy? - rivallt a lányra, oly durván s rekedt hangon, hogy Miklós lángvörös lett.

A lány engedelmesen kushadt meg s visszamaradt. De ő ha már elindult, képtelen volt megállni, kiment.

Minden idege remegett, minden izma vibrált, egészen meg volt semmisülve lelepleztében, s kétségbe volt esve. Ah meg van fogva, a rengeteg pók öblös vastag markába érezte magát, megfűlt az izzadt tenyér vasszorításában. Mit akar ez a gazember vele?...

Micsoda gyalázat ez! Kompromittálni akarja őt! a papot?... Holnap papi gyűlés, bizonyára többen is vannak itt kollégák... Mit akar vele ez a zsidó.

Csúnya és vad szél volt, az égen fellegek száguldoztak a csillagok alatt. Egy lompos félhülye fiú jött ki ugyanazon az ajtón, a táskáját és kabátját hozta. Szó nélkül vitte a hármasba. Mereven, értelmetlenül bámult soká. A csontjáig keresztülfázott, csak akkor tért magához. Most hirtelen erőt érzett magában, szembeszállni: nem, azt nem, hogy most már mindenki packázzon vele... Ezt a gatz meg kell fojtani: ennek ki kell tekerni a nyakát... Fűjt és tüzelt, s az agyára vérhullámok tolongtak.

Előbb úgy gondolta, hogy elbúvik, elmegy, lefekszik, látta hova ment a hülye, ott a szobája, jobbra hátul a földszinten. Most fellobbant a dühe s szembe kellett nézni a kutyával: nem most nem pap! nem az Istennek s a szakadatlan türelmes lemondásnak szolgája! nem fog többet ember a hátán taposni! elég volt... Álljon szembe, akinek dolga van vele... mit akar ez a bitang... Már azt hiszi, megfogott egy papot s azt most megnyúzhatja? Nem! Annyira nem vak az ember, annyira nem úr rajta az éjszakai szenvedély, hogy a nappalit mind eladja érte... És látatlanban nem írunk alá több kötelezvényt... Jól van: akarsz valamit?... Ki vele: alku... Ah, ez a sógora Bergernek... ez most valami bosszú az elmulasztott terminusért: a múlt hétre ígérte a száz korona letörlesztését: de hisz írt neki halasztásért... Igaz, a levele úgy volt írva, hogy válasz nem kellett rá, apodiktice kijelentette, hogy most nem fizet, hiszen ő állapította meg ezt a terminust is, s felelet nem is jött rá... Ki tudja, mi mindent beszéltek össze már ezek, kisváros, pletyka: hm, hát már ott tartunk, hogy a városi zsidók megítélték az embert, hogy ez egy eladósodott lump fráter, akivel szemben minden szabad?...

Lángoló dühvel, de márványmerev arccal tért vissza a terembe, gőgös volt, mint a bűnös, míg azt hiszi, nincs joga senkinek görbén nézni rá: mert még nem jött napvilágra semmi... Még nem tudhatnak semmit...

Kellemetlenül érintette most, hogy oly alacsony a szék, az asztal mellett trónuson akart ülni, az ártatlanság és sértett önérzet méltóságában.

Nem nézett oda a korcsmárosra, csak egyszer. De az oly tunyán és közönyösen állott előbbi helyén, nekitámaszkodva a márványlapos szekrénynek, hogy nem lehetett egy tekintettel sem belekötni. A lány nem volt benn.

Lassan feloldódott benne az indulat, s már nem volt olyan büszke és kevély. Már belátta, hogy kis ember, szegény koldus, s energiátlan senki. Mért ne tegye vele mindenki azt, amit akar: hisz ő nem állt helyt magáért. Ki kellett volna fizetnie azt a száz koronát! Ki kellett volna akkor is, ha... bármi történik... Inkább felvenni dupla pénzt: de az adósságot terminuson kell megfizetni... Ha férfi volna, azt is tette volna... Nem engedte volna, hogy tekintélye, hírneve, csorbát szenvedjen: ez mégis rettenetes és megdöbbentő, hogy idáig jutott... Egy levegőt kell szívnia a hitelezője sógorával s érezni, hogy ez abszolút közönnyel mer vele packázni; tudva, hogy egy nyomorult szegény flótással áll szemben, akinek nincs kurázsija, hogy torkára forrassza...

Mit?... Azt, hogy bűnt, hogy a bűnözést, hogy a piszkot, a szennyet nem engedte... hogy a papi palástot... ah!

Mégis jobb lett volna elmenni aludni... Jobb lett volna elaludni örökre... Legjobb lett volna meg sem születni... Legjobb lett volna nem kezdeni ki a lánnyal... Uhh, mégis egy papnak idáig süllyedni...

Amint egyre merevebben ült, s érezte agyában a bor hatását, a szoba szédülgetett vele, s kábult volt a késői órában, megnyílt a különszoba ajtaja, s gyorsan, szinte futva kijött a lány.

- Tessék menekülni - súgta a fülébe s továbbment az ablakhoz, úgy tett, mintha nem szólott volna hozzá.

Miklós elsápadt, csak aztán ijedt meg, mit is beszél a lány.

Merev, fagyos arccal, hogy a ráfigyelő korcsmárosnak imponáljon, intett a lánynak:

- Kérem kisasszony!

Ez átvette a forralt bort s a tálccával visszajövet megállott előtte.

- Mi az? - förmedt rá.

A higgadtsága megzavarta az ijedt lányt, suttogva szólt:

- Ne tessék haragudni... labdáztam az arannyal... s elvették...

- Kicsoda...

- Aaaa... a képviselő úr, meg a rendőrkapitány...

- Miért?...

Nagy szemet meresztett a lányra. Ez megkönnyebbülve keresztet vetett.

- Jaj istenem, úgy meg voltam ijedve, azt hittem, hogy...

- Hogy loptam? - s elmosolyodott a pap.

- Akkor tessék velem bejönni.

- Hová?

- Be az urakhoz.

- Én?... Mért?

- Csak. Híjják.

- Engem?

- Igen, azt mondja a nagyságos úr: tessék bejönni hozzájuk.

- Én?... Mi közöm nekem ismeretlen urakhoz... Azért mert aranyaim vannak, nem vagyok én nagyúri lumpoló...

A lány felemelkedett. Miklós a mozdulatára megint észrevette friss kíváncsú testét, hogy kerül egy ilyen egészséges, naiv és szűzies gyermek ilyen helyre...

- Pszt - mondta hirtelen s a lány odahajlott.

Miklós a korcsmáros felé intett egy gyilkos pillantásával.

- Mit akart ez az előbb? Mit ordított az előbb ez a gazember... a vendéglős...

- Jaj nagyságos úr, meg kellett volna mondanom, hogy egy üveg pezsgőt kell fizetni, anélkül nem szabad szoba... a szobában... vacsorázni a vendéggel.

Miklósnak mélyen szállott a hősége, s aztán pirosság öntötte el az arcát: szégyellte a hevületét, a zsidó elleni fölzúdulását, az egész egy egyszerű üzlet...

Mielőtt tűnődhetett volna, kilépett a különszobából egy magas, fekete bajuszos úr. Odalépett hozzá, joviálisan s nagy hanggal mutatkozott be.

- Feketics... Legyen szerencsénk...

- Matolcsy Miklós ref. lelkész.

Felállott s erősen nézett a nagy ember szemébe.

- Nohát annál inkább - mondta ez, s széleset és nagyot kacagott. A szájából pállott füstszag tódult, a fogai köze egészen fekete volt a sok szivarfüsttől. Most is egy félszivar volt a kezében. Azt a foga közé vette, akkor karon fogta Miklóst s becipelte. Akkora ember volt, akkora markú, mint egy cirkuszi díjbirkózó.

A lány utánavitte félig üres boros palackját s a poharát.

Miklós kínos zavarban volt, s mosolygott és maga sem tudta mért, gyötrően félt.

3

Amint beléptek, már azt várta, hogy éles szemmel s kutató ellenségességgel fogják fogadni, s kissé álmélkodva konstataulta, hogy odabenn három úr ül, nevetve összébújva s halkan kacagva. Ő meg mielőtt meglátta volna, kik és mik vannak jelen, azonnal s görcsösen elszoruló szívvel pillantotta meg az asztal túlsó sarkán az aranyát. Le volt téve a fehér abroszra s világított és csillogott. Miklós szédült és rémült volt, s legjobban azért rettegett, hogy ez meglátszik rajta. Az ő belépte különben semmi változást nem idézett elő, a beszélő úr tovább beszélt, a másik kettő tovább vihogott a szavain, s ők leültek, anélkül, hogy bemutatták volna a bentlevőknek, ő a rendőrkapitány mozdulatára szerényen ült le az asztal végén. A beszélő fiatalember sem emelte fel a hangját a kedvéért, s neki nagyon meg kellett feszíteni a figyelmét, hogy megértse:

- Erotika csak kisvárosban van, a kamaszok csak itt virít istenigazában, a kutyafáját. Kérem képviselő úr, maga nem tudja elképzelni mennyi szenvedéssel van egybekötve az első illúziók elvesztése: egy szegény diáknál, akinek az apja is szegény ember, és semmiképpen sem tud, bármennyire szeretne is, finom egészséges, jó cselédek fogadni, akikkel a fiai is meg legyenek elégedve, szóval nincs és nem lehet és na... jön a Feri, s azt mondja: a Gyöngytyúk utcában Sternéknél van egy lány... na... lehet... na eccóval... Hát kérem képviselő úr: az ember éjszaka

nem alszik: mihelyt lehet, kiugrik az ablakon mezítláb, a cipőjét az ember a hóna alá fogja s kimászik az udvarba. S utána a Feri, az ember átmászik a kerítésen, jó szöges, az ember elrepesztí a nadrágját... s gyű, végig az utcán. No de most hol laknak a Sternék? Azt előre kellett volna megtudni, a füttyülőjét!... Sorra ráfognak minden lehetséges házra, hogy itt. Végre egy házban megállapodnak: ez az. Na most bemenni. Most aztán be kell menni. Hát eredj be te... Eredj te... Na, képzelje el képviselő úr, hogy az elsőség az nem számít... sőt... S egyszer csak bent van az ember egy idegen udvarban, no most mi lesz?... Itt vagyunk... püff... Most betörjem az ablakot? kérem képviselő úr a kamaszkor leggyönyörűbb vonása, hogy abszolúte semmivel sem gondol: megragadja egy rettenetes vágó s kiröpíti, ki... Fut, megy, mint az örült, számítás és cél nélkül... Kérem: most aztán falba ütődik az ember, az ember örül, hogy nem tört be a homloka s nincs más mit tenni: szépen visszamászni a Sternék kerítésén, mielőtt valaki észrevenné, aztán végigügetni a falun, bemászni haza, most elreped az ing is, újra levetni a cipőt, be az ablakon s lefeküdni... Megvolt a kaland... az első...

Előadásában volt valami ellenállhatatlan komikum, egyetlen szava sem tűnt el hatás nélkül. Csak ő ül komolyan és mélyen ülő szemei mereven dermedtek rá hol erre, hol arra, leggyakrabban az aranyra, amely, mint a mágnes húzta a pillantást. Néha megsejtett valamit abból, amit a beszélő mondott, s távolról elmosolyodott, aztán megint komor és merev arccal hallgatott. Ellenben az urak fojtott kacajjal, minden ellenállás nélkül fogadták az előadást, a képviselő úr nyájas, kedélyes, kopaszodó úr, akinek vékony bajusza feketére volt festve s lila volt, fekete haja töve is lila, cimpája folyton remegett s mint egy vadállat, nyalogatta a száját. Miklós hirtelen, anélkül, hogy valaki vagy valami figyelmeztette volna, ráismert: ez Arday...

A fiatalember, aki ideges és sovány fekete ember volt, s tele a társaság legbecsesebb tulajdonságával: a nagyszerű előadó érrel, s egy ennél még furcsább vizitet mondott most el a koszos és repedt sarkú házicselédnél, amely hasonlóan eredménytelen kirándulás volt, mint ahogy a villamárammal meglóbált aranyfüst látszólag eredménytelenül leng a légüres térben, aztán mintha odaért volna, ahová indult:

- Most vagyunk végre a célnál - mondta s azonnal új nagy nevetést keltett - a kasszírnő!...

Az emberi kor első stációja!...

Ezek az urak, akik az élet bőségében már a végén voltak, úgy látszik, a kiélésnek, most bortól, gőztől, éjfél utáni idegességtől fűtve minden szót rakétázó kacagással vettek. Miklós azonban komoly volt, disszonáns volt neki ez az egész. Komor volt, mert nem mutatták be. Egyáltalán senki sem pillantott rá. Igaz, mindenki a beszélő malacságaival van elfoglalva... de neki nem kellett volna így leülni közéjük, félretolva és lényegtelenül, mintha egy pincért ültettek volna le maguk mellett... Nőtt a dühe: már megint az égett benne, hogy persze, vele szemben minden szabad... Ővele mindenki packázhat: ennek a sihedernek, mert ki lehet az, aki itt mulattat és udvari bolondot játszik, ennek a szavait nem lehetett volna egy pillanatra félbeszakítani, hogy őt üdvözljék, hogy őt bemutassák, hogy befogadják, ránézzenek?... Összeszorított foggal s összehúzott szemmel nézte az urakat, akik karéjban vették körül az öregurat, a képviselőt, s szemmeláthatóan mindhármuknak az volt egyetlen ambíciója, hogy neki mulasson, az ő kedvére, az ő hangulatának emelésére. Az öregúr alig-alig, vagy halkán s dühítően fölényesen mosolygott, s kéjjel szopogatta az egyre merészebb és egyre bujább beszédet, amely egy kis maró vitriollal volt leöntve, a vidéki élet szatírája volt benne, sőt a mélyén az emberélet kritikája, a férfiember nemi ösztöneinek megvetésre ítélt galádsága sistergett ki a szavak mögül, de elsősorban mulatságos volt és fonák:

- És akkor azt hallja az ember, hogy a szobaasszony elmegy, új szobaasszony jön... Micsoda forradalom, az egész város minden férfja fel van húzva: mit... elmegy? a régi?! Senki sem szól, csak a szemek szikráznak, nem érteni: mindenki szórakozott, a trafikban elmaradnak a viccek és háromszor sem tudja az ember megszámolni, amit visszaadtak a forintból... S jön egy nagy és sárga, festett hajú nő... az alkapitány joga, hogy kimenjen elébe az állomásra, s mire bejön... az egész város irigyl...

Miklós sötét lett; ő még valóban szűz és ártatlan férfi volt, aki soha még ennyire férfitársaságba nem került... Nem állotta, ő is kénytelen volt fojtva nevetni a furcsaságokon, amelyek a legválogatatlanabb kifejezésekkel kezdtek előre haladni, hanem megérezte azt a visszásságot: nem, ez kellemetlen, így pőrére vetkőzve látni egy képviselőt, egy öregurat, két komoly s a városban számottevő úriembert, az egyik a rendőrkapitány, a másik a takarékpénztár igazgatója, akire szintén ráismert... Már egyszer tudniillik gondolt arra, hogy a takarékból kér kölcsönt, abban az időben távolról mutatták neki ezt az urat, hogy ettől függ a dolog... De ez akkor az utcán ment, ő a Berger boltjában állott az ajtóban s amint átpillantott a másik oldalra, ott ment, komolyan, kövéren, fehér mellényben, széles arany óralánccal egy erős úriember, szürke kalapja volt az egyetlen kissé kicsapott s kackiás, amely az élni szerető embert jelzi most utólag előtte, de akkor oly komoly, félelmetes és tekintélyes úr volt, hogy százszor inkább alázta meg magát a szürke és ismeretlenség ködében topogó kis zsidóember előtt kölcsönkéréssel, minthogy csak el is képzelje, hogy a napfényre kilépjen s a takaréknak fényes tüköruveg-ablakai mögött kilincseljen parányi személyi hitel után... S most ez az úr hirtelen ilyen közel került hozzá, kivörösödött arccal, hogy élvez, hogy figyel, s mint a többi úr, mint mindenki itt, egy pillanatra sem feledte, hogy egyúttal folyton a nap felé forduljon lényének szirmaival, mint a napraforgó az esőben, szélben is egyre a napot keresi: mindenki az Arday melegében s boldogító jelenlétében sütkérezett.

Miklósban mély és keserű fölháborodás gyűlt fel: a plebejus gögje, fölfelé. Ő a parasztot azért gyűlölte meg, mert hiába akarta fölemelni magához, ahány kísérletet tett, mindig csődöt mondott az akarata, hogy a falusi kisembert emberi méltóságára figyelmeztesse, jósággal és emberi szívvel való életre: az be volt gubózva valami gonosz indulatba mindennel szemben, ami felette volt, s most ő ugyanezt érezte fölfelé... Nem akart és nem, és nem akart betörni földi ember alázatos imádatába, ami pedig íme itt előtte süstörgött és pezsgett az Arday szentélye előtt. Azzal a titkos sugárzással voltak előtte, ahogy a hívő az istent érzi ihletett perceiben mindenütt jelenvalónak és hatónak s az isten kedvét keresi szíve titkos rebbenéseivel. Úgy keresték itt ezek a hatalmasnak kegyét. S ez hogy ül közöttük. Fölelényesen és egyszerűen, lezser mozdulattal, a szék karján elterülve, kissé unva mindent, csak most ezt a diskuráló fiatalembert, ez ki lehet? csak ezt élvezte, mint egy finom és idegen italt...

De már nagyon látta őt, s éppen e legelső pillanatban s azok után, amiket máris tud róla... Egy ilyen aljasságokban dőzsölő, egy ilyen tisztán nemiségekben kéjelgő lélek hogyan álljon népek fölött, hogy legyen vezetője vagy fölöttese a népnek. Mit várhat ettől a paraszt egyebet, mint a legteljesebb megvetést, mint azt, hogy annyiba veszi, mint a teheneit s barmait.

Keserű pillantása megint csak az aranyra tévedt, s amint az megcsillant előtte, annak a fényénél hirtelen megértette, hogy ezek róla beszélnek. Egész arca lángolt tőle: onnan indult ki a kisvárosi erotika megbeszélése, abból az egész, hogy ő aranyat adott a kasszírnőnek... Halálos hideg verejték gyöngyözött a homlokán.

Most bejött a lány, s amint belépett, az urak nevettek.

Tálcán a Miklós vacsoráját hozta. Ő ingerült lett, bosszantotta, hogy ilyen későn hozza, már el is felejtette, már úgy hozzászokott a koplaláshoz, hogy mostani izgalmban eszébe se jutott volna, hogy a reggeli óta alig evett. Idegesen intett a lánynak, hogy tegye a másik asztalra, még mindig várta, hogy bemutatják, vagy valamiképpen csak elintézik.

Kis csönd lett, mintha mégis megzavarodott volna a beszéd, vagy csak pihenő volt ez a társaságnak?

- Egy jó szivart, kis muff! - mondta a csöndben a képviselő.

- Igen! - szólt a lány s már futott, mintha megijesztették volna.

Miklós felállott s mérgesen, szó nélkül átment a kis asztalhoz. Ott volt a tányér, a kis vendéglői tálon a szép sertéskaraj párolt káposztával, de nem volt sem kés, sem villa.

- Buta - mondta magában.

Az urak hallgattak, mindenki maga elé nézett. A késő éjféli utáni csönd volt ez, mikor a legélénkebb heveségű izgalmas kacajok közben az idegek leszerelődnek, elfáradnak, s a figyelem más térre csapódik.

- Azért szerettem volna jelen lenni képviselő úr - mondta a fiatalember, mintha az *azelőtti* témára tért volna vissza -, ki volt az, aki először fejbe vágta a szegény kegyelmest?

A képviselő finoman elmosolyodott.

- Azt nem lehet pontosan tudni - mondta nyefegő, cuppogtató módján. - Az úgy jött, hogy egyszerre csak mindenki. Egy cingár kis ellenzéki úr felvesz egy nagy törvénykönyvet. Azt mondja neki egy óriás, pártbeli képviselőtársam: Megörültél? Mit akarsz avval? Az kibúvik a hóna alól s nesze, odadobja a miniszterelnök fejéhez. Ennek a könyvnek a sarka okozta a leghosszabb sebet...

Megnyalta kicsit az ajkát, mintha most akarna még valami jót mondani, de lenyelte. Nagyon tartózkodó volt, a legáltalánosabb kifejezéseket kereste, nagyon objektívnak, nagyon bennfentesnek s nagyon megközelíthetetlennek akart látszani. Miklós most, hogy messzebb ült tőle, egész bátran meresztette rá a szemét. Úgy nézte ezt az embert, mintha a végzetével találkozna az ember. Nem tudja indokolni, nem tudja magyarázni, de ellenállhatatlan feszültséggel néz bele, ahogy a vész, a víz, a mélység vonja az embert.

- Bocsánat, kérlek alázattal - mondta a takarékpénztári igazgató - mi volt tulajdonképp az oka, hogy azok a bitang ripőkök így nekimásztak... fölháborító...

Miklós felvillanó szemekkel nézett most a kövér, húsos arcú bankvezérre, aki teljes és mély odaadással hajlott a képviselő felé.

Ez keveset nyöszörgött s unottan szólt:

- Mint erkölcsi tartalom nélkül valót, a legélesebben el kell ítélni a Justh-pártnak eme botrányát.

- Úgy van - mondta a rendőrkapitány.

- Justh Gyula, Lukácsal való alkudozásával, azzal a készséggel, amellyel oly felettébb olcsón volt hajlandó pártját a Lukács sötét terveinek rendelkezésére bocsátani, és azzal a soha meg nem bocsátható vaksággal, hogy az ő pártutése hiúsította meg a koalíció katonai követelésének megvalósítását, válságba döntötte magát a koalíciót, és belelökte a nemzetet ebbe a mostani áldatlan helyzetbe: mindezzel elvesztette Justh Gyula és pártja a nemzet művelt és független közönségének bizalmát és rokonérzését.

- Úgy van - mondta a rendőrkapitány. A képviselő ránézett, erre újra azt mondta: - Úgy van!

Arday felemelte az ujját, mintha figyelmeztetni akarná, hogy ne siessen úgy az ügyvanokkal, még csak most jön az igazi:

- Ezt a csorbát pedig nem lehet kiküszöbölni sem kortesutakkal, sem újra megfejelt függetlenségi programmal, sem képviselőházi verekedésekkel.

- Ez az, igaz, igen! - kiáltott a rendőrkapitány.

- Nem, nem! - bólogatott buzgón a takarékos igazgatója is.

Miklós egész lelkében remegve nézett keresztül rajtuk, ő Debrecenben a Tisza István imádatában nőtt fel, minden egyházkerületi gyűlésen látta, s átvette a közszellemet, amely ezt a politikust a kálvinista magyarság nagy vezérének tekintette, benne azonban bizonyos titkos elégedetlenség volt már vele szemben, sértette a nagykoncepció-érzését, hogy egy miniszter minden ügyszóhoz hozzászólt, hogy a nyirbalkai tanító sertésöl-kérését elutasítani nem ártallja s hogy oly rektoros-tudálékossággal tekint át az ügyeken: hiányzott a személyből áradó varázs, s mégis még mindig élet-halálra szántan párhívénak érezte magát, mert igyekezett elfeledni a személyes meggyőződéseit, s együtt úszott a kálvinistasággal abban az önáltatásban, hogy ezt a politikust soha ne tetteiből ítélje meg, csak a róla alkotott ideális képhez ragaszkodjék törhetetlenül. És mégis most valami mély és morális fölháborodás töltötte el, mikor a Tisza-husár legelső szavával az ellenzék egyik legrokonszenvesebb és legtisztább vezérébe rúgott bele. Néki fájt az, hogy egyszerű személyeskedéssé válik az ügyekhez közel élők száján a közélet minden nagy ténye. Ő inkább akart általánosítani a személyek rovására, hogy elvek és igazságok harcát keresse az eseményekben. S most ennek a vén borissza kéjencnek minden szava beoltotta a veszethez ellen: ez az örület már közveszélyes, ez ellen már védekezni kell. Ebben a percben megvetette magát, amiért kritikátlanul tudta volna odaadni magát, előtte ismeretlen emberek ismeretlen céljainak szolgálatára s keményen elhatározta, hogy utána fog járni, mi hogy van ebben az országban...

Az ismeretlen fiatalember ott szemben ismételte:

- De képviselő úr, mi volt mégis az oka, hogy így tört ki a dolog. Mi bősztette fel úgy azokat?...

A képviselő háromszögbe törte kissé kedvetlenül a homloka ráncait.

- Kis grammatikai vita... Egy kis grammatikai nézeteltérés az egész. Khuen igen világosan és érthető hangon ezt mondta, tisztán lehetett követni a szavait: „Az 1867-iki törvénycikk szavai, szerintem - mondta - igen világosak, ahhoz szerintem külön magyarázat nem szükséges... *Grammatikailag*, egész egyszerűen úgy áll a dolog (megjegyzem a grammatika szóra már az egész Ház figyelni kezdett), hogy amidőn arról van szó ebben a törvénycikkben, hogy az országgyűlést nem lehet elnapolni, vagy fölőszlatni, mielőtt a 'jövő évi' költségvetés nincsen megszavazva, világos, hogy a 'jövő évi' költségvetésről van szó, s nem az idei költségvetésről...”

A fiatalember hirtelen kurtán felnevetett, de egy pillanat alatt lefojtotta.

- Hallatlan marhaság - mondta.

- Mit? - kérdezte a képviselő megütődve.

- Azoknak a barmoknak a marhasága, képviselő úr.

A képviselő pillanatokig szopogatta a nyelve hegyét.

- A haldokló oroszán akkor rúgott utolsót önmagán... - folytatta. - Az ember első benyomása az volt, mintha a Justh-párt kedvet kapott volna, hogy megismétlje azt a - mondjuk - impozáns jelenetet, amelyet mint a szenvedelem elemi kitörését, ha sajnálnunk kellett is, de mint mély erkölcsi okból eredő impozánsnak s utólag, jogosnak is, kellett elismernünk. Azt a képviselőházi csatát gondolom, mikor az erőszakoskodó s törvénysértő többség védelmére berendelt darabontokat verték ki az ülésteremből.

Miklós mereven és egész lényében felizgatva nézte ezt az embert, amíg beszélt. Érezte, hogy minden szava pizsokság. Nem ismerte az eseményeket és a szereplőket: de valahogy a delejes sugarakat fogta el, az orrát facsarta annak a belső lelki munkának a bűze, ahogy ez az ember jobb meggyőződése ellenére, vagy annak a híján, valami undorító benső elszántságból betyárkodik a szavakkal. Ez a kivételesen finom úr, akinek az egész teste kendőzve van és agyonmosva, tisztogatva, a ruhája, az inge, a feje oly aggodalmasan kipucolva, mintha külön erre a célra készült gépezetekkel végeznék rajta a tisztogatás műveletét, ez az ember: az Isten színe előtt merne esküdni rá: teljesen rothadt, tökéletesen meggyőződés nélküli ember... Földúlták a lelkét ezek a hosszú, nehézkesen összerakott mondatok, amelyek mégis oly szabatosan csörgedeztek, mint a zsilip mögött visszatartott szennylének a bugyogása, ez az egészen különös képviselői nyelv, amelynek sem színe, sem illata, sem gerince nincsen, csak száraz és zörgő technikája... te alávaló kutya, te undok gazember... morogta magában, s a szemei gyűlölettel és sötét dühvel meredtek rá a mélyből... Te aljas buja, aki piszkos kéjelgésben adod ki magad, te vagy, ti vagytok azok a fennkölt Catók...

- Hogy tehetnek ilyet! - kiáltott fel a takarékpénztári elnök. - Most megint meghurcolják a mi szép hazánkat a külföldön.

A képviselő, egészen távoli és egészen unalmas nyugalommal felelt:

- Más parlamentekben is fordulnak elő hasonló jelenetek. Oka: hogy a modern életben a képviselőség és a politizálás kenyérkeresetté válik. Nemcsak, mert tisztességesen fizetik a képviselőt... hanem azért, mert, a képviselői állást alacsony fickók alaposan ki tudják használni és hasznosítani... Már most világos, hogy a képviselők azért választatnak, hogy az ország dolgait intézzék: s ehelyett a kenyérharc, a küzdelem a boldogulásért, a létért, az egzisztenciáért, haszonért, érvényesülésért való verseny fűti az elméket, és lazítja az erkölcsöket.

Miklós e pillanatban megértette, hogy mért hat oly fásultan az agyakra a papi bölcsességek monoton prédikálása, ha nem érinti közvetlenül az emberek személyes lelki dolgait.

A lány hozta a szivarral telt skatulyát. Nem nézett órá. Idegesen kopogott neki.

- Kést, villát.

- Igenis - mondta a lány elpirulva s kifutott.

- Hanem Korláth báró mégis titkos tanácsos lett - mondta a takarékpénztár igazgatója.

Arday csöndesen felelt.

- No az csak... - kétszer-háromszor kinyitotta, meg újra összefogta az ajkait - hát az csak olyan flastrom. Már a Tivike oly sokat szaladgált a kormány körül, annyira szorgoskodott a párt összekovácsolásában, főképp a véderőreform megszavazása idején, hogy valami okvetlen járt már neki. Tisza úgy gondolta, hogy kinevezi a kultuszminiszteri államtitkárnak, de hát ide a Schillingfürst herceg barátját kellett behozni. Akkor annak a helyét, az elnökséget szánták Korláthnak, csak hogy arra meg szegény Csorvássy Pali volt már benevezve s ennek is kellett valami, mert a választójogi bizottságban annyira a kormányhoz dörgölődött, hogy nem

lehetett lefricskázni. Így lett Csorvássy a Ház alelnöke, a bárónak nem maradt egyéb, egy titkos tanácsossággal fizették ki!

- Érdekes!

- Érdekes!

- Érdekesebb a másik titkos tanácsos, akit vele egy napon neveztek ki, a barcasági érsek, Kinsky úr excellenciás címe. Ez minket reformátusokat s minket protestánsokat érdekel közelebbről, ismét fölhívja a figyelmünket a régi anomáliára. A titkos tanácsosság a legnagyobb cím, amit valaki kaphat ebben az országban. Kinsky úr közönséges foltozó csizmadiának a fia s fokanként emelkedett az érseki székbe s e pillanatban már kegyelmes. Ezt a címet megkapja minden katolikus egyházfő, de nem kapja meg, eddig még sohasem kapta meg egyetlen protestáns egyházfő sem. Pedig, ugye, vannak a mi püspökeink között is, akiknek vannak olyan bokros érdemei, mint a katolikus püspök és érsek uraknak. Azt például, hogy Kinsky úrnak mért járt akkora cím, amit még néhai Szász Károly sem kapott meg, hogyan magyarázzuk? Szimptomája ez annak a kormányzati tendenciának, amely mindig és mindig kiemel egy felekezetet, és mindig csak egyet, s mindig csak ugyanazt az egyet, a többi rovására: holott a szent biblia igazságait nem az a felekezet vitte bele a magyar nép lelkébe s e szent biblia nem ennek a felekezetnek oltárán őrzi a békesség és megelégedés erényeit.

Miklós igyekezett csöndesen enni, zajtalanul, oly erősen rágt a fogai közé bevett húsdarabokat, mintha ebbe akarná beleölni azt az indulatot, ami benne felgyűlt.

- Undok fajzat - mondta magában. - Excellenciás címekért, rikító jelszók... s én fél év óta nem ettem a magam házában jó falatot... Uhh, micsoda hazugságok, micsoda kibogozhatatlan és gyűlöletes és burkolt és félelmesen félrevezető hazugságok száguldoznak az emberek lelkei...

Zúgott a feje, s kavargott benne a sok felháborodás: mért élnek így az emberek, hát mire ez?... hát nem lehet? soha nem lehet egy őszinte emberi szót kimondani...? mért szövik be magukat hazugságoknak és gonosz félrevezetéseknek burkába, mért kötik lábukat béklyóba... Mért nem emelik fel a fejüket s néznek bátran az Isten ege alatt: én ez vagyok, ennyi vagyok, ezt adom, ezt kérem, üljünk egymás mellett testvér és ússzunk a jó Isten szabad vizében... Politika? excellenciás cím? államtitkárság? alelnökség? dörgölözők és Munkapárt összekovácsolása, és lefricskázhatatlan bárók?... Kábulat és meghülyülés lepi meg az agyat... hát ez így megy? ez az emberek, a tömeg képét hordozók igazi élete, a kiválasztottak, az ismertek, a Korláth bárók, Csorvássy Pál... s nem is kételkedett benne... Ah, hát akkor hol vannak a nagy dolgok: az egyéni tapasztaláson nyugvó belső hit? a lélek újjászületése és ebből nyert méltósága és szabadsága? a halálosan komoly meggyőződés? a lélek belső nemessége? az apró problémákban az időn és történelmen felül álló örök isteni dolgok?...

Az isteni! az Isten! Hát hol van ezekben az Isten? Hol van a háttérben, a lelkek mélyén a központi gondolat, amelyből ered minden szál és amely minden szemléletnek alapja. S ha mindez hiányzik belőle, hát miért olyan kimondhatatlanul magas itt ez az úr a többi felett, hogy senki nem meri a legtávolabbi ellentmondást sem megkockáztatni a jelenlétében...

A képviselő felállott, a kis szoba hátulsó falán levő ajtóhoz ment, kissé nehézkes, döcögő léptekkel, amelyben benne volt még a régi dandy kényessége, s benne volt már az öreg ember totyakossága is. Miklós meglátta, hirtelen, tisztán látta, hogy a halál felé indul.

- Ember!... hová mégy?... Kint vár a koporsó...

Bent az urak nagyot nyújtóztak. Mintha felszabadultak volna a súly alól.

A fekete fiatalember fel is állott, s mikor az öregúr behúzta maga után az ajtót, így szólt:

- No annál közelebbi célok is vannak, mint excellenciás címeket harcolni ki a protestáns főpapok számára. Egyáltalán, kérem, uraim, mi gyakorlati emberek vagyunk, mit akarnak ezek az urak az öreg elnyűtt bibliával. Letűnt már annak a kora, mint a betyárromantika. Csak hadd rohadjanak már azok a vén penészes bibliák, annak a sötét lapjairól a baromi alázatot és a szenvedések szeretetét akarják betölteni a népbe.

Miklós újabb rémülettel, szinte megdermedve bámult erre az úrra.

A takarékpénztári igazgató kedélyes nevetéssel állott fel.

- Nahát, maga egy javíthatatlan cucilista, hajja.

A fiatalember elhallgatott, látszott rajta, hogy hagyja. Nem akar ujjat húzni, kellemetlent mondani. A rendőrkapitány tisztelettel nevetett a takarékpénztári igazgató felé, aki teljesen átvette a hiányzó képviselő tekintélyét.

- Csak sokat lármázzon, úgy bekópertázzuk, hogy arról koldul.

A fiatalember úgy tett, mintha tetszene neki ez a kedélyeskedés:

- Mit bibliáznak mindig... A bibliás emberek mindig énekszóval vonultak a csatába szorosan a hadsereg után s visszavonuláskor mindig elől, csak elől, akkor is énekszóval... ezt akarják vele elérni? - viccelte el a dolgot.

- A biblia nagyon okos dolog - szólt a takarékpénztári igazgatója -, mert megtaníttja az embereket, hogy a bűnöket elkövetni nem szabad.

- Akkor Mark Twain még sokkal okosabb, mint a biblia, mondta a fiatalember, mert ő meg azt mondta, igazgató úr: vallásos ember lelkében minden bűn azt az impressziót kelti, hogy *ezt* többé elkövetni nem fogom: csak egyebeket. Ez az úgynevezett erkölcsi himlőoltás. Legjobb tehát, ha az ember hamar elköveti az összes bűnöket, hogy aztán egy se maradjon, amit elkövethetne. Így bizonyosan üdvözl, ugye, rendőrkapitány úr.

A két úr harsogóan kacagott a butaságon, s a takarékpénztári igazgatója kiment a képviselő után.

A fiatalember utána legyintett, s így szólt a rendőrkapitánynak:

- Ezek az urak nem értik meg a szabad szót, de mi ketten, kapitány úr, mi ketten megértjük: Hiszen nem is rossz dolog az a bibliaolvasgatás. Az ember leül az ezerholdjának a kellős közepébe, a vadgesztenyefa árnyékába, a címeres karosszékbe, jóllakott hassal, behűtött italok társaságába, azután fogpiszkálás közben elolvassa, hogy a régi zsidó családokban micsoda vérfertőzések voltak, hogy ette meg a hét sovány tehén a hét kövéret, hogy Sámson mivel verte agyon a filiszteusokat, hogy Józsuá hogyan állította meg a napot, hogy a bírák milyen vén kéjencek valának, hogy ki hogyan tudott már csálni akkor is, hogy Sámson urat hogy csábította el Delila kisasszony és így tovább, míg aztán a végén meg nem tudja, hogy Jób urambátyámat, az volt a flegma! miféle nyavalyák kínozták, osztán a béketűrésből mégse tudta kihozni még maga az Isten sem.

A rendőrkapitány kurtákat röhögött s a végén a vállára csapott a fiatalembernek.

- Ejnye - csúnyát káromkodott -, de elolvasta kend a bibliát: Én ugyan sose láttam egy bötűjét se, mióta az elemi iskolába belém verték azt, hogy...

- Igen, azt hogy a Megváltó számárháton járt, de Korláth grófék négylovas hintón járnak.

- Hehe - mondta a rendőrkapitány, s ő is kiment a takarékpénztári igazgató után.

A fiatalember, akinek már alkoholtól erősen ködös volt a szeme, csak a nyelve forgott egyre keményebben, utánaegyintett, kifejezve mély megvetését az egész társaság iránt, s odafordult a Miklós asztala felé.

- Szép szórakozás, igen a gesztenyefa árnyékában - mondta - a savanyúvizes fröccs mellett.

Miklós szomorúan nézett rá, így nézhetett tegnapelőtt órá a papné, akit ő bizonytalannal ugyanúgy fölzdúdt a bibliáról való értekezésével.

- Mondja kérem - szólott egész váratlanul a fiatalemberhez, bár nem volt kedvére, hogy szóba álljon bemutatás nélkül: -, kegyednek egyáltalán semmi vallásos érzése, meggyőződése vagy elképzelése sincsen?

- Dehogynincsen - mondta ez brüszk hangon. - Akinek semmi vallásos filozófiája sincs, az buta. Az éppen olyan buta, mint aki egy nagy hasú plébánost tart magának, hogy az mondja meg neki, hogy mi az ő hite.

Miklós kutatva bámult rá.

- Nos, és az Isten?...

- Hogy hogy vagyok az Istennel?... Köszönöm jól. Nem bántjuk egymást. Én nem bántom őt, és ő nem bánt engem.

- És mi az ön hite? Mi maradt meg önben gyerekkori vallásos emlékeiből?

- Pardon kérem, disztíngváljunk. A hit és az ember, az két külön dolog. Az én emlékem az, hogy egy rettentő piszkos zsidó iskolába jártam, és iszonyúan utáltam a tanítót, mert büdös volt, és borzasztó komisz. A hitem, az aztán valami egyéni dolog; ez az enyém: mért beszéljek róla? én nem akarok prozelitákat szerezni: minden papnak ez a vágya, s csak ez, már a Krisztusnak is, neki is kedvesebb volt a megtérő bűnös, mint a száz igaz. Ezek a tömeghitek: ezek olyan járványok... Ott van Haeckel, aki tudományos alapon csinált vallást és monizmusnak nevezte. Ennek a monizmusnak éppen úgy vannak rabbijai Magyarországon, mint másutt. (Pardon, megnyugtathatom, hogy rabbijai s nem plébánosai.) Azt tanítja, hogy minden csak az anyag és semmi más: más semmi. És tartottak istentiszteleteket, ahol protoplazmát ettek szentelt ostya helyett. S most jön egy Gustav le Bon nevű francia, s bebizonyítja, hogy az anyag az semmi, az elmúlik. Leméri, hogy a szemünk láttára megsemmisül, érzékeink számára megszűnik, szóval érzékfölttív válik. No. Döfd meg. Ki van rántva a gyékény a monisták lába alól. Még ezer esztendő sem kellett hozzá. Most már mi lenne, ha közben II. Lajos a monizmust államvallássá teszi, a professzorai hitbizományokat kapnak, amelynek a jövedelmén csak táncosnőket szabad segíyezni, de a tanyai néptanítókat nem?...

Ezzel feltette a kalapját s két oldalzsebbe dugott kézzel, furcsa szögletes, négeres mozgással kiment a többiek után.

Miklós egyedül maradt mély bánatával. Úgy félt az emberektől, úgy utálta őket.

S meglátta az aranyat, ott a másik asztalon.

Mohón, kapzsin, irigyen s lüktető mellel és megrémülve mint a felbőszített s ketrecet nyílni látó fenevad, bámult reá.

Ha most megjelenne a tündér, s azt mondaná, három kívánságomat teljesíti - mondta magában, és egyre az aranyat nézte, szerette volna fölvenni, eltenni, a szobájába menni és elfelejteni, hogy mi volt ma - első kívánságom volna ez:...

Sokáig habozott, tűnődött, nem is gondolt oda, régi mákonya volt, kisgyermek kora óta, hogy lefekvéskor, altató imádság után, ha még ébren maradt, a mese kívánságainak útján csapolta le fantáziája túlságait. A világért soha el nem árulta volna ezt a szégyenletes gyermekességet, mikor egy kedves professzora kisdíák korában azon kapta, hogy egyedül bolyongott az iskolakert utain, könyve becsukva, s szórakozott szemmel rőtt az utakat, ki akarta vallasni, min gondolkodik: talán a kínvallas padján sem árulta volna el nevetséges gondolatait, s mindamellet egyre nagyobb szenvedéllyel üzte a lelki kéjelgésnek ezt a fajtáját.

- Első kívánságom ez volna: az angol banknak minden pénze, az aranyrudak, hordók mind itt a lábam alatt legyenek. Pincében, amely csak az én varázsszavamra nyílik meg... Amíg akarom, a zsebem tele legyen azzal az arannyal, amely így az én tulajdonomná lett... Akkor most azonnal megvenném ezt a házat... s várkastélyt építenék itt... Második kívánságom: hogy ez senkinek fel ne tűnjék, ez az emberek előtt egészen természetes dolog legyen, s engem senki ne zavarjon kutatással, kérdezősködéssel, vizsgálattal, vallasással, az egész emberiség, mint a világ legtermészetesebb dolgát vegye tudomásul, hogy én vagyok a földben elrejtett aranyak földi kincstárnoka, mert nem is az angol bank aranya legyen itt, nem! fölösleges az ember által nehéz munkával előszedett s az élet forgalmába beillesztett tőkét megrabolni mások elől, én azt akarom, hogy a földben, olyan helyen eltűnt aranykulák, honnan úgysem fogja soha semmiféle erő előhívhatni az aranyat: az álljon az én rendelkezésemre, feldolgozva, pénzzé verve, éspedig a magyar állam, az Osztrák-Magyar Bank pénze formájában... Tehát első kívánságom: ennek a természetben elkallódott aranyennyiségnek az én számomra való ideteremtése, második kívánságom: hogy ezt én zavartalanul fel is használhassam, harmadik kívánságom: hogy újabb három kívánságom teljesíttessék.

Tágra nyitotta a szemét, s felébredt egy kissé gyermekded álmából, meglátta a szobát, amelyben egy nagy gázlámpa égett, bántóan világos volt, a szeme már fájt. A fal durva homokkal volt simítva, s a szobafestő nyers és vad színű festékei irdatlan mintákban voltak a falra kenve. Az egész szoba olyan durva és ordináré volt. És ő már ellankadt s tovább beszélt, még az ajka is utánamozgott, mint az imádkozó öregasszonyoké az ima olvasásakor.

- Újonnan való első kívánságom - folytatta szándékosan altató ábrándját, s most újra tetszett neki ez a kis diákkori ötlete, hogy a tündér három kívánságát a végtelenségig ki tudja játszani azzal, hogy folyton újabb három kívánságot jelent be - első kívánságom, hogy: nyolcvankét éves koromig állandó és zavartalan egészséges ember legyek, jókedvű, egészséges és erős és életvidor, soha betegség, soha testi kimerültség, semmi levertség, semmi bánat ne kínozzon, csak erő és egészség, vasegészség és ami fő: jókedv. Szeressek élni és dolgozni, s második kívánságom: minden nő szerelmes legyen belém, s minden nőt megkapjak.

Láz reszkettette meg, a szája kinyílt, a szeme lecsukódott, s lassan lihegni kezdett, a kasszír-nőre gondolt, s nem gondolkozott tovább.

Akkor az ajtó vele szemben kinyílt, s bejött a képviselő. Amint az arcát meglátta, egyszerre visszatért erre a földre.

Kiegyenesedett s tudta, hogy most fog következni az arany, és a vizsgálat és a baj.

Arday leült a régi helyére, utánajött a takarékpénztári igazgató, az is a helyére ült, majd a rendőrkapitány, aki szintén pontosan úgy ült le, ahogy előbb. Az ismeretlen fiatalember nem

jött, csak ezek hárman. Miklós hirtelen körülnézett rajtuk s csodálkozott: úgy tűnt fel neki, mintha ezek nem is mentek volna ki, csak őneki rémlik, hogy nem voltak bent... Mért ültek le úgy, mint az előbb? Mért nem cserélték el a helyeiket, mért nem ültek egymás ölébe, vagy mért nem pofozzák egymást: mért van az emberek közt oly csodálatosképpen állandó viszony? hogy tudják az emberek fenntartani a tekintélyt? honnan ismerik a módját annak, hogy hajszálfinom távolságban kövessék egymást, s harc és lázadás útján tudjanak csak egymás bűvkörébe beljebb hatolni... Valóban boszorkánykör van húzva minden lélek körül, amely őt megvédi, s nem engedi, hogy más lelkek azon belől léphessenek?... ahogy a hívő paraszt boszorkányozó leül a keresztúton, és kört húz maga körül, s a lidércek és manók és földalattiak jönnek nagy lármával és rémítő visongatással, de senki közülük egy lányira sem tud ezen a körön belül lépni, hacsak maga az illető el nem veszi a fejét, meg nem ijed s ki nem ugrik rémületében lelki nyugalmának megközelíthetetlen várából: amikor is azonnal széttépik a boszorkányok... Ez most neki valami lázas és álomszerű szimbólumnak tűnt fel, s nagy igazságnak, amennyire csak álmában tud az ember igazságokat átérezni. Úgy is volt, mintha aludnék, mintha minden álom volna, késő éjszaka volt, s ő réges-rég, idők óta nem virrasztott ennyi ideig ily felizgatott lelkiállapotban.

Most azonban jól volt lakva, szokatlan érzés, elmosolyodott rá, szokatlan mosoly. Még egy fél pohár bor volt előtte. Fél litert megivott itt ma este, fél liter bort nem ivott régen... talán tegnapelőtt, a papné asztalán... De mintha az akkori mámor is csak most szállott volna agyára...

Nem hallotta, mit beszéltek, egyetlen szót sem értett a ritka, szétszórt közönséges beszédből. Csak azt látta meg, mikor Arday az aranyra nézett: felemelte a kezét, feléje nyúlt. Megkaparta az asztalon a kis pénzdarabot, s a markába vette. Ez oly csodálatos volt, annyira lehetetlen.

Soká nézte Arday az aranyat, erősen és figyelmesen, komolyan, ez az ember nem tud mosolyogni. Ez egy gonosz lélek, tele gonosszággal, ártó érzésekkel, az ilyen ember nem tud nevetni. Ez nem ad ki magából egyéb akaratot, csak ellenségeset és bántót, ez komolyan veszi a dolgokat és mérlegeli: ez csak szívni akar, élvezetet és testi jókat másokból, anyagokból s lelkekből egyformán, ez egy gonosz pók a kifeszített csillogó hálón, a lila hajával s lila bajuszával s a gondosan kicsiszolt öreg körmeivel... Ez ha csókol is, komoly és akaró és váró, ez nem mosolyog, ez kiél, ez mindent magába szív, ez félelmes, félelmes ember ez. És Miklós meghallotta a hangját, a nyefegő, nemtörődöm hangot: kénytelen mégis bármennyire nem akarja, a száját kinyitni s erőt fejteni ki, hogy a hangja megcsikorduljon, mert nem tudja akaratát másképp közleni, de csak annyit ad ki magából, ami éppen elengedhetetlenül muszáj: más feszítse meg a fülét és a figyelmét, hogy elfoghassa a gondolatait, szinte az emberi hang alatt valahogy muszáj és rettenetesen muszáj mindenkinek figyelni rá halotti csöndben és előrehajolva s minden képességét összeszedve, hogy egy szilánkot se veszítsen el az ő ajándékából, mert hihetetlenül fontos, hogy teljesen és egészen megkapjuk az utolsó foszlányig azt, amit ő kiereszt magából... Miklós kétségbeesetten füllé vált és rettegett, hogy egy szót elveszít:

- A kis keresztlányomnak minden esztendőben, a születésnapjára, február 18., egy aranyat küldök - mondta Arday -, egy-egy kiválasztott példányt.

Miklósban szinte megállott a vér: a halálos ítéletét érezte a szavakban: február 18! Nyilván Arday a Márta keresztapja... De hogy! - sikoltott fel benne a düh, a felháborodás, s a morál! - A papné első férje?...

És most egyszerre homlokon vágta egy gondolat, még a szeme is ellobbant bele: férj?... ugyan?... Nem férj!... valami más...

Ajkát beharapta, s hevesen zihált, de nesztelenül, mert nem tudhatta, melyik pillanatban szólal meg újra ez az ember...

Az öregúr most feltette a cvikkerjét. Az aranykeret alig akart megállni az orra nyergén, felduzzta a puha bőrt s lecsúszott többször is. Mikor végre ott volt, billegett a kék szemek előtt, olyan lett a nagyúr, mint egy vénasszony, kicsinyebb, kevesebb, asszonyosabb. A fogai kísértetiesen fehérek voltak, sokkal jobban állana már neki, ha be volnának esve az ajkai, ahelyett, hogy porcelánszínű műfogakkal hamisítja magát...

- Kaphatok egy aranyat? - kérdezte, s nem nézett senkire. Miklósnak a szívébe állt a rémület.

A takarékpénztári igazgató túlbuzgón szedte elő a tárcáját, a rendőrkapitány is a hátsó zsebe felé evezett. Kotorásztak s az igazgató csakugyan kitett az asztalra egy sárga pénzt.

- Nekem bizony nincs - mondta a rendőrkapitány, a hangja csakúgy kirikoltott, bántóan, kelletlen, mint a vaslánc csörgése. - Nincs magának, pap uram?

Miklós ijedten intett igent. Most újra megütötte az az érzés, hogy ő nem láthatatlanul van jelen...

Zsebébe kotort, s kivett egy darabot. Visszaeresztette s másikat vett az ujjai közé, megint mást. Oh, istenem, melyiket vegye, hogy ne legyen a maga árulója.

S azok ott nem mozdulnak, csak a kapitány néz rá várakozva, szúrósan.

Nem jött érte, neki magának kellett odatennie az asztalra, és bármennyire gyűlölte is magát érte, nem csapta oda elébük, hanem igen alázatosan, igen figyelmesen s mint egy gyerek az iskola igazgatója előtt, az asztalra helyezte a halálos bizonyosságot. Várva a büntetést.

De akkor dacos érzés fogta el, s visszament a helyére, leült.

Az öregúr pedig fölvette az aranyat. A szemüvegén át nézte, felvont szemöldökkel, két ujjá közt tartva.

- Igen... - mondta - szép arany, ritka szép darab. Tízdolláros. Az ára körülbelül negyvenkilenc-ötven korona. De ez, ez egy speciális darab. Ez tízszerannyit ér, hússzorannyit, az a kérdés, milyen gyűjtőre akad az ember. Egyetlen sajtóhiba van benne. A dáma szalagján - nézzék csak - a LIBERTY így van írva: LIBEBTY... Ebből talán az egész világon nincs több, kibocsátás előtt visszavonták az egész verést, újra beolvasztották... Ez sokat ér...

Matolcsy fakó arccal ült. A szeme befeketedett, s csaknem megtört fénnel meredt a tudóskodó rohadt arcra.

Az öregúr lassú, higgadt mozdulatával, amelyben soha nem élt egy pillanatig is holmi egzaltáltság, vagy vérmérséklet?... akkor elővette a saját pénztárcáját s annak a részéből elővett egy piciny aranyat.

- Ez is elég érdekes. Persze, ennek nincs veretési hibája, csak nagyon ritka pénz.

Megnézte, mint a múzeumban a régész a jól ismert dolgokat, amelyeket csak azért néz akkora figyelemmel, hogy alaposabbnak látsszék a publikum előtt.

- „Un peso. Republica de Costa Rica”... Európában ez meglehetősen ritka. Véletlenül, ha látni is ilyet, de keresni, felkutatni, megrendelni, az lehetetlen... Érdekes, hogy jut az ember ilyesmihez... Ma délután jön a kocsisom, hogy borraivalónak kapott egy pénzt, de a botos nem akarja elfogadni, hogy hamispénz. Mondom neki: nesze egy forint, igyál rajta:... Mondhatom, olcsón jutottam hozzá... Mikor először vettem meg ezt a pénzdarabot, jóval többbe került.

Most elnevette magát, kísérteties volt a vadonatúj fogaival, a petyhüdt, lúdbőrös ráncokba tört bőre, lilás és rózsaszínű, a halott sápadt szín mellett, itt-ott. Kétoldalt platinafogak csillogtak meg, óriási fogak, acélszínű harapók.

Miklós elveszett és meghalt ember volt. Mélységes mély örvény nyílt meg alatta, s szédült lefelé, lejjebb, mint egy liften le, le. Vérhullámok nyíltak meg s zuhogtak le az agyvelejéről, s tudta, hogy most vége, az élet be van fejezve, slussz.

Homályos szemmel látta csak, hogy csillog fel a vén hiéna arca...

- Azért ez a legfurcsább - s elővette a kasszírő aranyát. - A György feje. No, nézzék, ezt a buta, közönséges, korlátolt fejet. A cvikkeres orra, a tompa, korlátoltan hegyes szakáll, apróra nyírt, borbélyos ízlésű hajviselete, ahogy kínosan el van választva és ez a gyűrött, nyavalyás hegyes szatírfüle... Az egész Albion karakterét le lehet olvasni belőle. Mutattam a delegációban a vámszerződéseknél ezt a példányt...

- Duplanyomású: nézzék meg. Mind a két oldalon a György feje van... No... Nem érdekes?...

A rendőrkapitány csodálkozva kiáltott fel. Mintha két pénzdarab vastagságában középen ketté lett volna vágva és újra egybeforrasztva. Mindkét oldalán ugyanannak a pénznek képes fele volt.

- Egy ötlet... A keresztlányomnak akkor nem találtam, most legutóbb, valami különbet, hát úgy csináltattam ezt a Váci utcában.

S nézegette az aranyat.

Miklós úgy ült a székén, álomban, szédülve és alva. A foga vacogott. A homlokán verejték verődött ki.

- A kislány most tizennyolc éves... Nem jár rosszul ezekkel az aranyakkal a kicsi... A staffirungja kitelik belőle...

Most belépett a vendéglői lány sápadtan és remegve.

Mindnyájan ránéztek.

- Itt vannak a rendőrök - mondta rebegve.

- Jó - szólt a kapitány, s Miklós látta, hogy reánéz.

Az öregúr, mintha semmi se hozná ki a sodrából. Így piszmogott tovább:

- Föltéve, hogy a többi is megvan még.

A rendőrkapitány felállott, mint egy szelindek:

- Majd utánanéznünk, a betyár csillagát - mondta harsogva - hogy meglegyen! - S egész határozottan állott szemben Miklóssal. Vagy ez mind csak álom!

- Máté! - kiáltotta el magát, úgy, ahogy egyenesen állott s száját rémítően kitátotta.

Egy nagydarab, csizmadia képű rendőr lépett be.

- Jelentem alássan, itt vagyunk.

- Be!

Még két városi rendőr lépett be.

- Kísérjétek ezt az urat a második szobába...

Arday felemelte a mutatóujját. Finoman szólt.

- Kérném a jegyzőkönyvet, főkapitány úr.

- Igenis, nagyságos uram.

Ő maga ment ki s nemsokára hozott egy ív papírt, tintát, tollat s elkezdett írni, amint Arday diktált.

„Vádolt be ismeri, hogy - diktálta a formaságok után Arday - hogy ezen aranyakat Dékány Sámuelné született Sztánay Nusika birtokából még be nem vallott módon szerezte meg...”

Miklós csak ennyit fogott el, ebből is csak, hogy Sztánay Nusika... S azt suttogta: A szeretője volt!... Nem a férje... a szeretője...

Mikor készen voltak az írással, a rendőrkapitány az egészet még egyszer felolvasta:

- Így van? - kérdezte erélyesen.

Miklós szilárdan, fennhangon mondta:

- Igen.

- Tessék aláírni.

Miklós előrelépett, hogy kinyújtsa a kezét, de abban a pillanatban a karjában valami hallatlan módon feltámadt az ellenállás, a keze tiltakozott ellene. Ugyanaz az érzés ébredt meg teljesen, amely amaz első és emlékezetes aláírás után maradt meg benne: nem! aláírni többet semmit! soha!

- Nem írom alá.

A főkapitány elképedt. Vér futotta el az arcát, s ordítva, hogy a hangja a torkába szakadt, rárivallt:

- Nem írja alá?!... majd én megmutatom! - s a rendőreire nézett.

Miklós szeme önkéntelenül követte a tekintetét.

- Máté!

- Parancs.

- Alá fogjátok íratni!

- Igenis.

Miklós megdermedve nézett a szolgákra. Irtózatosságot pillantott, rettenetes ökleikre és megsemmisülve hanyatlott vissza.

- Majd aláírja ő, magától, nem lesz itt semmi - mondta a rendőrkapitány undorító szolgálatkészséggel s eszközeinek ismeretében félelmes volt a bizalma és vakmerősége: ez előtt nincsen önérzet, nincsen becsület, tisztesség. Miklóst egyre nagyobb szédülések érték. Soha, soha nem képzelte volna, hogy idáig süllyedjen az élet: rendőröklök és lópaták...

- Kérem - mondta reszkető hangon, de kiáltva és erősen feljajdulva, mint a gyerek az utolsó percben, mikor már suhog a rektor korbácsa. - Én református pap vagyok!

- 'Sz ippa! - mondta a rendőrkapitány durva képpel.

Miklós elámult, elkövült arccal nézett az arcába, nem volt ott semmi könyörület, semmi emberi. Ez nem értette, mi van őbenne. Ez nem bánta, mi történik övele. Ezt nem lehetett megatni, ahogy nem az állatorvost a kése alá kerülő tinónak rettegő nyöszörgése. Ez nem

gondol egyébre, csak arra, hogy gyorsan, erélyesen, kevés erővel s alaposan kiherélje a férfiúból, aki az ökle, a kése alá került, az ellenállás, az önérzet utolsó szikráját is.

- Az urak azt hiszik, loptam!?

- Ne szájalj! - ordított rá a rendőrkapitány. - Fogd be a pofád... - S pofonra emelt kézzel állott elébe. - Aláírod, vagy nem?

Egy pillanatnyi csönd volt.

- Aláírom - mondta Miklós méltósággal.

És még fakóbb lett:

- Aláírom, *mert igaz*. Ha csak egy szónyi hazugságot írtak volna bele a dologról, vegyék tudomásul, hogy nem írnám alá... Én az Örök Igazság szolgája vagyok, az én ösöm gályarab volt...

- Majd leszel még te is - mondta a rendőrkapitány felröhögve, de már amolyan fidélis komázással, mintha pajtásos hecc volna közöttük.

Miklós nem vette tudomásul, az asztalhoz lépett, fogta a tollat, s belemártotta a tintába.

Aláírta a nevét: „Matolcsy Miklós ref. lelkész Fábiánfalván”.

Akkor félreállott, csak egy fellépésnyire s most már egy hullának jegedt merevségével nézett az urakra, keze, író jobb keze a mellén feküdt, a másik ökölben lógott s mint egy gyilkos, komoran s mégis gondolkodva, kegyetlen gondolatok között forrva s mégis akcióra képtelenül, nézett az urakra. Szeme, apró sötét szeme elbújt koponyája mély üregében s haja előre-csapzottan lógott nagy homlokán.

A képviselő lassan emelte rá a szemét, egy parányi kis pillanatig szinte meghökkent ettől a gyilkos vadsággal rámeredő hullaarctól, amely sovány volt és viaszos és amelyből nem jött már semmi szánalom és semmi könyörület... De azért nyugodtan és szenvtelenül nézte, csak nézte, mint a bikát a néző a páholyból. Bármilyen közel van is, ott a torreádor, s ott a társadalmi élet mentelme, korlátja... Tudja, hogy abszolút veszélytelen szembetalálkozás... Tudja, hogy ez neki csak épp egy kis szórakozás, elpetyhüdt idegeinek némi fölzavarása...

- Írjátok alá... - mondta a kapitány.

S a három rendőrlegény egymás után odaírta a nevét a papírra. A kapitány megnézte az írást:

- Stemplit.

Az őrmester kivette a nagy kék köpönyegje zsebéből a kis vörös dobozt, a gumibélyegzőt, megnedvesítette a kék párnán s nagy gonddal rányomta az írás alá a rendőrség hitelesítő pecsétjét. Akkor szalutált.

- Várjatok kinn.

Katonásan szalutáltak és kimentek.

- Méltóztasson parancsolni, képviselő úr - mondta a rendőrkapitány összehajtogatva az írást.

Miklós felhúzta a homlokára a szemöldökét, elmeredve félve. Mit akar ez evvel az írással?

Előbbre hajlott s ránézett a képviselőre.

Ez megnézte kényelmesen, nem sietve az írást, s így szólt:

- Fábjánfalvi pap?... Ez aztán hazugság.

- Tessék? - lihegte Miklós.

- Én csak ismerném, ha odavaló volna!

S csöndesen nézett Miklóstra.

Miklós most látta csak, mennyire ki volt csinálva ez az egész. Milyen ravaszul és milyen tudatosan. Mennyi hazugsággal, de mért? hát mire a hazugság? hát nem lehetett mindezt nyíltan? hát nem volt elég joguk az őszinte kételkedésre?...

- Arday képviselő úr? - kérdezte, keményen a szemébe nézve. De ez mintha érzéketlen volna az ilyen nézéssel szemben:

- Hogy micsoda nevelés van ma ebben az országban?... A közelmúlt sikertelen politikai küzdelmeiben megrokkant a nemzeti önérzet, és úgy látszik, azt az iskola útján sem fogják már felébreszteni. A szabad gondolkozók szervezett destrukciója! - tette hozzá, mint valami refrént
- mert az egész dolog innen ered.

5

Miklós felhúzta a szemöldökét erre a bálványbuda konokságra s egyszerre mintha hályog esett volna le a szeméről, nyíltan nézett az urakra, akik oly kicsinyek voltak, annyira gondolat-híjasok, tisztára nevetség ez a baromi erőszak is, amellyel tőle bűnjelet vettek. Hát mire az? Mit érnek vele?... Ha valóban bűn volna alatta, akkor igen: zsebemben vagy! húzd meg magad, vagy kitöröm a nyakad... De így!... Szegény emberek: megfélemlítés?... Gyászalakok. Hozzátok képest a kurátor komoly és valóságos ember volt: az igen, az fölfedezte a mély bűnnek egyetlen részét, abba beleakasztotta az ujját s lerepesztett egy darabot a megrepedt sziklából. A kurátorral szemben valóban bűnös voltam: mert én adtam neki agit, hogy vesztegetéssel nyerje meg a falut... S ő csak okos ember volt, aki nem tett bolondot: vesztegetett, de nem a saját pénzéből, vesztegetett a pap rovására... Ha én akkor alá nem írom a nyugtát, a dolog botránnyá nő, s kivirul a vétek csírája s megemészt engem magamat... Soha, még *akkor* senki előtt és soha nem mertem volna letagadni, hogy én valóban engedélyt adtam a kurátornak arra, hogy itasson... Ma nem tudom, hogy volna s mint lenne: ma, azt hiszem, a szeme közé nevetnék... Ma!... ebben a pillanatban... most, most látom csak, hogy ó Bálám szamarai, akik vagytok: ti akarjátok nekem játszani a tekintélyt s a veszedelmest... S nem is hallotta, mint a vízzúgást, mint a malomkerék monoton csertepertejét, a nagy férfiú, a nagy politikus filozófálgatásait, mert nem elég egy fiatalembert sárbataposni s kifosztani becsületéből: meg is kell tanítani:

- A magyarság csak akkor tarthatja meg vezető szerepét - ébredt fel a figyelme ezekre a szavakra -, csak akkor nyomhatja rá sajátos bélyegét az állam s a nemzet egészére, s csak akkor biztosíthatja ennek az országnak nemzeti jövőjét, a szláv és germán elem csapkodó hullámaival szemben, ha *erkölcsösebb* is, akár mint az itt élő egyéb népelemek, akár a minket környező kis és nagy nemzetek.

Miklós mosolyogva nézte ezt a hipokritát: mily csodálatosan teljes minden emberi karakter. Hát nem elég a gonoszság és a rossz lélek magában, a szentesség takarójára is mindenkor szüksége van: voltaképpen nem is felháborító a gazoknak álnok prédikációja: megható... Íme, nem szabad teljesen őszintén kirohanni a gazságnak az emberiségre: nem öntheti el, mint a gátat áttörő áradat a szegény emberi lelkek szelíd vetését, csak alulról szivároghat fel, csak alattomban, mint a talajvíz.

A takarékpénztár egészséges igazgatója a maga egészséges paraszteszével kontráz:

- Hja, ez az, amit nem tanítanak az iskolában: az erkölcsöt!... Tudósokat nevelnek. Tudományos papnevelés. Kérem, a papnak nem baj, ha olyan számár mint az iksz, csak szerető és gyöngéd lelkű egyházatya legyen.

Miklós egyre derültebb lett, az igazgató úr arca is világított, az alkoholmérgezés tünetei teljes fényükben koronázták meg egészséges cifferblattját, ahogy diákszóval mondta magában.

Arday mindinkább mámoros volt, ez a hallgatag s szavain és gondolatain mindig uralkodni igyekvő ember, most győzelme ittasságában s ittassága győzelmében elkezdett rekedten kukorékolni, mint egy részeg kappan, ha eszébe jut ifjúsága:

- Úgy van: de kétféle tudomány van: - mondta már akadozó nyelvvel, de annál jobban professzoroskodva, mert minden kálvinista úrban ott lappang a debreceni professzor - helyes és helytelen tudomány. A helyes tudományról napról napra több bizonyítékot szolgáltat az írás ama szavainak igazsága mellett, hogy az apák bűnei hetidíziglen büntetnek a fiakban s az ártatlan utódokban. Ezt kell közmeggyőződéssé nevelni a magyar fiatalságban, ha erős nemzedéket akarunk a késő jövő számára biztosítani. És ebben legtöbbit a vallásos meggyőződésnek a tudományos meggyőződéssel való szoros harmóniája tehet. Éppen azért elő kell segíteni a felvilágosítással kapcsolatos valláserkölcsei felfogásnak minél szélesebb körben való terjedését és megizmosodását s nem szabad melegelednünk azzal a frázissal, hogy a művelődés terjedése világszerte a nemi erkölcs, a nemi élet erkölcsösségének hanyatlásával jár karöltve... Mert nem elég a nemzeti önértéket talpraállítani, a nemzeti közérzést megteremteni, a széthúzó osztályharcokat egyetemes nagy nemzeti törekvésekkel fölvaltani: hanem a megromlott erkölcsöket is helyre kell állítani, meg kell javítani. Valóban elszomorító az a léha erkölcsi felfogás, amely *in materialibus* mindent megenged, ami a bírósággal összeütközésbe nem hoz, vagy a társadalmi érintkezés külső formáin belül marad, s még akkor is, ha a tisztességérzet föllázad ellene; *in sexualibus* pedig még a legrútabb bűnt is dicsőíti, vagy legalább az embernek természeti ösztöne alapján mentegeti. Márpedig ez a léha erkölcsi felfogás, fájdalom, napról napra szélesebb körben hódít, s annyira megmetyelezi társadalmunkat, hogy szinte kétségbe ejt, hogy hová fog még fejlődni. Ezért... uraim... ütött az órája a felekezeti szellemben való nevelésnek, s ezt én, a kálvinista magyar, uraim, én programom alapvető pontjának lenni ösmerem: a felekezeti szellemben való nevelés, uraim, rendszerint ellene van az igazi valláserkölcsei meggyőződésnek: tehát fel kell váltani a felekezeti szellemben való nevelést, uraim, az igazi valláserkölcsei nevelésnek: amely önmagunkkal szemben szigorúságra, másokkal szemben pedig türelemre nevel.

Miklós báván, most már egészen belebolondulva hallgatott. Ez az egész valami mechanikus gondolatkapcsolódás, rossz vezércikk a Budapesti Hírlapból, vagy pedig azt hiszik az emberek, hogy szájjal becsaphatják magát a Jóistent is? Már megint megszűnt benne a türelem s a mosoly, már kábult volt, s úgy érezte, hogy ezek a titkos bűnözők, ezek a fajtalanok és részek, ezek a pederaszták és árvafosztogatók, ezek az urak, akik gazdagságtól, akaratuk mindenben való teljesülésétől, testi, szellemi bőségtől s benső bűneikben való megrothadásuktól elfajzottak, ezek az urak sokkal veszélyesebbek az emberiségre, mint ahogy látszik... Mindenük van, s még minden kell nekik: ételük, italuk, mint valamely folyó hömpölyög körülöttük, s nem bírják magukon keresztülereszteni, mint zsilipén a gazdagság adta jóérzéseknek folyamát, amely előttük valamiképpen feltorladt s a szegények tátott szájjal, soványan és éhesen és napkeletimádóan tartják feléjük összekulcsolt kezüket, hogy részt kapjanak, bármi csekélyet, a jóknak ebből a spriccelő szennylevéből, amely még legalább elemésztetlenül kerül ki belőlük!... Fúj... Groteszk és torz képben látta, s késő éjszaka vetélő s izzó agyával e fantasztikus képet, s Arday egyenletesen tovább örölt:

- Az egyházakat mindenütt, ahol nem a felekezeti elfogultság kiélesítésére, hanem a vallásos érzésnek fejlesztésére törekszenek, a társadalomnak a legnagyobb erővel kell támogatnia. Nemzeti létünk szempontjából sokkal fontosabb a jó erkölcs és a családi életnek vallásos meggyőződésen alapuló tisztasága, mint akár a gazdasági, akár a kulturális életnek a fejlettsége. Mert a gazdaság és kultúra csak a jó erkölcs mellett emelője a nemzeti létnek, nélküle pedig csak a faj elromlását, ellenálló erejének megrokkadását és belső rothadásának siettetését eredményezi. Hiszen Róma és Hellasz magas kultúra és gazdaság közepette indult belső rothadásnak s egészen elpusztult mind a kettő. Franciaországban pedig az erkölcsök hanyatlása mellett éppen a nagy kultúra és vagyoni jólét eredményezte a nemzet propagatív erejének a megsemmisülését. A családi élet tisztaságának és erkölcsös voltának alapja az emberek vallásos érzülete. S nemzeti létünk, propagatív erőnk szempontjából annál fontosabb reánk a családi és szexuális élet erkölcsös volta, mert... kis nemzet... vagyunk s nagy nemzetté ez a nemzet csak propagatív... erejének sértetlen... fönntartása mellett... fejlődhetik.

A takarékos igazgatója hirtelen felemelkedett s ijedten áthajolt az asztalon.

Pár pillanatig mereven nézett a nagyúr arcába, amely elfakult s kínos verejtékcseppek ütöttek ki rajta.

Miklós maga is ijedten nézett rá, ahogy a bárány nézne a mészárosra, akit a guta üt meg taglózás közben: hát te is?... Az öregúr azonban nem sokáig hagyta őket tévedésben, elnyújtotta karjait s két székbe kapaszkodva eleget tett a természet parancsának.

Bűz és undorító láva. Vízrel öblögetés, fürtelem.

- Nagy ember - mondta Miklós -, nagy politikus, a haza oszlopa. No? kiadod lényed igazi tartalmát?... No?... a zsebedben van a papod halálos ítélete!... nem segít?... no?... az nem jön ki?...

Mikor megtisztogatták az öreget, úgy-ahogy, csak akkor hívták be a lányt. Az még mindig fenn volt, a szeme már egészen vörös volt, már sehol semmi vendég nem volt az épületben, csak ők, s neki a másik szobában egyedül kellett virrasztania.

Igen fanyar arccal lavórt hozott, s hozzáfogott felmosni.

A képviselő úr pedig folytatta valami csodálatos elokvenciával, amely túl mindenén még egyre jobban dolgozott általa:

- Bomlasztó elem bujkál köztünk... Évtizedek óta bujkál, s egyre erősebb a hatása, ma már fenyegetően bomlasztó a hatása. Ez a szellem a kozmopolita emléken táplálkozva, elkezdte a hódítását a legelső s legkönnyebben mételyezhető rétegeknél, s beférközött a magyar közélet minden nyitva hagyott zugába, rávetette magát a legelső népre, a könnyen hívő tömeget hamis jelszavakkal hatalmába vette, elcsikarta a szellemi s anyagi javakat, elzsidósította az irodalmat, művészetet, a tudományt, leseperte róla a magyar faj ezredéves egyéniségét, s rápiszkította a maga nemzetközi bélyegét... S az egészben a tragikum az, hogy a nemzeti ügynek ma többé nincs tábor. Magyarország ebek harmincadjára jutott... Ennek az országnak urai voltak a mágusok, dereka volt a köznemesség, keze-lába a parasztság, ez nagyon szép rend volt. Erre most mi van? A Nemzeti Kaszinó maga áll be destruktív szerepre. A Tivadar pohárköszöntője a jogkiterjesztésre szól... Az urak meg vannak örülve... Nem tudják, hogy Magyarország: az egy nagy hitbizomány, amely rájuk szállt, s nekik kell átadni épen és sértetlenül az utódoknak: s most az általános választójogról tartanak pohárköszöntőt a Nemzeti Kaszinóban?...

Felemelte a szemét, apró kék szemei rámeredtek Miklóssra, idegenül s tétován: nem ismerte fel, látszott, a papot, akit ma leütött, mint egy bakonyi betyár... Az ittasság rohamosan uralkodott el rajta, az arca egész lila lett, s egyre jobban csuklani kezdett.

- Egyetlenegy ember van ebben az országban - mondta dadogva -, aki, akinek, akibe... csak egy Tisza... Tisza István... Az egyetlen férfi... Ő megmondta: ő előtttem megmondta, hogy ő megadná az általános választójogot az oláhnak is, a rácnak is, a nemzetiségeknek: de a magyar parasztnak nem...

Miklós egyre nagyobb megdöbbenéssel hallgatta a zavaros beszédet, vajon nem most jönnek-e ki az igazságok?

A másik két úr összenézett, s intettek egymásnak.

- Le kell fektetni - mondta a rendőrkapitány a lánynak, aki kivitte a lavort.

A lány savanyúan, mérgesen, komiszul nézett vissza.

- Cipeljék maguk, én nem fogom cipelni megint.

Arday lecsukódott szemmel csaknem leesett a székről, a nagy zökkenésre, amint meglódult, fölébredt, s dadogva mondta:

- Nekem csak olyan férfiú kell vezérnek, aki férfi, aki vasember. Aki nem tékozolja el a nemzeti vagyont. Olyan ember, aki nem dobál aranyakat a ri... rimáknak, hanem az utcán megalkuszik velük... Mert a nemzeti becsületért minden pénzt áldozunk, minden birtokunkat a hazáért, de egy utolsó utcalánynak, édes fiam, nem adunk aranyat: annak szabott taksája van, édes fiam...

Miklós hülyén nézett a részegre. Annak a szája eltorzult és leferdült, s nyál folyt le az állán, mintha az utolsó váladék eredne meg belőle. S szelleme is ilyen félelmes és undorító dolgokat eresztett: az előkelő magyar, a vagyonokat eltékozló finom úr, a magyarság hírneves rétora... a régi magyar, a történelmi szép név egyik legutolsó viselője... Nézte, nézte és megháborodott a lelke.

Fölháborodott a magyar faji érzése. Ez a gazember, akit minden gondolatában gaznak mondott, mégis: magyar ember volt, magyar úr. S nem akarta látni, hogy fajtájának ez a kiváló példánya ekkora fizikai gyöngeségnek lett áldozatává. Csodálatosképpen idáig csak gyűlölte s ellenségesen nézte, most szégyellte, mint Noét a fia s álszeméremnek köpenyét dobta rá... Sajnálta, takarta, gyöngéd lett hozzá, s egy pillanat választotta el, hogy hozzá nem lépett, hogy ölbe vegye, s hazavigye az ágyába, a szobájába, lefektesse, meggyógyítsa: akármilyen volt, neki magyar volt, ennek a kis drága magyar fajnak egy embere, magyar nagyúr s ő ezeréves szolgalelkével bűnében, gyengeségében egyformán letagadhatatlan tisztelettel nézett az ezeréves úrra s eszébe jutott a nagyapja (aki egykor földesurának, ki Bécsbe készült a császárhoz... gyorsfutár sürgönyére... s ez út a kancellárságot hozta meg neki... épp a kastélyban volt vacsorán, hogy a falusi este unalmát enyhítse urának, a főúr bosszankodását látva, hogy kedvelt tiszaujlaki bajuszpedrője hiányzott az úti csomaghoz, titokban, legényt kerített s hajnalra meghozatta Tiszaújlakról a kenőcsöt: s ezzel az ekléziának egy tizenkétholdas kaszálot szerzett örökös papi fizetés illetményül), nem hal ki oly gyorsan az ősi nevelés. Matolcsy Miklós szeretettel s tisztelettel cipelte lelkében az urát, szolgálta a gazdáját, a megnyugtató kényelme felé...

Nem kellett odáig aláznia magát, amennyire belső hajlamot érzett, a takarékgazgató s a rendőrfőkapitány a hóna alá nyúlt az öreg nemesnek s fölcipelték szépen.

Az öregúr, amint lábra állott, merev lett, fejét fölemelte s nem nézve se jobbra, se balra, úgy rakta lábait előre, mint egy automata, minden súly és erő nélkül: az öntudaton túl még megmaradt benne a kulturált test fizikai hiúsága: úr maradt, amint nem tud úr lenni, aki nem úr...

Miklós bizonytalan s hánytorgó érzésekkel maradt a rossz szagú szobában. Most nem látott tisztán. Most nem látta a jövőjét, most már igazán nem látta rendeltetését... Megsimította a homlokát, s nem volt helye itt. Sem leülni, sem kimenni, sehová nézni, vagy valamit akarnia nem lehetett. Benne is túrhetetlen fizikai utálat s gyöngeség halmozódott fel... Persze mégis van valami igaz abban, amit az öreg úr mondott a destrukcióról: azelőtt egész más lett volna az ő helyzete... Azelőtt el sem lehetett volna képzelni, hogy egy fiatal pap hónapokig ellegyen a falujában, hogy nem megy tisztelegni a földesurához. Akkor pedig az úrral vagy összehangolódik, vagy nem... a patvarba, összehangolódik: udvari mulattatója lesz, s örvend, ha szót nyerhet előtte és kedvében járhat nekie... most is az ő kocsiján jó be, vele, elszidogatják együtt az új időket, a progresszíveket, a felforgató zsidókat, az ellenzéket, amely vakon ugrik sötétbe... s mikor leitta magát a gazda, valóságos cselédi hűséggel támogatja ágyába... De ő?... Nem ismeri helyét... Sem vele, sem ellene... Lehetetlen helyzet... a papné aranyai... megígért pofonok, rendőri pofonok s még csak nem is mártírkodás, még csak eszmei tartalma sincs az erőszaknak... Uhh, suta sors... szerencsétlen pálya... az Isten ez utolsó szolgája a földön.

De az aranyak. Ott hevert a három sárga kis pénz az asztalon: fogta, fölszedte. Zsebébe nyúlt, kikotorta a többi, az összest. Együtt volt újra mind a tizennyolc. Lehasított egy szeletet az asztalon levő újságból s belesodorta kis kemény tekercsbe. Még a lelke megkönnyebbült, hogy ez megvolt. Megvolt, visszaadhatóan.

Bejött a kasszírő, amint meglátta egyedül a fiatalembert, lehúzta a nyakát és vigyorgott.

Miklós ijedten nézett rá, szinte meg volt rémülve tőle, egészen el volt borzadva, hogy na most... S a lány csakugyan keltette magát s a szemébe kacsintott, és olyan alattomos és olyan cseléd volt... Nem, ezt nem... mikor az urak kimentek... ezt nem, hogy most a hátuk mögött... nem... elundorodott s megdühödve fordult tovább!

- Vén piszkos - mondta a lány -, minden este, ha bejön a falujából, a fene egye meg.

Miklós elfeledte, hogy neki nem szabad, hogy kinn rendőrök virrasztanak, fogta magát s egy szó nélkül el-, kiment.

A hűvös udvaron erős szél volt, ahogy a füledt, bűzös melegből kilépett, szemébe csapott.

A hold most jött fel, kevés, vékony pengéje volt az égen, felpillantott reá, aztán nem volt kedve elmélkedni. Edzetlen, satnya volt, nem bírta a hűvöset, a szelet, a szabadot, sietett vacokra, elbújni. Megkereste s meglelte a sötétes folyosón a hármasszobát, benyitott.

Meghökken, bent világos volt, gyertyafény mellett ült egy feketébe öltözött úriasszony.

Rémülten ismerte meg Dékányt.

Ott állott az ajtóban egészen megdermedve s csak bámult, mintha kísértetet látna.

- Kezét csókolom - mondta aztán alázatosan.

A papné végre megelevenedett.

- Igen, igen. Ez a maga szobája... Az enyém a hetes...

Miklós csak annyit konstatált, hogy az asszony rendkívül szolid, ideiglenes és egészen szokatlan.

Az asszony arcán valami bágyadt, törődött szomorúság volt. Hosszan hallgattak, Miklós kissé zavartan állott, bántotta valamelyest ez a váratlan találkozás, nem szép gondolatok voltak benne.

- A képviselővel mulatott? - mondta az asszony aztán síri hangon.

Amint a száját kinyitotta, valami ijesztő üresség volt az ajkai mögött, idegenszerű volt.

Miklós végre elmosolyodott. Mulattam, gondolta. Igen: elnézett felfelé, a megvetett ágyra, amelyen a paplan háromszögbe volt fölhajtvva, a fehér sarka, a vörös paplan a fehér ágyon. Sárgaréz ágy, gyengén, sárgán csillogott a vékony gyertyafényben. Olyan ellenséges, olyan hideg és zavart hangulatok.

- Igen, mulattunk - mondta fanyarul -, kimulattuk magunkat.

- Igen - mondta az asszony, s most utólag figyelt fel, szórakozott volt, amint megszólalt, Miklós elkapta a szemét, bántotta valami ezen az asszonyon!

- Kik voltak ott? - kérdezte újra a papné.

- A rendőrkapitány.

- Feketics?

Miklós gondolkozott.

- Nem emlékszem, bemutatkozott, de persze az ember nem emlékszik a névre... Meg a takarékpénztári igazgató.

- Melyik takarékné?

- Az... az be sem mutatkozott.

S elnevette magát.

Újra csönd lett.

- Maga hogy jött be, nagyságos asszony, mért? - mondta egyszerre kíváncsian.

- Be kellett jönnöm - s gyorsan tette hozzá -, milyen volt, hogy viselte magát? mit beszélt?

- Ki?

- Ő... Arday.

Miklósnak a pillantása fáradt, tapadós lett.

- Sokat beszélt...

- Sokat? - mondta az asszony ijedten - részeg?

Miklós meglepetve nézett rá s vállat vont.

- Azt hiszem... Igen.

- Szegény... - suttozta a nő, s habozva ült, mintha fel akarna állani, elmenni, Miklós úgy gondolta, *hozzá* szeretne menni.

- Az urak vitték fel, úgy látszik, minden este így van - mondta kegyetlenül.

- Minden este? - szólt az asszony megsértődötten.

Miklós gondolkozott, honnan veszi ezt a gondolatát.

- Az ám, a kasszírnő - mondta magában. Borzasztó fáradt volt, abban a kábult állapotban volt, mikor az ember nem ura magának, s idegenül figyelni kimerült testét, lelkét.

- Szabad? - s leült az ágy mellé a székre. Az asszony az asztalnál ült, az ablak előtt. Az ablakra le volt húzva a vászonredő.

Sokáig ültek csöndben.

- Politizált? - kérdezte aztán az asszony sóhajtván.

- Igen. Dicsérte Tisza Istvánt. Meg Tisza Kálmánt. És szidta a modern időköt... Elromlott a világ. Kihalt a becsületesség. A családi tisztesség. A közerkölcs, a magánélet nemessége.

Elhallgatott, s maga elé nézett sajátságos mosollyal.

Az asszony úgy előregörnyedt, a félkarja az asztalon feküdt, s ő maga bágyadtan, lankadtan hajlott előre, feje féloldalra hajtva.

- Hogyan ismerkedtek meg?

- Rendőrileg - mondta hirtelen, s úgy gondolta, viccesen, Miklós.

Az asszony megijedt.

- Mit mond?

Miklós halkán nevetett.

- Kérem, mondja, mondja kérem. Mondja el.

Miklós most már nem nevetett. Az rémlett neki, hogy ha valaki előtt hibás és valaki előtt szégyellnie kell magát, a papné az... S nem tudta szégyellni magát.

- Hát nagyságos asszonyom - kezdte -, szégyen, nem szégyen, az arany a fejembe szállott, s tegnap délelőtt egy aranyat adtam a kocsisnak... A kocsis el akarta költeni, a boltos azt mondta, hamis pénz, a kocsis a gazdájának megmutatta... s a gazdája most az éjjel rendőrökkel engem elfogatott, s rákényszerített, hogy aláírjak egy nyilatkozatot, hogy azt Dékány Sámuelné született Sztánay *Nusika* önnagyságától... kaptam.

Az asszony, aki az elejét pilláival bólogatva hallgatta, hirtelen megdermedve nézett.

- Mire az neki - suttogta.

Miklós hallgatott.

- Azt nem tudom - mondta kisvártatva. Fájt neki, hogy nem őt sajnálja, hanem amarra gondol.

Az asszony kezeit tördelte.

Felállott.

- Hová megy?

- De hisz ez örütség - jajgatott el a nő -, ilyen szerencsétlen nap, hogy mi minden torlódik még össze... Az urammal nem találkozott?

- Nem.

- A baba meghalt.

Miklós csodálkozva nézett az asszony zavart, magából kikelt szemébe.

- Ki az?

Az asszony ajka sírósan remegett.

- A lánya - suttogta.

Fájdalmas, nehéz sóhajjal mondta újra:

- Az Arday lánya.

Leült, lezuhant, s csüggedten nézett maga elé.

- Azt hittem, ha magát bevárom... hogy maga fog tudni... segíteni rajtam... Én nem tudom, mi van, mi történik itt... azt hittem, maga az isteni gondviselés... Mit tegyek... mit tegyek...

Miklós valami idegen és érthetetlen világrendülésben érezte magát. Mintha a szeme előtt omlana össze valami építmény, idegen lelkek s idegen szívek s idegen dolgok, mit tudja ő, hogyan került bele... Az asszony sápadtan s összeomolva ült előtte, s nem volt ereje, látszott, sem sírásra, sem beszédre... Kint a szél rázta az ablakot...

- Kedves, nagyságos asszony:... kérem... mondjon el mindent nekem... ha megérdemlem a bizalmát... mondja el, kérem...

Lehajlott hozzá, s elfeledkezve mindarról, ami vele történt, csak az asszonyé akart lenni, jó kisfiú, aki osztozik s vigasztal a bajban:

- Ki volt az a baba?... Nem tudok róla... én azt hittem... a képviselő úr... agglegény...

Az asszony nem szólt.

- Ki hozta tőlük a hírt? - kérdezte Matolcsy hosszú szünet után.

Az asszony megkönnyebbült a tárgyilagos és közömbös kérdésre, egyenesebben ült.

- Alig ment el az uram... hazulról, a kocsival, az állomásra... Nem tudja, hol van szállva?

- Nem.

- Jött egy lovaslegény a Csehpusztáról: A nagyságos asszony hívat engem!... Nagy isten... Hívat! engem... Beteg? Mi baja?... Meg van löve. A baba!... Azt hittem, megőrülök! Megőrülök, mire odaértem... Az egyik szobában a lányom... másikban kiterítve Hernády...

Miklósnak meglobbant a szeme: a lányom... Alig értette az összefüggéseket, Hernádynak a neve távolról rémlett neki, egy nagybirtokos neve, a környéken...

Lélegzetviasszafojtva hallgatott, várta a titkokat.

De az asszony egészen összeomlott, nem szólt tovább.

Semmi nesz nem volt, csak a szél odakint.

Miklós nézte az asszonyt... Amint ott ült a vékony, finom teremtés, megtörve s elgyötrődve és sírás nélkül, maga elé dermedetten, mintha egy idegen lény volna, kit soha nem látott... Micsoda régi bűnök, mily félelmes titkok gyümölcse éredett meg ebben az életben... Ember, hogy élsz, hogy élsz, csak élsz a bűnök lápján, buján, virágozva s eljön az óra, a nem várt, mikor egy mozdulatára az időnek lehull a vészes gyümölcs... Mennyit élhettél, mennyit kéjeleghettél, vénasszony, még a legutóbbi napokban is új bűnökre érezted magad késznek és boldognak... Kevés volt neked az unalmas férj, kevés volt neked a csöndes házi tűzhely... Meg akartad javítani... Nem lehet... Mindenkinek sorsa ki van szabva, más sínekre átugrani... nem lehet... *Más sínekre...*

Tétován s paposan folytak gondolatai, a morális gondolatok folyamata indult föl benne. Az asszony biztonnal ezt mind megérezte.

- Elítéltetem - mondta csöndesen.

A fiatal pap megrendült. Sokára halkan szólt:

- Senki sincs, aki képes volna minden dologról eldönteni, vajon jó-e vagy rossz...

Az asszony hálasan nézett föl rá. S most már könnyesen sütötte le a szemét.

- Ha már egyensúlyunkat elvesztettük, hogy kerülhetjük ki a bukást?... - mondta újra Miklós, és a saját éjjelére gondolt, mily közel volt ugyanehhez... ő a pap... az első lépéshez, s följedt benne a gondolat, hogy ha egy ilyen ballépésnél gyereke... lenne s a végén... ő a pap is ideális lélettörekvésű lény. Mit szabad hát kívánni egy asszonyi állattól, és halkan, önmagát bírálva, beszélni kezdett: - Ha az erkölcsiség útjáról letévedünk, talán sohasem is térünk vissza rá... Az ember megkívánja az örömet, virágot szakít, s a virág egyre több, s az érzékiség így szól: Bízd rám magad, minél messzebb jössz velem, annál szebb vidékre viszlek... néha meg arra gondolsz, jobb volna a régi béke, jobb lett volna meg nem kószolni... Nem lehet... Az ember agyába befészkezi magát a vágy, s a gyönyör gyeplőjét megereszti, s halad egyenesen előre azon az úton, amely a halálba visz... Ah, ha leszáll az éjszaka, az ember azt mondja, vannak olyan helyzetek, mikor nem kell tetteket az erkölcs ítélete alá venni... sok olyasmi meg van engedve, amit a kötelesség szent nevével nem lehet illetni, amit nem lehet szent kötelességnek nevezni... De hol állsz meg? Hol van az ilyenben határkő?!... a tetszésünk?... nincsenek itt irányadó elvek, nincsenek... Csak következmények... A közönyös, közömbös dolgok köre egyre szélesedik, az erény országából tartományokat veszít az ember... Ezrek és ezrek vannak, akiknek a kötelesség mellékes dolog, de a gyönyör, az élvezet egész lelküket elfoglalja s életüknek alaphangulatát teszi. Az ész nem fékezi őket, élvezetből-élvezetbe rohannak, s nem kérdezik, az erény nem kíván-e tőlük valami mást, nem parancsol-e valami komolyabbat!... Talán nem lesznek kicsapongók: de abban semmi érdemük, az nem az ő munkájuk... ha nem tűnik fel rajtuk első pillanatra a jel, az csak a szerencse játéka, mert a szenvedélyeknek csak alkalmuk vagy a foka vagy a tárgya hiányzik náluk: de lényege nem... Ki érdemli meg a kicsapongó nevet, ha nem az, aki mindig olyan körülmények között érzi magát, ahol az erénynek nincsen dolga, alig kószolták meg az egyik örömet, a másakra készülnek. Még ki sem ürítették az egyik poharat, már tele szenvedélyük italával a másik, s még izgatóbb, még több gyönyört ígér... Gyönyör s gyönyörökre való készülődés, ez az életük... kötelességről hallani sem akarnak, arra csak akkor gondolnak, ha bosszúság vagy szerencsétlenség lehangozta őket...

S egyre tisztábban tűnt fel előtte eddigi egész élete. Már a diákkor eseményei szétfoszlottak előtte, de ráismert mostani rövid életszakasza alapján egész gyermekkorára, egész ifjúkorára is. Amily vad és lázas szenvedéllyel vetette rá magát azokra a képzelgésekre, hogy bármi áron megszerezze a papságot, úgy akarta mindig a sikert... S most az isteni gondviselés útját látta benne, hogy az első percben már itt volt a büntetés: a parasztok visszatörölése... ahogy árát vették annak, amit eladtak... S ahelyett, hogy akkor fölismerte volna ebben az Igazság isteniségét, milyen vad szenvedéllyel dobta rá magát, hogy szilaj gyűlölettel megfeszítse, aki neki a pillanatban ellenségének látszott: a vallásos gondolatot! végigkísérvén fejlődésében és megsemmisítvén egész értékében... Aztán egy ilyen szenvedélyes újabb öröm, a vágy, hogy aljas módon, a vén papné anyagi segítségével állítsa talpra önmagát: egyre nagyobb s egyre undokabb módon fojtva el magában az emberi jóság gondolatait, s egyre tökéletlenebbül dobva magát a nyers szenvedély hullámba... az este, a lány, a testi bujaság, a nemi kél... Már úgy látta magát, mint egy teljesen kormánytalan hajó a viharban... megy, rohan, repül, amerre a szél sodorja, míg el nem merül... Hát nem? s nem lehet másképp?...

- Hát nincsen *egy földadat*, amely az egész életet betölthesse?... - mondta, újra kezdve a halk tűnődő beszédet az éjjeli csöndben - hát nem találhat az ember egyetlen irányt, amely végigvezethesse?... Ah, hiszen a megtévedt emberben minden csak a bűnt erősíti: ha sikerül a gazsága, a szenvedélye, akkor annál nagyobb erővel veti rá magát, hogy az útján tovább haladjon, ha nem sikerül, akkor dac és döllyf támad benne, s egész betyárromantikára kész...

S szinte belesápadva emlékezett vissza, hogy csak az imént, csak gondolatban még, de már teljesen, végképpen el volt szánva rá, hogy a gazokat, akik őt megtámadják, még nagyobb gazság furfangjával játssza ki... Most tisztán ötlött fel előtte, amit az előbb csak megérzett, hogy annak idején a kurátornak nem kellett volna aláírnia azokat a nyugtákat, hanem húzni, halasztani a dolgot mindaddig, míg csak meg nem találja a szerencsés kibúvót... No lám, s hol állana akkor ő emberi önérzetében?... ma bizonyára az egész falu szemében áldozat, s lehetetlen, hogy ne érezzék, hogy igazságtalanok voltak vele szemben: akkor gazember volna, aki kijátszotta a falut... Igenis, az a pillanat, amely oly sokszor feltűnik előtte, melyet már annyiszor kárhoztatott magában, az még múlt érényességének perce volt, egész papsága alatt az volt az egyetlen érényes pillanata. Milyen kár, hogy az sem igazságérzetéből fakadt, hanem gyöngeségéből. Milyen kár, hogy azt sem a bűnbánat töredelme követte, hanem a dührohamok percei és hónapjai... a gyűlölködésnek orgiái...

- Olyan veszélyes ellenség nem volt soha, mint a bűn - mondta tovább, halk, keserű szívhangon, magába merülve, s csak mondatainak formája volt harmadik személyhez szóló, mert önmagát kutatta most és önmagát ostromozta: - a legaljasabb céllal a legmagasabb talentumokat egyesíti, s nincsen olyan eszköz, mit szégyenletesnek találna. Kápráztató pompájával magához vonta a tömeget, mert ki látja a ragyogó külső alatt a tátongó rohadt sebeket, a halált...

- Senki, soha - mondta az asszony, s már nem sírt, hanem újra lankadtságába merülve, maga elé nézett. - Ki ítélné meg a szegény kis fiatalasszonyt, aki az apja halálos ágyától a káplán házába menekült: asszony lett... fiatalon, szerelem nélkül, ahogy elbújt volna a bokorba, hogy rá ne találjanak... Apa meghalt, bátyáim eltűntek, a rokonok örvendtek, hogy megszabadultak tőlem, a vastag pöffedtszájú káplánunk egy közönséges fickó volt, csizmadia fia, teleszájú, káromkodós, de hát neki csak így juthatott a fejedelmi lány, aki voltam, s én? mit kérdeztem, hisz elvett, feleségül vett... asszonyt csinált belőlem... Az első napon nem utáltam jobban, mint ma... Olyan fiatal voltam, hogy ötször vagy hatszor abortáltam, egész fejletlen gyerek... S képviselőválasztás... Arday... Finom, sima úr... Tele nemes elvekkal, finom modorú, a leggyöngédebb ember... de hát egy szerencsétlen faj gyermeke... Katonaiskolát végzett, az ősei mind katonák, hajdan jó volt ez a faj, mikor még csak hetykélkedni kellett, bravúroskodni, inni, korhelykedni, költeni, donációkat kapni, szegény, a vérében volt... Az ősi uraság átka... Hát ő honnan tudja azt, hogy dolgozni is kell? és lehet? hogy az öröm? ő csak azt tudja, hogy kell megállani, parancsolni, költeni, élvezni, mindent magába szívni... mert minden, az egész mindenség arra van csak, hogy ő legyen belőle... - és a fiatal papra nézett tiszta sötét szemeivel. A pap, ki azt hitte, ő vall, most megdöbbenve fogadta a gyónást; az asszony könyörögve, mint a mélységből suttogetta fel: - Igen... én az érényre születtem, de az életem a bűnök sodrába vetett... Én az uramtól megszöktem, tizennégy hónapig éltem a Csehpusztán... Bűn?... Az az ember, az jó volt hozzám... ahogy ő jó tudott lenni... Rossz volt hozzám, mert nem arra való, hogy valamit megtartson... Volt már egy felesége, volt egy fia, szerette, gondoskodott róluk, az asszony egy olyan közönséges, egyszerű teremtség volt, grófi lány, de csak véletlenül volt az, kis szakácsné volt, örökké sírt, hogy Arday elhanyagolja... Már meghalt... Én azt hittem, az én felkölt lelkem le fogja kötni... Igen. Három hónapig... Akkor elszökött Bécsbe, nem mondta, hogy megy... Én ottmaradtam a Csehpusztán... Nagy bajok voltak. A hitelezők... és én jól láttam, már én akkor kijártam a nagy iskolát... Nekem nem imponált, akárhogy játszott a urat... ő azt tudta, hát elment... Előbb komiszkodott, szobalányheccet,

béreslányok... - elhallgatott, sóhajtott. - Akkor jött a politika... Ő dicsérheti a kormányokat: a Tiszák mentették meg a magyar dzsentrit... Árlecsapolás, olcsó kölcsönök, bankok, nagy pénzek semmiért, ha nem lettek volna Tiszák, akkor Magyarországon régen nem volna dzsentri; de lássa, én azt hiszem, én nem értek ehhez, a Tiszák voltak az okai annak is, hogy a magyar urak így lejárták magukat: mindent megtettek a magyar urak maradékaiért, bedugták őket hivatalokba, nekik adták a minisztériumokat és az egész megyét és minden hivatalt, ami csak van, de azt nem engedték meg, hogy ez osztály gondolatvilága átalakuljon... A földdel nem bírtak, a föld megette őket, mert a földet meg kellett dolgozni, s a földnek trágya kell, hát megtrágyázta magát azokkal, akik nem akartak dolgozni rajta... Nem tudom megmondani, mit akarok: Ha Tisza Kálmán és Tisza István szerették volna ezt a magyar úri rendet, akkor ki kellett volna állaniok elébük és prófétálni nekik, hogy tanuljatok meg dolgozni, mert én nem tarthatlak el benneteket örökké... Mert én éppolyan hulla vagyok, mint ti, az egész osztály, abban a percben, mikor a dolgozó nép megmozdul, s rájön, hogy mégsem járja, hogy egy here fajzat, aki semmit se produkál, csak hivatalban ül, hogy ez csinálja az én számomra a törvényt és a rendet: meg tudom azt én jobban csinálni magamnak... Menjetek ti is, tanuljatok meg kínlódni, ahogy mi kínlódtunk annyi ezer esztendő óta... Hát azt akarom mondani, hogyha Tisza Kálmán annak idején azt mondja: menjen a fiatalok suszterinasnak!... akkor ő lett volna a magyar urak legnagyobb jótévője... És ha Tisza István azt mondta volna: menjetek kereskedőnek, akkor még lehetett volna valami ebből a szegény országból, ahol minden van, csak magyar gyáros nincs, meg magyar kereskedő... és maholnap nem lesz magyar földbirtokos sem... és meg van halva ez az ország. Nincsen egy mágnás, aki gazdasági akadémiát végzett volna, s az ő kezükben van a föld. Hát hogy van az, hogy az a földbirtokos, akinek Dózsa György leveréséért adományozta II. Ulászló a Csehsusztát, és négyszáz év óta a földjéből él: mióta csak önálló gazda, mindig ráfizet a gazdálkodásra, idegen és piszkos pénzeket kell keresnie, s behoznia a birtokba, hogy fenn tudja valahogy tartani, hogy el ne licitálják az ősi kastélyt: az a nyúlőrös zsidó meg, aki kivette bérbe egy részét az ő birtokának, tíz esztendő alatt megfizette neki a bérletét s azonkívül beépítette az egész gazdaságot s a végén megvette az egész birtokot... Szegény, szegény Arday, mit tud ő arról, hogy hogy kell gazdálkodni?... Hát mért nem mondta neki Tisza István, ha úgy szerette, hogy barátom, ne törődj te az indemnitás megszavazásával, eredj haza, és vess repcét, és vigyázz, hogy éjjel kaszáltasd, mert kipereg a mag... Szegény Arday, az nem mer szétnézni a birtokán, mert sokkal eszesebb ember, hogy ne lássa, mi van ott... Most már aztán mindegy...

Sóhajtván nézett maga elé.

Miklós gondolkodva nézett az asszonyra, aki igazi asszonyi lármával tört ki, s szinte feledte szívbeli bánatát, csodálkozva nézte a nőt, aki halálig irigy annak a javára, kit szeret... eszébe villant, hogy mikor az öregurat odabenn a külön szobában olyan szégyenletesen látta, ugyanez a szomorúság vett erőt rajta... Neki, akit megrabolt, megcsúfitott s szinte tönkretett ez az ember, hazafias fájdalmai támadtak, látva egy előkelő magyar úrnak letörését... És mégis letörnek... ennyi segítség, ennyi külső sorskönyvítés mellett is mind letörnek...

- Mikor maga, kedves barátom, az emberi lelken az erény s a bűn viaskodását mondta el: először a saját életemen vezetett végig, tudom, rólam beszélt... minden szava igaz... minden megjegyzése szívem mélyéig talált... De lássa, elgondolom, hogy istenem, hát hisz így van az egész emberiség, így van az egész magyarság, így van Arday... És ő is így volt... az én ismeretlen... az én szegény gyermekem...

Újra sírni kezdett...

- Mért tudok én irgalmas lenni Ardayhoz... Mért tudok nem gyilkos gondolattal gondolni rá... Háromhónapos volt a gyermekem, mikor elvette tőlem... Engem hazaküldött az uramhoz... A csizmadia fiának most még jobb feleség voltam... Húsz év alatt nem szóltunk egymáshoz hússzor... ő szántott, vetett, gazdagodott, a képviselő barátsága nem ártott neki... Azt hiszem, az ő orrának finom szag volt, ami rajtam maradt a kastély után... Vagy tíz évig nem aludtunk együtt, akkor még gyerek is lett... s azóta élek, magánosan... az apja lányával... A magam gyermekét sohasem láttam: csak ma... kiterítve... a kis idegent... Értem küldött, szegény... Boldogtalan vér örököse... Asszony volt, kétéves asszony: az ura az egy kretén, dzsentrí, előkelő s majom... S most hivat... Honnan tudott rólam... Hogyan jutottam az eszébe én... az utolsó percén... S Hernády György a másik szobában... az is házasság ember... szétlőtt fejjel... Előbb szíven lőtte őt, aztán szétlőtte a saját fejét... S én élek... Nekem férjem van... Lányom van... semmi közöm hozzájuk... az esethez... én egy szívtelen gonosz lélek... egy hiéna anyja... egy buja, alávaló teremtes vagyok... én most egy idegen fiatalember szobájában ülök... De hát, jóisten... az egész életemet teljesen magánosan, magánosan, egyedül, egyedül éltem, soha-soha senkim nem volt, akinek én valaha a szívemet, ezt a rongy, ezt a cudar... ezt a bűnös szívemet kimutathattam volna... nézd: én is ember vagyok, hát simogassátok meg, hiszen annyira árva vagyok... hát meddig kell énnekem még élni...

A hangja sírásba fúlva, fojtva, sikoltva, halkán, jajongva vonított az idegen, a rideg, a kegyetlen vendéglői szobában, s a szél verte az ablakot, s virradt.

Miklós mély kétségbeeséssel nézte s ugyanolyan magános, rideg, fájdalmas istennyomorékja, életkidobottja volt mellette, amilyen csak ember lehet az úrban. „Az erény célja az ész uralma, a szellemiség kieléje az életben” - mondta magában, mert ez volt már diákkorában kialakult véleménye az élet céljáról, s amint a szegény öregasszony csüggedt ajkakkal ott ült előtte megtörve s minden szánalomra méltóan, fölfedezte, mért olyan idegenszerű ma, szegény: a fogai... hiányoznak a fogai... otthon feledte őket...

Haragosan arcul verte magát gondolatban a profánságért, s szégyennel tekintett magára, múltjára: szeretne volna újra kezdeni az életet, s kereste azt az időt, mikor saját kezébe volt letéve erkölcsi életének sorsa...

7

Mikor felébredt, egészen világos volt, az asszony mindig ott ült a széken, ugyanazzal a mozdulatlansággal, maga elé nézve, hullá, ellágyult arccal, mint a tegnapi hullá. Miklós ijedten nézte. Azt hitte, nem is fog megmozdulni többet.

De amint főlegyenesegett, az asszony reánézett. Kis fájdalmas mosollyal, mint anyá a virrasztó, beteg kicsinyére, könnyek után.

Nem szólottak szót, összemosolyodtak, ez az egész.

Aztán fölállott az asszony.

- Most bemegyek, kicsit összeszedem magam.

- Látja, nem kellett volna.

- Nem?

Miklós elfordította szemét.

- Igaz: pogányság: *Ne ítéljete!*

Az asszony szeme megcsillant, most tisztán látta azt a kedves mozdulatát ennek a barna szemnek, amit a lugasban úgy megfigyelt. Ebben a kis hunyorító pillantásban gúny volt, humor volt, fölényesség volt, s mégis bizalom volt, mintha csak ketten, csak ők ketten volnának, csak együtt oly magasan, hogy e közös villanásban föléje emelkednek a világszemléletnek...

Miklós megérezte az asszonyban a mosolyt, hogy ez az ő papi lényének egyre jobban kisarjadó megnyilatkozására villant: de most nem félt, már nem félt attól, hogy a profánok rajtakapják:

- Mindenki ítél... Pedig ki vagy te, ki a más szolgáját megítéled - mondta, és bőségesen jött eszébe a biblia nyelve. - Saját urának áll vagy bukik: a szolga, az ő urának dolga, hogy megítélje... És állani fog: elég hatalmas az Isten, hogy őt fenntartsa!... Annak okáért többé egymás felől ítéletet ne tegyetek, hanem ebben legyen inkább a ti ítéletek, hogy a ti atyátokfia elé ne tegyetek több oly dolgot, melyben megütközzék vagy megbotránkozzék...

Az asszony sóhajtott, értette a bibliai szót.

- Ki lehet olyan nagy - mondta csöndesen.

Miklós halkán folytatta a Pál levelét: (Róm. 14.) nagyon szerette: igaz.

- Akiben szeretet van: nem irigykedik, nem gondol rosszat, türelmes, kegyes, mindent eltűr, mindent hisz, mindent remél, nem örül az igazságtalanságnak, hanem örvend az igazságnak... örvend, mikor jót tesz... És a szeretet soha el nem fogy: a jövőmondások eltöröltetnek, a különböző nyelvek is megszűnnek, a tanulásból való esméret is eltöröltetik: mert mikor eljő a tökéletes teljesség, eltöröltetik ami részletecske: de a szeretet mindenkor megmarad...

És még halkabban, mintegy álomban folytatta:

- Mikor gyermek valék, úgy szóltam, mint gyermek, úgy gondolkodtam, mint gyermek, úgy éreztem, mint gyermek, minekutána pedig férfivá lettem, elhagytam a gyermekhez illő dolgokat... És nem maradt meg egyéb, csak a hit... a reménység és a szeretet: ezek között pedig legnagyobb a szeretet...

Lehajtott fővel mondta ezt a magas, sárga arcú fiatal férfiú, s a lelkében most először vált vérré az igazság.

Az asszony fölitta a szókat, s vele rezonált:

- Ah - mondta halkán, megilletődve -, ha az ember el nem tudná felejtetni, amit egyszer megértett...

A pap még jobban meggörnyedt, mintegy a lelki teher súlyától, s monotonul mondotta Péter apostol szavait:

- Jobb volna az embereknek, hogy meg ne ösmerték volna az igazság útját, minthogy annak esmérete után elfordulnak tőle... De az ilyeneken az esik, amit szoktak mondani: Az eb visszatér az okádáshoz és a megmosott disznó a sárba...

Kint lárma volt, a kocsmáros éktelen hangon szidott valami cselédet. Az élet zaja: a veszekedés. Ez visszatérítette őket az életbe...

Az asszony gyermeki ijedt arccal szólott:

- Kérem, Matolcsy... nekem beszélnem kell... az apával... kérem, magát jöjjön velem, hozzá... Nincs erőm, magamban...

Miklós meghajlott. Erre az asszony gyorsan kiment.

Miklós úgy maradt sokáig állva, részben a tegnapi kábultság bénította meg, részben a lelkében feltűnő új érzésvilág fagyasztotta ki az élet közönséges gondolataiból:

- Boldogok, akik éheznek és szomjúhozzák az igazságot - suttogetta -, mert ha az igazság után valóban szomjúhozunk: mennyi igazsághoz jutunk... Mindenünnen igazság környékez bennünket, mennyi boldogság és milyen gazdag élet...

Lassan megfordult, tétova szemmel kereste, mit akar, meglátta a vizet, nekivetkőzött s sokáig, erősen mosdott.

- Boldogok a lelki szegények - mondotta magában, s megállott a törülközés közben: - bizony... az ám... Nemcsak azok, akik önként hagytak el mindent!... akik lerázták magukról a vágyak igáját... azok az igazi boldogok, akik fényes szemmel tudnak nézni az égre s a fűre, s meglátják kezükön a csillogó napsugarat...

Valósággal egy magas lelki boldogság érzésével tölt meg ezen a furcsa, ezen a keserves, ezen a szürke reggelen, s nem látott maga körül semmit, sem bútort, sem falakat, sem életet: érezte az emberi létfölöttiség örömét.

Mikor az asszony beszólt, feketébe öltözve, fekete bársony kalapjában, kesztyűsen, már ő is készen volt.

Hallgatva és szomorúan, szorongva mentek át a szomorú udvaron, fel az emeletre, mintha temetésre mennének. Miklósnak, bármennyire idegen is volt ez idegen dologban, szorult a szíve, s az asszony csaknem elalélt, mikor az emeletre értek.

- Ébren van már? - kérdezte Miklós.

- Üzentem neki, hogy itt vagyok - suttogetta az asszony, oly sápadt volt, mint a viasz, könnytelen, sápadt, szegény öregasszony.

Miklós kopogott az ajtón.

- Herein - hallatszott bent, távolról.

Benyitottak.

Bent világos volt, az ablakok az utcára nyíltak, keletre, s nagy tüköruveg ablakok voltak, mintha a szomorú szegénységből nyitottak volna be az úri fényességbe; szinte káprázott a szemük. A képviselő két szobában lakott, s a túlsó szobában volt; még úgy látszik, nincs készen.

- Méltóztassék helyet parancsolni - szólott ki rideg udvariassággal.

Az asszonyt le kellett ültetni, mert csaknem elájult.

- Vizet - suttogetta.

Miklós tétován nézett körül, ügyetlen ijedtséggel, most mihez kezdjen.

- Ott... az asztalon - mondta az asszony, s rémes volt sápadtsága, verejték jött ki a homlokán.

Miklós töltött, s remegő kezében kilötyögött a víz.

Csak később vette észre, hogy az asszony ekkor mosolygott rajta. Oly betegen, fájdalmasan s oly naivul, kedves.

A borbély volt Ardaynál, az nemsokára elment. A cseléd, mikor egy lavorral keresztülment a szobán, nyitva hagyta az ajtót, Miklós csodálkozva látta: az öregúr egész halom csillogó dologgal, kefékkel, fésűkkel s előtte ismeretlen eszközökkel volt körülvéve egy toalettasztal-

kánál... A szívébe szúrta: neki egy fésű minden szerszámja... röstelkedve érezte, hogy nem is borotválkozott.

Nem bírt parancsolni magának, ez mégis feszélyezte: aki elsőnek érzi magát lelkiekben, az oly természetes valami, hogy mindent megvágyik, hogy minden finomságnak és jónak dukál az övének lennie...

S mire bejött az öregúr, akkorra már benne kiforrt az ellenkező akarat: nyíratlan és borotválatlan és darócruhájú akart lenni... S mivel nem tudott az aranyozott székekre leülni fesztelen világfi könnyedségével (hogy ül ez az asszony, milyen természetesen s finoman), hát állva maradt, összefont karokkal s komor cinikusan!

Az öregúr magas, széles vállú úr volt, oly frissen öltözve, mintha skatulyából húzták volna ki, fejét kissé lehajtotta, s egész megjelenésében volt valami abból az úri érzésből, hogy hanyag s szinte túlzottan elejtett mozdulattal energiátlanabbnak s tehetetlenebbül mutassa magát, mint amennyi, mintha minduntalan mímelni akarná, hogy egy mozdulatot sem bír tenni fölszolgáló cselédsége nélkül...

De az, hogy a fiatal papot is itt találta, az szemmel láthatóan meglepte, megütközött rajta, de aztán mindjárt túltette magát mindenen; nagyon lassan, nagyon finoman meghajlott az asszony előtt, aki nem állott fel s nem nyújtott neki kezet, s nem szólott, csak nézte, Miklós látta, hogy bíráló, kissé lenéző, alig érezhetően bólogatva nézte.

Az öregúr szintén leült. Miklós elvörösödött, hogy csak ő áll, mint egy inas.

- Nagyságos asszonyom - mondta az öregúr -, rendelkezésére állok.

De az asszony nem szólott.

Hosszabb pillanatok folytak le, az öregúr megérezte, hogy neki kell beszélnie.

- Nagyon hamar megjelent - mondta, s valami ismeretlen brutalitás volt a szavában, amely máris sértett, bár még nem lehetett tudni, mire vonatkozik.

Az asszony finoman, igen finoman s igen fájdalmasan elmosolyodott. De csak egy alig érezhető villanásig, s ugyanaz a fásult komolyság maradt, ami volt.

- A lánya üzent önnek? - kérdezte a férfi.

Az asszony arca újra megrándult. Intett: - Igen.

- Beszért vele?

Az asszony szemét elfutotta a könny: - Nem. - Intett a fejének kis mozdulatával. Lemondóan s halottsiratóan. Nem. Nem beszért vele.

Az öregúr elnézett az ablak felé, a lábát keresztbe tette, s többször megrándult az arca, úgy dolgozott benne, a gonoszság: mondta magában Miklós, „mért állotok bosszút magatokért - mondta a bibliával -, adjatok helyt az Isten bosszújának...”

- A lánya - kezdte az öregúr, s igen száraz s igen rideg volt - tegnap reggel megtisztelt látogatásával... Vendégem volt éppen... egy igen kellemes, igen distinguée dáma, akivel éppen reggelinél ültünk... Az ön leányának nem felelt meg, az ön leánya polgári ízlésének nem felelt meg, hogy az illető hölgy a táncművészet csillaga, s kijelentette, hogy... kifejezte abbéli kívánságát, hogy... önagsága a kora reggeli órákban távozzék...

Most először nézett vissza, az asszonyra!

- Ami természetesen meg is történt.

Hallgatott. Miklós megfigyelte a jóllakott embert, akinek a haragja sem ingerült, a bosszúja sem vad. Annyira felül van, annyira nem fenyegetheti semmi veszedelem, annyira bizonyos benne, hogy csak az történhetik, amit ő akar, hogy fölösleges neki támadnia, bántani, korbácsolni... Más és nagyobb sértést elkövetni emberekkel szemben nem tud, csak azt, hogy nem mond le bizonyos fokon túl a vágyairól... az örömeiről, melyek a földön kínálkoznak számára... bármennyi örömet rabol el ezzel másoktól...

- Az ön leánya jelenetet provokált: mivel ön még nem beszélt vele, bár ő üzent önnek... tartozom azzal, hogy híven referálok: az ön leánya kijelentette abbeli akaratát, hogy meg fogja szüntetni azt a botrányos magaviseletet, amelyet az apja évek óta - s kis kényes mosollyal -, sok, több év óta, mint ő emlékszik, folytat... A megakadályozásnak módját is, kényszerítő eszközét is megszabta: kényszeríthet rá azzal, hogy elválik a férjétől: ez magában hordja természetesen az én gyors anyagi bukásomnak mérvét, ugyanis a vőm bankjánál lévén elterhelve, ha az ön lánya elválik az urától... akkor nemcsak én magam váltam abban a pillanatban teljesen ruinirttá, de vége van a fiam egész pályájának: mert azonkívül, hogy megszűnik az apanázs, megszűnik a név is, mert abban a pillanatban, mikor az én nevem ebben a formában nyilvánosságra dobattik, ez a név mindjárt egy tovább nem használható névvé is vált... A lányom igen jól tudja, hogy kezében tart... a lányom eszes, fölényes és frigid nő: az anyja...

Újra elhallgatott. Lélegzetviasszafojtva hallgatta a szavait Miklós. A hatalmas úr, aki íme még él, túlélte magát, s nem tudja, hogy már halott. Szerette volna kiáltani neki, hogy a lányod már nem tart a kezében, a lányod meghalt... s az asszony egyforma fásult és merev mosollyal hallgatja mindezt a beszédet s nem szól, nem mondja: elég, a lányod halott.

- Az ön lánya - kezdte újra, kissé erőt gyűjtve a szenvtelen s hideg modorhoz, az öregúr, mert érezni lehetett benső izzó elkeseredését, dühét, gyűlöletét - konstátálta, hogy nem akart férjhez menni ahhoz, akihez kellett, hogy férjhez menjen... Konstátálta, hogy mást szeretett; természetesen ahhoz nem mehetett, az házasság ember... Konstátálta, hogy ő nehéz életet él: magános és rideg életet... olyanok közt, akik hozzá mindig idegenek voltak... hogy soha bizalmas, közel, jószág, szeretet, anya nem volt mellette... Szóval az ön lánya valami romantikus felfelébbanásban... azt kívánta, hogy anyát hozzak neki... az ön lánya: önt kívánta...

A papné elhanyagolt, pillanatokig úgy látszott, zokogásban tört ki, de még arra sem volt ereje.

- Erről természetesen szó sem lehet, s ezt én igyekeztem vele megértetni... Ehhez akkora fokú léha erkölcsi felfogás kellene...

Mégis elhallgatott. Megmozdult, egyenesen ült. Miklós merően nézte. Erkölcsi felfogás?... Most úgy tűnt föl előtte ez az ember, mint a szakadékba rohanó vonat... Így járnak az emberek a halál mezsgyéjén... Már jön a lávafolyam, de a borostyán nem tudja, s az utolsó pillanatig zöldell, s elszíja a fák nedvességét...

- Ön, asszonyom, sokkal okosabb, minthogy külön motiválásra volna szükség: ön maga fogja neki megmondani, hogy ez: nem lehet...

A papné ránézett erre az emberre, ráfagyott a pillantása, s nem szólt. Csak a fejét ingatta meg, mintha mondaná: Nem, én nem; én nem fogom megmondani neki...

Arday így értette, s hirtelen váratlan lerázta magáról, nyersen.

- Akkor majd én győzöm meg arról, hogy ez lehetetlen.

- Hát erre kellett az írás! - kiáltott fel az asszony, először, mióta itt vannak. - Arra kellett az írás, hogy Sztánay Nusikának szeretője van még ma is...

Felállott s görcsös merevséggel, megvető gyűlölettel nézett le az öregúrra.

Fordult, az ajtóhoz ment, hogy otthagyja, hogy elmenjen, mintha nem bírná a levegőt e szobában.

De az ajtóban megállott s visszafordult a nagyúr felé, aki gőgösen és ingerülten állott...

- Maga nyomorult; maga gonosz: gonosz lélek... A lánya halott... Agyon van löve... Menjen ki a Csehpusztára... menjen, ott a maga lánya... mind a ketten... kiterítve... Hernády és a maga lánya...

Miklós ott állott a két ember között, akik párbajt vívtak, s megölték egymást.

NEGYPEDIK KÖNYV

1

Kinn az első tavaszi nap sütött ki, az ereszekről csorgott a jégcsap, s az utca közepén felolvadt a hó, jég a marhajárásban. Gyerekek állottak ki a kerítések tövére, s még mindig dideregve, lila ajkakkal süttették magukat a napon. Ezek a szegény gyerekek ősz óta nem voltak szabad levegőn, falusi szokás szerint még az ablakok is be voltak homokkal tömve, hogy valamilyen képpen a hideggel be ne jöjjön a tiszta levegő.

Miklós szórakozottan nézett ki az ablakon, nagyon le volt soványodva, még ha lehet, jobban, mint a betegsége előtt, ritkás szakáll verte ki az állát, a szeme egészen elbújt a szemgödörben, s nedvesen égett.

Ahogy az anyja belépett, visszafordult. Az anyja komoly szeme előtt már úgy akarta mutatni, hogy rendben van, dolgozik, él. Az asztalon papír volt, ceruza, s járkálva olvasta a szép régi könyvet, amit az anyja hozott neki, az apa hagyatékából. Gyönyörködve simogatta, fogdosta a kedves alakú könyvet, amely egész bőrbe volt kötve, háta arany s zöld mezőkre metszve, igen szép könyvkötőmunka, fényes vörösbe edzve a lapszélek, ma semmi pénzért nem tudnák megcsinálni ezt a kötést. Milyen finom művészetek mentek kárba a régiek tudásából; bármédig nézi, új meg új gyönyörűséget ad e könyv, valóban olyan úri darab, amit a tartalma szerint megérdemel. *Holtakkal való barátság.* Verestói György uram Orátziói.

Az anyja lábujjhegyen ment keresztül a szobán, úgy kímélte, úgy nem akarta megzavarni gondolataiban. Miklós leült az asztalhoz s jegyzeteket írt a többiekhez:

A grófok papja, aki csupa olyan dolgot tud, ami az urakat szórakoztatja, tudományt és erkölcsöt...

Philippe homo es!... Mindig ez a textus egy főúri társaság előtt... A gazdag és a felfuvalkodott urakat minduntalan arra kell figyelmeztetni a papnak, hogy *ember vagy!* Temetésen pláne lehet.

- Jó szerencséjének és *délceg örömének rántsa meg zabláját*...
- Ennek boldogsága *csak csalárd jég hátára írott boldogság*...
- *nevető* szerencse fölveszi a dicsőség szekere
- kevélységnek dajkája a boldog állapot
- vékony és lengeteg orátio
- mordkedvű... dérdur... gonosz szolga.
- A te hegedűsöd sem a sétálót, sem a menuettet, sem a batutát nem vonzza előtted, hanem ezt a paradicsomi nótát: *memento mori, quia pulver es et in pulverem reverteris*: megemlékezzél a halálról, mert por vagy, és porba térsz vissza.

Ahogy eszébe jutottak; félig rövidített szókkal, sebtiben írta. Ezt a rövidítést a nagyapja kézírásából tanulta; az tele volt egész rendszerével a gyorsírásnak, ahogy a múlt század elején szokás volt kurtítani. A leírt mondatok, a kikapott frázisok, apró lámpácskák módjára gyúltak

ki, egy elmúlt és szép nyelvi világba világítottak be neki. A mai prédikálás stílusa oly öreg és annyira fakó, annyira hiányzik belőle az élet közvetlen illata: ellenben ez a régi nyelv, a maga valóságos töviről metszett naiv virágaival úgy hatott rá, mintha a friss rétre ment volna ki a dohos házból, s teleszívná magát a napsugaras mező egyszerű szépségeivel. Nem csoda, hogy a Verestói uram oly kedves és szeretett prédikátor vala: ma is gyönyörűség vele haladni, s amint a komoly természettudományi ismeretek a naiv, szinte alkimista balítéletekkel vegyesen csorogtak elő, látni a díszes úri gyülekezeteket, akik prémes bundákban s meleg bekecsekben, kifent bajusszal s kíváncsi szívvel, gyermekül ülnek a templom fagyos padjain, s órák hosszáig rendületlen figyelemmel hallgatják a bölcs prédikátor mézédese csevegését. Ő maga is megfiatalodva olvassa s olvassa a furcsa orációkat, melyek egyesítik magukban a mai napilapoknak újságadó híreit, a tárcarovat szellemességét, a vezércikk politikai irányítását s mindent, amit ma íráson át nyer a közönség...

Miklós újra meg újra fölkapta a ceruzát, s tovább írogatott egy-egy megjegyzést, kritikát:

- mikor a pap a legszigorúbb megrovást intézi a hallgatósághoz, akkor is azt kell mondania, hogy a hallgatói kívánságára teszi: „és remélem, ha a ti jókedveteknek és engedelmségeteknek vidámító szele rám fuvall...” ezzel elveszi azt a kedvetlen érzést, hogy itt most egy idegen ember megró: nem! helyettünk beszél.

Mert a papnak azzal a kedves érzéssel kell szolgálnia, hogy az én lelkiismeretem szól általa: de az én lelkiismeretem akárhogy fel van zúdulva ellenem, mégsem öl meg engem. Egy közönyös idegen hamarabb kitekeri a nyakamat, mint én magam magamnak, akárhogy is fel vagyok háborodva magam ellen.

A papnak mindig harmóniát kell hagynia a lelkekben.

Csiklandozza pl. a lelkeket, pl. az Istent támadók szavainak idézésével, hogy cáfolhassa. (Ver. 367.) Ő nem támad. És nem véd. Ő csak beszél: támad és véd. Dialektika: azt érezteti meg, hogy *legjobb úgy, ahogy van.*

A pap rendőr!!!

A pap igen fontos szerv a közrendben: *A pap sohasem dob be semmi bomlasztó csirát. A pap a kialakult állapotok konzervátora.*

görcsös és darabos cserfa
ütköző kemény köszikla
csendes rév-part
életének bujdosó hajója
tökéletes csendesség
szemöldökösen cirkál, vizsgál
hásártos kedvű, frakturás elméjű, szörszálhasogató emberek
minden dolgunk ágáról-bogára megy
törzsökös eredet
a nyalánk Éva anyánk
incselkedő kígyó
a keserű halál
a gondolkozás fékemelője (fékellője, fékezője)
e földi sátorozás
mélységes sebek

hová lett ez a drága tiszta nyelv, a frissen kaszált szénának ez illatos petrencéje: valami kimondhatatlan bűbáj van ebben a régi nyelvben, amely sohasem vénülhet el, mint a népnyelv sem: a mai beszéd már halva született kikövült frázisokból áll... Ezeknek az agya még muzsikált a nyelven, friss futamokat hozott, a szavak életét bentről élte: mi kész sablonokkal dobjuk ki gondolatainkat.

A papnak nem szabad egyik társadalmi osztályt sem favorizálni a másikkal szemben. A pap az urakat nem tanítja arra, hogy nyomja el a szegényeket, sem a szegényeket arra, hogy felszabadítsa magát az urak alól: a pap az a szelep, amelyen a gőz fölöslege elpárolog. Az urakat arra oktassa, ne éljenek vissza hatalmukkal, a szegényeket, hogy tűrjenek...

Ugyanez a szerepe az életproblémákkal szemben is: a *halál* ijesztő és vigasztaló kiáltásai:

a *bűnösnek* keserű, és senkinek nem kedvező,

a bűnösöknek rettenetes

a kevély boldogok réme

a királyokat sem kíméli... stb.

a *bűntelennek*: kedves és örömdetes

a kegyes itt kiköti hajóját

itt éneklí győzelmi énekét

itt nyeri el Halcyon csendességét.

Még a halál se okozzon kilengéseket. *A halálfélelem éppenúgy, mint minden indulat, megzavarná az emberek nyugodt, berendezett életét.*

Aki sohasem próbálta, nem tudja elképzelni, milyen öröm ez a csendes szemlélődés: éppen olyan, mint a pipázás, borozgatás s csöndes diskurálás, azzal a különbséggel, hogy az embernek azonkívül, hogy a legteljesebb mértékben szórakozik, még megvan az az önérzete, hogy a helyes, hasznos, erkölcsös és magas élvezetben kiemelkedik az emberek átlag tömegéből.

Miklós mióta betegségéből felépült, egész halom efféle jegyzettel firkált tele lapokat, s íróasztalának minden fiókja tele volt eltűnő gondolatainak illetően megrögzítésével. Úgy cél és központi gondolat nélkül, egyszer teológiai, máskor politikai, szociológiai vagy írói, sőt legtöbbször egyszerűen emberi dolgokat tűzött tollhegyre. Ki tudja, mire lesz jó valaha...

Az édesanyja megint bejött, nehézkes, szinte beteges nesztelen módján, sápadt volt, mint mindig, bágyadt.

- Nagyon nehéz ebből a lisztből főzni - mondta, látva, hogy a fia ránéz.

- Igen? - mondta Miklós; érezte, hogy miatta szenved az anyja; jó lisztet szerezni, az az ő kötelessége volna.

- A krumpli is már egészen össze van aszalódva: éretlen szedik ki, tisztára éretlen s hamar megfonnyad.

Miklós nem tudott mit mondani rá, lehajtotta a fejét s röstellte magát. A lisztet is, a krumplit is az édesanyja vette, tudja isten, kitől, ő igazán igyekezett hermetice elzárkózni a házi gondok legtávolabbi szellője elől is.

- Egy kis köménymagos levest csinállok ebédre - mondta újra az anya -, savanyú krumplit úgy berántva, te azt azelőtt szeretted meg egy kis juhtúrós galuskát.

Miklós integetett, bólogatott: neki ugyan mindegy volt, mit főznek. Mindent megevett, mindent szórakozottan, mint ökör a szénát.

- Jaj, már odaég - kiáltott fel hirtelen az anya, s kisietett, vagy inkább kivonszolta magát a szobából.

Miklós nagyot sóhajtott. Szomorúan nézett maga elé. Ezt nem akarta: hogy az anyja, aki egész életében olyan, csak hálni jár belé a lélek, mellette szenvedjen. S lám, mégsem bírta ki. Rászorult. S most ugyanaz a beteg háztartás folyik körülötte, amit gyerekkorában ismert. Ugyanazok az ételek, ízek, az a nincstelenség, az az örök érzés, hogy egy erőtlen asszonynak testi, fizikai munkáján élősködik. Tehetetlenül nyújtotta el a karjait az asztalon, s maga elé meredt. Csak éppen az öreg hiányzik, az apja, a vénséges és fehér mormota, aki sohasem bújt ki az odvából... Vagy az is itt van: ő már az?...

Rettenetes élet... Hogy ennyire nem képes valaki élni... Nem bírna fölállani, kimenni a faluba... Ha életrevaló ember volna, akkor jó lisztje lenne, jó krumplija... De az anyja sem ért hozzá... Mégis utána megy!...

Mi lesz ebből.

S így telt el a tél.

Valaki a kiskaput nyitotta odakinn, megrémül, ha valaki jön! Mióta itt van a faluban, öt vagy hat gyereket keresztelt s egyet temetett. Azonkívül soha senki ajtót nem nyit rá, csak vasárnap a kurátor, ha jön a perselyért... s behozza istentisztelet után a pár rézkrajcárt az egyház ládájába... Most jön már a húsvét nemsokára; előre fél az esetleges izgalmaktól... Legjobb volna múmiává válni, legjobb volna, ha vége lenne... Ha három kívánságom teljesülne: első volna egy szép csendes halál... elaludni, s többet nem ébredni fel... Második ugyanez: az anyámnak... Harmadik... Elvonta a száját, nincs is harmadik, s az egész ostobaság... Jó volna meghalni, ez az egy igaz...

- Posta - szólott be az anyja.

- Persze, köszönöm - suttogta halkan.

Két egyházi lap jött meg a megyei lap s egy levél.

Ettől a levéltől megrémült. Csak nézte, nézte, kívülről, a borítékát, s nem merte felbontani. Valami idegen illat áradt a levélből, amely egyszerre felkavarta a penészes szagot, amely a szobában megüledett. Szúrósan, lobogva s kacagva terjedt a szobában, s a csupa csont és kedvetlenség-ember félt a fiatal illattól... Leányírás... Musa... postabélyeg... Tudta már, ki írta, s nem arra gondolt: a másikra...

Egyszerre nem bírta tovább a zárt borítékot, idegesen remegő kézzel tépte fel:

Kedves Matolcsyka!

De szerdán este itt legyen, tudja. Muszáj. Okvetlen. Ha meghalt is, feltámadjon, mert örök harag. Kerekeseéknél lesz piknik, csak olyan egészen pici. Margit meg én várjuk, de okvetlen és és mindenesetre, semmi kifogás, tudja, és még egyszer muszáj vagy örök harag. A néninek kezét csókolom, és őt is várjuk, jaj ne tessék haragudni, hogy ilyen szeles vagyok, a nénit okvetlen, kezét csókolom, mindenesetre várjuk, anyika csókolja a nénit, s ő mondta, hogy a nénit mindenesetre várjuk, kezét csókolom a néninek. Magát üdvözlöm, itt legyen vagy dupla örök harag.

Márta

Mintha bomba repült volna be, olyan borzalmasan szétszaggatta pókhálós unalmát ez a fura kis levél. Elolvasta vagy tízszer, közben nevetett, egyre jobban nevetett, a fejét csóválta, újra nevetett, aztán elkezdett pirulni, belülről jött a hőség, lehunyta a szemét, s elkezdett látni egy finom arcoeskát, vékony kis száját látott, nagy barna szemeket, olyan magas frizurát a homlok fölött s olyan ártatlan kis kedves mozdulatot, mintha őzike néz fel okosan kinyújtott karcsú nyakkal, teljesen tudatlanul a világ dolgai, bajai felől... Valami kimondhatatlan édes érzés áradozott, zsibongott a szíve körül. Nézte, nézte a levelet, s nem látott benne egyebet, csak egy nevet, Margit, Margit, Margit... folyton csak ezt a nevet látta... Meg azt, hogy dupla harag, dupla: ebben ő is benne van... S ki akarta találni azokat a szókat, amiket váltottak, a kis haditervet, ahogy elhatározták, hogy írnak... valami bűbajos édesség terjedezett benne: hogy valahol, valaki s ő, éppen ő... gondol rá... Nem felejtette el... Nem is találkoztak... s emlékszik... mért? Hogy lehet? Mért emlékszik rá?... Mivel érdemelte, talán nem is váltottak szót akkor, a kocsinál, mikor beszállott Arday kocsijába... Mi minden történt azután, azóta... Hát van még föltámadás?... Margit, Margit, barna kis leány, olyan finom, okos, mint egy kitűnő tanuló, egy jó iskolás leány, a szemei nagyra nyílván, feleletre készen: komoly kis lélek, aki őt komolyan veszi... egy kis láng a sötét világban...

Hirtelen abbahagyta a gondolatait, mert az anyja megint bejött.

Az újságokba nyúlt, felbontotta a szalagokat. Amint az anyja újra visszament, nem bírta:

- Édesanyám...

Az anyja megállt s odanézett, szúrósan, fekete szemmel, a szem ugyanolyan mély volt, mint a fiáé...

- Meghíjták édesanyámat Musára, egy multság lesz Kerekeséknél, az igazgató tanítónál Musán, már én voltam náluk a nyáron... írták Dékányék, hogy tessék eljönni... legalább levizitelnék.

- Nem megyek én - rántotta meg magát ridegen s szinte mérgesen az anyja -, dehogy megyek!

Miklós nem is kapacitálta tovább, jól ismerte, benne is, ez az érzés, az anyja iszonyata a társaságba járástól. Miért is menjen, mondotta magában, s érezte, hogy az anyja nem való társaságba... Szinte meg is könnyebbült: rettegett volna az anyja szeme előtt... Máris féltette anyja kritikájától őt... Máris érezte, hogy két nő nem illik össze egy szív fölött... akárki az a két nő... Még ábrándozni sem tudott órála, míg az anyja a szobában volt...

2

Aztán még kényelmetlenebbül gondolt arra, hogy Dékánynéval fog találkozni... Rettenetes, hogy az ember nem vághatja el a múltat... Egy elmúlt viszsonnyal végleg szakítani... A hideg kilelte, hogy fog szembe nézni... Ez megint elég volt rá, hogy elvegye fölébredt életkedvét, s visszasüppedjen abba a dermesztő maznaságba, melyben már hónapok óta kínlódott.

Újra nekiült az olvasásnak. Néhány mondatot alvó pillantással betűzött el, de aztán nem tudta abbahagyni, olyan furcsa volt:

„Nem régiben is találkoztak olyan Természet vizsgáló Böltsek, akik azzal kérkedtenek, hogy ők tudnának olyan szárnyakat csinálni magoknak, mellyekkel éppen a Hóldba bé repülhetnének, sőt még a Hóldon túl is mehetnének - olvasta a Verestói prédikáció véletlenül felütött helyén. - De én az ilyen csudálatos repülésről való gondolatokat mind csak repülő Hazugságoknak tartom, mert amint ezt egy Borellus nevű tudós Ember megmutatta, in musculus

Humani Corporis pectoralibus: Az Ember melyjén levő inashúsban nintsen annyi erő, hogy az által az Ember magát a Földről felemelvén, ebben a híg, vékony és nemigen sűrű Levegő-Égben rendeső madár módjára ide s tova hordozhatná. Sőt ha valaki nem vállaira és mellyjére, hanem lábaira fűzné is a szárnyakat Mercurius' módjára, úgy-is, amint ítélem, igen kevésre mehetne, mert az Ember lábain levő inashúsban is nem gondolok én any'í erőt lenni, melly az Embert a' híg Levegő-Égben repdeső madárrá tehetné. Hát vallyon Böltseségnek mondjam-é azt, avagy inkább szerfelett való Elme futtatásnak, a miben Fejeket törték ama Bölts Emberek Franciscus de Lanis Sturmius, és ezek előtt Mormius és Pegelius, akik olyan repülő Hajókat akarnak tsinálni, mellyel a Levegő-Égen úgy evezhetne az Ember, mint a Vízi Hajóval a' Vízen. De, ha szintén valaha ilyen Hajót készíthetnének is az Emberek, a'zal a Levegő Égnek tsak alsóbb és középső tartományaiban hajókázhatnának, minthogy ezeknek nagyobb sűrűségük vagyon, a felsőbb Tartományban pedig, minthogy az igen híg és vékony, ily hajókázásokkal semmire nem mehetnének: annál inkább a Tsillagos-Égig ezek az új Typhisek és Palinurusok fel nem evezhetnének. Azt már vastag ostobaságnak, avagy pedig másokat megtsalni akaró tsintalanságnak mondanám lenni, hogy valaki Lajtorjákon akarna felhágni az Egekbe, de mégis úgy olvasom némelly régi könyvekben, hogy e're a nevetséges dologra-is reá ment az emberi okoskodó Természet. Mert, ha igaz, volt régenten a Rátságoknak egy Királyok, a'ki mikor észre venné, hogy ő nékie nem akarnának engedelmeskedni a Rátságok, felette igen megharaguvék és hosszú Lajtorját kezdé tsináltatni: melyet látván a Rátságok, hozzája mennének a Királyhoz, és kérdezni kezdték, mit akarna ő azokkal a hosszú Lajtorjával. A' Király pedig ilyen fenyegetőző beszédekkel felele ő nekik. Mihelyt el-készülnek ezek a Lajtorják, hosszan összekötöztetem ezeket és az Égnek Tsillagos Menyezeteire fel-támasztatom, azután ez össze-kötöztetett Lajtorjákon fel-megyek szemetek láttára a magas Égbe, bé-megyek Juno Istenasszony elébe, és bevádolok titeket, hogy nem akartok nékem engedelmeskedni. Ezt hallván az ostoba Rátságok, felette igen meg-ijedének és engedelmeskedni kezdenek, az ő Királyuknak. De ma bezzeg okosabbak a Rátságok..."

Stb. Abbahagyta az olvasást, halkan nevetett az ostoba Rátságokon, a bölcs Predikátoron, aki Méltóságos Liber Báró, Gyalakuti Lázár János uramat illetén beszélgetésekkel vigasztalta idvezült testvér néjje Méltóságos Libera Baronissa Lázár Anna Asszony ő Nagysága Temetési Tisztessége napján... Egy olyatén predikációval, melynek még textusa sem a bibliából van véve, hanem Virgiliusból.

Arra gondolt, milyen csodálatos, hogy az ember minden bajáról, dolgáról, még szívének gyötrelmeiről is meg tud feledkezni más ember elmejátékának varázsa alatt... Vajon nem ez-é csakugyan a legjobb vigasztalási motívum: a gyászolókat visszatéríteni az életbe, az élet megnyugtató mindennapiságába...

- Fiam - szólott be hirtelen, halkan az édesanyja -, ki jön itt?

Miklós ijedten nézett ki az ablakon az udvar felé, még mielőtt látta volna, már megint meg volt rémülve, hát még mikor meglátta Ardayt, aki mereven jött a tornácon.

Az anyja már sietett is el, hogy valamiképpen ne találkozassék vele.

Miklósnak a szájába fagyott a név. Ez valami fatális véletlennek tűnt fel előtte, hogy e napon mind a két irányból sugarak, gondolatok, reagondolások sugarai keresték fel. Az asszony felől is, és ez is...

Kisietett Arday elé, és szó nélkül hajlott meg előtte, amint ott állott a pitvarajtó előtt a tornácon.

Szóttalan invitálta.

Mikor bent voltak a szobában, a fiatalember habozva mutatott helyet a képviselőnek.

Kevés ideig hallgattak.

- Hallgatni tudni s egyedül lenni tudni, ez a legelőkelőbb lelkek sajátja - mondta fakón, lassan, szavakat rakosgatva. Miklósnak eszébe jutott a sok beszéd, amit legutóbb hallott tőle, s amelyből csak annyira emlékezett, hogy részeg ember a józanságot prófétálta, erkölcstelen az erkölcsöt, családi életben förtelmes a mély vallásosságot és a családi élet szentségét. Félve nézett az öregemberre: most hol sül ki az alacsony, a gonosz nemtelenség.

- Fiatal barátom, kegyed meg lehet lepve azon, hogy fölkerestem... Láska, a papot keresem. A bibliában olvastam egy passzust: Mikor Jézust megfeszítették lehúzták a ruháját, s a katonák a kereszt alatt kockát vetettek rá... Ez a kép nem hagy nyugodni, szeretném tudni... Azt szeretném tudni, mit szól hozzá?

Miklós hallgatott. Mit jelent ez a kérdés: ő mit szól hozzá. Miért jött ide ez az ember?

Aztán, amint nézte Ardayt habozva, szóljon-e, nem-e? szinte vízióyszerűen látni kezdte a Jézust, aki a kereszten függ, az ég sötét, a föld sötét, fellegek az égen, egészen sötét a világ, lent a hegy oldalán mindenki megdöbbenve mered a keresztre, s a sötét égre, Mária vigasztalhatatlan, tördeli a kezét, s már nem bír sírni s a katonák kockáznak, röhögnek és kockáznak, nem látják a Jézus halálgyötrelmeit, a rokonok sárga arcát, sem a Mária kisírt szemeit: feketék és kemények, vidámak és kockáznak. Nem látnak mást, csak a nyereséget, a köntöst és a játékot. Felőlük sírhat az anya, a barátok, zokoghatnak a hívők, s tűnődhetnek a jövő dolgai felett a tanítványok, ők kockáznak... s ott volt köztük Arday, amint itt ül előtte s ránéz.

- Mondja tiszteletes úr: mit szólt az emberi természetnek ezen vadságához, romlottságához. Én azt hiszem ennél borzalmasabb kép az egész újtestamentomban sincsen.

A fiatal pap maga elé nézett, hallgatott.

Az öregurat ellenben mintha valami szenvedély izgatta volna, tovább beszélt:

- S látja, ez azóta folyton így van. A krisztusokat mindennap megfeszítik, de a játékdüh ma éppen úgy uralkodik a lábainál, mint akkor.

Lassan szólt, mint aki tudja, mit akar mondani.

- A nyereszkedés szenvedélye, nagy szenvedély. Akiben az fellobbant, abban ki is öl minden nemesebb érzést. Galléron ragadja, úgy vonszolja az árok felé... az örvény, az egészség, a becsület, a vagyon, az élet, mind semmi ez előtt a szenvedély előtt... A Jézus poroszloi a legjobb példa: vígan végezték a dolgukat: levetkőztették a szegény zsidót, s veres palástot adtak rá, bojtorjából koronát csináltak neki, a fejére nyomták, nádszálat a kezébe, s térdet hajtottak előtte: Jóegességet zsidókirály!... - így valahogy. Aztán röhögve a szemébe köptek, kivették a kezéből a nádszálat s fejbe csapkodták vele, aztán leszedték róla a palástot, vidd a keresztedet! Szegény sovány zsidó cipelte, nem bírta, összeesett, akkor fogtak egy másik zsidót, Siont, azzal vitették a keresztet. Felszegezték... ecetes spongyát dugtak a szájába, szegény elfordította a fejét: keserű volt, savanyú volt, és ő is ember volt... De a legszebb, az a kockázás, mikor a ruháján sorsot vetettek... Ez a játszó ember, barátom: egypár durva tréfa, aztán jön a kocka... Pénzt... Nyerni... S a haszonvágy mellett a káröröm: az az ördögi indulat, hogy örvend, ha más veszít, éspedig annál inkább, minél jobban el kell titkolnia ezt az érzését, hogy a másik meg ne nehezteljen, ez egy magas és komplikált gyönyör: látni, hogy lesz a barátomnál kétségbeesés, keserűség, düh abból, amit a gyönyör forrásának várt... s hogy fojtja magába a dühöt, hogy mások csúfja ne legyen. Képmutatásra, tettetésre nincs jobb iskola, mint

a játék, ahol az ember mosolyog, mikor a fogát csikorgatja s vidámnak mutatja, mikor a szívében a pokol ég.

Miklós fölemelte szemét a képviselőre, s meglepte őt, hogy az merően, szinte gúnyosan nézi őt, kereste magában, mivel s mért érdemelte ki ezt. Tudta már magáról, hogy erős, szinte vad szenvedélyek élnek benne, de kártyázni nem szokott... Mért akkor ez a heves támadás? Ki ellen irányul ez?... Mert ez durva, brutális támadás. Mért szólna különben a pap előtt oly cinikusan a Krisztus kínszenvedéséről, ha nem kint akar okozni? Nem... ez az ember valami céllal jött: majd kibúvik a lóláb mindjárt!...

De Arday elmélkedve folytatta, fesztelenül és hidegen fejtegetve:

- A korhelység játékra, a játék korhelységre visz. Uralkodni kezd a bűn, és bűn az a hajlam, amely a nemes képzeteket, a jobb érzéseket elnyomja, az okosságot fogva tartja, s az embert akarátja ellen ragadja, úgyhogy már nem ura magának, hanem a kívánság uralkodik őrajta. A nyereség kívánsága úgy táplálja saját magát, mint az olaj a tüzet. Aminek el kellene őt riasztani, ő abból él: az ő nyeresége a más pusztulása, az ő öröme a más kétségbeesése, minden törekvése arra megy, hogy felebarátját koldussá tegye, magát pedig meggazdagítsa... Nem így van, tiszteletes úr?

Miklósban valami határozatlan aggodalom eredt, hogy ez az ember saját magáról beszél, s hogy gonosz szándékai vannak.

- A játékos belső ínsége kimondhatatlan, de az neki nem elég, még másokat is ugyanerre a vétékre akar csábítani, ugyanebbe a szerencsétlenségbe... Nem elég neki, hogy a saját életét már tönkretette, mindenkit meg akar fosztani vagyonától, boldogságától, önbizalmától... A játékos valami olthatatlan s tantaluszi kínokat szenved: s neki viríthat a mező, felőle haldokolhat a Krisztus, ő kockázik... S ha még jóllakhatna valaha: de semmi győzelem nem elég, semmi bukás nem sok... Mint valami mázsás teher lóg a feje fölött a szenvedély súlya, s az öngyilkosság a végső reménye... De még az öngyilkosság pillanatában is megáll, ha csak egy kockavetésre módja van... Nem igaz, tiszteletes úr?

Miklós makacsul mondta magában:

- Ez most nekem vet kockát. Most rajtam akar, most az én köpönyegemre akar játszani.

Egy pillanatig lázasan pillantottak egymás szemébe, akkor az öregúr felocsúdott, elfordította, majd behunyta a szemét. Kissé megrázkódott, a zsebébe nyúlt, kivette a tárcáját, abból egy ív papírt, s odatette Miklós elé.

Miklós elvörösödött, megismerte, mielőtt kibontotta volna kitalálta, mi az az ív.

- Kedves barátom - mondta a képviselő - közeledik február 18...

Miklós megütődve nézett rá. Február 18. Mintha hallotta volna ezt a dátumot, nem tudta mi az.

Az öregúr kissé előrehajlott, amint a díványtól előbbre dőlt, hallani lehetett, ahogy a ruhája hersege szakadt el a ragados viaszosvászonról.

- Az én utolsó kockavetésem ez: vigye vissza az aranyakat...

Miklós lángvörös volt, aztán egészen fehérre lesápadt.

- Én tudom, hogy e nélkül az írás nélkül nem akarta kiadni, én tudom, maga mind a tizennyolc darabot őrzi. Nem?

Miklós intett.

Az öregúr könnyedén mondta:

- Nem találta meg a módját, hogyan adja vissza... Menjen el... S mondja meg... hogy egy öregember a sír előtt... amelyet maga ástott magának: egyszer a jóság kockáját... próbálta elvetni... Vigye vissza fiam az aranyakat... adja vissza a szegénykének... s mondja meg... mondja meg, hogy...

Megállott, habozott, kereste a szókat. S Miklós feszült figyelemmel, valami benső ijedt várakozással leste a szót: s gyanúval és ellenséges érzéssel: Timeo Danaos... Ki is mondta magában, míg csodálkozó szemmel nézegette az öregurat, csak mondogatta magában: Timeo Danaos, timeo Danaos... Nem, nem, nem: itt törpeség és gyávaság van, itt közöny és tehetetlenség van: timeo Danaos, timeo Danaos!...

A képviselő, úgy látszik, meg volt elégedve a hatással, amit már eddig is tett, mennyire vakok az emberek: nem kell ahhoz szó, hogy felismerszék az álnokság, a legtávolabbi mozdulat, a ruhának minden kis vetülete elárulja a viselőt: semmi sem uralkodik úgy az emberen, mint az erkölcsi erő, semmi sem oly nagy az emberben, mint az erkölcsi magasságok iránti tisztelet: hogy játszhatja a ravaszság a fennköltiséget!... Timeo Danaos, timeo Danaos...

Az öregúr már egészen síri hangon beszélt, mint a rossz színész, aki III. Richárdot a gégéje fenekéről előkapart hangokkal teszi démonivá, s az ember folyton ki akarja húzni a fogai közül a finom szavakat, hogy össze ne nyálazza őket, az öregúr így szólt, rezgő hosszabb szünet után:

- Mondja meg, barátom, mondja meg fiam: hogy egy öregember, a sír előtt, amit maga ás magának, de ami mindent ki fog egyenlíteni, jóvá akarja tenni, azt amit még lehet... Mondja meg, kedvesem, Sztánay Nusikának... - s már egészen halk és rekedt volt -, hogy teljesíteni akarom a lánya kívánságát: feleségül akarom venni őt...

Miklós annyira elbámult, hogy most igazán nem volt képes egyetlen hangot kiadni.

Az öregúr lassan felállott, amint méltósággal mozdult, szálanként tépte ki magát a dívány ragadós vásznából, s Miklós jobban hallotta ezt a hersegő neszt, mint amit mondott volt...

Kikísérte a kapuig. Ott az öregúr, a vállát sem fordítva meg, úgy lenézően, de nyájasan s szertartásosan meghajtotta a fejét feléje, aztán elment.

Lassan haladt előre a deszkapadlón, amely a tavaszi sáron alkalmasan húzódott végig s aki szembe jött, nagy tisztelettel lépett le előle a legnagyobb pocsolóba. Miklós sokáig nézett utána, s a szája folyton mormolt, maga sem tudta mit. Hajadonfővel volt és kiskabátban, megfázott. Már az édesanyja jött ki utána:

- Az istenért, csak ne legyél már ilyen könnyelmű - mondta -, nem értem, egy felnőtt ember, ennyire nem törődik az egészségével.

Miklós röstelkedve, dideregve sietett be a szobába, felkapta az asztról az ívet, az ablakhoz ment vele. Egyáltalán nem csodálkozott volna rajta, ha valami hamisítványnak, másolatnak, vagy isten tudja, minek találja, de nem, valósággal az eredeti volt... Csóválta a fejét, rázogatta, nem értette.

Addig járkált hevesen a szobában, míg az anyja be nem szólt:

- Fiam, készen van az ebéd...

Még mindig ezt a két szót mondogatta, csak most vette észre, mit is: timeo Danaos... timeo Danaos et dona ferentes...

Az ebédet szótlan ették meg, a juhtúrós galuska nagyon vastag volt, s a túró egészen elfolyt, nehéz parasztétel volt, eszébe jutott Sztánay Nusika: olyan finom ételeket ő még sehol sem evett, mint annál...

- Édesanyám - szólalt meg csendesesen -, muszáj elmennünk Musára... Muszáj... Dékányékhoz...

- Á, én nem megyek... Dehogyan megyek...

- Muszáj...

- És te se menj...

- Muszáj, édesanyám...

Hevesen tette le a villáját, s ferdén elfordulva, duzmaszkodva ült szegény kis anyja. Akkor mintha már régi, régi idők óta remegne attól, hogy ki kell mondania, de kitört:

- És te egyáltalán ne menj oda! Ne menj oda, míg élsz!... Tudod! - s lángba borult arccal pattant fel. - Hisz az az asszony szerelmes beléd... az a vén satrafő... elsüllyedek a szégyentől, hogy nekem ilyen ki kell mondanom az édes fiam előtt...

Miklós röstelkedve, zavarban nézett rá, és szemérmében fölzaklatott anyját ijedten akarta megvigasztalni:

- El kell mennem, édesanyám, mert, aki most itt volt: az Arday képviselő volt, és azért jött hozzám, hogy mondjam meg ennek a hölgynek, hogy megkéri a kezét...

Csak mikor az anyja zavart s szégyentől elvörösödött arcába nézett, akkor értette meg, mit mondott:

- Egy férjes asszonynak a kezét... - kiáltotta az anyja, s a tekintetében egy ártatlanságnak, egy élettapasztalat nélküli gyermeknek ijedt értetlensége volt...

Miklós mélyen elpirult a lelke fenekéig, szégyellte, hogy ő olyanokat tud, amikről az anyjának sejtelve sincs, szégyellte, hogy ő már réges-régen nem ártatlan kislány...

3

Az iroda és a tanterem közt széles ajtó volt. Ez az ajtó ki volt nyitva, s így tágas és kitűnő helyiséget kaptak a piknikhez. A tanteremből ki voltak hordva a padok a tornácra, s a zongora a sarokban pótolta a cigánybandát. Papírlánc volt a falra aggatva, s több lámpa felfüggesztve, nagyszerű táncterem volt.

Sokan voltak. Miklós sorra mindenkivel kezét fogott, de csak keveseknek a neve maradt meg az emlékében. A falubeli s néhány környékbeli kisbirtokos volt jelen, az állomásfőnök családjával, egy nyugalmazott katonatiszt három lányával, ez zsidó volt, de annál jobban feszített az egyenruhájában, amelyet már erősen kihízott, a lányai nagyon merészek voltak itt, a Bódi lányok el fogják járni a kánkánt, suttogták a sarokban a fiatalemberek. De a többi lány annál egyszerűbb volt, kis mosolygó, vihogó falusiak, akik a legyezőjük mögé bújtak minden pillanatban, s látszott, hogy egyáltalán nem szoktak társaságban lenni.

A büfé a kis irodában volt, rengeteg étel volt felhalmozva, amely elég lett volna egy várostrom idejére is. Úgy hordták össze a vendégek, s mindenki torkig ehetett magát a tömördek liba, kacsa és csirke hulladékkal, nagy sertéskarajok, rántott bárány s töltött borjúszege volt tömegben, sok alma, narancs, körte fonnyadtan, de ízesen, s boros palackoknak egész erdeje.

Még egy szoba volt az urak számára, de az nem nyílt közvetlenül ide, egy parányi előszobán kellett keresztül menni. Miklós kereste Dékányékat, de még nem voltak itt. Senkije sem volt közelebbi ismerős, azért kiment az udvarra. Néhány fiatalember kacagva ácsorgott a hűvös szellős tornácon, cigarettáztak s röhögtek.

- A fene egye meg ezt a rektort, te gazember - mondta egy sokfogú, fekete cigányképű fiatalember s óriási röhögéssel vágta nyakon a vékony kis tanítót, aki piros arcú fiatal legény volt, abból a kicsi a bors, de erős fajtából - hogy neki még előbb be kellett vágni ötre! Te disznó!

Mindenki nevetett, a fiatal tanító szeme zavaros volt, de ő is nevetett.

- Barátom, olyan fáradt vagyok, mint a kutya - mondta.

- Lehetsz is fáradt, te gyalázatos gazember - röhögött egyre a füstösképű jogász, s cibálta a kis tanítót, a két vállába akaszkodott, úgy rázta. - Megrázlak, mint Krisztus a vargát, te akasztó-fáravaló. A fene egye meg a bőrit, hogy ez még előbb ötre bevág a szövetkezetesnél.

Úgy cikáztak, viháncoltak, mint a kutyák a kerítés alatt, egymást marták foggal, játékból, kacagva, legénykedtek, sok volt a vérük.

- A bűdös kutyája, előbb elmegy személyesen meghíjni, s a disznó! de megájj, most csak arra vagyok kíváncsi, hogy a pofájába nézzek annak a naccságának...

Miklós már emberi dolognak nézte a fiúk esetét, bement a másik szobába, ahol az urak beszélgettek, dohányoztak, ittak. Volt ott két paptársa, idősebb emberek. Alvintzi az egyik, igen kedves, egészséges öreg bácsi, aki Miklóst mindig kivételes szeretetével tüntette ki, a másik a kismakrai pap, Vitéz György, ez a hűvös, szótalán ember, akitől önkéntelenül is mindig tartott, ahogy az erénynélküli kritizálóktól óvakodik az ember.

- Áh, kedves barátom, isten hozott, kedvesem - tárta ki fele két vaskos kezét Alvintzi, s oly gyöngéden s szeretettel ölelte meg, ahogy egy minden szánalomra s minden szeretetre méltó jó gyermeket tudnak szeretgetni az egészséges s az élet kövérségében vigadó bácsik. - Hogy van már az egészségi állapotod, kedvesem?

- Köszönöm, már semmi bajom.

- Hála legyen a magasságbéli jó Istennek, édes barátom. Csak meg ne erőttel magad, mit tudják ezek a cibilek azt, mi a szellemi munka - s kitérte a kezét a szobában levő többi úr felé, akik kisebb földbirtokosok voltak, nagyobb részt vastag, egyszerű emberek, akik a garasgyűjtésre vetették az életüket.

Miklós szelíden mosolygott, aztán bemutatkozott sorra az ismeretlen uraknak, egy-egy *van szerencsém* s egy-egy *isten éltesse* aratva tőlük a neve megmondásával.

Dékányék még nem voltak itt.

Gazdasági dolgokról folyt a szó. Trágyáról, műtrágyáról, a tavaszi munkaidő kezdetéről: most hamar nyílik az idő, szőlőmunkáról, s ő mindhez nem értett.

Idegenül érezte magát ezek közt az emberek közt, valamennyien nyugodt s kielégült arcú férfiak voltak, de mindnyájuk közt a két pap volt a legkellemesebb. Egy pillantásra föl lehetett ismerni a papot bennük, nemcsak a fekete ruháról, amely szabásra rendes polgári ruha, de az arcukon fénylő nagyobb világosságról. A gazdaember mindig maga elé néz: hozzá van szokva a földhöz, örökké a röögöt vizsgálja, jól szóródott-e alája a mag, jól kelt-e ki közüle, jól van-e szántva, aratva, gyűjtve, jól van-e művelve s tervezve az egész munka, s ez a vonás mindenkorivá lesz, egész lényükön uralkodik. Ezek az emberek nem kíváncsiak fölösleges dolgokra, most is mindig egész lelkükkel az életmunkájukba vannak belemerülve, folyton tanulnak s

ellenőriznek, bevásárlási források után érdeklődnek, árak, eladási lehetőségek, ügynökök, szállítás, fuvar, vasúti tarifa, az újságok hirdetései, új vetemények termési eredményei, az állategészségügy, s az adó-dolgok, szóval a gazdasági üzemnek ezernyi csínyja-bínja a legnagyobb mértékben uralkodik elméjükön, a gazda annyira benne él a maga gazdasági dolgaiban, hogy ehhez semmiféle más hivatás nem hasonlít belső intenzitásra, csak a művészek élete, akik szintén örökké és szakadatlan a maguk szellemi gazdaságának ügyeivel vannak színiig. De a papok felette állanak ennek a nagyon lezárt s nagyon egyszerű belső életnek, szélesebb látókörük s szélesebb érdeklődési körzetük van, szétnéznek, nyílt szemmel és őszintén, mintha bizonyosságot kellene egykor tenniük mindenről, amit láttak s hallottak, mintha tanúskodniok kellene egykor az emberi dolgokban. Talán hiányzik a pillantásukból a fantázia, a filozófia, de annál élénkebb az a tiszta látás, amely a tényeket, a valóságot azzal az egyszerű érzéssel veszi szemügyre, hogy neki meg kell győződnie, s neki tudnia kell, mi van itt.

Miklós ezt még eddig sohasem figyelte így meg, s most megint új szemmel nézte hivatását... Ezek voltak *az első tanítványok*, akik nem hoztak magukban újat a Mindenség titkaiból, de tanúi lettek az Úrnak. Azt hirdették, azt prédikálták, amit láttak, hallottak, életükkel, halálukkal afelől tettek bizonyosságot, aki tanúságra hívta őket!

És örült, hogy ezt látta. Alvintzi bácsi pillantásában azonban mindjárt megjelent a mélabú, egy kis belső elmerengés: poéta akart egykoron lenni, a kollégiumban szép szavakat senki sem tudott oly könnyen fűzni egybe, hogy csengjen és bongjon a hazafi érzés pátosza, de aztán józan ember lett, egyszerű és igaz ember, aki lelkének ma régi álmodozó varázsát csupán a bor mámorában tudta valóra oldani.

És ez valami külön kedvességet adott ennek a vastag embernek, akinek nagy rezes orra alatt oly igen kedvesen tudott mosolyogni duzzadt szája. Miklós egyre jobban szeretett papok közt lenni, a papi gyűlésen igen jól érezte magát, sokkal jobban, mint bármely más úri társaságban. Itt még a legpóribb s a legcsökönyösebb társában is, még abban is, aki látszólag egész életét a vagyonszerzésnek szánta oda, még abban is azonnal megérezte az ősi alapot, az élet ősi kiindulását: a független szegénység áhítatos vágyását s a Krisztust. Ezek az emberek, ha bármilyen parányit, bármennyire feloldódva is, de mindnyájan ott őrizték magukban a Megváltó lelki csíráját, ezek az emberek mind Krisztusok voltak: mind, valaha, valahol azt a hivatást érezték magukban: embertársaiknak javára lenni, szabadítója lenni a Bűnök lebírhatatlan harcaiban... Hallgatta az egyszerű beszédeket, amelyek csak értőnek fülében voltak annyira távol a gazdákétól, a hivatalnokokétól, de ő minden pillanatban rájött az ősi hivatás jeleire... Ezek mind többek s valamivel fentebb jártak, mint összes környezetük. Ezek az emberek egy csipettel fel tudtak repülni az éterbe, bárha testük lent hevert is a földnek porában... Nem voltak ezek ótestamentumi próféták, akiknek a szíve görcsösen vonaglott a nemzetért, a fajért, az emberiségért s vállukon viselték a felelősség érzését a Bűnökért... Ezek az újtestamentom tanúi voltak. S az újszövetség nem rajongó lelkek képzelődéséből állott elő; e szent írók mind józan és egyszerű emberek, hajlandók a kételkedésre, még a hitetlenségre is: ezek csak azért hittek, mert láttak, azért beszéltek, mert hittek. S a hitet hol vették?...

A hitet mind kívülről vették! Ezeknek a hite mind beplántált növény volt, mely talajra talált. A szülők hatása, vagy valahol nagy egyéniségeknek elhullajtott csírája bennük, de ott van, él, s lombot és terebélyt hajt: ahogy a Jézus mondta: „Veszitek a Szentlélek erejét, majd ha az előtíratok. És lesztek nékem tanúim Jerúsálemben és egész Judeában, és Satuáriában és e földnek mind végső határáig...”

Igen, innen van ezekben az emberekben a felsőségnek, a szabadságnak, az isteni kiteljesedésnek valami távoli, de élő lehelete; vették a Szentlelket, bármennyire távolról is, de vették,

megkapták: s a Szentléleknek, ha nem teljességét is, de azt a szuggesztióját, hogy ők elhívottak s bizonyágtevők... De mire tesznek bizonyágot?

Mire tettek bizonyágot az újtestamentom írói?... A Krisztusra. Nem tételes törvényekre, nem külső szabályokra, nem mennydörgő dogmákra, nem simára csiszolt hitcikkelyekre: hanem a Krisztusra. A Mesterüktől sem azt hallották, hogy az él, aki *azokban* hisz. A mester azt mondta nekik: aki *énbennem* hisz: él... Tehát a Jézus vallása: a Jézus. Nem hittételek sorozata, nem sivár erkölctan: ő maga! erkölcsi életünk mintaképe, üdvösségünk szerzője, minden.

S míg szórakozott szemmel hallgatta a mindennapi élet vidám és egyszerű beszédeit, most értette meg először és legtisztábban a kereszténység példátlan s mindent átható erejének titkát: milyen egyszerű a tanítás: *légy Krisztus*... Milyen könnyű a revideálás, a visszatérés, az örök protestálás: Nézd a Krisztust!... Micsoda fölösleges dolgok: agymunkával kieszelni tételeket s elméleteket: ott a Krisztus!... Mi a pap: A Krisztus tanúja!...

Egész fölmagasztosulva nézett, mosolyogva s derülten s mit sem látó szemmel ezekre az emberekre, akik körülötte voltak, *bennem a Krisztus*, mondta magában, *én is Krisztus vagyok. Csak én, én nem tudom levetni magamról az embert, hogy Isten fia legyek*... Óh, mondta, s feltámasztotta az arcát: Arday a Krisztust hozta hozzám... Le akarta előttem alázni a szegény kis zsidót, aki nem bírta cipelni a keresztet, leroskadtt, akit gúnyoltak, leköptek, mint annyi zsidót azóta, megkorbácsolták s fölszegezték, s mikor haldokolt, ecetes méreggel itatták: és a Krisztus ember volt: elfordította a száját... ember volt, nem bírta a savanyú ecetet szájában, az ínye közt... De hisz ez mindennél nagyobb: ha a Krisztus ennyire ember volt: és mégis tudott Krisztus lenni! ha a Krisztus úgy volt ember, mint én: akkor bennem éppen úgy ott lehet a Krisztus lelke... ott is van... Hányszor éreztem már magamban a krisztusi lelket... *s nem mertem engedelmeskedni neki*...

S most valóban a tűrő a megértő Krisztus volt.

- Nem mertem jó lenni - folytatta. - Szégyelltem, hogy jó tudok lenni, hogy tudnék krisztusi jó lenni... *Jó*... Nem szégyelltem a bűneimet, nem szégyelltem magam előtt, takartam a világ előtt: de magamban úgy őriztem azokat, mint a kincset... s a jóságomat rösteltem: mások előtt nem bántam, ha kitűnik, magam előtt takartam, mint a gyöngeséget... És ezek mind, mind, mind így vannak: még a Krisztus tanúi is...

És ekkor fölfigyelt egy szóra, bár egyáltalán nem hallotta, amit füle hallatára beszéltek, hallotta, de nem értette, nem haladt velük e percekben, most azonban az Alvintzi kivörösödött, kedves mosolyú arcát látta maga előtt, s ezt a kedélyes kijelentést:

- Mindig csak én, mindig csak én legyek a jó?... Csak én egymagam legyek bárány annyi farkas közt?... Úgy megesznek, mint a semmit!... Neeem, a kutyák: most megtanítom őket én is... Menjen a dolog, az egyházmegyére, menjen az egyházkerületre: akkor majd meglátjuk mi lesz.

A Miklós szeme föllobbant.

- Mi az?... Nem figyeltem - mondta.

Alvintzi teljes készséggel kezdte újra.

- Tudod, kedves barátom, téged is óvva figyelmeztetlek, hogy a kommenciós-levelet alaposan tanulmányozd át, mert ezek a gazemberek úgy kiforgatnak bennünket, hogy példátlan... Az én hitlevelemben benne van, hogy kapok természetben hat öl fát, természetben egy hízott disznót, természetben minden tehenes gazdától két liter tejet, természetben bizonyos mennyiségű búzát, rozst, árpát s kukoricát, aszerint, kinek mennyi a vagyona... Nos: most én átveszem ezt a hitlevelet, s akkor megmutatják, hogy mindezek a dolgok meg vannak váltva. Valahol, vala-

melyik elődöm, nem tudom milyen okból pénzre váltotta ezeket a természetbeli illetményeket, s most én a hat öl fáért kapok tizenennyolc forintot... Tizenennyolc forint hat öl fa... nem hozzák be nekem a fuvarját, a duplájáért, az erdőről... Aztán: a hízott disznóért kapok: kérem egy hízott disznóért: hat forint ötven krajcárt!... tudomisen, száz esztendővel ezelőtt talán ennyi volt egy hízott disznó ára... Minden liter tejért kapok két krajcárt... a falumban van állítólag hatvan tehén, tehát én kapok két forint negyven krajcárt... Hát lehet így élni?... Most jön az egyházi törvény revíziója: mindenütt a tényleges állapotokat akarják megörökíteni, pláne olyan helyeken, ahol az egyház adóelengedési segélyben részesül, mint nálam is... Hát én megelőzőm ezt a dolgot s most az atyafiakat felszólítottam, hogy nekem természetben adják meg az illetményeket!... Nem azért csinálták ezeket a fizetéseket a mi atyáink így, ilyen bölcsen: hogy az unokák kijátsz hassanak bennünket... Mert jól van: ha elfogadjuk is, hogy a papnak magának is jobb, ha nem természetben szolgáltatják be a fizetést: nem ocsúban és vadkörteben... (az én szegény atyámnál előfordult, hogy eljött egy-egy gazda, azt mondta: tiszteletes úr, nagyon kevés búzám lett, hanem igen szép körtem van, tessék elfogadni kommencióban. Szegény atyám, Isten nyugtassa, azt mondta: jól van fiam... s hoztak neki egy véka vadkörte... vackort...) Adják hát pénzben, akkor én megveszem magam. Igen ám, de ha ők nekem hat öl fát adtak: vagyis már ezelőtt háromszáz esztendővel annyira taksálták a pap igényét, hogy neki hat öl fa jár egy évre: akkor ők adjanak nekem annyi pénzt, hogy én azért meg is vehessem azt a fát... Hol kapok én ma három forintért egy öl fát, beszállítva?... Minden évben tartsanak egy gyűlést, és azon állapítsák meg, hogy minek mennyi az ára...

- Kedves barátom - mondta mézédés mosollyal Vitéz György, s kis kurtára borotvált bajsa feketére volt pederve -, így azonban ezer percenttel kellene emelni az egyházi adót...

- Én nem tehetek róla... Nem az én igényem emelkedett, nem a papzsák lett nagyobb, hanem a pénz vásárlóképessége lett kisebb: ők? ha nem adják ide azt a hízott disznót: náluk marad! én ajándékoztam nekik! s ha ők eladják: nem hat forint ötven krajcárt kapnak érte... Ez csak a legigazságosabb dolog: adják ide a disznót, ahogy adták száz meg száz éven keresztül... De hát a disznó disznó, hanem a paraszt, ej jól mondta azt az én Süttő bátyám, az Isten nyugtassa: fiam, a paraszt csak sülve jó, akkor is a fene egye meg.

Nagyot nevettek közösen, akkor beleszólt egy úriember:

- Kérem alássan, az állam kötelessége ez... Mind az állam kötelessége ma már ez. A papokat fizetni, az iskolát fenntartani...

- Aj, az állam - legyintett Alvintzi -, afelől felfordulhatunk. Jár nekem onnan egy kis pénz, nem is papi fizetés, hanem keserves munkámnak a díja, helyettesítettem egy tanítót az állami iskolában, s ne adj isten, nem bírom megkapni...

Miklós elszomorodott: már megint összezavarta az élet a tiszta látását... Nem, itt valahol elmérgesedett az élet; sebes lett, és eves lett a seb... Itt már egy nagy gyógyító kúrára van szükség... A Krisztus nemcsak türelem, a Krisztus szava parancs is: adjátok meg a császárnak, ami a császáré!... a *Krisztus az emberben* nemcsak az áldozatra ok nélkül menendő bárány, de az igazság, a közrend, a társadalmi bölcsesség lelke is... És most csodálkozva vette észre, hogy a papok s ő maga is csak elvétve foglalkozik az állam feladatával... Őt megütötte, idegenül érintette, hogy egy idegen úr, lelkétől, műveltségi állapotától, egész lelki konstrukciójától idegen úr az államra hárítja a felelősséget a papok eltartására. S ez a tény maga is bántotta őt, „én nem vagyok az állam szolgája” mondta magában: én az Ember szolgája vagyok... Én az Ige tanúja vagyok, s nem rendőre az Államnak... Eszébe jutott, hogy éppen a napokban jegyezte föl a papságnak bizonyos fokú elfajulását: a grófok papját, aki alkalmazkodó hivatalnok a embereknek s államnak... Akkor pedig nincs más hátra, mint szenvedni az életért, vérezni és

koldusalamizsnákon tengődni... Én az államnak semmit sem árulok, én a magam lelkének értékeit adom át testvéreimnek: lelki dolgokat nyújthatok... a betegnek, a szenvedőnek és a szegénynek... Hogy lehet azt felmérni bűzában és fában, pénzben és rangban, mit érdelek tőlük... A mi jutalmunk nem e földön van...

Hallgatta tovább a könnyű és vidám beszélgetéseket és hallgatott. Megjárhatatlan ez az út... Fel tudott volna állni, s amint van, menni világgá... és ülve maradt... Látta, itt hallgatás a sorsa, itt ő nem tud szólni, s nem tudja az igéjét kijelenteni... Mint valami boldogabb hazába, vágyott valahová... Hová?... A szegények, a betegek, a nyomorultak közé... Mint haza: úgy vágyott utánuk... De akkor mért nem maradt otthon az édesanyja mellett, aki szegény is, bajlódó is, s ha otthon van, mért nem tud beszélni vele... mért van köztük valami idegenség... hová vágyik, mit akar, mire van hát rendeltetve... ah, legjobb volna meghalni...

Ekkor bejött Dékány, s ő mélyen megzavarodott.

- No, öcsém, hát hogy vág a bajusz? - kiáltott rá rusztikus módján.

Miklós felállott, elmosolyodott, s kajánul ezt gondolta:

- Megállj csak, ha a feleségedet elszerződtetem, majd meglátjuk, hogy viccelsz!

Erre a friss és gonosz ötletre elsavanyodott megint: hát ennyi bennem a Krisztus?

- Kedves bátyám, jó színben vagy, hálistennek, itt van a nagyságos asszony is? - szólt hangosan.

- Itt vagyunk mindnyájan - felelt egyszerűen az öreg, s megszorította bizalmasan, szeretettel a fiatalember kezét. - Eredj hát hozzájuk.

Aztán még hozzátette, a Miklós kissé megzavarodó mosolyára:

- Már nem is jössz felénk, kutyafulű, ma is vártunk!

S nevetve megfenyegette erős, vaskos ujjával, aztán hatalmasan megrázta az Alvintzi kezét.

4

Miklós később tétován átment az asszonyok közé. Soha ilyen habozó és elhatározatlan nem volt. Nem tudta, mit keres itt, mint ahogy nem tudta, mit keres egyáltalán az emberek között. Amolyan lefelé szállingó levél volt, még ez az egy *kötelesség* tartotta itt... átadni egy üzenetet, visszaadni az aranyakat... ha ez nem volt volna, úgy érzi, egyáltalán nem lenne mit keresnie az életben. Félve, gyötrődve és szorongva ment ki az udvarra, még egyszer megállott a csillagok alatt, felnézett az égre:

- Csillagok, öreg pajtásaim - mondta, s gyermekkora jutott eszébe, és apja, aki úgy ismerte a csillagokat... az öreg csillagokat... a magyarok öreg csillagait.

- Ó, Uram - suttogta -, adj nekem erőt a legnagyobbra, hogy megtaláljam az igazságot... hogy lássam már egyszer magamat ebben a világban... tudjam már, hogy mi itt a dolgom, mi a szerepem, mi a rendeltetésem... mert én nem fogok visszariadni semmitől, ha egyszer kész leszek, én nem fogom azt mondani, hogy nekem ez elég, hogy én nem veszek magamnak annyi meg annyi fáradtságot, hogy én nem vagyok olyan magasztos célra rendeltetve: én igenis a legnagyobbat akarom, én világítani akarok, és utat mutatni az igazság felé... de hogy tegyem, mikor nem látom az Igazat!... nem érzem a Krisztust!...

Föllélegzett, s elszántan bement a kis előszobába, onnan az irodába.

Első pillantása Dékánynéra esett. Ott ült az asszonyok között finoman és szelíd mosollyal, kellemes és szép jelenség volt s öreg... A szíve hangosan dobogott, amint meghajlott távolról s köszönt neki...

Az asszony igen bizalmasan, igen családivan gyöngéden nézett rá, látszott, hogy meg van ijedve a soványságán, látszik, hogy félti őt...

Ő is megvolt szűrve szegény, meg volt vénülve, de néha fölnevetett, hang nélkül az asszonyok közt, s valami nagy derű volt benne, ahogy csak azok tudnak mosolyogni a világon, akik igen magasra jutottak el. Akik mindent elvesztettek már, s mégis élnek...

Miklós hozzám, sajnálattal nézte, mennyire elveszett a nyár óta, s úgy gondolta, nem fogja megmondani neki az Arday üzenetét... Ha egyéb gonoszság nincsen is benne, az az egy elég, hogy megzavarja ennek az asszonynak már megcsillapodott életét...

- Nézd csak, ez hol bujkál - kiáltott rá Márta -, Margit, Margit - fordult azonnal vissza, s Miklós ijedten nézett arrafelé, de Margit nem volt sehol.

Apróságok, semmiségek, eltűnő szikrázása a napsugárnak a kavicson, nem is hallotta, mit beszéltek körülötte, neki. Sorra bemutatták az asszonyoknak, érezte, hogy mindenki megnézi, nagyon figyelmesek voltak vele szemben, úgy kezelték, mint egy beteget, s csakugyan úgy is érezte magát, mintha betegségből kelt volna fel.

A másik teremben tánc volt, Márta nagyon jól mulatott, s csodálatosképpen keveset foglalkozott övele. Minden ujja volt udvarlója, ő volt itt az est középpontja, elkapatott, elkényeztetett lány, alig lehetett ráismerni. Miklós inkább egy epés arcú, kövér, öreges nőt volt kénytelen untalan megnézni, nem tudta ki az, pöffeszkedve s hallgatagon ült egy-egy percre, aztán felállt, elment, újra leült, kellemetlen egy személy volt, s minduntalan megjelent. A többi asszony egészen szomorú jelenség volt. Ezek az asszonyok, akik reggeltől estig a házi dolgokkal vannak elfoglalva, ezek a vidéki kisbirtokosnék a bepréselt fűzőikkel, vörös arcukkal, esetlen kéztartással, nagy cipőkkel igazán szánalmasak; milyen derék, talpraesett anyák s menyecskék lehetnek otthon, egyedül, a háztartásban, s itt merevek, bárdolatlanok s nem lelik a helyüket. A papné maga mellé ültette Miklóst, s eleven szellemmel játszott, mulatott rajtuk, egyenként ismerte őket, s minden dolgukat, s folyton beszélt azon a csendes, maliciózus hangon, ahogy néhányszor hallotta már beszélni a nyáron.

- A jegyzőné! most vették meg a torjai rétet. Az uramnak ez az ideálja: mint a tűz! csak úgy ég a munka a kezén. Nézze a cipőit!

Halkan nevetett. Miklós is vele mosolygott.

- A kálvinista asszonyoknak van egy nagy hibájuk: igen szeretnek dolgozni - mondta nevetve, igen halkan az asszony -, a kálvinista férfiaknak persze meg egy másik nagy hibájuk van: nagyon szeretik a pénzt. Hogy mit nem tudnak ezek izzadni a pénzért, az hallatlan. Tiszteletre méltó, az már nem is utálatos, imponáló... Dolgos nép az igaz, de a modoruk, az valami rettenetes, persze vagy egyik vagy másik.

Egy vékony, fekete, kiaszott asszonyra nézett, aki csaknem elaludt a társaság közepén.

- Minden este éjfélkor fekszik, és reggel három órakor már felkel, de ha nincs dolga, s összeszeri a kezét, már alszik. Szegény, milyen penitencia neki itt lenni, de az ura kívánta, ez hozzátartozik a ranghoz, hogy meg kell jelenni. Most is jobban szeretne otthon lenni, kovászt tenni, mert holnap reggel sütés, és a kovászt sohasem bízza a cselédre: mindig maga dagaszt, mert az ura nem eszi meg a kenyeret, ha a más kezéből került ki... Van még kenyerek holnapra Lina? - szólt át hozzá.

A néni felrezzent, csakugyan, mintha szunyókált volna, s kedvesen elnevette magát.

- Van, persze gondoskodtam előre, mert tudtam, hogy ma este nem leszek szabad; de nem az, hanem holnap február 18-ika, holnap érkezik a sógorom a családjával, ha az éjszaka nem alszom, ugyancsak el leszek fáradva, pedig most lesz dolog, és a sógorném tudod olyan, hogy ahányszor eljön: mindig egy cseléd. Már előre félek, hogy el kell küldeni a cselédemet, pedig ez még elég tisztességes lány, a Kovács Róza tudod, annak az alvéGINEK a lánya, Boros lány az anyja, a volt harangozóé, ez még elég emberséges, csak persze ügyetlen, hát az nem fog megfelelni a sógornémnek. Az olyan rigolyás asszony...

Csak meg kell ezeket az asszonyokat billenteni, úgy elkezdenek beszélni, olyan őszintén, háziasan, minden legcsekélyebb takargatás nélkül, válogatatlan emberi egyszerűséggel, mint otthon maguk közt, a konyhában, vagy ha beszalad egy percre a szobába s leül a vendég mellett...

Miklós meglátta Margitot.

Fehér ruhában volt, magas nyakú csipkeruhában. Egyszerű kis ruha, a vállon széles fodor körül, hosszú szoknyája meglibbent, csak éppen átrepült valahogy az ajtó előtt, de Miklós megismerte, s azonnal megszűnt neki az egész társaság: azonnal felgyúlt.

Mintha tűkön ült volna, úgy maradt még a helyén. A papné észrevett valamit, de csak azt, hogy untatja Miklóst a csevegő asszony, akit ha egyszer beindított, elhallgattatni többet nem lehetett. Azt hitte, a dátum hatott Miklósról: a február 18. Emlékezett, hogy mondta neki, hogy az aranyakat adja vissza, ha tudja, erre a napra, ez a Márta születésnapja, s most talán nincsenek meg. Nagyon megzavarodott ő is ezen a véletlenségen, hogy íme a legelső percben emlékeztetés történt e dátumra, s nagyon szerette volna megfogni a szegény fiú kezét, s a fülébe súgni, hogy maradjon nyugton, a dolog nem sürgős. Az apa egyszer kérte ezen a napon az aranyakat, mikor Arday a szokásos aranyat megküldte, ez volt az oka, hogy akkor figyelmeztette rá, hogy e napra hozza vissza. De azóta sok minden eszébe jutott, amire akkor nem gondolt, hisz ha elköltötte, ezeket az aranyakat sohasem hozhatja vissza, ezek mind raritások, s kieszelt mindenféle huncutságot, hogy szükség esetén az ura előtt igazolja a dolgot... Először is bevásárolt a bankban tizennyolc különböző aranyat, amelyek valamennyire pótolhatják szükségből az eredetieket, szóval az urától nem félt, s nem is valószínű, hogy sor kerüljön rá... Arday most bizonyára nem is fog küldeni... szóval minden lehetőséget alaposan meghányt-vetett már, csak azt az egyet nem tudta kitalálni, hogy hozza szóba Miklós előtt, hogy oldja fel a szegény fiút kötelezettsége alól.

Miklós fészkelődött, nem bírt helyén maradni, s nem tudta, szép szín alatt hogy lehetne föllátnia s elmennie...

A beszédes asszonyt végre valaki más irányba terelte, és éppen az a kellemetlen vastag asszony, aki folyton ott lábatlankodott körülöttük a sánzsán selyemruhájában.

A papné megérintette a Miklós kezét:

- Maga nem táncol!

- Nem.

A papné finoman elmosolyodott, s ez sértette Miklóst, mert úgy érezte, ebben benne volt a kritika, hogy ő nem is alkalmas erre.

- Holnap van a kislányom születésnapja - mondotta aztán a papné minden habozás nélkül.

- Igen? - mondta Miklós elpirulva.

- Beszereztem neki tizenhét darab aranyat.

Miklós most már egészen megzavarodott s fülig vörösödött.

Értette. Egy pillanatig hallgatott, akkor rekedten azt mondta:

- Kár.

Most az asszony hallgatott.

- Itt vannak az eredetiek.

Ezzel a mellényzsebébe nyúlt, ahol a kis tekercs el volt készítve, az asszony halálisan megrémült, hogy visszaadja, itt mindenki szeme láttára, s csakugyan úgy is történt.

A fiatalember kivette a csomagocskát, s egyszerűen a kezébe adta.

- Cukerli? - mondta hangosan és idegen hangon a papné.

Miklós nem volt ilyen találékony, csak hallgatott.

- Na hát ez nagyon kedves - és idegesen felnevetett az asszony. - Még ilyet nem kaptam; ezt Mártának hozta; maga a legfigyelmesebb ember! - S a markában játszott a kis csomaggal, nem tudta hova tenni. Miklós még meg is rémült, hogy elszakad a papír, megint valami baleset lesz, az Isten őrizzen, mi minden lesz még?

Hirtelen fel is állott; hanem amint kinézett a terem felé, Margitot már megint nem látta. Erre eszébe jutott valami s visszahajlott. A szék karjára támaszkodott, s a papnénak halkan ezt mondta, mintha valami könnyű szellemességet mondana:

- Tegnapelőtt nálam volt Arday, és arra kért, mondjam meg nagyságos asszonynak, hogy teljesíteni akarja a lánya kívánságát.

Ezzel elfordult s elment, gyorsan, szinte elugrott. Nem bírt magán uralkodni, mint a tolvaj szökött el.

Az ajtóból nézett vissza, s akkor megnyugodott, az asszony ott ült a helyén; erre föllélegzett, azt hitte, le fog szédülni a székről, s átkozta magát azért a komisz és alacsony módért. De nem; ott ült, mosolyogva, egyszerűen, kissé hidegen, s nem nézett feléje.

- Hála istennek - mondta magában, s úgy érezte, megszabadult az oroszlánveremből.

Margit állott meg mellette, a hangját hallotta, egy kis üveges könyvszekrényt nyitott ki, amiben a falnál ifjúsági könyvek voltak, s a hangja úgy csengett, mint az angyali muzsika:

- Úgy nem tudom megtalálni, ha nem mondja meg a címét.

Miklós odanézett, egy alacsony, sovány fiú állott a lány mellett, erős pofacsontjai kiállottak, s félszegen nevetett:

- Azt nem tudom, mi a könyv címe, de azt tudom, hogy mi volt annak a kis színdarabnak a címe: *Szentgyörgynap éjszakája*.

- Forgó bácsi könyvtára?

- Azt nem tudom, mibe jelent meg, csak azt, hogy első vagy második gimnázista voltam, mikor olvastam. Mikor pedig hazajöttünk vakációra, játszani akartunk valamit, nem volt mit, hát én emlékezetből megírtam azt a kis darabot, a leányszerepeket is fiúk játszották... Csak éppen eszembe jutott ez a história most, hogy megláttam itt a könyvek sarkán, hogy ifjúsági színművek... Borzasztó szeretném az eredetit olvasni...

Margit nevetett. Miklós hirtelen közbelépett.

- Kezét csókolom - mondta. - S hogy Margit nem látszott reagálni - hozzátette: - Matolcsy Miklós vagyok... - olyan könyörgően, olyan alázatosan mondta.

Margit széthúzta gyönyörű, íjas szájacskáját s sötét szemével ránézett, azok is hunyorítottak s kicsinyek lettek egy villanásra:

- Már mondta egyszer - szólott.

Miklós elpirult, az lehetetlen, ő ma nem találkozott még vele, de olyan sok embernek mondta meg már ma este a nevét, hogy nem csodálkozott volna, ha tényleg megtörténik.

Amint megfogta a kislány kezét, hűvös és tiszta kezecke volt az, s csodálkozott, hogy ily egyszerűen tudtak érintkezni: azt hitte, szikrák fognak kicsapni ebből az érintésből, színes lángok, s mindjárt fölrepülnek a levegőbe... mint a táltosok...

A másik fiatalember még állt, várt egy kicsit, akkor észrevette magát, elszomorodott, csalódottan, bánatosan ellógott, s úgy tett, mintha a szekrényekben levő könyvek sarkára írott szók jobban érdekelnék, mint az, akit előbb miattuk megtámadott: e szekrények kis könyvtárosa...

Miklós azonban nem ment el, csak nézett, nézett, csak nézte a leányka arcát édesen és mosolyogva, lógó hosszú kezeit eleresztette.

- Maga nem táncol? - kérdezte mosolyogva Margit.

Miklós nevetett:

- Dehogynem, ha van, aki táncoltasson.

Mindjárt el is röstellte, mit kötekedik ő evvel a kislánnyal.

Az nem is értette el; de feltűnt neki; újra visszapillantott rá; mintha megütdött volna, mit akar ez? mit jelent ez?

- Ez az iskolájuk, kisasszony? - terelte el Miklós a szót.

- Igen - mondta Margit.

- És hány iskola van ebben a faluban?

- Nagyon sok, nem tudom mennyi, öten vagyunk tanítók.

- Öten!... Hát olyan nagy község ez a Musa?

- Maga még nem is tudja, milyen nagy? - nevetett Margit.

Miklós is nevetett, és csodálatosképpen most először nevetett gyermekkora óta teljesen boldogan, ok nélkül s vidáman. Csak nevetett.

- Szabad kérem? - állott meg egy szőke fiatalúr Margit előtt.

Ez odanyújtotta a karját, de Miklósnak úgy tetszett, hogy elébb rápillantott, mintha inkább vele akart volna keringőzni.

El is pirult tőle, de tehetetlenül engedte át az ismeretlennek a kedvest.

Margit kétszer fordult körbe a teremben, s Miklós folyton csak őt kísért. Mikor másodszor ideértek, táncosának köszönetet mondott s kiállott. A táncos fiatalemberről kétségbeesetten folyt a verejték, s dadogva ment tovább.

Miklós már kész kérdéssel csapott le rá: vajon nem utasítja vissza?...

- Ismeri az *örökharag* játékot?

A lányka ránézett.

- Örök harag!... az játék?

Miklós minden pillanatban elröstellte magát: lám, hisz ő, a pap, ő egy cinikus ember, aki mindenből gúnyt űz s tréfát csinál, mennyire fölötte van ez a gyermek, ez a drága, ez a szent lény, akinek minden komoly és igaz...

Tétovázva szépítgette magát; hisz ő a levélre célozott:

- Kislányok ilyen nyelven szoktak beszélni: örökharag!

- Na igen, azt ismerem. Maga is kislány? Vagy azt hiszi, én kislány vagyok?

- S nem?

A lányka újra elmosolyodott, oly nemes és bensőséges volt ez a mosolya, már látta nehányszor rajta: úgy látszik, ez a lény igazán harmóniás megnyilatkozása:

- Akinek kötelessége van, az már nem tud...

Nem fejezte be, félt, hogy nagyon is okosat akart mondani.

- Mit nem tud?

- Maga vallat engem?

- Igen.

- Miért?

Miklós csiklandozva nevetett:

- Csak.

- És ha én nem akarok vallani?

- Akkor én fogok.

- Mit?

- Vallani.

- És ha én nem vagyok rá kíváncsi?

Miklós hirtelen rémítően elkomolyodott. Mint a derült égből lecsapó villám, úgy érte ez a szó.

- Szabad kérnem naccsád - állott meg Margit mellett egy másik fiatalember, erre ráismert Miklós, az a cigányképű, fehér fogsorú fiú volt, aki az előbb az udvaron komiszkodott. Amint elvitte Margitot, aki most újra visszanézett, s oly szépen, oly kedvesen, mintha a pillantásával vissza akarná vonni, amit a szavával sújtott, mintha a tekintetével mézet akarna hinteni a keserű csipésre... Miklósban újra felindult saját maga ellen a haragja: nem tudott táncolni, mit nem adna érte, ha ahelyett a sok semmiség helyett, amit világéletében tanult, legalább táncolni tudna.

A könyvszekrény sarkához támaszkodott s lehunyta a szemét. Mosolygott. Magában maradt. El kellett zárnia lelke kagylóhéját, hogy magához térjen a szokatlan felindulás után; mint húrok rezegtek idegei, fel voltak feszítve, s zsibogott egész teste lázasan. Nem látott, semmit nem tudott, nem lett objektív képpé benne, amit e pillanatban átélt, valami boldog zsongás zsongította el, valami általános jóérzés, egész testét mint a gőzfürdő fenyőillatú forrósága, idegen, kéjes és szúrós pezsgésbe facsarta. A muzsikából hallott ki bizonyos hangokat s mindig ugyanazokat, édes és erős hangok csengettek ki neki belőle, s képtelen volt csak valamennyire is a zenére figyelni, mindig csak azok a hangok, s mindig ugyanazok verték fel az idegeit még jobban, s ez nagyon jó volt.

És csöndesen mosolygott, s mint mindig, minden erős érzésnél, a halál vágya, a halál édes kívánsága gyűlt fel benne. Úgy szeretett volna meghalni e percben, a szemét nem nyitotta fel, s az izmaiban kéjesen érezte a megdermedést, most, most kell meghalni, míg boldog, míg ez az ismeretlen szépség el nem tűnik a hangulatából...

Amint felnézett, kavargást látott, vállakat s csipkéket összevissza, egy száját látott mosolyogva, egy lámpalángot, egy zászlócskát, egy irigy pillantást, egy fodrot, vörös selymet és sárga szalagot, olyan zúgás, kavargásban, annyira széthullott laza képeket, amint félig nyitott szemekkel, fátyolosan s párásan úsztak el előtte a táncosok: pillanatra sem nyugodott meg a tekintete valamin, semmi a figyelmét meg nem állította, hajak és szemek és meztelen kezek és izzadt homlokok és merev táncos vonalak és futó szivárványok és egy barna szempár, és újra meg újra, és mindig csak a barna szempár, s nem tudja, nem jön rá, nem kapja tudatába, hogy ez ő...

- Mire gondol?

Fölrriad az édes hangra, mint a réti alvó a madárfüttyre, s mosolygott. Nem látta, hogy jön s itt van...

Az ajka szétnyílt, mintha virágszállal csiklandoznák, de nem tudta kimondani, hogy „kire gondolnék?... magára”... először életében visszariadt a tiszta hang nyílt nagy kapujától...

- Valami szépre - mondta, s félig hunyt szemmel nézett a leányra.

- Igazán?

- Igen.

A lányka nem tudta, hogy őrá gondolt; parányit, picit elgondolkozott.

- Mire lehet itt, most, szépre gondolni... - mondta csendes nevetéssel.

- Maga nem gondol... semmire?

- Nem: én csak táncolok.

- Szeret táncolni?

- Igen.

- Mért?

- Mint úszni... Az ember lubickol, s a víz játszik vele; még nem vette észre, milyen jó? Persze maga nem táncol; nem is úszik?

S a fiatalember már megint elszomorodott, életének lehetetlen mély sivársága, gyászos holtsága ismét kieresztette sötét fátyolát, mint egy pányvát, hogy belekaparintsa; riadtan menekült. Nem, ne őrá, ne legyen rólam ma szó.

- Úszni jó - mondta - keresztül a Bodrogon, le Kispatakra... egy-kettő, át a vízen... - s hozzátette. - Úgy szeret úszni?

De a lány megingatta a fejét, csendesen mosolygott, furcsán, felvonta kicsit az ajkait, valami álom s valami mélységes béke volt a mosolyában.

- Nem át... Nem kell átúszni... Az nem jó, valami célért; ott is csak ringatózni, a vízen... Nem azért táncol senki, hogy tíz kilométert fusson meg, tudja: csak táncolni jó... jó táncossal...

Miklós hirtelen tágra nyílt szemmel figyelte meg a mozdulatát, amint a muzsika ritmusára a keringő lány mozdulatával odaadja magát valakinek, a muzsikának, a táncnak, a táncos ölelésének: a tánc erkölcssten, mondta magában, s dühvel s szinte megmarkolta a lány felemelt, vállmagasságába emelt kis kezeit, amelyek egy villanásig úgy úsztak a szeme előtt, mintha a láthatatlan táncos ölében repülne... Meg akarta ragadni, kitépni s röpténi tova: a tánc csak addig erkölcs és csak addig szent, míg *énvelem* röptül a lány...

Mire megfogta volna, mire odáig jutott, odaérett az érzése, hogy a megragadás érzése tisztán kivált benne, akkorára a lány könnyű, mosolyos trillával tovarepült. Csak úgy gyermekesen, tisztán befelé élt kéjérzéssel, üdén és harmatosan, mint a szélben, mint a vízben, mint a hullámokon, de a férfiban mohó és vad vágy gerjedt fel, s nyersen fakadt ki lelkében a mohó féltékenység: nem engedem, nem, el nem engedlek, s nem adlak át a levegőnek, a vizeknek, nem hagylak ölelni, nem, ez irtóztató s kegyetlen érzés, tudni, hogy mindennek szabad, az elemeknek szabad testedet ölelésében kéjjel fölfogni!... Nem!... Nem szabad senkinek: csak énnekem.

Összezsikorította a fogait, s lihegve nézett utána, oly vadul, amiben kisült lényének minden nyers, állati tartalma.

Annyira nagy és felsugárzó volt ez a kitörése, hogy megérezte a szenvedélyt a pórusaiban, hogy megragadta a fantáziáját, s nagynak találta magát, a haja meglebbent, amint visszavetette a fejét, s érezte, hogy a sörénye lobog s az ajka vértől kicsattan s a válla ferdén szegül neki, mint Prométheusz a boltozatnak: mert mindent magára vesz s mindent magára dönt, de magára! de habozás nélkül és könnyörtelenül: dőljön, aminek dőlnie kell s pusztuljon, ami csak pusztulni tud, meg tudta volna ragadni a csóvát, bedobni a puskaporos várba... Micsoda robbanás...

Fellélegzett, a másodperc alatt a tenger minden viharja rohant végig rajta s megkönnyebbült.

- Most mire gondol? - látta, hogy ezzel a kérdéssel libeg vissza már a lány, de visszajön... mert vissza kell ide jönnie... mert csak körötte leng, libeg... Mert hiába táncol sorra mindenkivel: csak öneki, csak neki táncol, csak neki kellemezi magát.

De a lány nem mondta ezt, intett kicsi barna szemével, a kacér hívásnak valami igen finom s távoli árnya suhant meg e hívó sugáron:

- No, kérem, egyáltalán nem táncol?... egyet se táncol?...

- Nem.

- Hm. De büszke.

- Az.

- S ha szabad tudni, miért?

- Csak.
- Kielégítő felelet.

Miklós győzelmesen mosolygott.

- Ugye.
- Akkor jó...

S a lány ajkán valami drága gúny kezdett föllibbenni! Hozzáfűzte!

- Pedig jó táncos lehet.
- Lehet.
- Ha így becsessé teszi magát.
- Na...

- Kéreti magát... - s kissé beharapott ajkkal - nagyon kéreti?...

Az első szók alatt Miklós nevetlen daccal hetykélkedett, de ebben a végső kis hangban volt valami kimondhatatlan drága s édes méz, ettől a szíve megcsiklott, végigfutott gerincén a boldog kéj... s egyszerre föloldva elvesztette keményke kitartását, s egész szívvel, kitárt szemmel bukott előre...

- Nem tudok táncolni... - mondta nyafogva, és rimázkodott, mint egy kisfiú.

- Mit beszél - kacagott fel a lány oly idegesen s riadtan, hogy ez nem a leleplezés furcsa titkának szólt, hanem a hangban előmlő megadás ingerlő örömének...

Miklós beharapta az ajkát s lenézett. Margit soha el nem felejtette többet, olyan jó kisfiú volt, olyan édes drága jó kisfiú...

Csaknem könny szökött a szemébe, kacagnia kellett, hogy elfojtsa a pillanatnyi meglepetést s meghatottságot.

- Ha sose tanultam... - dünnyögte Miklós ugyanúgy.

- Mit nyögdécsel! - kacagott fel újra a lány. Nem, ez kibírhatatlan, el kellett futnia, ha nem akart sírva fakadni valami megérthetetlen búbájtól, sírva kacagni, s vége. Ez a komoly, ez az idegesítően komor pap hogy hurrog, mint a galamb.

Úgy elszaladt, azt se tudta, hova, Miklós utánanézett, úgy lehajtott fejjel, úgy utánanézett, sejtelve sem volt róla, hogy nézik. S ő sem tudta, hogy nézi, hogy annyira odanéz, hogy egész lénye egy nézésbe szökött, hogy sugárzik egy lény felé, mint a reflektor.

Nemsokára látta táncolni. Margit minden fordulónál ránézett s ránevetett, egyre tisztábban s egyre virágzóbban, úgy nevetett, mint a cseresznyefa a napban, a szélben... a milliárd virágba borult fehér és zöld fehér cseresznyefa...

- Én megtaníthatom - szólt oda tánc közben egy fordulón, s Miklós is nevetett, szegény sovány fiú, így nem nevetett még soha, ilyen halkán, ilyen könnyesen, ilyen boldogan.

Ah, az a szép éjjel... az alacsony és füledt és idegenekkel teletömött kis iskolaszobában, a görcsös padlójú, kiűritett teremben... visszagondolni rá... A kapitány-lányok éjfél után kán-kánt táncoltak... Milyen csúnya lányok voltak, istenem... A segédjegyző jó fiú volt, kevés szavú, száraz, hosszú fiú, jó fiú: úgy megérzik egymást az összevaló jó emberek, úgy odasündörgött a Miklós árnyékába, úgy kezére játszott, barátja lett, segített evezni a csónakon... hüen húzta a ladiklapátot... Az öreg papok, jók voltak ők is, nagyon kedvesek; a kismama... szegény,

himlőhelyes, fekete, mindenből kimaradt fiatal özvegy hogy dolgozott, milyen ambícióval csinálta, hogy össze akarta őket keríteni, de mindenáron... Milyen fals és terhes volt ez nekik, s mi mindent vett le véle róluk... Mint a rossz szellem, úgy fonta körül a két szívet, mintha be akarta volna hálózni egymással őket, s aranyhidat rakott minden pillanatban nekik... A fiúk is mind, mind kedvesek...

Mintha bizony megéreztek volna valami szent tüzet, oly mosolygósak voltak, olyan diszkrétek, s nem versenyeztek... Senki sem akarta elhódítani őtöle!... Néha meg is ütődött: íme, itt a teremtés legangyalibb kincse, s nem nyújtja ki más reá a kezét: neki marad... Verseny nélkül, küzdelem nélkül, csak fel kell emelni. Mi történt?... Annyi sok esztendei, egy egész életen át tartó balság után egyszerre csak megfordult a világ kereke?... Jóra? boldogra? soká depresszió volt, s most napfényt mutat?...

De elfogadta, úgy elfogadta; óh, csak becézzetek, mondta magában, ha tudnátok, milyen jólesik...

S nem volna semmi fogalma róla, hogyan, miképp: a közepében volt, ő, a rideg, magános: egy megszervezett, összetanult kis társaságnak középpontja, s annak minden tagjával testi-lelki hív barát... Még pár óra előtt senkit sem ismert: most szívek szerelmében egybefonódva... Mindenki úgy nézett rá, mint aki hazajött... megérkezett végre, itt van már, mennyire vártuk... És ő már nem hányódott nagy viharokban, mint mindig ezidáig, hagyta, hogy ringassa a hullám, hagyta, hogy ringassa az édes boldogság tele hulláma.

- Most mire gondol? - s ezt ő kérdezte, már virradt, akkor.

Margit fölrezen, valami kis komolyságból. Ránézett, elmosolyodott.

- Jó volna tudni?

- Jó.

- Pedig azt nem lehet.

- Nem?

- Nem.

- Senkinek?

- Senkinek.

- Nekem sem?

A leány nem szólt, csak a fejét ingatta meg, mosolygott, aztán mélyet s nagyot lélegzett.

Miklós szemét nem kerülte el a fáradt, fanyar suhanás, ami átfutott az arcán, s bágyadt, tűz nélküli szomorúsággal gondolt a lányka múltjára.

Margit arra gondolt, hogy nem volt ideje kijavítani a magánpolgáristák dolgozatait, s holnap nem lesz szabad aludnia, hozzá kell ülni a pirostintázáshoz... De odaadott volna egy darab kincset az életéből, mintsem most ezt elárulja, s Miklós arra gondolt, mi van a múltjában... mi jött elő a fáradó hajnalon, mint kísértet az égből...

Nagyokat hallgattak, ritkán szóltak, egymás mellett ültek... Miklós egy pillanatra sem vette le a szemét a lány arcáról. Folyton s gondolatok nélkül érezte, néha föleszmélt, olyankor frissen látta a gyenge édes színt ezen a kreolos arcocskán, látta az orr éles rajzát, a homlok alacsony, finoman domborodott sima tükrét, az ajka hihetetlenül nemes és gyöngéd drága ívét, s mindig csak ezt, mindig csak ennyit. Már a hosszú s erős ideges nyak mélyen volt a szemének, már azt nem is látta, már abban eltűnt a lány távoli élte, soha egyéb előtte nem volt, csak a csillogó, az

elefántcsontszerű, sőt zománcosan fénylő tekintet, amely annyira ihlető, annyira lelkesen sugárzó, annyira tünemény volt, hogy mint vízió hatott rá, s nem akarta tudomásul venni az izmainak ritmikus erejét s a fizikumának acélos keménységét, nem akarta, hogy egyéb legyen neki, mint egy tündöklő fényjel életének viharos és zordon éjszakáján.

Halkan, szinte suttogva kérdezte:

- Holnap mit csinál?

- Alszom.

- S álmában mit csinál?

A lány titokkal mosolygott.

- Álmomban? csak alszom.

- Mindig alszik?

- Igen.

- Ébren is alszik?

- Ébren?... nem, ébren nem alszom - s nevetett.

- Én ébren alszom.

- S álmában van ébren?

- Igen.

A lányka nevetett, ő is nevetett.

Egész éjszaka így beszéltek, míg csak meg nem virradt.

Akkor széteszlott a társaság. Amint az ablakokról felhúzták a függönyöket, hideg és szürke világosság rohant rájuk, vadul, mint a kiéheztetett vadak, s csillogó foggal estek neki a késő éjszaka ittmaradt illúzióinak. Miklós riadtan figyelte meg a rémítő változást, a fáradt, kimerülten fénylő szemeket, a lilára puffadt részeg arcokat, az asszonyok kiaszalt ráncait, a lányok üres és ízetlen semmiségét. Mohón menekült Margit után, kereste, tőle várta a mentséget, az élet szépségét, s nehezen látta meg, sokára ismerte föl kurta kis fekete kabátjában, belehúzódott a tornácon kedvetlenül, fázósan, dideregve. Miklós is már bundában volt, régi rossz diákbundájában, kopottas, olyan sávosan szőtt bolyhos kelme, s az ujjai s a vállá, eleje ridegen vedlett... tudta ezt, de a lányt, azt gazdagon öltözöttnek akarta, prémekben és pirosan és nevetve s szikrázva, s szegényke, fehér báli ruhája gyűrötten lógott ki a kis kabát alatt, s oly komolyan néz, komolyan fázik, komolyan fáradt, komolyan lehangolt.

- Rossz színben van - mondta neki fájdalmas gyöngéden.

A lány arca elváltozott. Gúny, keménység, sőt öngúny és ellenségesség jött ki rajta.

- Rút vagyok? - mondta.

Miklósban leszállt a vér. Soká nem bírt magához térni, mintha mélységbe zuhanna. Aztán igen halkan, igen rebegve:

- A szépség, a gyönyörűség, maga a legszebb.

A lányka elvonta a száját, megvetően, s elfordult.

- Mondja csak, hogy *rút*.

Miklós könyörögve, csaknem sírva nézett rá. Nem tudott szólni. Hullámozott a szíve, a torkát fojtogatta. Hát szabad egy lánynak, neki! ilyen kegyetlennek lenni.

Észrevette, hogy míg hűségesen és repesve és irgalmat lesve néz rá, a lány egy villanásnyira visszanéz, s végigpillant rajta. S abban a pillanatban az egész teste, az agyvelejétől a sarkáig megfájdult: megfájdult a kopott ruhája... Ő beszél! a rongyos... Nem: imádni lehet a szépséget, a jóságot, a kedvest: de házasság? Előbb meg kell csinálni a... előbb pénz kell... meg kell előbb teremteni magát...

A földet nézte, lesütött szemmel, s szótlán ment a lány mellett... Egy fagyos göröngy volt az útjában, elrúgta, mikor utolérte, újra továbbrúgta. Margit figyelte s elmosolyodott azzal az ő csodálatos kis zárkózott mosolyával.

- Maga mit csinál?

Miklós röstelkedett, de már boldog is volt. A lány szeméből valami megértő meleg sugár villant rá, s ettől újra kigyúlt benne minden bizalom, reménység és életerő.

- Kissé megszökött - mondta Dékányné, és kezet nyújtott.

Miklós észre sem vette, hogy egy társaságban mentek a felfagyott sáron. Elvörösödött, ahá, ez is ott volt egész éjjel valahol mélyen, mint valami mély szomorúság, nyomasztó aggodalom. Megfogta a kis kesztyűs kezet, a vékony s száraz ujjakat s nagy zavarral kezet csókolt.

Az asszony megszorította a kezét, olyan mohó, ijedt, kapzsi volt ez a kis szorítás, mint a bűcsúzás fájó rándulása.

6

Kábult volt s édes érzésekkel tele, zűrzavaros álmok idegeskedtek benne, s mikor felébredt, semmire sem emlékezett.

- No, álomszuszék, kialudtad már magad? - kérdezte az anyja szelíden, s odaült az ágya szélére. Már alkonyodott, a lemenő nap lilásan sütött be az ablakon.

Miklós lehunyta a szemét, hogy ne lássa az anyja becéző kis mosolyát, s hogy ne láthasson be a titkaiba az anyai szem.

S mosolygott.

- Beszélj valamit, na, jó volt? Jól mulattál? - s gyöngéden megsimogatta a homlokát, félre-simította a lecsapódott fürtöt, amely oly lucskosan tapadt nagy homlokához, mint a halott haja. Oly óvatosan is nyúlt az anyja ujjá hozzá, mintha kis félelem, féltés, rettegés játszana az idegeiben.

Miklós picit bólintott, hogy jó volt.

- Én nem szerettem soha mulatságba járni - mondta az anyja kissé maga elé -, óh, azok a közönséges népek. Úgy utáltam azt a bolondságot, mit ugrálnak hiába... Különben, akinek jókedve van, mért ne... A fiatalok... Én sose voltam fiatal... Tizenennyolc éves koromban puskával kényszerítettek egy öregemberhez... Mit csinálhattam... Aztán megutáltam az embereket, kivált az asszonyokat: üresfejúek, eh, olyan gonoszak, kicsinyesek, értéktelenek...

Csönd volt, most egyszerre még nagyobb s még kietlenebb lett a csönd. Csak ketten voltak a nagy házban, két beteg lény, a fiatalember fázósan húzta magára a takarót s összekuporodott. Az anyja szomorúan, csüggedt ajakkal ült az ágyán, magába süppedve, eleresztett karokkal, a

bőre sápadt volt, petyhüdt, Miklós a pillái alól óvatosan, félve nézte, mint valami kínos látványt: sohasem mert az anyjára nézni, megszokta, nem látta, nem akarta látni, hogy nem ifjú, nem életteli, nem kíváncsi, nem fölvidító, nem akarta tudomásul venni, hogy nő, egy ismeretlen fogalom volt neki, a jóság és a szenvedés abszolút tökéletessége, minden földitől megtisztult lény, egy más világból való, egy nagyon magas rangú létezés: a kínok és szenvedések szakadatlan láncolatában megtisztult elvontság... Soha másképp nem gondolt rá, csak meghatottan, szánsalommal, sajnálva és sírva, s voltaképpen nem tudta, mért... Csak átvette anyjának felfoghatatlan alaphangulatát, s az eluralkodott rajta, s valahogy ő is ugyanúgy megvetette mindenkor a nőket, az üres és fecsegő teremteseket, a piros arcú senkiket, az idresbodros, életben csillogó, semmit föl nem vevő, a kacagó s tiszta fogú nőszemélyeket: ez mind idegen s ellenséges volt neki, mért nevetnek, és min tudnak boldogan mosolyogni, holott semmit sem sejtnek az aorisztoszok titka felől, s a világtörténelemben nincs áttekintésük... semmit sem tudnak... s nem is akarnak tudni... csak léhaskodni, incifinci semmiségeken csacsogni, csipogni, enni, cicázni, pletykálni, szerelmeskedni... zugban csókolózni a zongora sarkában nyálas puha szájjal, s francia lecke alatt illetlen mozdulatokra adni agit, a busa fejű, mohó diáknevelőnek... undorító, idegen kis szörnyek, vadak, falánkak, félelmesek: mindig valami titkos borzadás állt a gerincébe, ha ráeszmélt, mennyire idegenek s félelmesek abban a nagy idegenségben...

De most lehunyta a szemét, s bezárta a szívét az anyja szavai elől. Ezek a szavak, amelyek eddig mindig így jöttek ki az ő száján is, mint a rezonátorból a belédobott idegen hang: mintha saját hangja volna. Ma már nem rezonált. Ma már egyszerre, váratlan, valahogy ez lett idegen hanggá neki. Mint tolvaj a lopott kincset, takarta ajkán a boldog mosolyt, s bekulcsolta szívét: szólj, csak szólj, anya, csak menj, csak hagyj, immár nem üres többé a kalitka. Most mintha kívülről jönne már csupán e házba ez a hűvös, lelki fagy, az örök magánosságnak e szomorú csöndje: bent a paplan alatt meleg van, bent a lelke alatt már ott simogat, ott melenget, ott éleget valami boldog titkot, ami melegít és forral s vigasztal... A szíve rekeszei fölött...

- Oh, úgy megvetettem őket, azért nem is tudtam soha közérük menni... - mondta az anya hosszú szünet után, kifakadva szokásos nyers módján, amelyben több volt az őszinteség, mint a modor. - Soha nem találtam magamhoz illőt! Soha...

A fia kimeresztette a szemét, ijedten nézett az anyjára, mért tört ki oly rendkívül hevesen: mit? valaki megbántotta? valami nem tetszik neki, valahogy ő dúlta föl önkéntelen a lelkét?... Gyanakszik? Eltilt?...

Az anya arcéle kipirult, sötét szemei elfordultak, égtek és könnyesek voltak, s amint ott ült kissé púposan, kissé szilajul összekuporodva, mint egy ugrásra kész vad lény, ebben a pillanatban valahogy minden egyébnek látszott a fia előtt, csak szentnek, önfeláldozónak és mártírnak nem...

De nem tűnődött soká, mintha csak kesztyűt dobtak volna eléje, ugyanevvel a szilajsággal vágott vissza azonnal, s az ő hangjában éppen úgy ott volt a nyers s kíméletlen támadás, mint az anyja fogadkozásában:

- Én tudnék édesanyának mutatni egy lányt... aki méltó volna... arra, hogy édesanyának megérdemelje a tiszteletét.

S amint mondta, már tudta, hogy ezzel a szóval szakított az anyjával. Tudta, ezzel kimondta, hogy köztük mindennek vége. S még makacsabb lett. A mellében lüktetett a vér, és szigorú maradt.

Oly hidegen dobta ki az anyját a lelkéből, mint egy homokzsákot.

Összecsikorította a fogát, s égett a homloka, merev lett és hideg, fagyos, rettenetes fagyosan feküdt ott magának... S el volt feledve az anyjának minden jósága és minden szeretete, el minden szenvedése és fájdalma, minden tűrése és kínja és jósága, minden.

Az anyja borzasztóan megrémülve riadt fel, benne forrt valami, igaz, de csak egész általánosságban, csak úgy önkéntelen, nem is álmodta, hogy a fia, hogy az már, hogy már annak vége: inkább a keserűség, hogy konoksága miatt egyedül kellett maradnia az éjjel, holott ő is ott mulathatott volna a többiekkel, valahol... Soha életében nem volt alkalma mulatni, s most itt a kedvező pillanat: régi igazság, hogy nincs jobb dolga, mint a házasodó fiú özvegy mamájának, óh, annak igen a kedvében járnak az asszonyok, a lányos anyák, s ő ezt is elszalasztja... Bezzeg az ő anyja, akinek egész élete mégis tele volt örömmel, az kiélvezte azt is, hogy küldözgették neki a doktorné, közjegyzőné a tortákat... hogy jöttek hozzá, mulattatták, cipelték, vidították: míg csak meg nem házasodott a legkisebb tanár fia... Ő a saját természetét szidta, mikor kitört: hogy mért nem elég az ő szentsége, a szüziessége arra, hogy az emberek úgy csodálják, mint egy istent... Mért kell neki mennél ártatlanabb s szentebb, annál jobban magára maradni, már a fiától is elszakasztottan... S ő, Jézus, már talán meg is történt... Talán már elvégeztetett: talán már választott is a fiú... s kit... ő, halál...

Sokáig szinte megdermedve nézett a fia merev, fagyos, és oly ellenséges arcára, egyszer sem pillantott rá a gyermek... Elnéz mereven föl maga elé... akkor hát mégis, hisz akkor vége mindennek...

Összeborzadt. S ő itt ül az ágya szélén, a jó kis fiához jött egy kis vigasztalásért, egy kis megnyihülésért, a maga szülte kedves férfiához, akitől minden jót és jóságot és felolvadást várt... S nem kapott ettől sem, semmit, soha... Akkor igen, addig, míg kicsiny fiú volt: az ő fia... Csöndes téli estén, összebújva az öreg papi ház kicsiny kuckójában, mikor a latin leckéket kérdezte tőle, mikor feladta neki a kollégiumba készülőnek a latin szótárt, hogy tanulja meg, mindennap tíz szót, húszat: a, ab, abs, prepozíció, tól, től... abundare... kiáradni... Szinte reszketve nézte most a fiacskája éles rideg arcát, mintha a terítőn látná... S vér tolul az agyába:

- Jaaajh - ugrott fel, mert azt hitte megfűl, mindjárt vége van, a szívszorulása jött rá... -, csak meg ne bánd még... csak jól nézd meg, akit... akit az anyádhoz akarsz tenni... Mert ha szűz volt szűz Mária, akkor a te anyád szűz volt... Ha volt szent asszony valaha a földön: tudd meg, én az voltam! S vagyok!... Magamnál vétektelenebbet nem ismerek!

Ezzel kirohant, s behúzta maga után az ajtót.

Akkor Miklós felsóhajtott, akkor megkönnyebbült. Csak akkor könnyebbült meg a lélegzete.

Felállott, s becsukta az ajtót.

Hogy ne jöhessen vissza többet... Hogy magában maradhasson, ebben a boldog magányban, ebben az édes, gyönyörös, izgalmas visszagondolásban... Dideregve bújt vissza a meleg ágyba, s elmosolyodott s nyöszörgött, és azt mondta: szerelmes vagyok, nagyon szerelmes... boldog vagyok... nagyon boldog... megsimogatta a párna csücskét, s azt érezte, mintha a lány kis mellét simítaná, amint tegnap megrezzent előtte, idegen férfi karján, amint megvillant a táncban...

Forró láz verte ki a testét, kimeredt s összekuporodott, s kimondhatatlan és kéjes érzéseket érzett.

Én is szent vagyok, mondta magában, tagolva a szókat ájult ajakkal, és most érzem először azt a más életet, a megtisztult s új életet, a Jézusban való üdvösséget, ez a divinitás... Lehet-e ennél magasabb és dicsőbb élet: ezt az istenség ontotta reám... Most már hiszem, hogy van

megváltás, van valami jobb, van dicsőbb, mint az állati ösztönös élet, hiszek Uram, hiszek, és légy segítségemre az én hitetlenségem ellen... Most jön a boldog s tevékeny élet, és megszűnik a satnya állapot, boldogságot fogok magam körül terjeszteni, s nem beteges bánatot, jóillatokat, s nem a halál szagát... Margit, Margit, én megváltó szüzem, aki szüzességedet nekem őrized, akit én fogok bevezetni a paradicsomba, kis babám, kicsim, bűdös kis angyalom, édes kis szagosom, hogy izzadt a múlt éjjel, s majd megőrültem a boldogságtól, hogy éreztem azt a vékony kis illatát...

S ott fetrengett az ágyon, s a fogát csikorgatta, a nyelvét rága kéjében s boldogságában, s az egész teste kimeredt, s egyszerre úgy érezte, amint ott fekszik hanyatt, a mellén imára kulcsolt száraz ujjakkal: hullává vált s csontkemény lett minden tagja. Erősen leszorította a szemét, s mivel érezte, hogy aljas és profán a testi érzése, megfeszítette a gondolatait, hogy az istenségre gondoljon, s ott fenn látta a lányt az egek kárpitja fölött, János jelenéseivel, elragadtatik a Lélektől s királyi széket látta a mennyben s a székben ül vala egy *valaki* s a tekintete hasonlatos vala a jáspis és sardius köhöz, és a szék körül vala szivárvány, s az hasonlatos vala a smaragdhoz. És hét tűzlámpások égnek vala a szék előtt, és a szék körül négy lelkes állatok, melyek szemekkel teljesen valának mind elől, mind hátul. És a szűz ült isteni fényben s minden ruhája ez isteni sugárzás és tündöklés vala, s emlői ki voltak feszítve mint az elefánt-csonttorony, s köldökéből boldogság sugárzott, mint a babiloni rétek illata. És ő nem érhetette el. És akarta és kellett s el kellett érnie. S nőni kezdett teste fölfelé a végtelenségbe, mint egy fārosz, egy torony, egy világító szāl a csillagok fölé, az Eiffel-toronyhoz hasonlatosan, s a két talpa lőn e toronynak két alapjává s a két könyöke más két talappá, s a kezeit összefonta mellén, s teste fölőtt a boldogságossáig. És lehunyt szemei láttak, mintegy írral megkenve és tűzben megpróbáltatott aranyat látott körös-körül, mint üvegtengert a Szűz körül, és kiáltást hallott, hogy Szent, Szent, Szent a Szűz, aki a Mindenség, és aki a férfiútól defloreáltatik. Megmérhetetlen boldogság árasztotta el tetemét s gerincének végtelenségében tüzek cikáztak: s a beteljesedés szent pillanata előtt kiszőkelte az ő boldogsága, s a megdicsőülésnek örömét érezte előmleni magán. S rá a végtelen zuhanás, és a sārga színű lő, akinek lovasa vala a Halál... és a pokol...

Főlpattantak a szemei, s nyitott szájaszélén nyāl csorgott ki, szédült s felhőrdült.

Undorodva s szégyenkezve, zavaros fejfel nyitotta ki szemét a villanásszerűen gyors és kápráztató látomás után.

Alávalónak és becstelennek és nyomorult párának érezte magát, rá elfogta a düh őnmaga ellen, ő, a pap, az őrdög förtelmeinek szédületein, s oly földűltan mégis, oly kielégítetlenül...

Oly nyomorult volt, hogy nyögött belé.

ÖTÖDIK KÖNYV

1

Mogorván, boldogtalanul sietett előre az egybemosódóan színes természet porában a magános, fekete ember. A fák, a vetések, az útszéli virágok, bojtorjánok, cickórok, a napraforgók s az akácfa éppen úgy ölébesimuló gyermekei voltak a drága, gazdag s bőséges földnek, mint a szanaszét feltűnő állatok, a szekerek mellett karikázó ebek, a földhöz nyomott vastag fejű legelésző lovak, a felbőgő barmok, az úton átfutó szürke nyúl s a szemet kereső szemtelen verebek. Semmi sem rítt ki ebből a szép és harmóniás világból, az emberek is, a parasztok, pasztellpuha színekben a földhöz hasonlóvá lettek, jól és illően mozogtak a már ezüstösen csillogó gabonában s a feketezőld kukoricásban. Csak ő egymaga volt idegen, rideg, nem ide tartozó, s ezt ő maga is érezte.

Fáradt volt már. Életfáradtság vett erőt rajta. Már csak a szikár gyűlölet éltette, mindent, ami körülötte volt, fájó s keserű gyűlölettel tárgyalt. Pedig rászállott a föld pora, hogy megszállja kemény, fekete színét, körüllebegte, s átszűrte a mezők illata, hogy elrontsa emberi idegenségét. S ő nem hagyta magát. Egyre soványabb, egyre makacsabb, egyre tragikusabb lett. Már olyan volt, mint az acélpenge, éles, rideg s metélő.

A szerelem útját is azzal a félelmes ellenségességgel járta: szakítani megy. Most végleg, határozottan s örökre lementszeni azt a sajátságos köteléket, amelybe egyre jobban s egyre szorosabban belebonyolódik. Nem tűri s nem akarja azt az örökös ellentétet, a civódást, a minden pillanatban kirobbanó kemény tusát azzal, akit mindennél jobban szeret. Most a hosszú úton valahogy végiggondolta a múltat az első találkozástól, amely csupa báj és idill volt, megragadó varázsos kép ott a napfényes utcán a színes és virágzó leánnyal, mikor kocsin robogott el, ah, groteszk hazugság élete egész vonalán, az Arday kocsiján, míg a leány utánanézett, s kis szíve bizonyára vágyott vele... Akkor, azon a kocsin eredt neki élete minden borzalmas bajának, annak a rettenetes ellenséges állapotnak, amely, mint a felkorbácsolt tenger vette körül minden oldalról. Azóta az egész világgal nyílt harcban áll: soha senkitől egyetlen jó szót nem kapott, s mindazt a kint s gyötrelmet, amit e viszonyban föl kellett szívnia, mint a táltos paripa a fölszippanzott tűzlángot, erőt adó illatként lehelte ki Margit felé. Akarta, hogy mézzé váljon a lány számára az epe, amit öneki szednie kellett, mosollyá a fogcsikorgatás, amellyel a világgal szembe nézett, boldog pillanatokká a hosszú s emésztő düh korszakai, amelyen ő keresztülment élete napjaiban. Mindennek ellenkezőjét akarta, amit amott élt, világosságot a sötét helyett, jólétet a nyomorúság helyett, boldog meglelégedést a zordon kínok helyett. S ezt egyébbel elérni nem tudta, csak azzal, hogy a véghetlenségig átadta magát annak a boldog örömnél, hogy szerelmes lehet. Már ez a szó, hogy szerelem, már ez, úgy hitte s úgy akarta, ez kifizette mindenért s a leányt, akit szerelme öntudatlan lázzal lebegett körül, mindazzal a tökéletességgel fölruházta, amit szegény elgyötört lelke csak várt élőtől és halhatatlanoktól, mindazzal az érzéssel s akarattal s jótulajdonsággal, amit csak megsejtett magában, amire szüksége volt, hogy a saját hiányosságait takarja, s ami megbillentette lelke egyensúlyát és egy magasabb és szebb ideál határa felé vonta.

Kemény emberek szoktak így szeretni. A falánk és kegyetlen emberek, akik könyörtelenek mindennel szemben, az egész mindenség előtt, s azt a jóságot, gyöngeséget s gyöngédséget, ami lelkük fenekén szunnyad, egyre, méltóra vagy méltatlanra, de csak egyre pazarolják, aki valamely csodálatos véletlen folytán szívüket megérintette. A gonosz és szívtelen emberek,

akik megindulás, érzés, érdeklődés nélkül tudják elvenni az özvegy falatját, az árvák ingét, a gyöngék zsírfát: majomszeretettel tömik családjukba, mintegy odamenekülve, hogy lelkükben expiálják a maguk is érzette kegyetlenséget. A lélekben jó ember mindenkihez egyformán jó: meleg magasságban áll mindenek felett, s érdeme szerint nézi gyermeke javát is más gyermekkel szemben. A jó ember nem kénytelen mint oltáron áldozni szerelmese előtt lelke kincseit, a jó emberből árad a jóillatú odaadás mindenek felé: a jó embert mindenki szereti, de senki sem hal meg érte. Csak a gonosz és kegyetlen lelkek tudnak annyira odaadók lenni eggyel szemben, hogy hasonló szilaj s féktelen szenvedélyt kelthetnek cserében.

- Hát én gonosz ember vagyok - mondta Miklós magában, tovább folytatva gondolatait -, gonosz és kegyetlen ember ma, magános és rideg farkas... És engem senki sem tűr...

De hát miért? miért?... Mért vagyok én annyira ellenszenves és gonosz... Hát nem én voltam még tavaly a legjobb, minden adásra kész, kiáradóan lelkes jóság: mindenkit szerettem, mindenkit angyalnak és drága emberi kincsnek tekintettem, s kész voltam magamat feláldozni, ezért az emberiségért... Hát ki vagyok én, hogy engem mindenki gyűlöl, hogy senki hozzám melegedni nem tud... Már kisgyermekkoromban megfigyeltem, hogy első látásra mindenki megszeret. Ahogy meglátnak az emberek, olyan örömmel néznek rám... egy jó, csendes, szerény, mindenkinek kellemességet adó fiúnak találják... Aztán egy idő múlva elhidegülnek tőlem, aztán irigyen s haraggal néznek rám, s mindenki és az egész világ... És már ő is, ő is...

Hát persze. Nem hagyom magamat úgy használni ki, ahogy ők akarják... Ez az. Amint észreveszik, hogy bennem is van akarat, s megtartom azt, ami az enyém, akkor mindjárt más szemmel néznek rám... A falum, hogy elvadult tőlem, mihelyt nem voltam boldog, amért egy félévre, egy évre talán örökre tönkretették a jövőmet... Mind úgy néz rám, mint a gyilkosra, pedig ők támadtak meg orvul, s ők gyilkolták meg az életkedvemet...

Ah, s még ő is, még maga is, Margit. Nem elég, hogy mindenkiell ellenségül kell szemben állani, még az is, akibe oly végtelenül, oly határtalanul szerelmes vagyok... Mit várjak azoktól, akiket személy szerint nem, csak azért szeretek, mert a lelkem tele van valami ősfliudummal, amit az emberi nem iránt való szerelemnek lehet nevezni, de nem adtam nekik valóságban mást, csak tunyaságomat s tehetetlenségemet, amelynél fogva meglophattak, megzsarolhattak! De a lány, akihez úgy hozzá vagyok fonódva, oly melegen, oly alázatossággal, olyan gyermeki jósággal, olyan isteni, páratlan egyszerűséggel, sokkal jobban, mint saját magamhoz: ő akarja utolsó kincsemet, ami még megmaradt vészben, viharban, szenvedésben, bajban: az önérzetemet, a magamhoz való akarásomat, a férfiaságomat. Rabszolgának akar?... minden pillanatban alázatos, engedelmes, hűséges, a végtelenségig odaadó, de teljesen akarattalan és a szeme rebbenésére figyelő alacsony kutyájának?

Forrt és izzott, s összeszorított foggal s égő szemmel, a mezők nagyszerű pompájában, a nyári nap hőségében a komor, magános, ellenséges ember.

Magános vagyok, mondta magában. Senki sem szeret, senkit sem szeretek. Csak magamat. Mért kellett nekem erre a pályára lépnem, mikor én nem tudok másoknak javára válni... Én akarnék adni magamból: de amit én adok, az nem kell az embereknek: sugározni tudnék felettük és kiárasztani magamból az istenséget, hogy nekik, hogy értük tűzcsovává legyek: de az emberek annyira szűk, annyira parányi láthatárban élnek, hogy elvesznek a sötétségben, a mindennapi kenyér karámjában örnek, s érettük hiába halt meg a Krisztus... A Krisztus meghalt, de nem szűntek meg az ő halálával a váltók és az állások, nem szűntek meg az üzletkötések, a kamatok, a nyereségek, nem szűntek meg a betegségek, a bacilusok, akik felhabzsolják vérünket, s nem szűnt meg az ember, aki felhabzsolja a földet. Nem szűntek meg a fájdalmak és gyötrelmek, a lelki kínok, az ember nagy harca az elsőségért, a tekintélyek, a

méltóságos mozdulatok, az okoskodó oktatások, a feltartott fejek és kifeszített mellek sem szűntek meg... A Krisztus meghalt, de az ember az maradt, ami volt... A Krisztus halála az embernek nem adott mást, csak egy boldog álmot, hogy nyugodtan folytathatod hernyó, falásodat: meghalt érted a Krisztus, és te idvezülsz... A Krisztus, szegény, egy nagy idealista volt: a Krisztus, szegény, jó volt... Ő meghalt, de őérette nem halt meg senki. A Krisztus volt az a jószág s az a mindenre kiáradó szeretet, akinek mind egyforma: a szőkék, a barnák, a kövérek, a szikarak, a különböző fajok... vallásbeliek... A Krisztus meghalt, s örökségül hagyta az embereknek annak a képét, akiben az erény elérte legfőbb célját. Egy derűs és nagy szellemet szeretnek az emberek látni a Krisztusban, aki nem sztoikus bölcs, aki megveti a földet s a föld örömeit s egy más világban van otthon, e földi világ felett, aki búcsút mondott a meleg vágyaknak s a vidám érzéseknek, nem rajongó, akiben a mennyország fantazmagóriái lobognak, s aki már e földet mennyországgá akarja alakítani: hanem egy szép és nemes ember, aki kívülről, belülről szép és nemes. Szabad szellem, aki uralkodik magán és a gondolaton, az érzékiségen s a vágyakon, és csak egyedül Isten előtt hajlik meg. Nézzétek, hogy ül egyenesen, mosolyogva a menyegzői asztalnál, s hogy tud meghalni a kereszten... Tud járni a virágokon, de el tudja viselni homlokán a töviskoronát s vállain a gúny palástját. Meghallja az ujjongó tömeg hozsannáit, de az el nem vakítja, s az oktan sokaság feszítsemegje nem öli ki szívéből az Isten felé derülő életérzetet...

Kábultan a pillanatnyi világosság után, megint magába csuklott: a Krisztus én vagyok... és a Krisztus csak az lehetett, aki vagyok én... Minden ember Krisztus, csak nézzen be lelke legbelsejébe, ami az emberben igaz, Igazság, az Út, az a Krisztus...

A Krisztus meghalt, de itt maradt minden baj és fájdalom. Csak arra nézve szűnt meg, aki halott: a fájdalom itt őrzi az emberi nemet, de a Krisztus ott ül dicsőségében az Istennek jobbán... Boldog, aki halott...

Oh, a Krisztus meghalt: nem értitek: meghalt!... s boldoggá lett!... nem értitek!... A halálban érte el a boldogságot!... A Krisztus, az ácsnak fia, Mária gyermeke, a gyermekül szenvedő, kínt Krisztus, a világ gyötrelmének fókusz, a Krisztus, az örömtelen legény, a mulatságot nem izzó fi, a koponyák köves útjának vándora, a Krisztus: meghalt... És idvezült... Meghalt! s boldog lett! meghalt fiataton, egész virágban, gyümölcstelen kiteljesedése előtt, meghalt... és beteljesült...

A halál: a Krisztus halála: nem szimbólum: ez az Igazság! A halál az egyetlen élet! Boldog az ember, aki meghal... Emberek, testvérek, virágok, felhők: gyertek, haljunk meg...

Végigpillantott a mezőn, sok-sok idő óta először mosollyal és magasztosan: Te jó világ, te szép színes ép, légy boldog, jön a beteljesedés: jön a halál!...

2

- Itthon van Margit kisasszony? - kérdezte a kövérkés kis háziasszonyt, aki az udvaron állott, s gyékénykosárban kukoricát vitt a tyúkoknak.

Miklós feszélyezve nézett a tündöklő arcra, feszesen hátrafésült hajára, az asszonyka csillogó szemeire, amiben ott világított a mindenbe beavatottság, ahogy a jó falusi asszonyok a világ legnagyobb dolgának tudják a készülő házasságot. S oly szépen szólott, azon a leggyengédebb hangján kérdezte, hogy: hiszen te tudod, istenem...

- Már ő átment Benediktyékhe - mondta az asszonyka, s úgy sajnálta, hogy nem szolgálhat vele.

Miklós csak nézett-nézett rá szelíd, szórakozott, álomlátó szemmel, mintha nemigen fogná fel, mit mond: Halj meg - mondta magában s csak nézte -, most, mikor ilyen egészséges vagy, jókedvű és vidám, semmi bajod, tiszta vagy, frissen mosdott, piros fülű, halj meg, fehér kötényes vidám asszony, halj meg, sárga kukorica a sárga szakajtóban: halj meg...

- Igen, köszönöm szépen - mondta aztán hangosan, megfordult, megemelte a kalapját, s révülten elment. Az utcán megérintette a bal keze bütykével a szürke léckerítést s így szólt: - Te jó kerítés, dőlj ki, múlj el, párologj el, tűnj el: te falu, milyen szép vagy, boldogságom tanúja, fehér libák és tarka récék, hogy csillog a lila tollatok, szűnjetek meg: legyen vége a világnak, tűnjön el, haljon meg a mindenség... Most, míg nagyobb baj nincs... most, mikor még jó... Mire ez?... Jöjjön el a halál!...

A kis háziasszony utánanézett a tornácról, s így szólt az anyjának, aki ott kötötte a tarka harisnyát a hűvösön:

- Én nem tudom, ez a Margit hova tette a szemét, olyan sovány ez a sovány fábjáni pap, mint a hét szűk esztendő.

- Rossz kosztja van - szólt az öreg mámi.

Az asszonyka felkacagott, később azt mondta:

- No, ha Margit... ha azt várja, hogy Margit... Én azt hiszem, egy rántást se tud megkavarni ez a lány...

- Majd megtanulja a maga kínján - szólt nagy életbölcsséggel s rendíthetetlen nyugalommal a mámi -, majd megtanítja az ura.

- Az igaz - csattant fel félig valami büszke boldogsággal, hogy ő olyan nagy szakácsné, félig szemrehányással, hogy az egész életét csak azzal kell töltenie, az asszonyka: - kutyák a férfiak, csak falni akarnak.

Még egyszer utánapillantott a fábjáni papnak, aki most fordult el a Görbe utcára, mert nem akart Dékányék előtt elmenni.

A tél óta rosszban volt a papékkal. Nem tudja mért, nem gondol rá, hogy is volt, az agyát lezárja, hogy ne kelljen rájuk gondolni.

Mikor az anyja megszegényítette: úgy megiszonyodott Dékányétól: hát már az egész világ, már az édesanyja is... Azóta nem tudott rájuk gondolni, ha csak olyan téma került az agyába, ami valami távoli összefüggésben van velük, már menekült s iszonyodott... S mért?... Hisz ő azt tudta, hogy szerelmes, volt idő, mikor hízelgett is neki... Margitot féltette, hogy észre ne vegye... Olyan boldog volt, mikor észrevette, hogy Margit nincsen jóban velük... Ez nagyon helyes. Egy percre sem felejtette, hogy a papné boronálta össze őket, a papné érthetetlen magasztalásaira lett szerelmes a lányba, már mielőtt látta volna, na most annál jobban szeretné az is szétidegeníteni őket, kárörömmel, hogy ez nem fog sikerülni, az jutott eszébe, hogy legutóbb, mikor a papéknál volt, Márta az anyja kívánságára csúfolódó előadást tartott a Margit iskolai tanítási módjáról, az egésznek nyilvánvaló volt a célja, az ő magas rendű szellemi szövetségükkel akarta az asszony szembeállítani a fiatal kis tanítónő tudatlanságát, de a fegyver visszafelé sült el: akit az ember szeret, arról egyszerűen nem hisz el semmit, ami nem erősíti ezt a nagy és birtokló érzést, Márta hiába színészkedett, utánózva a Margit kissé fontoskodó, a dolgokat, az igazságokat tisztelő, komoly s áhítatos modorát, még kicsiségekben is rendíthetetlen komolyságát: „Petőfi nagy csavargó volt, de ezt neki meg kell bocsátani, mert a legnagyobb magyar költő volt. Egyszer egyik barátjához bement reggel, s azt mondta: barátom, nézd csak a csizmám, egy magyar költő járhat ilyen csizmában? Nem, barátom, egy

magyar költő ilyen csizmában nem járhat. Barátja még az ágyban volt, és csizmája szépen kitisztítva ott volt az ágy előtt, Petőfi Sándor rámutatott: a költészet nevében lefoglalom a csizmádat! Felhúzta barátja csizmáját, s otthagyta a saját rongyos lábbelijét. De azért Petőfi Sándort nem kell úgy lenézni, mint kortársai, mert valóban gyönyörű verseket írt, holnapra olvassátok el Szendrey Júlia naplóját.”

Miklós akkor rápirítva, leforrázva hallgatott, mintha az embert szemtől-szembe megcsúfolják. Margitnak azonban sohasem mert célzást tenni a Petőfi csizmáira. Isten tudja melyik fontoskodó, kis dolgokat ostobán felfűvő professzorától hallotta a koholt esetet, ő jól ismerte a Margit rebegő tiszteletét Petőfivel szemben s a Szendrey Júlia iránti komoly, barátnőinél több, szinte magához emelő nagy tiszteletét (ő maga a közszokás szerint megvetette a második férjhezmenetele miatt, Margit ezt nem is látta, ő csak a naplóján keresztül élt vele, s a Júlia szerelméből mit sem érzett, ami túlzás és fölösleges volt, csak a nagyszerű költő istenítő szerelmét, hálás volt Júliának, mintha helyette tette volna boldoggá a költőt, és hálás, mintha tőle kapna sugarat a boldogságra a nagy szerelemből, amelynek boldog volt, hogy egy kis résén belátott szent titkaiba!) Mit tudtak erről a profánok s cinikusok, a papné... Mint szűzi titkot takarta a papné éles gúnyos barna szeme előtt lelkének borzongó kéjét, a fiatal lányka szerelmét Miklós...

És hirtelen megállott, körülnézett, s egy pillanatig úgy nem értette, hogy pottyant ide, egy idegen falu zugába. Keresnie kellett, hol kell visszatérnie a Széles utcára, túl a papék házán, hogy Benediktyékhez menjen... S hirtelen, ellentétben áradó érzéseivel, a másik hangulata támadt föl, mogorván támadta meg gondolatban a lányt.

- Ah, bizony. Ez a Margit! Igazán, ez mégis nem szép. Megvárhatta volna otthon. Így kitenni őt annak, hogy az egész falu rábámuljon... Mindenki tudja, hogy a fábjáni pap a kis tanítónő után jár...

Beharapta a szájaszélét: - a falu bikája, azt hiszem még az is elszégyellné magát, ha ennyi, szem előtt kellene vére üzéséből égy kis üsző után végigcammogni a falun... De persze Margit! az nem vár!... Őfelőle... Margit csak azt teszi, amit ő akar, ami neki éppen eszébe jut... Margit nem tiszteli, túlon túl nem tiszteli őt... Nem is kívánja: őtőle nem kíván tiszteletet, respektust, de azért mégis, nem volna szabad kitennie ilyen helyzeteknek... tudhatta, hogy jön, hogy itt lesz... Ha nem beszélték is meg előre, nem kell azt már régen órára megígérni, mikor volt olyan szombat délután, amikor ő nem jött át a tavasz óta?... Ez a Margit egyetlen szabad délutánja, s ő mindig itt van... Mekkora út volt először ide Fábjánfalva, s hányszor hazudta már Margitnak, hogy hisz az semmi...

- Nem baj, szegénykém - mondta aztán -, kívánom, ne is befolyásolja magát semmi soha - s gyötrődve, kínos érzéssel, igaz akarata ellen mondta -, őrizhesse meg függetlenségét, szabad akaratát, s ne ismerje meg soha, hogy kényszerítő dolgok, hogy ki tudják téríteni az embert minden irányból, már abból is, amire még el sem indult, csak éppen gondolatban fordult feléje...

Végre itt volt a Benediktyék fekete kátránnyal bekent hosszú palánkja, s szinte mimikri volt neki, belebújt a sötét színbe, mintha most fátyolt venne magára: mintha Benedikty Jolánékhoz menne... Joga van neki oda is menni... Úri ház, mindig vendéggel tele...

De mikor be kellett lépni a kapun, az rossz volt. Tudta, mindenki rá fog nevetni s megint rákezdik a nótát: Aki a babáját igazán szereti... Akármilyen jegeseső esik... mégis felkeresi... S mosolyogva dúdolta is magában, beharapott szájszéllal; Benedikty bácsi, aki pedig mindig úgy tett, mintha nem venne tudomást az ő kis dolguk felől, maga kezdte rá múltkor, az igaz, csúnya fergeteges idő volt, az is szombat délután, s akkor is itt volt... Ejnye, legalább lekeféllhette

volna magát a háziasszonynál, de az olyan buta asszony, csak bámul az emberre, mintha kárörömmel nézne mindig: hogy na, veled ugyan elbánnak, jó bolond...

Margit nem volt itt. A lányok már kimentek a kiserdőre, senki sem volt otthon. Az öreg néninek, akinek olyan ezüst volt a haja, mint az édeskedő mosolygása, aki soha nem vesztette el egy pillanatra sem azt az örök derűt, ami némely öreg asszonyon állandóan ott csillog, nem sajnálta a dolgot, kitalálta, hogy Margit még biztosan Horváth Piroskáéknál van, itt nem is volt persze ma délután... Hol az ördögbe szedte a háziasszony, hogy ideküldte őt utána... A néni nem sajnálta a lábait, kijött vele a kapuig, s rettentő sok szóval, szível magyarázta meg, hogy merre laknak Horváthék, ilyen kapu s olyan galambdúc. Miklós egy szót sem értett belőle, nem is figyelt rá, azt gondolta magában, nem is fog odamenni, kimegy a kiserdőre: talán már ott is lesz Margit...

- Hát nagy bál lesz maguknál, tiszteletes úr? - s nem engedte el gyöngéd, ráncos öreg kezéből a néni a fiatalember nagy csontos ujjait.

Miklós bámulva s ijedten nézett rá.

- Megkaptuk a meghívót a jövő szombatra!

- Igen - dünnyögte Miklós.

- De el is megyünk ám! - mondta amolyan tűzről pattant menyecskésen billenve meg Miklós előtt, de ő hirtelen dünnyögött valami kezécsokolomot vagy mit, legyen szerencsénk, vagy hogy, s egyszerre minden udvariasság nélkül elment.

Hát nála nélkül csinálják meg a bált. Ez az Arday sakkhúzása megint... Nála nélkül küldik el a meghívókat... Vajon küldtek-e Margitnak?!... Égett az arca a szégyentől, ha kimaradt... A bitangok... Hallotta, hogy a tanító bejár a kastélyba... Az egész úgy kezdődött, hogy Ardayval találkozott az utcán, s az szót vetett neki: „No tiszteletes úr, miért nem csinálnak új iskolát?... Miből?... A mások zsebéből. Rendezni kell egy jó bált, mindjárt megvan az első ezer forint.” De hogy ezt megtegyék nála nélkül... Jövő szombatra...

Észre sem vette, amint előre robogott, hogy Margit szembe jön vele. A lány is olyan szórazottan sietett, hogy csak az utolsó pillanatban látták meg egymást.

Miklós fülig vörösödött, de boldogan látta, hogy Margit is. Ez jólesett neki, mert úgy fogta fel, hogy a lány röstelli a minapi nagy összeveszést, és zavarban van miatta. Ezzel már aranyhíd támadt előtte, mert valójában ő volt a goromba, bár úgy érezte, hogy neki a szerelem jogán joga van ilyesmikre. Azt mondta volt Margitnak, hogyha még egyszer fölveszi azt a bordó-vörös blúzt, (ki nem állhatta, mert határozottan rosszul állott neki) hát... elszakítja... rajta... „Azt szeretném látni!” - mondta Margit gögösen. „Veszek helyette másikat!” „Nekem?” mondta Margit, s úgy végignézte, hogy Miklósban leszállott a vér a szívéig, mert ebben a pillanatban azt a gúnyt érezte, hogy: te akarsz venni, te koldus, te rongyos, akinek semmije sincs! És nekem, akinek annyi ruhám van, amennyi csak kell... Miklós a szegénységén érezte magát legjobban találva mindenkor, s mivel az fájt legjobban, ott is érzett meg minden érintést, minden szúrást, ami az önérzetét érintette.

Ezt a kínos és rendkívüli összetűzést, amely után Miklós kirohant, kalap nélkül, s egy teljes óráig emésztődött a kertben, s el volt tökéelve, hogy örökre elmegy és szakít, és soha többet nem jön vissza... s a végén meggondolta, hogy először is világ szájára adná titkukat, aztán kegyetlenség volna azzal az egy lánnyal szemben, akivel csak alázatos gyöngédségre van szerződötve, végül szíveszakadottan képzelte el azt az üres életet, ha még ennyi boldogság és jószág és szerelem sem lesz az életében... Ah, bizony visszament s koldult, irgalmat és könyörületet esdekelt a pillantásával, s mennyi ideig kellett némán és alázatosan rimánkodnia, míg

némi enyhülést tudott észrevenni a finom és acélkemény arcocskán... Ezek a mély és szenvedelmes viharok egyre jobban kimerítették az idegeit, s minél tovább kellett feszítenie a megbánás, lealacsonyodás, porban fetrengés játékát az istennő lábai előtt, annál erősebb és vadabb gyűlölködés nőtt valahol a lelke fenekén, sötéten és irgalmatlanul, ugyanazzal a szeretett lénnyel szemben.

Most, amint meglátta a lány arcán a zavart és pirulást, azt hitte, rajtakapta valami bűnbánaton, valami gyöngeségen, s ez hihetetlenül jólesett neki. Olyan erős, olyan bronzkemény volt a lánynak a lelke, hogy mellette ő lágy viasszá vált, erőtlén és akarattalan gyerekké s csak az volt a baj, hogy ez mind szembetűnőbb lett, ez a távolság. Eleinte a lányt egyébbel meghódítani nem tudta, csak a néma, könnyörgő és szegény pillantásaival, s ez mind erősebbé lett, mind jobban erőszakoltta. S amit eleinte szívből fakadva adott, ő a meggyötört és beteg fiú, aki a maga életének számkivetettségében a gazdagság és az erő s a biztos életnyugalom felé sóvárgott, az most egy újabb rettenetes bajjá kezdett kifejlődni, egy minden eddiginél erősebb, sokszor elviselhetetlen rabszolgasággá.

Most élénk s erős pillantással kutatta végig a leány arcát, mert valami gyanúsat látott rajta. Margit mosolygott, de elfordult, kezét sem adott, előre sietett, a maga útján. Miklós vele fordult s mögötte, fél mozdulattal sietve ment utána. Megdöbbenve látta, hogy Margit sír.

Látta, hogy Margitnak valami nagy baja van, s amint elmúlt előbbi föl villant önérzete, már úgy ott volt egész lélekkel a lánynál. Elfeledte a harcokat, amik a lelkében folytak ellene, elfeledte a fogadkozását, hogy többet nem engedi megalázni magát férfiúi méltóságában, elfeledte, hogy ő is éppoly rideg és kemény lesz a leányhoz, amilyen az őhozzá... Most már csak egy ijedt és veleérzően kétségbeesett szerelmes volt, s suttogva rohant a lány után, egészen vagy félig elharapott szavakat dobálva, mint rózsákat utána:

- Margit... Margitkám... édes... kicsi Margitkám... kedves... - gügyögte az első csók jogán, a végső visszautasítás félelmével - az istenért... Margit... mi történt az istenért, kedves...

S hogy a leány nem szólt:

- Nem!... Nincs bizalma hozzám... bennem... persze... ki vagyok én... magának... egy senki... egy nyomorult fráter... nem férfi... nem ember... sohasem becsült és nem méltatott bizalmára...

Margit nem is hallotta, mit suttog szinte hangtalan vagy csak megérezte, hirtelen visszanézett s könnyein át ideges mosollyal mondta:

- Ne kínozzon mindig... - s megtörölte a szemét.

Miklós kimondhatatlan tehetetlenséggel szorította össze a fogát. Aztán hirtelen megállott. Úgy érezte, most le fog ülni az út szélére, az árokba, a fűbe, a gazba, lefekszik és meghal.

Titokban még örült is valami kaján démon a lelke fenekén, hogy most végre megvan, megvan az ürügy, most aztán szakítanak. Most vége mindennek.

Margit visszanézett, kissé csodálkozva s oly könnyes bágyadtsággal, nem is szólt, nem is intett, hogy jöjjön s ő rögtön úgy rohant utána, mintha delej magához rántja a vas porát.

- Ahogy én szeretem magát... - morogta, amint utolérte, dűnnyögte a foga közt - ilyen végtelen... megérdemelném, hogy... bizalommal legyen hozzám... Ki szereti magát ezen a földön... úgy, mint én... Margit, Margit, édes kicsim, mért sír, kedves kis cicám...

Szavanként duruzsolta, még ő maga sem hallotta, s a lány csak a hangja édes muzsikáját, a kunyoráló him dürgését hallotta, s attól még jobban elszaladt.

- Nem mondja meg?... Nem?!... - de újra meggondolta - tessék megmondani szívem... kedves... tessék könnyíteni a szívén... kis édes...

Margit furcsán rántotta meg a vállát, a könnyein át hirtelen rámosolygott, aztán elkapta a szemét, kibeszélhetetlen a finom ajkának az az ismert finom kis mosolya.

- Oh, hogy szeretem magát, milyen kimondhatatlanul, milyen vadul! - morogta Miklós, mint egy harapós eb, s erre Margit hangosan és idegesen felkacagott.

Néhány lépést szóval mentek. Kifelé a faluból, Miklós boldog lett, hogy a kiserdő felé mennek.

- No, mi az, mit csináltak - csipegte Miklós.

- A szemtelen - mondta Margit kedvenc szavát: nagyon rászokott a prepák közt erre a szóra, divat volt abban az esztendőben.

Miklós nem mert hangot adni, félt, elriasztja a vallomás lepkéjét.

- Nem dolgoztam nekik eleget. Csak most, én készítettem el mindent a vizsgáztatáshoz, mind, az összes dolgozatot.

Még soha egyetlen szót nem szólt az iskolai dolgairól. Miklós sem a papi hivatalának ügyeiről. Valahogy játszották egymással szemben a gondtalan és boldog úri népet, az úri kisasszonyt, akinek sem dolga, sem kötelessége, bőségben s vidámságban él, s a komoly férfit, aki nem hozza be a házba a kintvaló világ dolgait, sem nem dicsekszik, sem nem panaszkodik. Úgy tettek, mintha valóban csak egymás személye, tisztán csak két individuum dolga volna a szerelmük és készülő szövetségük s karaktervonások harcban való összeharmozásához nem volna szabad az élet nehéz talaját is egymás előtt forgatni meg. Miklós, aki szeretett volna vallani, hiszen egész lénye a panaszkodásra volt beállítva Margit előtt, Miklósról ez nagy sérelem volt, de hát odáig, míg alkalma nincs látni valamit, nem gondolhat egyebet, csak azt, hogy ez a lány bőségben és jólétben nőve, sikerekben és udvaroltatástól körülvéve egyáltalán egy kis baba, akinek nem is lehet képessége rá, hogy megértse az ő profán bajait... Ha pénzről volt szó, Margit fölényesen mosolygott, ha cukrászdáról volt szó, kiváló ízlésről tett bizonyosságot a sütemények terén: ez Miklóst mind megrémítette, ő nyomorultnak és szegény flótásnak érezte magát a lány légkörében. Ezért állandóan takarta ő is állapota rongyait, sebeit, viszont annál elérhetetlenebbnek látszott előtte, hogy valóban egybeszövetkezzenek; sosem lett volna képes rá, hogy feltárja adósságait s nagy sutaságát a pénz körül... pláne, hogy efféle nagy elbúsulásaiban, az adós ember gyakori laza lelkiállapotában már nemegyszer megduplázta adósságát s főleg azt, hogy ez már a Margit rovására ment, mert mindig olyankor történt, mikor vérét lecsillapítani berohant a tiszta és szent lánytól a városba, azzal a biztos tudattal, hogy tehet magával bármit: a lány úgysem lesz az övé soha... ez a szerelem, bármilyen ok miatt is, de reménytelen...

- És most lefogta a félhónapot.

Ezt Margit mondta hosszabb szünet után, s Miklósban meghűlt a vér.

Megállott. A keze ökölbe szorult. Tudta, hogy az igazgatónéről van szó, s most úgy tudott volna a hasába vágni ököllel, undok boszorkány.

- Tizenhatodika van, tegnap vitte be az igazgató úr vizsgáztatni a polgáristákat, s ő ma kifizetett s azt mondta félhónap... Tíz koronát adott... Azt hittem - s felnevetett kissé -, kifizeti legalább az egész hónapot.

- Mennyit fizet egy hónapra? - kérdezte Miklós szorongva... lesve, bírálva, hogy most meg fog tudni minden igazságot.

- Tizennyolc koronát - szólt csöndesen, egyszerűen Margit.

- Tizennyolc koronát!

- Igen.

- Egy hónapra!

- Igen. A polgáristákért.

- A gazemberek!

A lány ránézett.

- Ez felül van a rendes fizetésen - mondta ártatlanul.

- Mennyi a rendes fizetés?

- Az elemi iskolánál huszonöt korona.

- Huszonöt korona.

- Igen. Az összesen negyvenhárom korona. Az sok pénz.

- Gazemberek.

A lány ebben a pillanatban úgy nézett a fiatalemberre, hogy nem látta benne az udvarlóját, az ő kis fiatalemberét, aki az ő szoknyája után futkos, hanem valahogy fellebbviteli fórumnak nézte, papnak látta, komolyan vette.

- Pedig igazán, higgye el - mondta kissé panaszosan -, annyi dolgom volt, kivált karácsony óta azokkal a polgáristákkal, akárhogy is, nem voltam képes eleget foglalkozni az osztállyal... De nemcsak én, a többiek is panaszkodnak, hogy ezt nem csinálják több éven. Képzeld el, mennyi baj van tizennyolc polgáristával, iskola nélkül úgy előkészíteni őket, hogy meg ne bukjanak, mikor minden iskola pikkel az ilyen magántanulókra... És amellet nyolcvankét gyerek volt a kezem alatt a két osztályban.

- Tizennyolc korona - morogta Miklós.

- Azt a sok rajzot megcsináltatni, a mintákat megragasztani, mértani testeket: az rettenetes volt. Csak úgy lóg rajtam a ruha, mindenki meg van rajtam ijedve, aki ismer.

Miklósnak ez a szívébe szúrt. Csak én nem, gondolta magában. Ah, lám, ő annyira el volt foglalva gyűlölködő és alávaló gondolataival, hogy valóban sohasem gondolt a lányka szörnyű munkájára. Hónapok óta ez a lány öelötte csak nemi tárgy, csak kéjforrás, csak erotikai téma, és ez szegény egy emberfölötti munkában roskadoz... míg ő, a gaz férfi tunyán s here gondolatok között lopja az életét. Égett a lelke a szégyentől, s elkezdte rettenetesen gyűlölni Dékányt, aki megengedte, hogy ilyen zugiskolában kiuzsorázzák a fiatal lányok s a fizetés rabságával megkötött szegény emberek testi-lelki erejét, hogy egy gaz család ezreket keressen a zsírjukon. Nem régen volt tanúja, mikor előtte kiszámították, hogy a musai igazgató-tanító a zugiskolájával legalább hat-nyolcezer koronát keres. A környékbeli zsidógyereket mind ő vizsgáztatja le, s ezeknek jó, mert nem kell a városban tartani a gyereküket, ott egy gyerek nevelése belekerülne havi száz koronába, itt itthon van a gyerek a szülei háznál s évi ötszáz koronából kitelik. Akkor ő, számár, nem is értette, mért irigykedik valaki s mért haragszik egy ilyen zugiskolára, a törvény is mért tiltja, mikor tizennyolc gyereken könnyít vele... Most bezzeg ég a lelke a dühtől és felháborodástól. Biztos, hogy Dékány jó párezer koronát vág zsebre azért,

hogy szemet huny... S az ő ideálja, a szent, drága kis angyal, ez a filigrán, ez a törékeny kis lélek minden gyerek után egy koronát kap... Tíz hónapig tanít tíz koronáért egy-egy gyereket, s Dékány, aki rájuk sem néz, legalábbis száz koronát kap minden növendék után...

Úgy nézett a kislányra, mint egy hitvalló hősnőre, aki öntudatlan ártatlanságában jár a parázson...

- Tudja szívem... mennyit keresnek ők a maga lelkén?

- Azt én nem bánom - mondta idegen érzéssel a kislány -, de ilyen méltatlanságot nem vártam - s tele lett könnyel a szeme. - Igazán olyan lelkesedéssel tanítottam, olyan boldog voltam, bár magamnak is mindent most kellett megtanulni, amit tanítottam... s félhónapra fizet ki... - hirtelen kicsit felnevetett. - Kilenc koronát akart adni, hogy annyi a félhónap pontosan, de mégis hozzátett egy koronát, tizet adott... Az igazat megvallva, én azt hiszem, meg lehetek elégedve, ez is méltánylás... Egy korona ára elismerés... Azt várta, hogy meg fogom köszönni a kegyességét...

S kicsit, kissé keservesen nevetgélt.

- Remélem... nem fogadta el... - mormogta Miklós.

Margit csodálkozva nézett rá.

- Mit?

- A tíz koronát.

- Miért?

Miklósnak ökölbe szorongott az ökle, óh, az az undok pohos asszony a májszín selyemruhájában.

Nem fogsz te többet így szenvedni, szegény kis drágaság... Soha többet: s fogcsikorgatva esküdözött magában, hogy a holnapi presbiteri gyűlésen aztán végleg s könyörtelenül föl-emelteti a stólat...

- Kérem, ne beszéljen erről mások előtt - mondta Margit, mikor a kiserdőhöz értek, s most ő nézett könnyörgő tekintettel Miklósról. - Nem akarom, hogy idegenek előtt... egyszóval nem akarom...

Miklós újra azzal a jeges lehüléssel nézett rá, mint mikor így megérezte már gyakran, hogy még mindig nem teljes és tökéletes és magától értetődik köztük a hitvesi bizalom s egyezés: hát ez ő, ennyi ő Margitnak, fel tudja tenni róla, hogy valakinek szól... hogy az ő dolgukról... Úristen: most, most kellett volna kimondani a nagy szót, az egyszerű emberi szót: legyen a feleségem... de előbb a vasárnapi presbiteri gyűlésre várt, hogy arra, mint alapzatra álljon, és mint valami magas várba emelhesse föl a kislányt a fenséges pozícióba: papnénak...

A kiserdő tele volt fiatal lányokkal, labdáztak és sikoltoztak. Már itthon voltak a jogászok, s ez egy megbeszélte kirándulás volt a kiserdőbe. Miklós ezt is fanyarul vette tudomásul, mikor neki úgy zúg a feje a gondoktól.

Meg is állott.

- Kérem... Margit... kérem kedves... - hebegte - én nem megyek most a társaság közé.

- Miért? - mondta ijedten Margit.

- Később visszajövök, csak egy negyedórára kell elmennem... a faluba...

Margit komolyan nézett rá.

- De biztosan - mondta kis hallgatás után. - Különb, ahogy jólesik - s már szokott hűvös eltasztásával vágott dacos képet.

Miklósban a vér egy pillanat alatt megfordult, csaknem elszédült. Hogy ennyire nem lát bele a lány?

- Édes - nyögte a foga közt s a szemével, annak a meresztésével akarta meggyőzni.

De a lány elfordult, elszaladt, s egy perc múlva már a Benedikty Jolán nyakában volt.

Miklós dacosan megfordult, hogy köszönnie se kelljen, s visszaindult gyorsan a falu felé.

- Tiszteletes úr! Tiszteletes úr! - hallotta távolról a Jolán kiabálását.

Előbb úgy tett, mintha nem hallaná, de az nem hagyta abba, s vissza kellett fordulnia.

- Hová tetszik szökni? - kiáltotta kacagva, piros arccal a hosszú lány, a fogai úgy csillogtak, mint a gyöngyszemek.

- Mindjárt itt leszek! - kiáltott vissza Miklós erőltetett nevetéssel.

- Becs? Becs?... - kacagott a szőke lány, s kisebb barátnőjét szorongatta szinte szerelmes öleléssel.

Miklós intett, hogy becsületszávára, igen!

- Így görbüljön meg? - s feltartotta az ujját.

Miklós igent intett, s elrohant.

- Hova rohan ez a majom? - kérdezte Jolán, de hogy a Margit szomorú szemébe nézett, ijedten csacsogott; - nem majom, nem majom, angyal, tündér, álmaim lovagja, pardon, a te álmaidé... Ne ijessz meg, mert isten bizony azt hiszem, még végin azt hiszem, hogy én vagyok szerelmes bele... Oh, a majom, hogy itt tud hagyni egy epedő, sőt repedő szívet, nem elég, hogy egész héten várni kell rá, még most jut eszébe, hogy hopp, neki még cigarettlit kell vásárolni a tőzsdén...

Margit kacagott a kacagó barátnőjével, s hallgatása helyeslés volt, de ezt Miklós nem látta.

3

Miklós nem hallotta a drága csacsogást, ami egyet-mást le is leplezett volna talán előtte, ellenben már bánta hősi elrohanását.

Ennek az volt a mélyén, hogy most rögtön elrohan Dékányhoz, és számon kéri...

Már most sem tudta, mit kér számon.

Hogy? mi címen állítson be? Mért és hogyan pofozza fel?

Csak mondta magában egyre a dühös és káromkodó szokat. Gazember, alávaló gazság egy fiatal lányt kiuzsorázni. Tizennyolc koronát fizetni egy hónapra azért, hogy... Az úr bizonyosan kap minden növendék után az igazgatótól száz koronát, másképp nem hiszem, hogy ilyen alávalóságot megtúrne a faluban. Zugiskolát. Bűdös gazember. Persze, ezernyolcszáz, kétezer korona mellékjövedelemért, amiért egy lépést sem kell tenni, még a hittant is a káplán tanítja, persze így lehet káplánt tartani...

Nem, akárhogy, ezt meg fogja mondani. Egyáltalán szükségét érezte, hogy az életkeserűségén könnyítsen azzal, hogy Dékányékat valamiképpen megkínozza.

Oh, mennyire szeretett volna azonban inkább ott lenni az erdőn és vidám lenni s hancúrozni gondtalanul s békésen, a lányok közt. Vagy hangtalanul túrni a lányok évődését, ahogy szokta, egy-egy goromba ízű viccel vágva vissza néha... Ah, nagyon ideje volna már férj lenni... Mit ez a sok utánjárás, harc, hecc, kínládás: Dékány is teljes joggal fogja azt mondani: Mi közöd neked az én tanítónőimhez! Ez a szocializmus? Feltámad benne az agitátor? Feketénének akarsz kicsinálni fizetésjavítást, a ragyás tanítónénak... vagy pedig énnekem tudnom kell arról, hogy szerelmes vagy, s barátságból annak, akit te szeretsz, többet fizettessek? Az nem volna panama?...

Mindenféle butaság megfordult az eszében, s nem értette, minden borzalma mellett is, mért lépett be az utolsó percben mégis a papnéhoz.

Kisült, hogy Margittól Dékánynéhoz ment.

- Ah, isten hozta! - csillogott fel a Dékányné szeme, azok a szúrós kis barna szemek, éppen úgy csillantak fel, mintha a parázsról lefűjják egyszer a hamut.

Miklós megfogta az odanyújtott kicsi száraz kezét.

- Egy pillanatra, ha nem zavarom, kezét csókolom... - mondta zavartan, elpirulva.

- Mit csinál az édesanyja, Miklós? - kérdezte a papné, s helyet mutatott.

Miklós leült, erős láza volt. Ugyanabban a lugasban voltak, ahol valamikor, a múlt őszön felolvasta az értekezését.

- Köszönöm szépen - mondta -, jól van. Megvagyunk csendesen. A nagytiszteletű úr itthon van?

- Nincs. A mezőn van.

Az asszony komolyan nézett az arcába, kissé ki volt pirulva az arcéle, s a szája furcsa volt, beesett. Az ám, megint nincsen betéve a fogsora.

Miklós undorral vegyest nézett néha rá, ilyen örültséget, hogy ő most itt ül, helyett, hogy...

Nem volt mit beszélniök. Az asszony varrt valamit, fehérneműfélét. Miklós arra gondolt, mennyire előkelő lény volt neki ez az asszony akkor... S milyen kis összefonnyadt öregasszony lett egy év alatt.

- Hogy jött át?

- Gyalog.

Az asszony mintha a cseléd után nézett volna. Miklósba beállt a rémület, eszébe jutott az az uzsonna s kétségbeesett, hogy megint meg akarja traktálni. Csirkemaradékkal. Uhh, ijedt mozdulatot tett, hogy feláll.

- A nagytiszteletű úrral volt beszélőnivalóm, de ha nincs itthon...

Az asszony ránézett, úgy keresztülnézett rajta, kis mosollyal, kis gúnnyal.

- Nincs itthon.

Miklós érezte a lehetetlenséget, hogy erre elmenjen. Tűkön ült s maradt. Szeretett volna valami közönyös dolgot beszélni, de nem tudott mit s nem volt olyan szó, ami közönyösen tudott volna hatni.

- Miért nem jött el az édesanyja?

- Fáradt - mondta Miklós.

- Miben fáradt el - kérdezte az asszony olyan hangon s arccal, mintha legmelegebb részvétellel volna, s Miklóstra mégis úgy hatott, mintha éles gúny s lenézés volna.

- Mindig egyedül van, s belefáradt az életbe!

- Azért kell társaságba vinni. Gondoskodnia kell a szórakoztatásáról.

Miklós hallgatott.

- Ha volna nekivaló társaság - mondta később sértő szándékkal csöndesen.

- Miért? Őt mindenütt szívesen látják! - szólt ártatlan arccal a papné.

- De ő nem megy mindenüvé szívesen - mondta Miklós, és szinte láza volt.

- Hát oda, ahova elmegy! lesse ki, hogy hol érzi jól magát, s vigye el, beszélje rá. Nem jó az, mindig egyedül s mindig otthon lenni.

Miklós hallgatott.

- Én nagyon szeretem őt - mondta újra a papné, s őszinte arcot csinált.

- Hát ő nincs ahhoz szokva - mondta Miklós lesütött szemmel, s az anyja félszégeire gondolt e pillanatban -, hogy társaságba járjon. S őneki igen nagy igényei vannak elméletben, és nem érzi jól magát emberek közt. Inkább olvas regényeket s tudományos munkákat, nem tud ő hozzászokni már a társasághoz...

- Nahát, neki való társasághoz hozzá tudna szokni. Hozza csak el szépen.

- Ez nagyon finom társaság neki.

Az asszony még mindig harcolt.

- Majd beletanul - mondta, azt éreztetve, hogy a Miklós anyja alatta van. - Arra való az élet, hogy az ember tanuljon...

- Isten őrizzen! - csattant fel hirtelen indulattal Miklós.

Az asszony ránézett, nagyon komoly lett.

- Úgy - mondta elhűlve, igen alázatosan -, *maguknak* derogál!... a társaság...

Miklós most már nagyon szégyellte magát a parasztságáért, s igen örült, hogy az asszony valóban finom volt, nem nézett rá, lassan varrogatott.

Sokáig ültek kínos csöndben.

- Jön az uram - szólalt meg egyszer a papné.

Miklós iszonyú ideges lett és rémült. Felállott.

A kis bricska behajtott az udvarra, a pap a hátsó ülésen ült, s a lovakat egy mezítlábas gyerek hajtotta. Olyan uras, gazdagember volt a vastag ember ott a kocsin. Miklós gonoszul nézett rá: kétezer pengőt keresett neked Margit, mondta magában, róla leapadt a ruha, hogy te hízzál és kucsirozz.

- Á, szervusz humillimusz - kiáltott Miklóstra az öregúr a kocsiból. - No, mi újság?

- Csak egy pillanatra zavarlak, kérlek alázattal... - motyogta Miklós.

- Van időm, kedvem, minden: szép a vetés. Há a tied milyen?

Miklós fellélegzett.

- Erről akarok beszélni éppen - mondta s előrement, föl a tornácra. Ott leültek a viaszos-vászonnal bevont asztal mellett!

- No, hát mi az? - kérdezte a pap, s a lány után kiáltott. - Hozd csak azt a zöld üveget a pincelépcsőről.

Miklós komoran nézett maga elé.

- Holnapra presbiteri gyűlést hívtam össze, s kötelességemnek tartottalak megkérdezni nagybecsű véleményed felől - mondta, s a beszéde, érezte, hogy makogáshoz hasonlít.

- Halljuk. Állok rendelkezésedre - szólt a pap, s kopasz fejét előrehajtotta figyelmesen. Elevenen s tisztán nézett a fiatalemberre.

- Elődöm azt a hibát követte el, hogy a lelkészi fizetés természetbeli részét pénzváltásra átengedte az egyháznak. A váltás azonban az én véleményem szerint olyan alacsonyan van megállapítva, hogy lehetetlen mellette megélni. Azonkívül az egyházi földeket bérbeadta több esztendőre, s most én ki vagyok téve annak, hogy teljesen a kongruára szorulok, ami az egyházamban igazán a minimumnál is kevesebb, évi kétszáznyolcvan korona.

- No és most mit akarsz tenni?

Miklós most nézett rá először a kövér, vastag, vörös arcra.

- A holnapi presbiteri gyűlésen mindezt előadom, a presbiterek belátására... - itt a nagy pap valami sziszegő hangot adott - a jólelkére apellálok az ügyet, s arra fogom őket kérni, hogy állítsák vissza a régi állapotot.

A szolgáló felhozta a zöld üveget, amelyik félig volt borral. Poharakat tett eléjük, s egy fél szódavizes palackot. A pap nagy gonddal töltött, „tetszik szóda” mondta s mindkét poharat színig pezsegtette. Akkor koccintott, Miklós az egész bort megitta, nem akart ugyan inni, de az ínyének jólesett a hideg, savanyú ital.

- Nahát kedves barátom, azt nem is kell mondanom, hogy a legnagyobb számárság, amit tenni akarsz. Remélem, azt magad is tudod. Tanuld meg, hogy a paraszt, az nem ember, nem is állat, hanem *gyerek*... Ha te azt mondd a parasztnak, hogy a belátásukra s jóságukra bízod magad, akkor a legkönyörtelenebbül kitekeri a nyakad, mint egy varjúfiókáét. A paraszt: gyerek. Annak imponálni kell tudni. Ha az azt látja, hogy a papja még nála is gyerekebb!... Édes fiam, hol vársz te belátást a paraszttól? És mért vársz... Neked jogaid vannak, neked igényed van, neked igazságod van: hol kell akkor neked kunyorálni s szarvat adni a parasztjaidnak?... Az utódod az előd szerződése nem kötelezi!... Az az első paragrafus minden hivatalban. A miniszterelnöknél éppen úgy, mint a kondásoknál. Mi közöd neked ahhoz, hogy az a számár Makk Feri elitta az eszét s eladta a családjá kenyerét egy spriccerért. Hol az a szerződés, amit ő kötött? Jóváhagyta az egyház? igen? hát az egyházmegye? Az is jóváhagyta? akkor az egyházkerület! Ha az is jóváhagyta: akkor a zsinat. Az fogja megváltoztatni!... Mivel pedig Makk Feri a bitang, még az egyházzal se hagyta jóvá jegyzőkönyvileg a dolgot: tehát menjenek Makk Ferihez!... Hát mit fizetnek a földedért árendát?

- Hat koronát.

- Hat koronát egy holdért?

- Igen.

- Hallatlan!... Nahát ez hallatlan!... Fölháborító, hat koronát egy holdért. Hatszor négy az huszonnégy: kétszáznegyven koronát kapsz negyven holdért!

- Igen.

- És tudod, hogy ők mennyit keresnek belőle?...

Miklós összehúzta a szemöldökét.

- Azzal én nem törődöm - mormogta.

- Mit nem törődöl!... Add ide nekem a földjeidet. Tíz koronát adok érte. Úgyis itt van a határunkon. Na. Előre kifizetem neked két esztendőre tíz koronájával a bért. Nyolcszáz koronát, ebben a percben. Akarod?

Miklós lesütötte a szemét.

- Már be van jelentve a holnapi gyűlésre, és...

- Kkuttyaházi - kacagott fel a vastag pap -, van neked eszed, magadhoz való, nem kell téged féltetni, csak úgy teszel, mintha kettőig se tudnál számolni. No, nem baj, hát nem baj. Úgy is kell. Zsivány. A parasztoktól hagyod magad megnyúztatni, hehehe, kétszáznegyven korona egy esztendőre s ki fizeti az adót?

- Nem tudom.

- Persze hogy te! Nohát, csak nézz holnap a szemük közé... Osztt ha úgy kerülne, énrám mindig számíthatsz.

- Köszönöm szépen - mondta Miklós dűnnyögve s felállott.

- No, hova mégy?

- Ki kell mennem a kiserdőre - mondta -, várnak a lányok.

- Nohát, akkor csak eredj, ez az egy ok van, amivel nem lehet vitatkozni. Fiatalember mulasson. Házasember meg dőgozzon. Gyűjtsön pénzt. A gyerekeinek, a családjának. Mert sokba kerül ám a család eltartása.

Miklós egyenesen állott, nem mosolygott. Komoly volt és egyenes, mint mikor végre kemény partra jut az ember. Az a szó, mikor az öreg pap üzletet akart vele kötni, nagyon megkeményítette. Maga sem vette észre, de egészen más ember volt, mint aki bejött az imént a kapun.

A papnéhoz is nyugodtan ment be a lugasba, kezét csókolt s nem érezte magát zavarban. Felülről nézett le rájuk. Úgy érezte, a pap most rossz üzletbe akarta belecsalni. Bizonyára húsz korona is kevés egy hold földért.

- Tisztelem az édesanyját - mondta a papné, s Miklós meghajlott.

Most nem volt szüksége, hogy efféle semmiségekre gondoljon. Azt szerette volna tudni, mennyi egy hold földnek az ára. Amint kiment a kapun s az erdő felé indult, olyan nyugodt s komoly volt, mintha végre megtalálta volna a dolgát.

- Mondja csak barátom - szólított meg egy parasztot a falun kívül, aki tarisznyával a vállán előtte baktatott, s akit hosszú lábaival egykettőre utolért - mér ilyen apró ez a rozs?

Az ember megállott, komolyan s nyugodtan nézett a vetésre.

- Özvegyasszony földje - mondta.

- Az özvegy papnéé? - kérdezte Miklós.

- Nem, van itt egy asszony, bizonyos Bakicsné, asztalos volt az ura. Azé. Hát e csak úgy dőgozódik.

- Bérbe van?

- Nincs a bérbe. Úgy szántatja, pénzért, elvetteti a magot. Le is aratják neki.
 - Szívességből? rokonok?
 - Nincsen annak itten rokonja, inkább pénzér. De hát nincsen marhája, nincs trágya, hát a föld sovány.
 - Mért nem adja bérbe?
 - Bérbe? Nem érdemes bérbeadni. Azért az öt-hat forintért. Így van legalább rajta két-három mázsa gabonája, elég neki kenyérrevalónak.
- Miklós visszanezett az elhagyott földre, még megismerte arról, hogy azon volt a legalacsonyabb vetés. Öt-hat forint egy hold föld, gondolta lehűlve, hát az öreg olyan tisztességes lett volna vele szemben?
- Hát mennyi földje van annak az asszonynak - kérdezte.
 - Nincsen nekie több, csak ez.
 - Ez egy hold!
 - Dehogyan is, nincsen egy félhold se. Olyan jó vékás lehet. Mert azt tartom én is, hogy több egy vékásnál.
 - Hát hány vékás egy hold?
 - Kishold vagy nagyhold? Aszerint. Mer a kishold a három vékás, a nagy meg négy.
 - A katasztrális hold - mondta Miklós.
 - Az igen.
 - Hát mondja, lehet maguknál földet bérelni? Nagyobb birtokot? Húsz-harminc holdat.
 - A papunk béreli a Sándorfi-fődeket, az nyolcvan hold.
 - És mennyit fizet érte.
 - Tizenkét koronát.
 - Tizenkét koronát?! Ez a rendes ára, így bérben, a földnek?
 - Egen, olyanformán. Az úgy van, hogy egy káposztásért is tíz koronát adnak, pedig az csak félvékás, egy ilyen kis szántóért is tíz koronát, az meg egy vékás és egy holdért is tíz koronát, ki hogy tudja megkapni.
 - Hát a nagytiszteletű úr jó gazda! - mondta Miklós egy kis ravaszsággal, hogy valami rosszmájú beszédet ugrasson ki a parasztból.
 - Ezt meg kell hagyni neki. Érti.
 - Beletanult.
 - Igen.
 - Rengeteg, amennyi marhája van.
 - A van neki. Elég sok van.
- Miklós csodálkozott, hogy nem mond semmit.
- Maga hova megy?
 - Én most bemegyek a városba.

- Mér, vásárra?

- Nem, hanem az ügyvédhe megyek.

- Mér?

- Hát azér, kérem, mert teccik tudni, perbe vagyok a sógorommal. Mer a feleségemnek meghalt az apja, osztán a fiútestvérei kitúrták a vagyonbúl. Azt mondták, hogy ő ki lett fizetve pénzzel, pedig csak háromszáz pengőt kapott, a vagyon pedig megér legalább tizennyolcezer koronát. Hát már mostan a fiúk közül István nevű örökölte azt a házat, ahol a szüleivel lakott. Péter nevű az alvégen a kisebb házukat, János nevű egy nagy birtokot a vízparton, Gábor meg az erdőt. A darab földet is elosztották maguk közt. Az én feleségemnek meg semmit sem akarnak adni: hogy nyugodjak én abba bele, hogy háromszáz forinttal ki legyen fizetve a feleségem. Csak annyi jussa van ott neki, mint a fiúknak. De azok olyan hamisak, hogy az apjukkal a halálos ágyán szerződést csináltak, hogy megveszik tőle a földet. A meg magával jötehetetlen volt, a jegyző ott vót, aláírta. De a telekkönyvbe még nincsen ám szíjjelírva, egy darabba van az egész, s rajta van az öt gyerek neve. Űk meg nem tudják átíratni, csak ha a feleségem is beleegyezését adja az átíráshoz. Hát én kértem a négyezerhatszáz koronát, fizessen mindenik testvér ezer-ezer koronát, akkor én megelégszek. De azok hallani se akarnak róla. Hát most megyek az ügyvédhez. Egyék meg az ügyvédek. Én már azt se bánom.

Miklós kíváncsian hallgatta a csöndes, lassú beszédet, amelyben fojtottan ott volt valami mély és engesztelhetetlen indulat. Most kezdte megérteni az ilyen emberi dolgokat. Ő sem adná Dékánynak a földjét, még akkor se, ha csak hat koronát kap mindenkor érte. Egyék meg a parasztok inkább, de Dékánynak nem adja.

Már itt voltak a kiserdőnél. A paraszt egyre csak beszélt, halkan és bizalmasan, s Miklós valahogy még azon sem csodálkozott, hogy ennyire őszinte a legtitkosabb dolgába.

- Adott nekem valaki egy jótanácsot - mondta a paraszt. - Okos ember, itt lakik a faluba, parasztember, de sok esze van. Azt mondta, hogy nézze: Vegyen fel rá kölcsönt, terhelje meg a birtokot egy ötödörös erejéig, megteheti a felesége, mert az ő nevén van. Vegyen fel rá ötezer koronát.

A paraszt mosolyogva nézett Miklós szemébe, kicsit hunyorított, tetszett neki az idea.

- Most csak egy jó ügyvédre volna szükség, aki ezt hamar megcsinálja nekem.

Miklós nagyon okosnak, ravasznak és végrehajthatónak találta magában az ideát, s jóakarattal a paraszt iránt, a városra gondolt s az ügyvédek közt eszébe jutott a kis fekete zsidó ember, aki nagy orrával, amely szinte a száját is takarja, vastag hangjával, fekete bakompartjával kissé groteszk alak, de tudja isten mért, őhöz mindig nagyon húzódott, kedves és figyelmes volt, s becsületes jó szemekkel diskurált el perjogi témákról: valahogy a tudós hajlamú emberek rokonszenve nyílt meg köztük.

- Én tudnék magának ajánlani egyet, ha az elfogadja az ilyen ügyet - mondta.

A paraszt egyszerre maga elé nézett. Hűvös lett és tartózkodó.

- Nagyon derék ember, igen becsületes ember.

A paraszt nem szólott semmit, csak haladt előre. Miklós megérezte, hogy ez gyanakszik.

- No, isten áldja - mondta, mert le kellett tértie az erdő felé.

- Isten áldja - szólt a paraszt, s alig billentett egy ujját a kalapja felé, oda se nézett rá, továbbhaladt.

Miklós kissé meglepetve érezte az elszakadást. Pár lépés után megállott a fűbe taposott ösvényen, s utánanézett a zömök, tarisznyás embernek.

- Persze, értem, s igaza van a vén gazembernek: a paraszt - gyerek! Ez most azt hiszi: valahol meg akarom rövidíteni... Mint a gyerek, a jó testvérnek, az ég alatt, kipanaszkodta magát, s abban a percben, mikor úgy kerül szembe, hogy nem tudja, nem harapnak-e a vajás kenyerekből: nincs tovább testvér, összehúzza magát, s óvakodva elmegy. Fél, hogy én véletlen beleláttam, s még pénzt keresek rajta...

Kissé mosolyogva, kissé bólogatva, kissé fájva nézett utána. Fájt neki, hogy nem viszonzta őszinte bizalmas rá gondolását hasonló bizalommal és szeretettel. De mért viszonzta volna? Hát azt kellett tapasztalni a parasztoknak az urak részéről, hogy azok mindig s minden percben csak az ő javukon törik a fejüket?...

Egyáltalán ki töri a fejét a más javán?... Ő nem volt ugyanilyen paraszt, a paptársával szemben abban a pillanatban, mikor az üzleti ajánlatot tett neki?... Pedig nem is valószínűtlen, hogy az ajánlat tisztességes volt.

Mikor az erdőn meglátta a lányokat, a szívébe nyilallott: a Margit ügyét elárulta! Szót sem szólt róla.

Hirtelen összehúzta a szemét. Margitnak nem is szabad ügyeinek lenni, s nem szabad, hogy ő itt is, ott is veszíthessen valamit az életen, az üzleten. Margitnak egy drága üvegházi növénynek kell lennie, akinek minden szükségéről gondoskodni kell.

Azzal az önérzettel s nyugalommal ment be a társaság közé, hogy igenis, most már ő képes is rá: mer vállalkozni arra, hogy ezt a finom, ezt a drága üvegházat megépítse az életben az ő szíve édes párjának.

A lányok az alkonyodó estén a fák közt szaladgáltak, fogdosót játszottak a fiúkkal. Vidám kacagással volt tele az erdő.

- Miklós, Miklós, Miklóskám! - hallotta a Benedikty Jolán hangját, s nem akart hinni a fülének. Jolán egyik fánál állott, Margit a másiknál, Margit nem vette még észre, hogy itt van, de Jolán már régen megpillantotta, Margit most Jolánhoz szaladt, s a szájára tapasztotta a kezét, s a nagy lány kacagására, ami emlékeztetett a magános erdők gerlekacagásaira, a nyakába ugrott, és a két lányka ölekezésben himbálózva, tudja isten, mit suttogott.

Ő egy fa mögül kilépett csaknem melléjük.

- Meghallotta! Margit, nahát, ezt meghallotta! Ezt csak meghallotta - kiabált végtelen nevetéssel Jolán, s úgy kitört belőle az ideges kacagás, alig bírt utána szaladni barátnőjének.

Miklós bután bámult utánuk, nem, ő nem volt ilyen könnyed és futkosó, csak nézett, s nem értett semmit, nem hallott semmit, egyre csak nevetett, s mutatta a fogait, s jószág volt, ahogy magát eltitultatta, tulok itt a kislányok vígsága közt.

- Nem hallottam semmit - mondta kétszer-háromszor Jolán felé -, igazán semmit se, komolyan semmit se hallottam.

- Tapírfülű - mutatott neki orrot a szép lány.

De Miklós, ha nem hallott, már látott, a Margit hamvas piros arcáról, amely ki volt gyúlva, s amelyet egyre zavarodottabban takart s fordított el tőle, amellyel szinte menekült előle, ki kellett találnia, miről lehetett szó az idilli pillanatban. Remegett a szíve, most végre boldog volt, de kielégületlen és mohó: mit nem adott volna érte, ha hallotta volna azt, amit csakugyan meg kellett volna hallania.

Ezen a délutánon egyszer végre teljesen vége volt annak a terhes tartózkodásnak, amely mindig ott volt valamiképpen közte és Margit között. Annyira zavartalan, boldog volt a hangulat a kiserdőn: Miklós tudta, miért: ma először érezte magát fenn. Úgy tűnt fel előtte, mintha valami varázslat útján váratlanul megtanult volna szabadon úszni.

Fent lebegett az élet hullámain, s könnyedén szelte a habokat. Ma nem félt többé a becstelen és gaz és rabló emberektől, kissé cinikusan úgy sejtette, hogy ő még gazabb, még becstelenebb s még rablóbb lesz. Annyira mindenesetre, hogy ezt a drága, ezt a reszketően édes drágaságot magasan és tisztán és tündéri érintetlenségben emelhesse ki az ég felé a szennyes áradat fölött.

4

Nagy léptekkel járkált a szobájában, a prédikációján gondolkozott. Annyi dolga, terve, tűnődése volt tegnap óta, hogy most a prédikációra volt a legkevesebb gondolata. Eddig ez volt legfőbb munkája. Egész héten a vasárnapi beszéden gondolkozott. Abba öntötte ki magát, abba fojtotta minden keservét, abba adta ki egész erejét, amely az élet gátjától leszorítva sehol másutt ki nem buggyanhatott belőle. Nagyon meg is tanult beszélni az utóbbi időben, s amennyire elszokott attól, hogy társaságban s emberek között közvetlen és csevegő és pláne szórakoztató legyen, amint a szószékre lépett, megtalálta a maga formáját: itt az egyházi beszéd megkötött formájában az ő lenyűgözött lelki élete szabadon törhetett ki. Már ő érezte az eljövendő szónokot magában, csak még mindig nem volt készen. Még mindig nem találta meg a maga tiszta stílusát, nagyon uralkodott rajta az abszolút színek debreceni stílusa, s félt belőle kibontakozni, mert a profánság lebeg minden nyers hang felett. De már régen túl volt azon, hogy az árvák gyámolának, özvegyek vigasztalójának, a könnyek letörlőjének, a szegények pártfogójának nevezze magát, hogy üres életprogramokat dobjon a levegőbe, átgondolás nélkül frázis-zuhatagban. Egy év alatt minden vasárnap beszélni: száz-százötven beszédet mondani egy esztendőben: egész korszakok voltak máris. Mint ásatag múlta gondolt vissza arra az időre, mikor még tiszta régi taposású témakon tépelődött, mikor még a beszédnek a formája maga nagy gyötrelmet adott neki. Ma már nagyon megtisztult a beszédfantáziája, könnyen uralkodott a témán, s egyre rejtettebben és egyre művészebb titokzatossággal oldódott fel elméleti fejtegetésében egyéni élményeinek nyersanyaga.

Ma nem tudott sokat gondolkozni, túlságosan is kiélte magát az utolsó huszonnégy órában, valahogy nem érezte szükségét, mint máskor, hogy a szószéken csapolja le lelke feszültségének fölös részét.

Szórakozottan állott a nyitott ablaknál, s bent idegesen kapkodta szavakba a gondolatait, hogy fogja a délutáni presbiteri gyűlésen kivinni az akaratát.

Egy amolyan tanyai öregember jött be a kapun. Amint meglátta a papot, nagyot köszönt s alázatoskodva jött közelebb. Miklós alig fogadta, inkább csak egy szemintéssel, nagyon magasan volt most az emberek feje fölött, az egyházi beszéd kiforrásának bizonyos kis láza emelte föl, s üzleti terve tartotta fenn, azon a határozatlan magasságon, ahonnan észre sem vette a pillanatokra szemébe tolakodó kis jelenségeket.

- Szerencsés jó reggelt kívánok tiszteletes úrnak - köszönt túlzóan alázatosan a tarisznys ember, s ott mindjárt hozzáfogott a tornácról, kunyorálni egy bizonyos egyházi bizonyítvány miatt. Nagy mesét mondott el a feleségéről, gyerekeiről, a hosszú útról, amit megtett, s ami még előtte van, hajnali egy órakor indult s ma még vissza kell mennie egy idegen távoli tanyára, s aziránt esedezik, ha azt a kis írást rögtön megkaphatná, hogy ne kelljen a nagy időt elfecsérelni.

Miklós szórakozottan nézett rá, hallotta is, nem is, más gondolattal volt tele.

- Mikor született? - kérdezte - év, nap...

Az ember megmondta.

Elővette a nagy anyakönyvet, s pár perc alatt megírta az egész kis bizonyítványt.

Az ember a kezébe vette a papírt, forgatta, nézte, nagy szemeket meresztett.

- Mi a fizetség? - kérdezte aztán.

- Egy forint nyolcvan krajcár - mondta Miklós.

Az ember éktelen soká kaparászott a tarisznyájában, ötször annyi időbe került, mint a bizonyítvány megírása, míg előguberálta a pénzt s leolvasta az ablakpárkányra.

Mikor letette s a papírt berakta a tarisznyába, így szólt:

- No, hallja az úr, most már kifizettem, de mömmondom: hogy én ezért az írásért nyóc óra hosszat gyalogoltam ide, nyócat megyek vissza, osztán egy forint nyócvan krajcárért öt napot dógozok én, úgyhogy a verejték csak úgy szakad rullam, míg a kapával vágom a földet. Az úr meg itt áll az ablakba, osztán civaroz, osztán lefirkant két sort, osztán mögfizetteti magát istenesen. Tuggya!

Miklós még mindig szórakozottan nézte az ember borostás vad képét, a vedlett császár-szakállát, amit öreg königréces katonák szoktak viselni a tanyákon, toldott vastag bajszát, s aztán felrebbenve maznaságából, amit a rá váró benső izgalmak okoztak, hirtelen így szólt:

- Adja csak azt az ívet, még a pecsétje nincs rendben.

Az ember gyanútlan odaadta.

Ő pedig fogta és kettéhasította.

Az ember nagy szemet meresztett.

- Hallja - szólt keményen neki - most vasárnap délelőtt van, nekem most a maga számára egy perc időm sincs. Nem adok bizonyítványt. Menjen be, ott vannak a könyvek, csinálja meg magának. Nézze meg az ember. Így lenézi maga az én tudományomat. Ha megcsinálja, nem kell fizetni semmit. Én fizetek magának tíz pengőt.

Ezzel bezárta az ablakot s otthagya az embert.

Az leforrázva állott ott sokáig, hümmögött, hogy ejnye, ez a kuruc pap, aztán elbúsulta magát, elment az udvar hátuljába s leült egy tuskóra. Búnak eresztett fejjel s mind csak azon tűnődött, milyen nagy számár volt ő, hogy kimondta az igazat, most már mehetne visszafelé, így meg az isten tudja meddig kell itt tüsténkedni, míg megjuhásztja ezt a bolond papot.

Miklósban azonban nagyon jó érzések cikáztak. Nem félt ő már az emberektől: megálljatok, mondta magában, ha ti tudtok ugatni, én majd harapni is fogok.

Megkondul a harangszó, s nemsokára jött a kurátor a perselyekért. Az egyház ládája ott állott az írószobában az ablak alatt, s az egyik kulcs a kurátornál volt, a másik a pap fiókjában. Miklós háttal állott az ajtónak, az utcai ablaknál, mikor bejött a kurátor, vissza sem nézett, tudta, hogy ő jön, látta az ablakon át.

A kurátor várta a kulcsot. Jóreggelére semmi választ nem kapott, s ott kellett maradnia, várni míg a pap megmozdul. Egy darabig csak tűrte, aztán elkezdett fészkelődni! Derogált neki, hogy kérje a kulcsot, tudja a pap, hogy szükség van rá. Kínosan sokáig tartott ez a csönd. A

paraszt mozdulatlanul állott, úgy gondolta, a pap a prédikációra készül, látszott is a tartásán, hogy nagyon el van merülve.

De megszólalt.

- Tiszteletes uram, a kulcsot.

Miklós megfordult, s keményen nézett rá.

- Magában legalább lehetne annyi emberség - szólott rá olyan keményen, ahogy még soha -, mért zavar ki a gondolataimból... Itt a kulcs.

Mikor a kurátor kinyitotta az üres ládát, s kivette az ólomtányért, meg a két faperselyt, amit a templom ajtaiban neki kellett elhelyeznie, s visszaadta a kulcsot, így szólt, de igen hosszú belső tűnődés után.

- Hát engedelmet, tiszteletes úr, nem gondótam, hogy...

Miklós ránézett.

- Megálljon csak. Magának meg akarom mondani előre, hogy aztán ne legyen meglepve, miért hívtam össze ma délutánra a presbiteri gyűlést. Megmondom kereken, vegye tudomásul: A fődbérletet őstől fogva ezennel felmondom s a presbiteriumnak lesz a kötelessége, hogy jegyzőkönyvbe vegye, hogy énnekem ezért az egész esztendőért még kártérítés jár.

A kurátor felemelte a fejét s szinte fává lett.

- Senkire sem kötelező - folytatta Miklós paposan s nagy hanggal - hivatali elődjének szerződése, hacsak azt az összes felettes hatóságok nem szentesítik. Én pedig átnéztem az egyházi jegyzőkönyveket, itt semminemű nyoma nincsen annak hogy a papi földek tényleg, öt esztendőre, bérbe lettek adva, s hogy ehhez a bérbeadáshoz hozzájárult elsőfokon az egyházközség, másodfokon az egyházmegye, harmadfokon az egyházkerület.

- Majd még a császárhoz megyünk, hogy ő is írja oda a nevit - mondta a kurátor.

Miklós gorombán, villogó szemmel nézett rá.

- Ezt megmondhatja majd a gyűlésen, most pedig hagyjon magamra, mert készülnöm kell a prédikációra.

Az ember, csak ne lett volna olyan hirtelen zavarban, hogy hogy is áll a dolog, majd mondott volna valamit. De így mégis azt hitte, szüksége van a pap jóakarására, szóval nem mert kihívó lenni. Komor képpel, sötét nézéssel elkotródott a meg-megcsördülő perselyekkel.

Miklós hosszú léptekkel mérte végig, végig a szobát. Erős láza volt, úgy érezte, mintha kihívta volna harcra maga ellen a világot, csak azon csodálkozott, hogy ma már kétszer győzött. Eddig sejtelve sem volt róla, mekkora hatalom van a kezében. A szíve hízott, valami kevélység dagasztotta, hiszen minden jól megy, csak bátorság.

Olyan sokáig járt-kelt a szobában, folyton a fellépése hatásán mulatva, hogy egyszer csak ijedten nyitott be az édesanyja.

- Fiam, elhúzták a harmadikat is.

Miklós először megijedt, hogy elkésik a templomból, s a gyülekezet vár, aztán így szólt.

- Hadd várjanak. Tanulják meg, hogy nekik várniuk kell.

Az anyja bámulva nézett rá, a fia arcán egy új kifejezés jelent meg, amit eddig még nem ismert rajta: az a magával, hatalmával eltelt gög, ami mindenkinek ott van az arcán, aki tudja magáról, hogy másoknak a sorsát kezében tartja. S az anyja maga úgy nézett a fiára, ahogy csak anyák, tűrő, elnyomott öreg anyák tudják tisztelni fiokat, a hatalmasat.

A prédikáció úgy elment, mintha kukoricát darálnak, egy darabig szól, szól a forgó kő, aztán megáll s kész a liszt. Miklós még soha ennyi kevés gonddal nem beszélt. Valahogy úgy utólag vette észre, hogy ma mondta az első beszédet, amelyen kellett, hogy a hallgatóság szunnyadjon, mert hiszen az ő lelke is szunnyadt beszéd közben.

Mikor bent volt újra a dolgozószobájában, s letette a palástot, nagyon furcsán érezte magát. Éhes volt. Rossz volt a gyomra már a tél óta, s ma éhes volt, ma olyan könnyű ember volt, mintha kicserélték volna. Könnyű fajsúlyú ember. Első s legfontosabb vágya az volt, hogy jó ebédet kapjon.

Mikor a kurátor jött, leült a díványra, keresztbe vetette a lábát s kalandozó szemekkel nézte, hogy rakosgatja el a pár krajcárral gazdagabb perselyeket a fanyar, kedvetlen ember.

- Mi lesz avval a gyűjtőívvel tiszteletes úr? - kérdezte aztán a kurátor.

- Két gyerekkel küldje el házról házra. De mondja meg, hogy ez fontos dolog, hogy mindenki kötelessége adakozni rá. Valami értelmes gyereket válasszon ki.

Lelkészárvak számára alapítandó intézet céljára szólta a gyűjtőív, s a templomban hirdette ki.

A kurátor szórakozottan nézte az ívet. A kezében tartotta, Miklós mulatott rajta, tudta, hogy ennek most valami fő a fejében.

- Nézze tiszteletes úr - mondta a kurátor -, hát a tiszteletes úr, eccóval kevesli az árendát.

A pap nem szólt, csak nézte az embert.

- Pedig az nagyon becsületesen meg van fizetve - mondta ez, mintha erőszakkal tépné ki magából a szót. - Három forint. Ez a fődbér nálunk. Három forint az ára. Annak úgy megvan az ára, mint a zsemlyének.

Nagyon meresztette a szemét, Miklós még mindig nem szólt. Nyugodtan nézett rá, nem akart szólni, már rájött, hogy az a legokosabb, ha ő nem beszél.

- Hát lehet, hogy vóna, aki többet ad. De az kiuzsorázza a földet. Mert én azt komendálom, inkább adja a tiszteletes úr a földet becsületes, tisztességes embernek, jó gazdának, aki szeret jól szántani, nem sajnálja a trágyát, mer az a fő... Énfelőlem ráígérhetnek, énnekem szerződés van, írásom, énnekem a nem sokat ityeg-fityeg, akárki akármit ígér rá.

Elhallgatott mámoros szemmel, mintha részeg volna.

- Hét koronát ígérnek? nyóc koronát? mán ezér a tiszteletes úr el akarja venni? Nem úgy megy az, tiszteletes uram. Nem azér csinál az ember egyességet, öt esztendőre. Mennyi befektetés kell oda... Fizessék akkor vissza nekem... Amit én befektettem... Még ha kilenc koronát adnak is a tiszteletes úrnak... De hun van az én sok fáradságom, töredelmem, hogy megszakítottam magamat abba a kegyetlen földbe... Ekém szakadt, boronám törött, hogy megdógoztam én aztat a földet: most jön nekem valaki, hogy az én kezemből kiüsse? Tudhatja azt akárki, ha semmit nem ért is a gazdaság, hogy nem lehet egy földön az árendát bevenni se egy, se két esztendő alatt, mer aszály van, másszor árvíz van, most az egerek nagyon gyűnnek, azután meg a jégverés, nem úgy megy a tiszteletes uram, mint a prédikálás, mert a tiszteletes úr minden esztendőben beprédikálja a rendes fizetését, azt nem veri el a jég... De a szegény szántó-vető ember, annak a legaljasabb, mer annak kell verekedni, kínlódni az egész teremtet világgal!...

S hogy a pap még mindig egy szót se szólt, újra elkezdte.

- Én a jussomat nem hagyom. Én azt hittem, ha pappal szerződök, mintha az istennel szerződnék: annak foga van. Azt hittem, annak nagy foga van, annak a szerződésnek. És én nem hagyom magamat kiforgatni tiszteletes úr. Nem. Én nem. Nem az az ember vagyok.

Miklós felállott, szárazon mondta, hidegen, indulat nélkül. Mért jöjjön indulatba, ha ilyen jól megy.

- No, jól van, kurátor úr, hát majd ezt mind adja elő a gyűlésen.

A paraszt megindult, újra megállt.

- Nézze tiszteletes úr. Én magának mindig jóakarója voltam. Azt meggondolhatja mindenki ebbe a faluba. Hogy én mit tettem magáér. Maga aztat nem is tuggya, de nem is fogja megtudni. Hát amit más ad, én is megadom. Nyóc korona?...

Miklós elmosolyodott. A győzelmes gyerek leplezett széles nevetése tört ki az arcán.

A kurátor annál jobban elködlött szemmel mondta.

- Kilenc korona?

- Nézze barátom - mondta Miklós fontoskodva, mert annyira örült, hogy csak azzal tudta leplezni a jóérzését, hogy végre ő is nagyképet vágott életében először s fontoskodva hangsúlyozta a szókat - nézze kurátor uram: én addig semmit sem szólok s nem teszek, míg a szerződés meg nincsen semmisítve. Akkor nem bánom, ha öt korona is egy hold földnek az ára, vagy három korona: *én rendelkezem* a magam birtokával. Úgy adom, ahogy *nekem* tetszik.

A kurátor vérekes szemmel, mint az üldözött vad, nézett a szemébe.

- Tiszteletes uram: mondok magának valamit. Én az az ember vagyok, hogy én magamat megcsúfolni nem hagyom. Én, ha beledöglök is, de énrajtam nem nevetnek az emberek. Tessék letenni erről az egész komédiáról: megadom a tíz koronát, kvitt a tapló...

Miklós mosolygott, s igyekezett ezt a mosolyt eltüntetni, ami nagyon furcsán állt neki.

- Semmit, a gyűlés előtt semmit sem mondhatok.

A kurátor újra kezdte:

- Én tudom, hogy maga énrám haragszik. Haragszik énrám a tiszteletes úr, bárha pedig csalódik. Mer én tiszta szívű ember vótam mindig tiszteletes uram, ami a szívemen, az a számon... Azt is tudom, ki biztatta fel ellenem a tiszteletes urat, de ismerni kell az embereket, tiszteletes úr. Amit én mondok, az nem szélfűvás: ugye, Debrecenbe is megmondtam... Na lássa!... Mer azér mondom tiszteletes úr... Mit tartozik ez a presbitériumra... Magáé az a föld... azt csinál vele, amit akar... mit kell ezt a presbitereknek az orrára kötni... Tiszteletes úr: én magának most nagy szót mondok. Írjunk egy új szerződést: én magának megfizetem a dupláját... annak, amit most fizetek... maga meg arra kötelezi magát, hogy míg itt pap lesz, addig a föld az én kezembe van.

Miklós elnevette magát.

- Hátha nyolcvankét éves koromig leszek itt.

- Maga?... Nem lesz itt maga sokáig, tiszteletes úr!... Nem született maga falusi papnak. Városi papnak született maga, tiszteletes uram!... Na, egy esztendőre előre kifizetem azt a kétszáznegyven pengő forintot, ha maga hónap elmegy is. Gilt?...

Miklósnak megvillant a szeme.

- Nézze, kurátor úr: még egy igen fontos pontja van a délutáni gyűlésnek: az elődöm csekély pénzváltásért a természetbeni fizetést átengedte a községnek...

A kurátor intett. Jóakarattal figyelmeztetett.

- Arrul jedzőkönyv van! Az a traktuson vót, tiszteletes uram.

Miklós higgadt volt.

- Igen. Most aztán elmegy az egyházkerületre. A püspök elé.

- Hm. Tiszteletes úr, maga nagyon beletanult a mesterségbe.

Miklós elnevette magát.

- No most csak menjen haza, kurátor uram, ebédeljen meg. Én is éhes vagyok.

- Azt tudom, hogy a papok mindig éhesek... - mondta a kurátor avval a vagdalkozó tréfával, ami olyan könnyen áll jókedvében nála. De most máris megbánta, s szelíden nézett a papra. - Tiszteletes úr, nem akarom az ebédjét elrontani, de mondanék még valamit... Sok lesz ez a két história egy gyűlésre... Haggyuk el az egyiket...

Sokatjelentően nézett a Miklós szemébe.

- Melyiket, kurátor uram?

- Hát nézze: ha *azt* a szerződést nem pengeti többet... akkor én nem bánom, ha ezt a másikat elő is veszi...

Miklósban fellobbant a gonosz gondolat: a szavak köpönyegét felhasználni... Jó, csak legyen meg ez a másik... Majd amazzal ősszel elővesszük... Ravasz ember lett, s hogy bele ne lássanak, elfordította a szemét... Ez fontosabb, az egyházi adót felemelni nehezebb is, és talán jövedelmezőbb is, mint a földbérletet...

A kurátor várt.

- Kezet ad rá?

Miklós lassan, szó nélkül odaadta a kezét. A parasztmarok jól megragadta, megszorította. Miklós is tudta, azt is tudta, hogy most a falu bőrére megy a vásár. A kurátor a maga hasznáért eladja a falut. A falu egy papnak kapzsisága miatt elérte azt, hogy az egyházi adó felére szállott le, most a kurátor kapzsisága miatt elveszti ezt az eredményt. És ez mért ne tegye?... Az ember mindig szívesebben enged a máséból, mint a magáéból...

Mikor a kurátor elment, Miklós elővette a szerződéslevelet, s hozzáfogott kiszámítani, melyik ér hát neki többet: a község adójának a régire való visszaállítása, vagy pedig a földbérlet felemelése... Úgy látta, hogy ez csak kétszáznegyven korona plusz, de a másik legalább hat-hétszázat jelent.

Kaján és alattomos mosoly jelent meg a szájaszélén, amint eszébe jutott, hogy mekkorát fog nézni a kurátor, ha egy őszi presbiteri gyűlésen egyszerűen, minden szó nélkül bejelenti, hogy a földbérleti szerződést is meg akarja semmisíteni... Hogy fog az toporzékolni, ordítani, dühöngeni... Az lesz csak a felfordulás... Már előre drukkolt tőle... Érezte, hogy erre ő nem lesz elég erős magában... Segítség után nézett. Ki fog akkor az oldala mellett állani, s ki veszi le róla a szószegés terhét... Előbb a falubeli gazdákra gondolt, a kurátor haragosaira, melyiket kellene megválasztani e helyett a télen kurátornak... Aztán, hirtelen, mint egy szerencsés villanás jutott eszébe Arday. Hát persze, Arday! Ez a legjobb s az egyetlen alapja a jövőnek...

Váratlan találékonysággal már tudta, mit kell csinálnia.

Az iskolaépítésre rendezik a bált. A régi iskola vízenyős telken épült, náddal fedett alacsony, ősi zsellérház. A feje kihagyásokkal dolgozott. Ugrált, elfelejtette.

- Édes kicsi leányom - mondta s körül-körülfutott a szobában; kézzel a bútorokat koppantgatta. Hát még ma fölkeresi az öregurat: „Nagyságos úr, önnek, az ön őseinek telke volt az a hely, ahol most van az iskola. Ez egy egészségtelen rossz hely, egész télen, tavaszon víz alatt áll a kert, s nyárig pocsolya és békatanya, a gyerekeknek kész halál... Cserélje el ezt a felső zsellértelekkel... stb.” Már táncolt örömeiben: a falu is szívesebben megszavazhatja a fizetés-emelést, ha ezt az ajándékot hozza... Kéz kezét mos. Most rögtön jelenti a presbiteri gyűlésnek, s akkor kész az ürügy, hogy ma mindjárt vizitelhessen.

Kicsit fanyarul mosolygott, mintha a békát kellene lenyelnie: hát ő is?... S éppen most, ezután a kijátszás után, ahogy kihagyták az egész báli előkészületekből?... De aztán így szólt:

- Mit? Élnem kell... Magában az ember nem élhet meg, csak embertársai segítségével... Pap vagyok, nekem minden hívemet egyformán kell fölkeresnem, akár szegény, akár gazdag... És pláne most... most... - És titokzatosan vidám boldogsággal suttozta magában: - Házasodni akarok...

Édes és jó érzés hatalmasodott el rajta, boldog és meleg hangulat, láz és odaadás öntötte el a szívét: Margit, Margit, ez mind teérted. Érted szívem, érted dobom el az elveimet, érted alázom meg magam előtt magamat, érted harcolok, érted szenvedek, érted bűnözök... Hogy a te szent és drága szüzi lényednek ne kelljen fölszedni az élet szemetét, hogy téged üvegházba és selyemágyba vigyelek... Édes kis angyalom... drágám... kedvesem...

5

Miklós titkos mosollyal nézte a mulatozókat. A kedves nyáréjszakában vidám volt és megelégtelt az egész emberiség s az egész Természet. Miklós azonban úgy érezte, minden őérette van. Valami jóleső szorongás és rebegés volt a lelke mélyén, elvesztette a nyugalma, elvesztette a keménységét, víg volt és mozgékony, s minden pillanatban kész rá, hogy nevetésben s füttyörészésben törjön ki.

Lám, hát mégis megtalálta az élet, a megélés kulcsát.

A szeme folyton Ardayt leste. Ardayt kereste, s most Margittal szegénykével nem foglalkozott tizedrésznnyit, mint a hatalmas képviselővel, aki ebben a percben a jövőnek, a föllendülésnek, a nyugodt, gazdag életnek a forrása volt a szemében. S már meg is látta, meg is érezte a benne rejlő kedvességeket, az egyéniségének szilárd és sziklaszerű erősségét, úgy látta, építeni lehet erre az emberre...

De azért ez az utolsó - mondta magában. - Csak egyszer biztosítva legyek vész és vihar ellen: behúzódok a magam kis fészkébe s csiripelni fogok, mint a madár. Csak magamnak s csak a családomnak élek s az emberiségnek, amelyre kell hogy kiáradjon belőlem a nagy jószág s a nagy szeretet... Csodálatos az isteni végzés útja, hogy a gonoszokat teszi az igazak szolgálivá...

Ardayra úgy gondolt, mint a csalétekre, amelyet bevetett az Élet vizébe, s általa fogja ki a maga Boldogságát. A Pénzt, amire szüksége van ahhoz, hogy örökre mentve legyen az ő drága szerelmese a nyomorúságok rabságától... Most már meglesz... Távolról nézte Ardayt, s kimondhatatlan gyöngédséggel, ráontva minden szeretetét s háláját...

Míg a párok végtelen körforgatagban suhogtak előtte a tágas, nagy szellős helyiségben, amit a bál céljaira alakítottak át, igazán kedves, díszes, csupa zöldág, csupa virágfészekké, untalan visszagondolt arra a nem is oly régi s nem is oly távoli napra, mikor „elvégeztem, hogy gazember leszek!”

Nem volt kellemetlen s nem volt sértő a lelkének ez a cinikus mondás, inkább humorosnak tűnt föl előtte, hogy ő, Matolcsy Miklós, a szelíd és jámbor fiú, s éppen ő, a III. Richárd jelszavát tűzte ki életalapító terveinek irányelvül, s kissé komplikált módon emberi érdekek szövevényébe kapcsul állította be magát. S lám, az emberek, hogy megérzik, ha valaki hasznukra lehet bárhol s bármiben. Mióta így elszánta magát arra, hogy kölcsönös viszonylatokkal egyenlít ki nagy differenciákat, azóta nemcsak ő jár egyenesebben gondolkodó, mégis derűs arccal, hanem az emberek is nagyobb tisztelettel, több bizalommal és szinte szeretettel néznek rá.

A kurátorék nem győznek elég ajándékot küldeni az édesanyjának, s ő, a puritán férfiú engedi elfogadni s mosolyog az anyja naív csodálkozásán: „Mi történt egyszerre ezekkel.” Mi történt! Hozza őket az érdek, s ő egyáltalán nem érez semmi lelkiismeretfurdalást azért, hogy elfogadja. Most nem önti ki a kanna tejet a kutyanak az ajándékozó szemeláttára: most inkább evés közben jött étvággal folyton mérlegeli, egyre számítja, mennyivel adósai a kurátorék az olcsó földbérletért... s hogyan és mit lehetne rajtuk még behajtani szépszerével... Már tudtára jött annak, hogy ő is tud hasznára lenni másoknak, s akkor elvárja, hogy ugyanazok anyagi szívességekkel méltányolják azokat az anyagi hasznokat, amelyeket ő átenged, vagy átad, vagy megszerez a számukra.

S Arday!... Mintha kicserélték volna ezt az embert. Mikor bizonyos habozásokkal s kételyekkel s lelki zúgással legelőször beállított hozzá: a nagyúr született finomsággal s előkelőséggel és nagy ravaszsággal, vesébe látó gonoszsággal érezte meg, hogy ma már nem az az ember áll szemben vele, aki a szállodában egy szerzetes ridegségével bírálta felül az emberi esendő bűnös jelenetet, hanem az életnek egy hajótöröttje, aki partra érve, most már okosságra s ügyeskedésre és előre spekulálásra szánta el magát, szóval egy rendes és közönséges ember, akiből kihullott a rideg s embertelen fölény, és tele van a haszon vágyával, a nyereség ábrándos imádásával... Hogy jött azonnal segítségére, hogy megértett félszóból, dadogásból mindent, hogy ültette le, mekkora szivarokkal kínálta meg, mily szívesen ajánlotta fel azt a telket az egyház céljaira, s milyen ügyesen háritotta el magától az azonnali s az ellenszolgáltatás nélküli átadást... Valóságos diplomáciai mestermű volt, ahogy fokról fokra behálózta, ahogy jöttek a kis levélkék. „Igen tisztelt kedves lelkész úr!” - azokkal a kerek s határozott betűkkel, amelyekben lelkinyugalom, az egyenletes akaratú s gondolkodó ember egyenes vonala uralkodik (mennyire csodálta ezt a zavartalanul, mindig egyforma, határozott szép írást, félelmes volt neki, mert ő ahányszor tollat vett a kezébe, annyiféle volt az írása, amint valamely karakterállapot magától adódott neki, vagy újabban mesterségesen állította fel magában). Azok a szíves és kedves előzékenységek: „óh, kérem tiszteletes úr, én vagyok magára rászorulva!” s az a finom ravaszság, mikor nem egyszerre az ajándékokkal s ígérekkel végre kijött a lóláb: meg kell hívni a musai papnét, garantálnia kell, hogy itt lesz a bálon... Ezért igen, ezért minden: ezért adja át az egyháznak a földet, ezért ajánlotta fel neki *a városi másodlelkési állást*, ezért viselte magát négy napon keresztül egészen atyafiságos, egészen baráti viszonyban... Ahá, az emberek kellő érdekért szívet is tudnak találni magukban azzal szemben is, akit különben száz mérföldre kell, hogy érezzenek maguktól. S ő nem úgy van?

Hát ő nem szerette meg ezekben a napokban ezt az embert, aki csupa finomság, figyelem s lekötelező kedvesség vele szemben? nem talált elég mentséget a számára, nem talált elég értéket a lényében? Nem ismerte fel a magyar urat egész gazdag felkészültségével, magas

szellemével, tiszta s határozott látásával, azzal a kimondhatatlan sugárzó melegséggel, amely körülveszi az egész lényét s minden lépésén illatozik s árad belőle. Nem tudta ő eddig, mi az az úr! Nem tudta, micsoda édes érzés a hatalmasokkal egy asztalnál ülni, azoknak a beszédét hallani, akik miniszterekkel élnek együtt, s azoknak pártfogására építeni, akiknek kezében van minden lehetőség. Hát íme, ha csak azon fordul meg, hogy őbelőle rövid, a legrövidebb idő alatt egy tekintélyes városnak másodlelkésze legyen, hogy egy ember mennyire kedveli meg az ő egyéniségét: ah, erre a gondolatra úgy kinyílt Arday előtt, mint virág a napsugárban, kedves volt és természetes, okos és kiáradó. Minden, amit tudott, minden képesség, ami csak ott rejtett a lelke fenekén, az mind egyszerre fölpattant, s boldog volt, hogy minden pillanatban érezte vele a nagyúr, hogy őt valami kivételes, valami egészen külön elbánásban részesíti. Hogy őt másnak tartja, mint másokat, hogy benne megérzi azokat a kvalitásokat, amelyek messze fölülemelik a falusi élet nivóján...

Valósággal eksztázis vett rajta erőt, az élet sikerülésének boldogsága, amely versenyzett azzal a nagy érzéssel, hogy egy leányban megtalálta a lelkének leggazdagabb kiteljesedését.

Mi hiányzott neki e pillanatban? A jövő ígéletének szép és gazdag boldogsága világított felé.

Csak a lelke mélyén volt egy hang, amellyel folyton beszélt, amelyet el akart némítani, amelynek untalan azt mondogatta: „Ez azonban az utolsó! Ez mégis játék a nagy érzésekkel, ez könnyelműség az örök igazsággal szemben: csak most sikerüljön, kiszakítom magam ezeknek a nemtelen vágyaknak a karjaiból, és... Csak most az egyszer, csak sikerüljön, csak biztosítva legyek ez egy nagy kockázattal, csak ezzel biztosítva legyek... Csak meglegyen az a választás... Csak elvihessem innen az én kicsimet, az én egyetlen kis drágaságomat, a városba, a piszkos falusi kis élet és a kis szennyes parasztok, a rossz-szagú apró állatok marakodásai közül... Mégis, a város más... Úriemberek közt élni... ah, az egészen más élet...” S megborzadt, ahogy felvillant előtte, miket kellett elszenvednie a falu nyomorúságai miatt: ha ezt kellene adni szerelmesének! Ah, ezeket a kínokat, ezt a szegénységet, ezt a földi poklot...

De elhallgattatta magában a feltüremelő fenyegetést, a sötétségből kiszökő tűznyelveket, s titkos mosollyal nézte a forgó, zsiromgó, zúgó népet, amelynek az arcáról a pillanat öröme ragyogott. Hogy tudnak az emberek örömet élni a perc érzésében: őbenne, úgy érezte, messze-hordó tervek csírái sarjadoznak, mint melegágyban.

Hirtelen meglátta, hogy Arday Dékányne mellett ül.

Megdobbant a szíve: sikerült.

A játszma meg van nyerve, félve leste, milyen arccal beszélnek, s örömmel látta, hogy vidáman csevegve s egészen fesztelenül, mintha soha semmi sem lett volna köztük... Egy pillanatra megvetette őket ezért, de aztán rettegve gondolt arra, hogy mennyi veszély fenyegette őt, ha nem így megy a dolog... Akkor elmarad az iskolatelek, elmarad az egyházi adó felemelése, ami úgy látszik, egész jó úton megy... Elmarad a városi papság, elmarad minden... Mit bánja ő, erkölcs, vagy erkölcstelenség: csak ezek most legyenek egymásé... Tudta, hogy örökre jó pártfogót nyer a papnéban, ha tényleg Ardayné lesz belőle... Kicsit elpirult, nem merte ki sem mondani magában, hogy mi a neve annak, amit ő most csinált! összekeríteni két vénet... Még csak nem is ifjakat, vérbujákat, lélektüzeseket, de két kiszikkadt vénet, akik túl vannak mindenben... Fúj... s ki tudja, mi céljuk van még ezzel...

Valósággal megkönnyebbült, hogy egyre kínzóbb érzései közül kiszakadhatott: a kis ügyvéd jött hozzá, ugyanaz, akit a minap az úton a sógorára haragvó parasztnak akart ajánlani.

- Hogy van, hogy van? - mondta az ügyvéd s erősen megfogta a kezét. Miklóst kicsit zavarta ez a bizalmas hang, félt, hogy a ráfigyelők előtt rossz híre támad a zsidóbarátkozás miatt, félt, mert nem tudta, hogy Arday hogy van az ügyvéddel: most mindent egy síkra vetített le, mindent az Arday személyére vonatkoztatott, de az ügyvéd oly rendíthetetlen komoly volt, s mégis valami humor volt a lényében, hogy nem tudta megtagadni igaz valóját: tetszett neki a nyílt s őszinte s igaz ember. - No, dolgozik-e valamit?

Miklós háromszögbe törte a homlokán a ráncokat (zavarodottan vette észre magán, hogy ezt Ardaytól tanulta, hát már a külső mozdulatok is ragadnak rá)...

- Az utóbbi időben nem tudok dolgozni - mondta.

Persze hogy nem: most más gondok foglalják le... Hogy lehessen gondolatok sima láncát üzni-fűzni, mikor az anyagi érdek lázával van tele minden csepp vére!

- No, nem is érdemes. Irodalmi munkát vidékről folytatni tisztára örültség - mondta az ügyvéd.

- Nem is tudja, hogy pályadíjat nyertem? Igen, a budapesti Jogászegylet tűzött ki egy föladatot, egy egészen zárt kérdés, tisztára spekulatív természetű dolog: megnyertem.

- Gratulálok.

- Na, nem olyan tegnapi keletű az eset, még a télen volt. Csak onnan jut eszembe, hogy a napokban fenn voltam Pesten. Megjegyzem, a dolognak egy részét felolvastam a Jogászegyletben, Schwartz Gusztó odajött s gratulált, azt mondta, még ilyen nem volt. Most aztán fél évi késedelemmel megjelent a füzet, egy példányt sem küldtek belőle. Kiadták a háromszáz korona pályadíjat s megvan. A szerző kuss. Na, bemegyek az Andrássy úton a Lampel-féle könyvkereskedésbe, a segédőtől kérdezem borzasztó ártatlan képpel, hogy X. Y.-nak ezen dolgozata megjelent-e, s van-e belőle példány? Igen, igen, mondja egy másik segéd, úgy látszik, valami csodás memóriájú egyén, aki azzal parádézott, hogy még erre a teljesen ismeretlen és obskurus névre is emlékszik: ő megtalálja. Csak úgy irultam-pirultam, mint egy kisleány, képzelheti... S a gazember, kérem valahonnan, valami sötét zugból előszed egy kis szürke füzetecskét, s mint egy ballerina szervírozza nagy meghajlással. „A szerzőnek tetszik lenni?” Gondolhatja, hogy kívántam a pokol fenekére, s hogy kotródtam a szeme elől... Nyilvánvaló, hogy én voltam az egyetlen, aki egy példányt vett a jeles tanulmányból... Nem érdemes kérem irodalmilag jeleskedni... Azoknak igen, akik Budapesten vannak, mert azok másképpen tudják kamatoztatni a dolgot. Hát hiszen én is arra szántam az egészséget természetesen, mert egy ilyen kis városban élni, az nem nekem való. Tyúkpörökkal, vagy még sokkal rosszabb dolgokkal foglalkozni. Azt hiszem, most sikerülni is fog feljutni...

- Budapestre?

- Igen.

Egyszerre néztek mind a ketten Ardayra, s Miklósban az az érzés lobbant fel, hogy ez is a képviselő által, ez is Arday útján, hogy ez is ugyanabból a dologból akar megélni, amiből ő... Elmosolyodott... Nem irigyelte. Mint valami nagy és bőségesen terített asztal, úgy tűnt fel előtte az Arday élete, hogy azon lakmározhatnak a legyek megszámlálhatatlan példányban... Csak egy kicsit undorodott magától: ő is egy, ezek közt a legyek között.

Margit suhant el előtte, valakinek, táncosnak a karján.

Szembenéztek, a leány olyan szelíd, olyan szinte fájdalmas mosollyal nézett rá, Miklós lángvörös lett: most hűtelen, hűtelen és távol maradt. Égett az arca a szégyentől, egész megfeledeztem szegénykém terólad. El kellett fordulnia gyorsan, mert félt, hogy az ügyvéd észrevesz valamit az arcán...

- Nem, most már fel is szabadítom magam - mondta magában.

Ardayra nézett, szinte szuggerálni akarva neki, hogy rá nézzen, rá gondoljon. Arday azt ígérte, hogy a bál estéjére meg fogja csinálni az ajándékozási szerződést, hogy azt a bizonyos telket az egyháznak adja, s ő a kurátort, a bírót s a tanítót már iderendelte, s azok ott az ajtó sarkában lesik, hogy mikor kell a képviselő úr elé járulni, hogy átvegyék az okiratot. Miklós úgy gondolta, hogy Arday tüntetni akar a báli közönség előtt azzal, hogy nyilvánosan adja át. Istenem, mért ne legyen ennyi öröme, ha ez neki jólesik. Úgyis mégis, no, áldozat, amit tesz...

Merően nézte, hogy vannak egymással, hogy megy a dolog: mit mondhat a papné. Valami kínos nyugtalanság fogta el, szívszorongás: most mi lesz, ha nem sikerül! Mi lesz, ha Dékányné nem áll kötélnek. Mi lesz, ha Arday nem éri el azt a célt, amit őáltala el akart érni... Nem is merte végiggondolni, a vér leszállott benne, s szinte szédült: akkor vége mindennek. Vége a barátságnak, vége a szerelemnek... Akkor Margit elutazik haza... Jegyváltás nélkül... Ah, ki tudja, találkoznak-e többet az életben...

Végre úgy tetszett neki, kegyeskedik feléje nézni a képviselő úr. Lefojtotta a rémület, amit ez a vészesen komoly arc keltett benne, erőszakolta, hogy fellobbant s rohant feléje.

Arday továbblépett pár lépést Dékánynétól, aki az asszonyok közé vegyült s az ajtó felé indult. Az arcán szórakozottság volt és beesett vonásain valami kellemetlenség s fáradt kifejezés.

Miklós a gazdatisztbe ütődött. Ez nagy darab vastag hangú ember volt, megragadta Miklósnak a vállát s kissé tiszteletteljes, kissé konfidens bizalmassággal dörögte a fülébe:

- Jövő vasárnapra az egész cselédséget berendeltem a tanyákból. Elláthatja őket üdvösséggel szentatyám.

Úgy mondta ezt, mintha ez egy kissé kitüntetés volna, mintha ez bizalmasság volna az uradalom részéről, mintha ez akarná jelenteni, hogy már neki is tudomása van arról, hogy a nagyságos úrnak a kegyeiben van a pap. Még egyszer odahajolt a füléhez, s szemhunyorítva dörögte:

- Ez kivételes dolog, ilyen nagy munkaidőben, de már a nagyságos úr is tudja. Ezt csak a kedvenc papjainak szokta megadni. Semmi kifogása nem volt ellene. Sőt valószínű, hogy ő maga is jelen lesz az istentiszteleten.

Intett hozzá, mintha ez valami fejedelmi boldogságot kellene hogy jelentsen a kis falusi pap számára. Kitüntetés, nagyszerű.

Miklós most az egyszer nem érezte magát lealázva, valóban úgy hatott rá, mintha ez valami igazi kitüntetés volna.

Mosolygott s fesztelen volt s kiegyenesedett. Észrevette, hogy mellette áll az ügyvéd, az ám, ez is a famíliához tartozik, hisz az Arday ügyésze...

Arday most ment el előttük a bejárat felé.

Miklós előblépett, még egész este nem volt alkalma üdvözölni, mély s tiszteletteljes, de valóban egy kissé bizalmas meghajlással köszöntötte, hiszen ő nem szolgálja, ő független ember, ő az Isten embere, ő pap, aki szinte egyenrangú valahol, valahogy...

- Alázatos szolgálja, jó estét kívánok, képviselő úr... - mondta mosolyogva s legszebb csillogásával sötét szemének.

A képviselő egy pillanatra megállott, ellenségesen végigmérte a papot, hidegen, eltaszítva, szinte megtámadva, megbüntette valamiért.

- Nagyon sajnálom - mondta fogatlan szájjal -, nincsen időm. Egyáltalán ilyenkor hagyjanak békét az urak.

Ezzel továbbment, olyan fagyosan és ridegen, félelmes volt.

Miklós eldöbbenve, megalázva maradt ott s szinte levegő után kapkodott.

Néhány pillanatig mindhárman mély csöndben állottak a báli zsvaj közepette, akkor Miklós elindult ellenkező irányban, a bejárat felé, szabad levegőre volt szüksége... A kasznár utánahajlott, megfogta a karját:

- De el ne feledkezzen a prédikációról! - mondta atyásan, fölényesen, mintha ezzel azt akarta volna mondani: - én nem láttam, nem hallottam semmit, én azért a régi vagyok.

- Igen - mondta Miklós. - Dögölj meg - gondolta hozzá.

- Nagy beszédre készüljön, mert ott lesz az egész Arday-uradalom.

- Igen, igen - motyogta Miklós, és szökött, mert már érezte a hangján, hogy hazudik, gúnyt űz belőle, és semmi se lesz a dologból.

- Megbolondult ez? - kérdezte az ügyvédtől, hogy elhárítsa magától a megalázás egy részét. Komisszába burkolózott, hogy a komisszá ellen védekezzen.

Az ügyvéd felvonta szemöldökét.

- ...a fejére - morogta Miklós fuldokolva.

- Kért valamit tőle? - kérdezte az ügyvéd nagyon bölcsen s emberismerően.

Miklós megzavarodott, s gyáva volt felelni. Úgy tett, mintha nem értené a kérdést.

- Nekem... Mi közöm van nekem hozzá!... - mondta most már álcásan, s úgy néztek egymás szemébe az ügyvéddel, mintha fognák egymást, mintha ki akarnák egymásból húzni a titkot...

Csak tétova és a mit sem értést jelző pillantással váltak el, mintha mind a ketten valami természeti tünemény idegenszerűségével volnának szemben.

Szédülve ment ki a szabadba. A kurátor megfogta a kabátja szárnyát, s a szemébe kacsintott.

- Hagyjon nekem békét mostan - mondta durván. S ugyanolyan durván, ahogy Arday mondta az előbb.

A kurátor nagyot nézett, aztán összekacsintott a bíróval.

A kútig ment, mintha inni akarna. Tétován állott meg, a feje szédült. Egészen fel volt dűlva.

Forrott a vér az ereiben, láz volt az agyában, a szíve körül görcsös markolászás.

- Á, á, világi élet - mondta magában. - Ez hát a hatalmasok kegye... ez minden... így kell építeni emberek jóakarátára... Ah, én nyomorult... odáig jutottam, hogy így lehet velem elbánni... Ekkora szegény... Ha ezt túl lehet élni, akkor nincs többé szegény... Akkor nincs többé bőr az arcomon...

Micsoda élet s mi ez az élet. Micsoda szövevény és milyen isten nélkül való tusakodás... Ez hát az, amit mondanak, hogy aki letér az erény útjáról, könnyhullatással vet, s könnyhullatással arat... Én nyomorult s alávaló galád: letértem az egyenes útról, az erény tisztességéből... Persze láttam, hogy a bűnöst tisztelet s méltóság veszi körül, a képmutatót dicsérettel halmozzák el, a buta rajongót, aki egyetlen jót nem cselekedett életében, fölibe helyezik a tudomány emberének, annak, aki kész feláldozni a tiszteletet s az élvezeteit a tudományért, azért, ami meggyőződése szerint szent és jó. Azt láttam, hogy mindent sötétség vesz körül, ami tiszta és

jó, hogy csak az a nagy, ami külső csillogással van bevonva, hogy az élet mindenről kérdez, csak az erkölcsiségről nem... Azt láttam, most megláttam, hogy szeretet nincs sehol, minden csak érdekhálózat, hogy az emberek egy rettenetes hálóban vergődnek, s mindnyájan ugyanazt vonják... Ah, én is élni akartam, pénzt akartam szerezni, akartam... Gyenge volt a szemem, hogy átlásson ezen a homályon, s lesüllyedtem a bűn örvényébe.

Gaz lettem, aki eladja érdekeit, eladja a közséje javait, eladja a lelke önbecsülését: nagyurak szolgálja, letapostam az emberi méltóságomat, méltatlan lettem egy szüzi lélek, egy angyali ártatlanság szerelmére... Méltatlan lettem az igaz Isten pillantására... méltatlan lettem saját magam előtt... De ha én gaz vagyok: mi tett azzá?...

Ti kutyák, alávalók, ti gyilkosok, ti szerencsétlen emberi férgek, akik csak a falásnak s aljas szenvedélyeiteknek vagytok rabjai s végrehajtói... ti emberek, érdekhajhászok, kikben sehol jószág s szeretet, és ember nincsen, ami van, csak arra van, hogy mézzel vonja be pillanatnyi érdekszámításotok útját... Ami van, csak arra van, hogy mint valami külső cicomával takarjátok vele a nyers és ősi falási ösztön bűzös munkáját...

Mért, hát mért éltek... vagytok teremtvén... Mért, mi mindnyájan, mért nem halunk meg!... Mért nem hül ki a föld, hogy kihűljön rajta ez a nem... Minden állatok, férgek és élők között a legalacsonyabb és legalacsonyabb és legfélelmetesebb: ez a kettős arcú lény: az ember... Az ember: az egész emberi nem, ami csak van, egy félköbkilométer kockában elfér: óh, szüreteljen le a halál, és préselje ki belőle a lélek múltját...

Óh, ha most egy kívánságom, ha most teljesülne: csak ez: Semmisüljete meg!... Gyúljon ki a Mindenség, s égjen és égjen és vesszen és tűnjön el az ember...

A szeme odameredt a vörösségre, s a füle már hallotta a felvágó ordítást, ott távolabb az udvar másik végében lángok csaptak ki, égett a nagy csűr, amely a parasztok táncterme volt...

Dermedten állott s nézett, csak nézett, és nem bírt kiáltani a rémülettől csak állott, s a lába gyökeret vert s csak nézte reszketve a rémületet, a nagy csűr tetején lángok csaptak ki, az eresz alatt jöttek ki a lángok, s ő csak bámult és állott, és nem merte ki sem gondolni, rémület, mi van, hogy mekkora szerencsétlenség, óh, iszonyú rémség.

Az éjszaka sötét volt, csillagos sötét, de már világos van, és ordítás mindenfelé, hogy tűz van, tűz van, és futnak a táncosok fehér ruhában a csűr felé és borzalom, a nádtetőn tüzek futkosnak, mint apró tűzmacskák futnak ki a nádbunda alól, és valami ordítás, valami nem emberi, irtózatoss és rettentő s kegyetlen és irtóztató, fordítsd el a szemed, és úgy nézz rá megdermedve, ez lázálom, ólomsúlyok, elfordítani nem lehet.

- Hétszázan vannak odabe!

- Víz, víz, víz!

- Segítség!

- Nyissátok ki a kaput! - s bentől az az üvöltés, mintha egy hang, egy tüdő, egy ezerfejú szörnyeteg másvilági ordítása volna s itt fut a kurátor, nem ismer embert, istent, fut neki a tüzesőnek s felkapaszkodik a lángoló csűrkapura, mit akar istenem, akkor csak a kapu, mint egy fal ledül, ledül, rászakad, alatta az ember, úristen, isten, százan a kapun, nagy embertömeg és egy pillanat alatt felnő, hegy lesz, isten, isten, mint egy ordító, égő máglya, egy irtóztató gomoly, emberi boglya, s aki lent is, ég, aki fent is, ég, nagy ég! egy sorra a másik, harmadik, századik fel a kapunyílás tetejéig, s ő felemeli két karját, száját kitátja s néz, s ordítani sem bír, a tüdeje lefojtva, lélegezni sem bír, atyaisten, nagyisten, isten. Körben emberek, urak, nők, táncosok, mind körbe, bámul és remeg és a hegy ordít, üvölt a hegy, a hegyek megbődültek. És

emberek szaladnak neki az üvöltő tömegnek s tépik, cibálják, húzzák a kazalt, kettészakítják, darabokba jön ki ember, a láng, egyre nagyobb a hegy, s már egy lángban ég a csűr, egy magas, lobogó, egyenes áldozati láng, föl, föl az égnek, Istennek tetsző áldozati láng, hó rettenetes, segítség, uuu, irgalom, élet.

Ezt te kívántad. Betelt, átkozott, ezt te kívántad, ez a te dolgod. Ég bele magad!

S megindul, rohan, mintha súlya nem volna a lábának, csak lebeg, s ott van, és mellette egy égő legény zuhan le a magasból, magasan lobog a láng a feltartott karjain. „Sarkadra való vagyok” kiáltja, lezuhan, elhallgat, halott. Egy láng utánvonít és üvölt: Megégett a zsír! Uuu... Az emberzsír lánggal ég, bűz és irtóztató. Tépi a boglyát, ahogy érik, a bíró vonít „feleségem!”, s már fogja a karját, letapodják, odavan. S ő is ragad, egy kart, belekapaszkodik egy tátogó polipba és húzza, húzza, hanyatt esik, letérdel. Egy legény esik rá, égett arccal vigyorog, fel akar állni, nem bír, a lábába egy gyerek kapaszkodott, ennek semmi baja, szepegve áll odább, iszkol, mint egy eb, ép bőrét viszi.

- Szerelmes isten, szerelmes isten... szerelmes isteneeeeem.

- Miklós - sikoltja Margit, és ő futva, engedelmesen a szerelmes szív isteni engedelmességével pattan vissza. Abban a pillanatban tűzcsóva röpül körülötte, és nád és tűz omlik felülről, s mint disznóperzselés sistereg az emberi zsír. Ő csak vizet kap, amit dézsaszám öntenek a tűzbe s átázva tűz előtt, reszketve a hideg szélben, ami vadul csap bele a parázsba és magasan fölsepri a levegőbe, repíti a csóvát a szalmafedelű házak felett.

A lány összekulcsolt kézzel áll és remeg, a pap kitarja karját, hogy átölelje őt, a lány szemérme korlátot vet, és ő kitar karjait a tűz felé fordítja, mint egy kővé vált próféta néz a máglya felé, két karját magasra emeli, egy égő lány szökik ki a lángokból, hozzárohan, karjába veti magát, mintha ezek a karok várnák, hörög, s ott hal meg a karjain, irtóztató, a földre letenni, irtóztató.

- Gyehenna, halálbál, gyehenna, pokol.

És ezt te kívántad, te küldted így halálra az embert: ez hát a megváltás, ez a halál!... Oh, ember, örült... halál...

Ökölrel vágja homlokra magát, akkor újra hallja a sikoltást: Miklós! S most már nem tilos, átölelni a lányt, aki ájultan omlik reá. Az első ölelés, az első csók a világ szeme előtt. De ki látja, ki törődik vele.

6

Egész éjjel fenn volt az átázott ruhában, ideje sem volt magára gondolni. S hogy Margit szerelmes reszketéssel kellett hogy elváljon tőle, nem volt többé, aki reá gondolt volna. A szemében ottmaradt az eltávozó kocsi képe, rajta a fehér lány sötétbe bonyálva, aztán gépiesen, már mint munkát végezte az imádkozást, imagép lett, vigasztalás, részvétontó, az isteni dolog közlését prédikáló pap.

Anyja mégis addig könyörgött, járt utána, a szürke hűvös reggelen hazacipelte, átöltöztette, szárazba rakta, anya, gondos, rettegő, szegény, mint babakorában. Késő már, köhintett, az arca égett. Egy óra múlva nyitott szemmel szundítás után fölugrott, se kérés, se parancs, el - kirohant vissza a tűz helyére.

Még füstölt az üszök, ó, irtózat, már csak hat kormos oszlop állt a helyén, azt el nem hiszi a szem, hogy itt ennyi ember itt mulatott az élet bőségében. Mit akar ott a fiatalasszony, a forró hamut túrja követ, téglát emelget s vág és sikít belőle a szakadatlan zakatolás: jaj istenem,

istenem, jaj istenem, istenem. Egyszerre felsikít: meghaaalt!... Édes uram, uram, édesuram, uram, s felemel egy darab cafatot az ég felé: ennyije maradt az urából.

Miklós szigorúan nézi. Részvét nélkül. Most már elég. Elég a jaj, mindennek van határa, emberi idegek többet el nem bírnak, egy pillanatig haraggal néz a jajgatóra, aki száját kitarja és ordít, mint egy megszúrt állat. Vénasszonyok vesznek körül, vörös szemű vénék, sírást fojtó fekete kis öregek: Erzsi, Erzsi, fiam, nyugodj meg, az isten akarata. Erzsi fiam, gyerinnen, gyerinnen Erzsikém, gyere fiam Erzsikém, az asszony csak feltartja az égre a rongyot, a kék posztódarabot, és sikolt, szótagolatlan üvölt, egy vad és nyers és kitartó állati ordítás. Miklós részvétlen nézi, komolyan nézi: ezt tudtok, átadni magatokat a vonító rémületnek, de nem tudtok idejében szeretni.

Szeretni. A szótól megijedt. Szeretni. S csak áll mereven, komoran a szürke reggelen. Szeretni?!

A csendőrőrmester odalép hozzá, letörli könnyeit, a fekete csendőr sír.

Ahogy elcipelik, a fiatalasszony üvöltése még hallik: Meghaalt, meghaaaalt, s a komor csendőr szeméből könny csorog:

- Be vót zárolva a kapu - mondja magyarázva. - A csűrkaput bezárták, hogy fizetés nélkül senki be ne menjen, becövekelték, mongyuk. A vót a baj.

- Maguknak kellett vón vigyázni - szólt vagdalkozva, gyűlölködve egy asszony, aki figyel.

- Nekünk!? - riadt fel a csendőr. - Nekünk? Mi Bogdánba vótunk, hogy lehessen akkor itt vigyázni.

- Mér nem vótak itt. Itt kellett vón lenni - s erre Miklós is ráeszmél, ennek így kellett vón lenni.

- Nem kértek ám csendőrt, mert nem akartak napidíjat fizetni, mer két pengőt kellett vón fizetni.

- Nem kellett itt soha csendőr - vág oda a pörlésre keserűen egy ember. Egy szóval, sötét alak, aki behúzódott vállal gubbaszt, két keze zsebre dugva, sötéten, szomorúan. A bíró. Ez védekezik?

Miklós csak nézi őket, az emberek elmúltak, az emberek élnek, az emberek harcolnak. Harc, harc, egyre harc.

Oh, ha ezt fel lehetne ésszel érni, mi célja van, hogy emberek meghaltak, s mi, hogy maradtak élők.

- Az isten büntetése, büntet az isten, az isten ujja - kiabál egy rekedt hangú férfi s csak egyre ennyit: - az isten ujja, az isten ujja.

- Két asszony gyereket szült - szólt hátul valaki csendes, természetes hangon, s ez rémítőbb. - Mind a ketten odavesztek.

Vadászkalapos, zekés úri társaság jön, urak, a főszolgabíró.

Milyen szép férfi ez a Lázár főbíró. Szép magyar ember. Zsebre dugott kézzel jár, bőrkamásniban, könnyű léptekkel, és szomorú arcot csinál, ez egy igazi úr. Sajnálja az istenadta parasztokat. Sajnálja, de nem sír, szeretne úgy tenni, mintha sírna, a lelkében sír, egy pohár friss pálinka illata árad belőle, ha szól, a vonatban hajtotta fel? nem, nini, az egyik úr oldalán szíjon lóg a kis kulacs, abból ivott.

Miklós csak áll, hallgatja a beszédet, a szókat, a kérdést, feleletet, hogy öntik a szót a parasz-
tok, ontják, az urak hallgatnak. Mi ez? Segítség? Ha kibeszélődik a dolog? Itt peregnek a szók,
s a szomszéd oldalon egyre valami zavaró kopácsolás. De mért kalapálnak ott, mit zavarják a
dolgok sima lefolyását.

Körös-körül sűrű embertömeg, hogy meggyültek az urak megjelentére, bent a hat bitó közt
kapás emberek forgatják a földön a rongyokat: ruhafoszlányokat, emberi csontokat kaparnak
föls, keresik azokat, akikből nem találnak meg ennyit sem, felismerhetőt, egy selyemcipellő
sarkát, vagy egy bakacsákó sárgaréz forgóját. Lehet, hogy egyik-másik foszlány a lányukról,
fiukról, testvérükről való, tán mind a háromról van itt, van ember a határon, akinek ott ne
veszett volna valakije?

- Feleségem, lányom, katona fiam ottvan...

- Tegnap még négy fiam volt, mára így maradtam...

A csontos arcú, szikár magyarok, néha megrándul a vonásuk, és bekiáltják a jajjukat, négy
szuronyos, kakastollas vitéz megy egy csoportban, szépek a rémítő falun, a reggeli nap
kisütött! Kisütött a felkelő napsugár. Nyár van, reggel, a madarak csicseregnek a fákon.

- Leégett a gyertya, möggyült oszt a hólyaglámpa. El kell ótani.

- Igen kérem, azt kiabálták, el kell ótani, vót aki aszonta, nem kell bántani, igen kérem, egy
huszár kirántotta a kargyát, hogy minek azt, nem tudom, de vót amék megfogta a kardot, hogy
Feri ne hengegi, igen, kérem akkor meggyült a papír. Én ott vótam kérem, én ott benn vótam a
közepibe. Nem kérem, én nem táncoltam csak álltam, mikor mindenki a kapura szalatt is, én
csak álltam. Igen, kérem a kaput ki tudták törni, de ott vótak a lócák, azon felbuktak, egy-
másra, én is kérem csak úgy tuttam kijönni, a többieknek a feje tetején, úgy ugrottam le, kérem
engem a jóisten kisegített.

Mindenki kimeredt szemmel néz, a beszélő kis csámpás legény, szájából habzik a szó. Ezt
tartotta meg az Isten, ennyi nép közül.

- Kánya Etus is kijött - sikoltja egy asszony olyan erővel torka szakadtából -, még rákiált az
anyja: Ne erre, Etus, ott nem tudsz kimenni a népektől, az Etus kijött osztán emerre, ű meg
ottveszett.

- Maga is itt volt, bíró úr?

- Igen kérem.

- Osztán mit látott?

A falu, a nép érzi, hogy a főszolgabíró kérdése tisztesség, a falunak szól, megbecsülés, a
bírónak szól, a bíró az első személy, csöndre fogják magukat, beszél a bíró.

- Én az urak szálájából láttam meg a tüzet. Odamentem, vagy tizenötöt kihúztam. A feleségem
már elérte a kezem, már fogtam az ujját, rám nézett. Akkor letaposták.

- Nincs meg?

- Nincs kérem. Se ű, se a testvérje. Bizony nincsenek.

Elfordul, nem tud többet szólni, odamegy, kis kendőt vesz elő, a szemét törli, egy pillanatig
csönd.

- Hallatlan könnyelműség - szólt a főbíró.

- Az igen, az igen - fut keresztül a fehér köpenyes kis köpcös járásorvos - a harag fogja el az embert, ilyen könnyelműség a halállal szemben. A magyar faj rendkívül könnyelmű a veszedelmekkel, a halállal szemben. Az óvatosság és az elővigyázat hiányzik a természetéből. Mert bátor és vakmerő. Németek, franciák közt nem eshetett volna meg ilyen katasztrófa. Azok nem mentek volna bele a petróleumlámpával világított szalmafedelű állásba táncolni, vagy ha igen, nem szögezték volna be a kaput. Annál sokkal jobban szeretik az életüket.

- Itt voltak az urak! Nekik nem lett baj! Az uraknak sosincs baj.

Csönd. A főbíró odanéz. Szigorúan néz a vadászkalap alól és csönd lesz.

Távolról kiáltva jön egy hosszú, csontos, tanyai magyar, s már messziről kiált:

- Pongó Ferenc huszár fiam, hol vagy!?

Se lát, se hall, be, a tömegben áttör, a közepébe, egyre csak kiált, csak kiált, egyre csak azt:

- Pongó Ferenc huszár fiam, hol vagy?

Az arcok elfordulnak, a népek rámerednek, mindenkinek elszorul a szíve, mintha mindenki felelős volna, mintha minden élő számot adni tartozna a pusztai legényért.

- Pongó Ferenc huszár fiam, hol vagy!?

Még a föld is megrendül a szó alatt, s mintha ott alant, a mélyből feszült füllel lesné minden szív, hogy itt vagyok. De nincs semmi szó, s a tarisznys magyar belegázol a zsarátnokba, félrehárítja a kapásokat, lehajlik a pernyébe, s újra kiált, újra:

- Pongó Ferenc huszár fiam, hol vagy!?

Egy halk és éles hang mondja az urak közt:

- Eddig kétszáznyolevanöt halottja van a katasztrófának.

Egy másik szó ezt szólja:

- Szerencse, hogy a falu is le nem égett.

- Nem égett le, de kiégett - szól a főbíró, s elmegy.

- Bizony ki, bizony ki - jajgat egy asszony, halkán kéztördelve. - Van olyan ház, mind odaveszett. A kovács egész családotul, még a szolgálója is odaveszett. Most rínak a malacok, nincs, aki enni adjon nekik.

Miklós zúgó fejjel, kába szívvel a nyüzsgő, lehetetlen benyomások között. Egy asszony a palástját hozza. Mit akar.

- Tiszteletes úr, tessék jönni temetni.

Persze, koporsót szögeznek... az a kalapálás. Rettentő gyászzene.

S már ott is van a földre lerakott koporsók hosszú soránál, s csodálatos, ismerősnek érzi a saját hangját, amint meghallja. Megnyugtatónak, mintha végre hazajutott volna.

- A mi segedelmünk jöjjön el az Úrtól, aki megtart és igazgat mindeneket. Ámen.

Akkor megállott. Most gondolat kellene, de nincs a fejében gondolat, szólani kellene, de nincs szívében tisztult érzés.

- Mindenható Isten... születünk, meghalunk. Születni... lettünk e földön, amint kél a lepke, születik a virág... meghalunk, ahogy lekaszálják a mezőt, eltapossuk kézzel a bogárt... Megszokott, hogy az emberélet annyi változatnak, viszontagságnak kitett pályafutás legyen s a

végén, mint éjjeli futótűz egy sírkőben megütközve, kialudjon: Isten: egyszer éjjeli tűzzel oltod el annyi lélektűz kicsiny lángjait... Kialudni, meghalni... Meghalni s talán örökké semmivé lenni... emberi létezés megszűnik... rémítő visszhangjai a kétségbeesésnek, ebből egy gondolat elég megkeseríteni életünket...

Így beszélt lassan, tűnődve, csodálkozva, hogy beszél... idegennek érezve, amit mond... tűnődve és elmélázva, beszélve kereste, amit nem talált.

- Itt állunk s nézzük az életet s nem értjük Atya... Folyton csalódás: hipotézist állítottunk fel, s nem sikerült: az élet nem azt adja, amit mi tőle várunk... Az élet él, valami ismeretlennek tekintett, mégis egész lényünk által ismertnek érzett törvények szerint... Mintha mesterséggel kötnénk be szemeinket, Uram, mintha álmodtunk erre a világra, mintha elbéklyóznánk a szabad gondolatot s a tiszta érzést: Isten, te nyílt életet társz elénk, s mi az emberi gondolkodás kezdete óta behunyt lélekkel megyünk el a te megnyilvánulásod előtt. Te itt vagy a tűzben, vízben, a földön, a levegőben mindenestül itt vagy minden mozdulatunkban, az őszintékben és az álnokokban, az igazságban és a képmutatásban egyformán... De mi nem akarunk meglátni, mi nem akarjuk a te törvényeidet megismerni... arra is nehezen és sok ezer esztendő után bírunk rámenni, hogy a testünkön kívüli test: a természet megismerhető, minden pillanatban nyilatkozó, s mindig ugyanazon lefolyását ismerjük: ez még hátra van, Isten, igaz isten, hogy az emberi lélekben lefolyó jelenségeket is ugyanezzel a szemmel nézzük, ugyanezzel a tudományos egyszerűséggel mérjük le... Halál... halottak tömege... egy perc alatt elvirágzott életek... Uram, megértjük... ez ugyanaz, mintha a tavasszal összegyűjtött hernyót csomóstól vetjük a tűzbe... a többi hernyó tovább él és szaporodik... él: halad azon a fejlődési törvényszerűségeken előre, amit a természet egyetlen és ki nem kerülhető lehetőségnek adott a számukra... Uram: mi is élünk. Továbbélünk. És kinőjük magunkból a fájdalmat, a gátló és nehéz anyagot, amely itt most belénk hullott, testvéreink, embertársaink halálából... hogy értem: azért vannak a mesterségesen csinált formák és képzetek, hogy ez könnyebben segítse elő ezt a folyamatot?... De miért? mire az? Mért iktassak be fölösleges motívumokat, mikor az egyenes előrehaladást parancsolja a létezés természetszerűsége...

Megállott, körülnézett, tompa, nehéz arcok dermedtek körülötte a koporsókra, a szemek könnyesek voltak. Összeborzongott, minden csöpp vére izzott, a foga néha összeverődött. Csak nézte a buta és szomorú arcokat, szegény állatok, a véreik koporsójánál... Belépillant, hogy a kurátor, a kurátor a kapu alatt! Ottveszett... Csaknem összeroskadott erre az emlékre, ami azóta sem villant fel az agyában. Meglátta az anyját, aki nagy fekete szemeit rámerevítette, s kimondhatatlan rettegéssel nézte őt.

Akkor nem jutott eszébe több gondolat, el is feledte mi volt. Azt mondta:

- Miatyánk, ki vagy a mennyekben.

Az orvos azt mondta az anyjának s ő jól értette:

- Kérem, nagyságos asszony, le kell fektetni. Lázas.

Odajött hozzá, csodálatos, a szertartás alatt, nem respektálja a szent szertartást, csodálatos. Érzi, hogy megfogja a pulzusát, az óráját nézi. Látja az arcán a megdöbbenést. Azt a savanyú vonást, hogy: na, ennek is most kell jönni.

- Kérem, harminckilenc fokos láz.

Most már ő is érzi. Csodálkozik, hogy azért az emberek mégis magukkal vannak elfoglalva...

A kapuból még egyszer visszanéz, látni akarja a képet. Ott a falu közepén az ácsorgó nagy néptömeg. Hát a kurátor ottveszett, s a kurátorné, az bentégett. Hm. hm. A kurátor nem bérel tovább a papföldet, s mi lesz az adóval? És Arday? Hol van Arday?

Minden porcikája külön vitustáncot járt, míg levetkőztették, úgy fázott, didergett. Jaj, de jó volt már ágyba kerülni. Gonoszul gondolta, most kibújtam... ott kellene robotolni a halottak mellett... úgy látszik, olyan merész prédikációt mondtam, hogy rájöttek, hogy beteg vagyok.

Jaj, de jó volna elaludni örökre.

S már aludt. Egyenletes, lihegő lélegzettel.

7

Három napig nem tudott magáról. Jeges tömlő volt folyton a tüdeje fölött s a fején.

Két óránként port kellett beadni, óránként kanalas orvosságot. Az anyjának elég gond volt pontosan jegyezni az adagolás percét s naponta háromszor a hőmérőt. Dékányné küldte át a dadát, régi cselédjét, aki valaha ápolónő volt a kórházban, az úgy végezte a dolgot, oly hivatással és meglelégedéssel, nagyon szeretett ilyen nagy beteget ápolni. Az orvos minden órában bejött, most úgyis itt volt a faluban éjjel-nappal. Őt orvos volt itt, a betegek közül már elszállították, akiket lehetett, a városba, de sok volt a teljesen összeégett roncs, akin segíteni nem lehet, csak enyhíteni a fájdalmát.

A kis öreg orvos, a kiborotvált állat kapargatta, napok óta nem volt ideje magára gondolni, s ott üldögélt egy-egy félórát örökös fehér vászonkabátjában a betegágy mellett.

- Benneégett kétszázhatvankettő - mondta -, megsérült hatvan, kik közül eddig meghalt huszonnégy. Összes halálozás mai napig - nagyobb bizonyosság kedvéért elővett egy kis noteszt s abban nézte meg: - kétszáznyolcvanhat. Ezek közül kétszázharmincnyolc helybeli, a többi a környékbeli falvakból való.

Az anya egy-egy pillantást vetett egyre hörgő, fűvő, izzó betegére, s egészen megsemmisülve és némán kuporgott az ágy mellett. Az orvos egyre jobban szíveskedett, udvariaskodott vele, s nyugodt, tárgyilagos hangján folyton beszélt, bár különben a világ legszótlanabb emberei közé tartozott.

- Ma már eltemették az utolsó halottat is. Tizenegy óra tájban két leánytestvért földeltek el egy közös sírba, ez volt az utolsó temetés. A község képe meglehetősen nyugodt. A boldogtalan emberek már nem járkálnak az utcán, hanem szépen odahaza maradnak, és átadták magukat a néma kétségbeesésnek, bár ez még sokkal borzasztóbb hatást tesz a szemlélőre, mint a jajveszékelés. Az utcákon már jóformán csak a szomszéd községekből érkező látogatók járnak, de ezek is sokkal kevesebben vannak, mint eddig voltak. Még legtöbben a katasztrófa színhelyén csoportosulnak, ahol a pernyével összegyűlten megszenesedett emberi testrészek hevernek. Ezeket a maradványokat most összegyűjtik és a temetőben elföldelik. Ma délelőtt érkezett meg Dömötör közegészségügyi felügyelő, akit a belügyminiszter küldött ki ide a helyszínére. Már jelentette is a miniszternek, hogy a hatósági intézkedések minden irányban kielégítőek. Segélyről és gyógyszerekről gondoskodás történt.

Az anya egyszer sem szólt rá szokott rideg módján, bár sértette; profánnak találta ezt a rideg, hivatalos modort, de a kis öreg orvos lényében volt valami rendíthetetlen komolyság, az orvos abszolút tekintélye a betegágy mellett. Ez az isteni félelmetesség, még gondolni sem lehetett arra, hogy amit tesz, mond, gondol, azt kritikával lehessen illetni. Különben is ez volt az ő

lénye: imponált neki és ez kellett neki, a tudós alapossága, széles látköre, avatatlanok előtt ismeretlen kincsei, a tudomány titkai...

Hirtelen rémülten meredt az ágyra. Miklós nyugodt barna szemeivel rájuk nézett, és mintha még mosoly is lett volna az arcán.

- Ah, már jobban van a mi betegünk! - kiáltott fel vidáman az orvos és megragadta Miklós kezét.

Az anya, aki úgy érezte, hogy megérinteni sem szabad a beteget, mint valami törékeny holmit, mindig megrémült az orvos példátlan egyszerűségétől, ahogy a beteg testet nem tisztelte, most is elijedt. De az orvos még hangosabban kiáltott, mintha a beteg nagyot hallana.

- Ugye jobban, jobban?

- Jobban - szólt Miklós.

- Na, hát akkor hamar egy kis meleg levest, dadus! az istenért, maga nem ad egy kis meleg levest a mi tiszteletesünknek?

Az ápolóné kirohant suhogó szoknyaival szőrpapucsában, bent pedig egyszerre valami megkönnyebbült édes érzés támadt.

Miklós egyszerre úgy viselte magát, mintha nem is volna beteg.

- Sokat beszélni nem szabad, prédikálni még kevésbé. Legfeljebb egész rövid prédikációt - úgy félóra körül, mire az a sok szó - tréfált az orvos, és fogta a kalapját.

Az anya jobban megijedt most, hogy elmegy, mint mikor élettelen feküdt a fia, Miklós megmozdult, hogy kezet nyújtson, s erősen kezdett köhögni.

- Á, á, jönnek a jó köhögések végre. No ideje, oldódik a slajm - mondja az orvos vidáman, és megfogta a pulzust.

Az anya erősen nézte az arcát, de azon nem látott semmit.

- Csak szorgalmasan szedni azt a kanalast, a por most elmaradhat egyszer. Éjjelre majd bevesszük.

- Írom, doktor úr - kínálta az anya, szegény, buzgó táblázatát, de az orvos rá sem nézett.

Még egyszer köszönt, s elment.

Dékányné jött, Margittal és Jolánnal.

- Kezét csókolom - köszönt neki hangosan a tornácon az orvos.

Az anya erősen figyelt, mit mond a betegről, de csak ezt hallotta:

- Vilmos császár táviratozott a mi királyunknak, a következő táviratot küldte: A rettenetes szerencsétlenség alkalmával, melynek szeretett Magyarországod egyik községének lakossága legnagyobb részében áldozatul esett, szükségét érzem annak, hogy neked legbensőbb részvétemet fejezzem ki. A király a német császár táviratáért meleg hangú táviratban mondott köszönetet.

Most egy kis csönd van, halk beszéd, most, biztosan most mondja meg az igazat.

A nők bejöttek, bizony fel sem állott, ki sem ment eléjük. Mért jönnek folyton, mindennap, ah... Fagyos arccal fordult feléjük.

- De hiszen már jól van, Manya, Manyus, nézd csak, már semmi baja - lármázott Jolánka, s kacagva és sírva nézett Miklóstra -, és látod, te már ilyen rémségeket gondoltál, te csacsi, csacsi.

Miklós kitágult szemmel nézett az így csevegő nőre, lányra, aki széles kalapjában, fekete ruhában csakúgy virított, s barátnőjét átölelve lengett fölötte.

Eldermedt, ahogy ezt a kicsattanó életet nézte, s az arcán most először jelent meg a halál félelme és gondolata: te már miket gondoltál: csacsi, csacsi... mit: halál! a halál?

- Ugye, jól van, jól van - hajlott elé Jolánka, s csókos mosollyal csucsorította a száját.

- Jól.

- Nézd csak, hisz megszólalt: *Jól*. Ne olyan ünnepélyesen, nézd csak, ne olyan tisztelettel, kikérjük magunknak ezt a nagy respektust, ez gorombaság - csevegett, csacsogott szokása szerint.

Odahajlott a Margit füléhez, súgta.

- Isten bizony semmi baja. Egész más, mint tegnap volt. Nem veszed észre. No ugye?

Margit könnyein át mosolygott. Miklós úgy nézett rá, olyan áthatóan, forróan, olyan kimondhatatlanul.

Dékányné elfordította a szemét.

- Ki vagy merülve, szívem? - szólt Matolcsynéhoz.

Ez nyersen akart felelni, mégis elhallgatta a szót, s csak vállat vont, hogy maga sem tudja.

- Evett valamit?

- Most melegítik a levest.

Csönd volt azután.

Miklós fölneézett a levegőbe, még eddig soha életében nem gondolt a halálra. Komolyan, mint valóságra. Csak az elmúlás vágya élt benne, elalvásul, észrevétlen. De meghalni. Megfagyni. Felbomlani. Atomokra. A temető borostyánja szíja föl a molekuláit... Most tudta, hogy meg fog halni... Még ma... Nem volt semmi erő a testében, az ujját sem bírta mozdítani. A szeme kimeredt: most meg fog halni... És ilyen végzetlenül...

- Hogy aludt az éjjel? - kérdezte halkan Dékányné.

Miklós ezt hallotta, megértette, úgy láthatatlanul elmosolyodott.

Az éjjel még aludt, jövő éjjel halott...

Végigremegett.

- Mar-git - mondta hangosan. Mind azt hitték, nem értik.

- Mi kell fiacskám - hajolt felé az édesanyja.

- Mar-git - szólt újra Miklós.

Margit, szegény kislány, összetört virág, fölrezzent, felállott, közelhajolt.

- Íróasztal... bal fiók... aranybetűs skatulya... - tagolta Miklós a szókat.

- Hogy ott egy skatulya, azt vedd ki.

A kulcsok soká csörömpöltek, míg betalált. Az anya rémülten nézte, hogy idegen nő turkál; Dékányné lehajtotta a fejét, sóhajtott.

- Az, az, vedd ki, vedd ki - mondta Jolán, de ő nem mert hozzányúlni.

Margit valami iszonyattal, mintha lopásra kényszerítenék, nyúl az idegen holmihoz.

Odavitte az ágyhoz.

- Gyűrű... - szólt Miklós, türelmetlenül intett, hogy siessen már, hisz látja, nem bír beszélni.

Margit rápillantott, valahogy egy kis affektációnak érezte ezt, szinte sértette.

Kinyitotta a kicsi dobozt. Két karikagyűrű volt benne selyembélés között.

- Jegygyűrű - suttogta Jolán.

Mély csönd volt.

- Akarja? - kérdezte halkán, megrettenve vakmerőségétől Miklós.

Margit a kezébe adta. Mind a kettőt.

Miklós megfogta a kezét. Ottfogta. Nem várt ügyességgel vonta fel a leány ujjára az egyiket; tovább nem bírta, a magáét nem.

Jolán idegesen szólt.

- Húzd fel az ujjára, no de húzd fel, hiszen nem bírja.

Miklósnak ellankadt pillája felpattant, rádermedt a piros és szőke lányra, akiről virított az élet.

- Bí-rom - mondta, s fölhúzta magának.

Lehunyta a szemét, sóhajtott.

- Ha-rag-szik? - kérdezte aztán Margitot.

A lányka elfakadt sírva, s elfordította az arcát, kimondhatatlanul meg volt hatva.

Miklós fölemelte a kezecskéjét, megcsókolta, akkor befordította a fejét s elaludt.

Vagy egy óra hosszáig aludt. S ők, hárman ott ültek, megzavarodva, egészen szótlanul. Margit egész idő alatt olyan piros volt, mint soha még egész életében.

A dadus behozta a levest, intettek neki, tegye le, hallgasson, csönd, csönd. Ez ruhába csavarta a csücskös csészét, hogy meleg maradjon s várt.

Margit egyszerre nem bírta tovább, felállott, és kiment, Jolán utána.

- Boldog vagy? - kérdezte - ugye boldog vagy, milyen jó, istenem, milyen jó lélek.

Margit hevesen sírt.

Miklós fölnézett, senki se volt mellette, csak Dékányné. Mosolyogva nézett rá.

- Elmegy?

Dékányné fölijedt ellankadt gondolatai közül. Ránézett Miklóssra.

- Én?

- Ardayhoz.

- Ja? - s az asszony kínosan elmosolyodott. - Oh, nem.

- Ha szereti, menjen. Menjen csak.

- Szereti... szereti - mondta csöndesen, leplezetlen őszinteséggel - szeret, mert úgy gondolja, szüksége... van rám. A lánya végrendeletet tett... hogy a Csehpusztá (ez az ő nevén volt) csak akkor száll az apjára, ha engem... feleségül vesz... Innen a szerelem...

Miklós összehúzta a szemöldökét. Sértette, bántotta, most nem akart az emberi önzésről hallani, az emberi dolgokról, most szép és jó és átszellemült akart lenni.

- Föl akarok kelni - mondotta. - Kimenni a napra.

- Azt nem lehet - suttogta Dékányné.

- Föl akarok kelni! - szólt erélyesen a beteg. Szigorúan és keményen összevont szemmel.

- Dadus - szólt Dékányné.

A dada ruhát hajtogatott a másik szobában, bejött.

- Fel akarok kelni.

- Jó, akkor egy kicsit felöltöztetem.

Mindjárt leguggolt s az ágy alól a papucsot kihúzta.

Bejött az anya és iszonyodva látta, mit csinálnak a fiával. Az fent ül, s öltöztetik. Ridegen és eltaszítóan tiltakozott ellene.

- Ej, micsoda dolog ez, egy beteget megölni. Hogy tudna ő most kimenni. Feküdj csak le.

Miklós csodálkozva nézett az anyjára, vad láng lobbant meg a pillantásában, most mindenhez és mindenki máshoz gyöngéd és odaadó volt.

- Édesanyám... börtönőr? - mondta azon az ismeretlen zörgő hangon.

Az anya le volt sújtva. A sovány, mélybarázdás arcán könnyek csorogtak le, míg kikísérte a fiát.

A lányok a tornác sarkába siettek, mikor megjelent földig érő fekete esőköponyegében. Rájuk se nézett, a kis kövér dadusra támaszkodott, ment az utca felé, a napra.

Ott megállott, nekitámaszkodott az oszlopnak, az asszonyok körülvették, széket hoztak, leültették az íróasztali nagy karosszékekbe.

Ökrösszekér ment végig a ház előtt, töpörödött öreg vezette a kis ökröket, hogy a papot meglátta, megemelte a kalapját, valami csodálatos felzokogó csuklással szólt oda: magának és magában beszélve:

- Édes egy fiaim, ketten vótatok, de senkim se maradt...

Továbbment, az ingeujjával törülve a szemét. Az asszonyok rémülve lesték a beteg arcát, milyen hatást tesz rá, rettegtek érte.

De az fásultan, mereven nézett a szekér után.

Idegen asszonyok, más falubeliek jöttek rémült arccal, előrehajolva.

A templomkerítésnél egy ember állott, öreg, fakó, mindjárt rákiáltott az idegenbeli nő.

- Testvérem, Farkas Ida él-e még?

Az ember állt, gondolkodott, akkor azt mondta:

- Odalett, hullává lett... Csak a magas sarkú új cipőjét leltük meg. Meg egy darabot a lábából, ott fekszik a közös sírba...

Az idegen asszony a fejére kulcsolta a kezét s rettentő jajszóval ment végig a falun.

Az asszonyok sürgették a beteget, könyörögtek neki.

- Jöjjön be, Miklóska, jöjjön be. Miklóska, nem magának való ez a hely, jöjjön be. No, Margit, hát szólj neki, ha te szólsz, bejön. Ugye be, Miklóska.

De Margit nem szólt, s Miklós nem mozdult, fáradtan, fásultan nézett, mintha ez mind nem érdekelné, mintha mindebből szót sem értene.

- Jaj, én drága pulyáim - süvít fel a távolban egy asszony, mert most ez itt a hang, ez a véletlen sóhaj.

Az előbbi öreg pedig a templomkerítésnél, látva a papot, elindult lassan feléje. Megáll, kalapja felé int, komolyan megáll.

Hiába intenek neki, hogy menjen innen, elmondja.

- Tiszteletes uram, tessék felvenni engem is, mert má mind felveszik a népeket. Nevem Kisari Máté, a feleségem, két lányom meg egy katona fiam lett oda. A kórházba, a városban haldoklik a testvérem...

Úgy diktálja, mint tűzesetnél a kárt, a boglya szénát, hogy idejében legyen bejelentve, a kártérítés miatt.

- Menjen innen, bácsi, menjen most innen - szól rá Jolán -, beteg most a tiszteletes úr.

Az ember nem törődik vele.

- Nevem Kisari Máté, feleségem, két lányom meg a katona fiam - ismétli monotonul -, mindenki nagy pénzeket kap most, csak én vagyok kitudva. Nem igazság: feleségem, két leányom meg a katona fiam minek lett akkor oda!...

Miklós bágyadtan ül, a nap rásüt a beteg arcára, az enyhe délutáni nap, barna szakállában, ami harmadnaposan verődött ki, vöröses fények csillannak meg. Köhög, minduntalan köhög.

- Élet - mondja. - Ez az élet... Nem a szeretet... hanem ez... és nem a szeretet...

- Nem? - mondja halkan Margit.

Miklós ezt meghallja. Nem néz rá, fáradt, mosolyog.

Kajánul mosolyog, azt hiszi most *végre igazán* sikerült... Most jegyezte el: mikor mindennek vége... lekötötte egy életre, mikor elválnak... szegény kicsim... legalább megsiratsz, azt hiszed, jó voltam...

De nagyon gyöngé. Úgy székből viszik be, a dadus, Jolán s Margit.

Hogy ágyba teszik, boldogan ereszti el magát.

- Szeret? - suttogja Margit felé, aki most egész közel van. - Azért szeret? - rebegi újra.

Margit merev, nem tudja mit tegyen. Megszánja. Igent int, s ettől elfakad sírva.

Miklós ellopja ezt a kint, s lehunyja rá a szemét. Aludni. De nem tud.

Dékányné búcsúzik. Nagyon nincs rá szükség. Erre Jolán is, együtt jöttek.

- Aztán jó lenni, orvosságot bevenni, bizony.

Margit így szól:

- Én itt maradok.

Szegény kislány, kis acél lélek, hősi feláldozással itt marad. Úgy nem tud ápolni, vigasztalni, beteget gügyögni: de kötelességet érez a feje fölött, s marad, idekötötte a gyűrű.

Éjjel a lámpa mellett ültek ketten, szótlan, a két nő, az egy férfi két nője. Az anya s a menyasszony.

Azóta nem ébredt fel, s nem tért magához, oly kínos nézni, amint a szervezet gépiesen dolgozik, fűj, liheg, tüzel. Egyre váltják a jeges borogatást, az orvosságot beadni szinte lehetetlen, szétfolyik. S alig köhög, le kell törölni.

Margit úgy mered rá, folyton nézi, ijedt, rémült szívvel. Nem érti, hogy mit csinál. Mi ez. Mit akar. Mi történt. Hisz nem látszik rajta semmi. Mért nem akar? Mért nem szedi össze magát.

Elaludni nem bír, csak ül a széken, kemény, egyenes széken, félve, s a szüleire gondol, már haza kellett volna menni, a bál miatt maradt. Szegény kis anyjára gondol, az hogy tudná őt ápolni... nem mint ez itt a fiát, csak írja a...

Éjfél tájban, úgy látszik, elszundítottak. Valaki megfogta a kezét, milyen forró... Miklós.

- Jobb így...

Ráijedt.

- Hogy? kedves? Mit akar mondani szívem...

- Megmaradok a maga emlékében tisztán, jónak, szépnek, húnek, engedelmes, jó kisfiú...

Margit zokogott.

- Ha megtörténik... ha megismer... akkor megtudta volna, hogy rossz vagyok: gonosz.

- Nem szívem, maga jó. Maga a legjobb a világon - sírta a kislány.

Miklós konokul megrázta a fejét:

- Nem, én nem vagyok jó: *én ember vagyok*.

Bejött az anya a neszre, a borogatást készítette.

- Feltegyük fiacskám?

- Minek az?

- Mit mondasz?

- Minek már az?

- Tegyük fel fiam. Feltegyük?

- Jó.

Margit is olyan rémülve nézte. Már ő is leszámolt, tudta, belegyőződött: minek már az.

Egy óra múlva Miklós felállott.

Letette a lábát a földre és felállt.

Iszonyodva néztek rá, a dadus odafutott s derékon átölelve tartotta.

Felemelte a karját.

- Mi hárman... Mi hárman.

S odanézett baljára, ott állott Jákób, a hosszú szakállú, csillogó szemű, ravasz öreg zsidó.

- Igen, én régen tudom: te elvesztetted a fétist, és te adtad nekünk a Láthatatlant, ne tagadd!

Jobbjára nézett, és ott állott Pál, a másik komoly, konok zsidó, szent dolgok ügynöke.

- És te csináltad meg az új üzletet, a szeretettel...

Magába merülten suttozta.

- Te vitetted ki Uram a lélekből a Szeretetet a világra! De ez csak káprázat... Az élet más...

Akkor az ujját feltartotta, és a szoba felé üvöltötte:

- Emberek: figyelmeztetek benneteket a *természet örök törvényeire*...

Még beszélni akart, nem bírta, végigbukott a földön.

Mire feltették az ágyra, megkezdődött az agónia.

És a két nő sírástalan rémülettel ijedten nézett egymásra, a megszűnt férfiú két idegen asszonya.

Elvégeztetett: de semmi sem tisztázott.

.oOo.